

ISSN (Print) 2079-620X
ISSN (Online) 2617-5193

**ECONOMIC SERIES
OF THE BULLETIN OF
L.N. GUMILYOV ENU**

**ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СЕРИЯ
ВЕСТНИКА ЕНУ ИМЕНИ
Л.Н. ГУМИЛЕВА**

**Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕҰУ
ХАБАРШЫСЫНЫҢ
ЭКОНОМИКА СЕРИЯСЫ**

№ 3 • 2020

2010 жылдан бастап шығады

Издается с 2010 года

Founded in 2010

Жылына 4 рет шығады

Выходит 4 раза в год

Published 4 times a year

Нұр-Сұлтан, 2020

Нур-Султан, 2020

Nur-Sultan, 2020

Бас редакторы **С.Б. Мақыш**
э.ғ.д., профессор Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары **А.М. Бакирбекова**
э.ғ.к., қауымдаст. проф. Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Редакция алқасы

Акимова Б. Ж.	э.ғ.к., доцент, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Алибекова Б.А.	э.ғ.к., доцент, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Аманова Г.Д.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атынд.ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Арын Е.М.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Байжолова Р.А.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Бейсенова Л.З.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атынд. ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Дуйсембаев А.А.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атынд.ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Егембердиева С.М.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Есенова Г.Ж.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атынд. ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Кирдасинова К.А.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атынд. ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Кучукова Н.К.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Лавровский Б.Л.	э.ғ.д., проф., Новосібір мемлекеттік техникалық университеті, Новосібір, Ресей
Мадиярова Д.М.	э.ғ.д., проф., Ресей халықтар достығы университеті, Мәскеу, Ресей
Майдырова А.Б.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Муталиева Л.М.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атынд. ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Никифорова Е.В.	э.ғ.д., проф., РФ Үкіметінің жанындағы Қаржы университеті, Мәскеу, Ресей
Палешкевич Д.	PhD, проф., Варшава жаратылыстану ғылымдары университеті, Варшава, Польша
Петрова М.	PhD, доцент, Әулие Кирилл және Мефодий ат. Университет, Ұлы Тырново, Болгария
Санг Кю Ли	PhD, проф., Андонг ұлттық университеті, Андонг, Оңтүстік Корея
Сембиева Л.М.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Сидорович А.В.	э.ғ.д., проф.,М.В.Ломоносов атындағы ММУ-нің Қазақстан филиалы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Сыздықбаева Б.У.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Толысбаев Б.С.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Урузбаева Н.А.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Шалболова У.Ж.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Шаш Н.Н.	э.ғ.д., проф., Г.В. Плеханова атындағы РЭУ, Мәскеу, Ресей

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтпаев к-сі, 2,
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 402 б.
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-457)
E-mail: vest_econom@enu.kz
Жауапты хатшы: К.Ж. Жұмабекова

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғам
Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен тіркелген. 18.02.14ж.

№ 14171-Ж -тіркеу куәлігі. Мерзімділігі: жылына 4 рет. Тиражы: 10 дана Басуға 30.09.2020 ж. қол қойылды

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к-сі,13/1,

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. тел.:+7(7172)709-500 (ішкі 31-457)

Editor-in-Chief S.B. Makysh

Doctor of Economic Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan

Deputy Editor-in-Chief A.M. Bakirbekova

Can. of Economic Sciences, Assoc.prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan

Editorial board

Akimova B.	Doctor of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Alibekova B.A.	Doctor of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Amanova G.D.	Doctor of Economic Sciences, Assoc. Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Aryn Y. M.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Baizholova R.A.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Beisenova L.Z.	Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Duissembayev A.A.	Doctor of Economic Sciences, Assoc. Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Yegemberdiyeva S.M.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Yessenova G.Zh.	Doctor of Economic Sciences, Assoc. Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Kirdasinova K.A.	Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Kuchukova N.K.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Lavrovskii B.L.	Doctor of Economic Sciences, Prof., Novosibirsk State Technical University (Russia)
Madiyarova D.M.	Doctor of Economic Sciences, Prof., RUDN university, Moscow, Russia
Maidyrova A.B.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Mutaliyeva L.M.	Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Nikiforova E.V.	Doctor of Economic Sciences, Prof. Financial University under the Government of the Russian Federation, Moscow, Russia
Paliszkievicz J.	PhD, Prof., Warsaw Natural Sciences University, Warszawa, Poland
Sembieva L.M.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Petrova M.	PhD, Assoc. Prof., Saints Cyril and Methodius Velikotyrnovsky University, Veliko Tyrnovo, Bulgaria
Shalbolova U.Zh.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Sidorovich A.V.	Doctor of Economic Sciences, Prof. M.V. Lomonosov Kazakhstan branch of Moscow State University, Nur-Sultan, Kazakhstan
Sung-Kyu Lee	PhD, Prof., Andong National University, Andong, South Korea
Syzdykbayeva B.U.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Tolysbayev B.S.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Urusbayeva N.A.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Shash N.N.	Doctor of Economic Sciences, Prof. Plekhanov Russian University of Economics, Moscow, Russia

Editorial address: L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, of.402, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010008

Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31-457)

E-mail: vest_econom@enu.kz

Responsible secretary: K.Zh. Zhumabekova

Economic Series of the bulletin of the L.N. Gumilyov ENU

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N.Gumilyov Eurasian National University»

Registered by Ministry culture and information of Republic of Kazakhstan. Registration certificate No. 14171-Ж from 18.02.14

Periodicity: 4 times a year. Circulation: 10 copies. Signed for print on 30.09.2020

Address of printing house: L.N.Gumilyov Eurasian National University, Kazhimukan str. 13/1, Nur-Sultan, Kazakhstan 010008;

tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31-457)

Главный редактор **С.Б. Макьши**
д.э.н., профессор, ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Зам. главного редактора **А.М. Бакирбекова**
к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Редакционная коллегия

Акимова Б. Ж.	к.э.н., доцент, ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Алибекова Б.А.	к.э.н., доцент, ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Аманова Г.Д.	к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Арын Е.М.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Байжолова Р.А.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Бейсенова Л.З.	к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Дуйсембаев А.А.	к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Егембердиева С.М.	д.э.н. проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Есенова Г.Ж.	к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Кирдасинова К.А.	к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Кучукова Н.К.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Лавровский Б.Л.	д.э.н., проф., НГТУ, Новосибирск, Россия
Мадиярова Д.М.	д.э.н. проф., РУДН, Москва, Россия
Майдырова А.Б.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Муталиева Л.М.	к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Никифорова Е.В.	д.э.н., проф., Финансовый университет при Правительстве РФ, Москва, Россия
Палешкевич Д.	PhD, проф., Варшавский Университет Естественных Наук, Варшава, Польша
Петрова М.	PhD, доцент, Великотырновский университет «Святых Кирилла и Мефодия», Велико Тырново, Болгария
Санг Кю Ли	PhD, проф., Андонгский национальный университет, Андонг, Юж. Корея
Сембиева Л.М.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Сидорович А.В.	д.э.н., проф., Казахстанский филиал МГУ имени М.В.Ломоносова, Нур-Султан, Казахстан
Сыздыкбаева Б.У.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Толысбаев Б.С.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Урузбаева Н.А.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Шалболова У.Ж.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Шаш Н. Н.	д.э.н., проф., РЭУ им. Г.В. Плеханова, Москва, Россия

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. К. Сатпаева, 2, каб. 402

Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-457)

E-mail: vest_econom@enu.kz

Ответственный секретарь: К.Ж.Жумабекова

Экономическая серия вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева

Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»

Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан. Регистрационное свидетельство

№ 14171-Ж от 18.02.14 г. Периодичность: 4 раза в год. Тираж: 10 экземпляров Подписано в печать 30.09.2020

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Кажымукана, 13/1,

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева тел.: +7(7172)709-500 (вн.31-457)

МАЗМҰНЫ

Экономика

<i>Демесинов Т.Ж., Конуспаев Р.К., Джанарова К.К.</i> Қазақстан электр энергетикасы саласының дамуы	11
<i>Мұрсалова Х.Н.</i> Еуразиялық экономикалық одақ аясында экономикалық интеграциялану мәселелері	19
<i>Бақтымбет А.С., Бақтымбет С.С., Бақтымбет Ә.С.</i> Қазақстандағы білім беру жүйесі дамуының әлеуметтік-экономикалық аспектілері	26
<i>Мұхаммедов А.У., Тасмағанбетов А.Б., Бакирбекова А.М.</i> Қазақстандық бидай өндірісінің экспорттық әлеуетін дамыту	37
<i>Ибраева А.Б., Егембердиева С.М.</i> Білім беру жүйесін цифрлық трансформациялау: шетелдік тәжірибе	46
<i>Сыздықбаева Б.У., Раимбеков Ж.С., Муканов А.Х.</i> Қалалық тауар қозғалысы жүйесі дамуының жағдайын бағалау (Нұр-Сұлтан қаласының мысалында)	53
<i>Байбусинова Г.К., Есентемиров А.А., Токсанова А.Н.</i> Инновациялық кәсіпкерліктің механизмдерін қаржыландыруды әзірлеу	68

Менеджмент

<i>Болғанбаев А.Д., Мырзабекқызы Қ., Келесбаев Д.Н.</i> Иерархиялық деңгейлердегі көшбасшылық стильдерінің айырмашылығын бағалау: Ахмет Ясауи университеті мысалында	81
<i>Досжан Р.Д., Усманов А.С., Қожахметова Ә.К.</i> Қазақстан Республикасы кәсіпорындарының инновациялық қызметін басқару ерекшеліктері	97
<i>Тукибаева К.Б., Жансеитова Г.С., Праневич А.А.</i> Қазақстан Республикасындағы туризм саласының инновациялық даму бағытына көшу мәселелері	105
<i>Мақыш М.К., Бакирбекова А.М.</i> Қазақстандағы екінші деңгейдегі банктердің бизнес-үдерістерін басқаруда Big Data технологияларын пайдалану	120
<i>Габдуллина Л.Б., Толысбаев Б.С.</i> Көлік логистикасында инновацияларды енгізу мен қолдандудың шетелдік тәжірибесі	127

Қаржы

<i>Саяқбаева А.А., Таалайбек Т.</i> Бюджеттен тыс қорлардың кейбір ұйымдастырушылық, құқықтық және теориялық аспектілері және оларды бюджеттеу	139
<i>Сыздықова А.О., Жетібаев Ж.К.</i> Әлемде криптовалюта пайдалануға қатысты елдердің көзқарасы және Қазақстандағы жағдайды талдау	147
<i>Нурумов А.А., Есенова Г.Ж., Иманғалиева М.А.</i> Заманауи экономикалық әдебиеттегі қаржылық менеджменттің ғылыми-әдістемелік негіздері	157
<i>Рамазанова Ш.Ш., Шмарловская Г.А., Кучукова Н.К.</i> Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешені қызметінің тиімділігін арттырудың қаржылық ынталандырулары	165
<i>Матайбаева Г.А., Мақыш С.Б.</i> Қазақстан Республикасында мемлекеттік борышты басқару моделін жетілдіру	177
<i>Бузаубаева П.Н., Мақыш С.Б., Жоламанова М.Т.</i> Қазақстан Республикасындағы екінші деңгейлі банктер қызметін тәуекелге бағытталған реттеу және қадағалау	187

Есеп және аудит

<i>Хамитов Ж.М.</i> Қазақстан Республикасының мемлекеттік сатып алулар саласындағы мемлекеттік шығындарды талдау және мониторингілеу	200
<i>Сембиева Л.М., Жағыттарова А.О., Кожубекова А.А.</i> Қазіргі кезеңдегі Қазақстанда мемлекеттік аудиттің қолданыстағы моделінің жай-күйін талдау	208
<i>Мақыш С.Б., Ауезова Б.А.</i> Мемлекеттік бағдарламаларды бағалаудың шетелдік тәжірибесі	216
<i>Тыныбаева Д.Н., Нұрмұхаметов Н.Н., Бейсенова Л.З.</i> Квазимемлекеттік сектор субъектілерінің қызметіне мемлекеттік аудит жүргізу кезінде тәуекелдерді анықтау және оларды басқару мәселелері	226

Туризм

<i>Смыкова М.Р., Мамутова К.Р.</i> Қазақстан Республикасы туристік дестинациялар брендингінің ерекшеліктері: шетелдік туристердің когнитивтік қауымдастықтарын талдау	234
---	-----

CONTENTS

Economics

<i>Demisinov T.Zh., Konuspaev R.K., Dzhaparova K.K.</i> Development of Electric Power Industry of Kazakhstan	11
<i>Mursalova H.N.</i> Problems of economic integration in the Eurasian Economic Union	19
<i>Baktymbet A.S., Baktymbet S.S., Baktymbet A.S.</i> Social-economic development aspects of the educational system of Kazakhstan	26
<i>Muhammedov A.U., Tasmaganbetov A.B., Bakirbekova A.M.</i> Development of export potential of Kazakhstan's wheat production	37
<i>Ibraeva A.B., Yegemberdiyeva S.</i> Digital transformation of the education system: Foreign experience	46
<i>Syzdykbaeva B.U., Raimbekov Zh.S., Mukanov A.H.</i> Assessment of the state of development of the urban traffic system (on the example of Nur-Sultan)	53
<i>Bajbusinova G.K., Esentemirov A.A., Toksanova A.N.</i> Development of mechanisms for financing innovative entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan	68

Management

<i>Bolganbayev A.D., Myrzabekkyzy K., Kelesbayev D.N.</i> Evaluation of different styles of leadership at hierarchical levels: by the example of Akhmet Yassawi University	81
<i>Doszhan R.D., Usmanov A.S., Kozhahmetova A.K.</i> The main features of innovation management in companies of the Republic of Kazakhstan	97
<i>Tukibaeva K.B., Zhanseitova G.S., Pranevich A.A.</i> Problems of transition to innovative development of tourism sector in the Republic of Kazakhstan	105
<i>Makysh M.K., Bakirbekova A.M.</i> Use of Big Data technologies in business process management of second-tier banks in Kazakhstan	120
<i>Gabdullina L.B., Tolysbaev B.S.</i> Foreign experience in implementing and applying innovations in transport logistics	127

Finance

<i>Sayakbayeva A.A., Taalaibek T.</i> Some organizational, legal and theoretical aspects of off-budget funds and their budgeting	139
<i>Syzdykova A.O., Zhetibaev Zh.K.</i> An attitude of the world countries to the use of cryptocurrency and analysis of the situation in Kazakhstan	147
<i>Nurumov A.A., Esenova G.Zh., Imangalieva M.A.</i> Scientific-methodological foundations of financial management in the modern economic literature	157
<i>Ramazanova Sh.Sh., Shmarlovskaya H.A., Kuchukova N.K.</i> Financial incentives to improve the efficiency of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan	165
<i>Matajbaeva G.A., Makysh S.B.</i> Improving the public debt management model in the Republic of Kazakhstan	177
<i>Buzaubaeva P.N., Makysh S.B., Zholamanova M.T.</i> The need for risk-regulation and supervision of the activities of second tier banks in the Republic of Kazakhstan	187

Accounting and audit

<i>Khamitov Zh.M.</i> Analysis and monitoring of government spending in public procurement of the Republic of Kazakhstan	200
<i>Sembieva L.M., Zhagyparova A.O., Kozhubekova A.A.</i> Analysis of the state of the current state audit model in Kazakhstan at the present stage	208
<i>Makyshev S.B., Auezova B. A .</i> Foreign experience in evaluating state programs	216
<i>Tynybaeva D.N., Nurmuhametov N.N., Bejsenova L.Z.</i> Problems of identifying risks and managing them during the state audit of the activities of quasi-public sector entities	226

Tourism

<i>Smykova M.R., Mamutova K.R.</i> Tourism destinations branding features of the republic of Kazakhstan: an analysis of cognitive associations of foreign tourists	234
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Экономика

<i>Демесинов Т.Ж., Конуспаев Р.К., Джапарова К.К.</i> Развитие электроэнергетической отрасли Казахстана	11
<i>Мурсалова Х.Н.</i> Проблемы экономической интеграции в рамках Евразийского экономического союза	19
<i>Бақтымбет А.С., Бақтымбет С.С., Бақтымбет Ә.С.</i> Социально-экономические аспекты развития системы образования Казахстана	26
<i>Мухаммедов А.У., Тасмаганбетов А.Б., Бакирбекова А.М.</i> Развитие экспортного потенциала казахстанского производства пшеницы	37
<i>Ибраева А.Б., Егембердиева С.М.</i> Цифровая трансформация системы образования: зарубежный опыт	46
<i>Сыздықбаева Б.У., Раимбеков Ж.С., Муканов А.Х.</i> Оценка состояния развития городской системы товародвижения (на примере г. Нур-Султан)	53
<i>Байбусинова Г.К., Есентемиров А.А., Токсанова А.Н.</i> Развитие механизмов финансирования инновационного предпринимательства в Республике Казахстан	68

Менеджмент

<i>Болганбаев А.Д., Мырзабеккызы К., Келесбаев Д.Н.</i> Оценка различий стилей лидерства на иерархических уровнях: на примере университета Ахмеда Ясави	81
<i>Досжан Р.Д., Усманов А.С., Кожакметова А.К.</i> Особенности управления инновационной деятельностью предприятий Республики Казахстан	97
<i>Тукибаева К.Б., Жансейтова Г.С., Праневич А.А.</i> Проблемы перехода к инновационному развитию туристской отрасли в Республике Казахстан	105
<i>Макыш М.К., Бакирбекова А.М.</i> Использование технологий Big Data в управлении бизнес-процессами банков второго уровня в Казахстане	120
<i>Габдуллина Л.Б., Толысбаев Б.С.</i> Зарубежный опыт внедрения и применения инноваций в транспортной логистике	127

Финансы

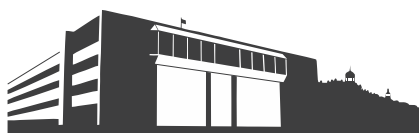
<i>Саякбаева А.А., Таалайбек Т.</i> Некоторые организационно-правовые и теоретические аспекты внебюджетных фондов и их бюджетирования	139
<i>Сыздыкова А.О., Жетибаев Ж.К.</i> Отношение стран мира к использованию криптовалюты и анализ ситуации в Казахстане	147
<i>Нурумов А.А., Есенова Г.Ж., Имангалиева М.А.</i> Научно-методологические основы финансового менеджмента в современной экономической литературе	157
<i>Рамазанова Ш.Ш., Шмарловская Г.А., Кучукова Н.К.</i> Финансовые стимулы повышения эффективности деятельности агропромышленного комплекса Республики Казахстан	165
<i>Матайбаева Г.А., Макыш С.Б.</i> Совершенствование модели управления государственным долгом в Республике Казахстан	177
<i>Бузаубаева П.Н., Макыш С.Б., Жоламанова М.Т.</i> Необходимость риск ориентированных регулирования и надзора за деятельностью банков второго уровня в Республике Казахстан	187

Учет и аудит

<i>Хамитов Ж.М.</i> Анализ и мониторинг государственных расходов в сфере государственных закупок Республики Казахстан	200
<i>Сембиева Л.М., Жазытарева А.О., Кожубекова А.А.</i> Анализ состояния действующей модели государственного аудита в Казахстане на современном этапе	208
<i>Макыш С.Б., Ауезова Б.А.</i> Зарубежный опыт оценки государственных программ	216
<i>Тыныбаева Д.Н., Нурмухаметов Н.Н., Бейсенова Л.З.</i> Проблемы выявления рисков и управления ими в ходе государственного аудита деятельности субъектов квазигосударственного сектора	226

Туризм

<i>Смыкова М.Р., Мамутова К.Р.</i> Особенности брендинга туристской дестинации РК: анализ когнитивных ассоциаций зарубежных туристов	234
--	-----

T.Zh. Demesinov¹, R.K. Konuspaev², K.K. Dzhaparova³Sh. Ualikhanov Kokshetau State University, Kokshetau, Kazakhstan
(E-mail: demesinov.1973@mail.ru¹, konuspaev@list.ru², kadisha59@mail.ru³)

Development of electric power industry in Kazakhstan

Abstract. *The article analyzes the market structure of the electric power industry of the Republic of Kazakhstan and describes the wholesale and retail markets of electric power industry. Fair market participants were identified and the regulatory and legal conditions were studied. The scheme of state regulation of the Kazakhstan power system was developed, the main operators of «KEGOC» JSC and «KOPEM» JSC were analyzed, and the main components of the wholesale market were considered.*

Participants in the retail market of Kazakhstan were described and the following issues were discussed: raising the prices of distribution companies, restricting the access of local producers and consumers to networks, and implementing the competitive capacities in given territories. The sales and purchases scheme of the electric power market of the Republic of Kazakhstan was developed. The ways of solving the issues of financing of this sector on the basis of principles of public-private partnership were presented.

Keywords: *power industry, electricity, power system, tariff, energy, investment, market.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-11-18>

Introduction. It is known that the socio-economic development of Kazakhstan depends on many factors. The Presidential Addresses and strategic programs adopted by the Government are aimed at ensuring sustainable development of every economic sector and improving the country's welfare. In this regard, the role of the electric power industry, which operates as a link to the continuous operation of the production process, is constantly developing in order to ensure sustainable economic development. This is a sphere that affects the state of all sectors of the country's economy.

Electricity reform is an important part of institutional changes in Kazakhstan's economy.

The premise for these steps is considered to be the negative trends in the industry originating in the 1980s. One of the problems of energy companies is the lack of incentives to reducing production costs. The termination of tariffs implemented by regulators was explained by the low solvency of consumers, which caused more than half of the industry enterprises to operate at due to high production costs.

In order to harmonize the pace of development of the electric power industry with the country's economic development trends, it is necessary to create economic relations that create a competitive environment in the industry. However, errors in reform and the adoption of international practices

without the input of local specifics have kept the industry monopolized.

Identifying the issue. The problem of creating a comprehensive system of economic regulation is relevant in all economic reforms, but only regulators, regulating bodies and regulated parameters keep changing. It is no doubt that regulation measures will continue to be introduced during the restructuring of the power industry. The relationship between the principles of economic efficiency and social justice does not create favorable conditions for optimal use of energy resources. Therefore, the power authorities should have the following priority areas in the field of energy: sustainable energy supply, better use of fuel and energy resources, reduction of harmful impact of electric power on the environment, etc.

Goals. The purpose of this research is to determine the problems of the electric power industry based on the analysis of the market structure of the electric power industry of the Republic of Kazakhstan, the principles of trade in its energy system, and the mainstream markets and retail market issues.

History. Issues of regulating monopolies have been researched in depth in domestic economic literature by N.K. Mamyrov, M.B. Kenzheguzin, R.M. Sagieva, K.K. Zhangaskin, S.K. Hanapina and others. The current state of the electric power industry and issues in its development has been considered by Byliyev, R.A. Alshanov, S.Y. Omirzakov, A. Kazbovyzy, S.S. Mahmett, A.A. Zhakupov, B.I. Tuzelbayev.

Research methods. Abstractive, inductive and deductive methods of research are implemented in this paper. The justification of the rules was based on the use of general scientific methods and approaches, methods of analysis and synthesis, systematic and integrated approaches, and the use of personalized control and summary data, in addition to official statistical material and information off the Internet.

Results and discussion. It is necessary to analyze the market structure of the industry in order to assess the current state of its development. In accordance with the Electrical Energy Privatization and Restructuring Program, electricity suppliers and consumers

are competing in a competitive wholesale market of bilateral contracts and the market of electric power reserves according to the Law of the Republic of Kazakhstan № 588 – II dated July 9, 2004 I «On electric power industry».

The current electricity market in Kazakhstan is composed of a full and retail level in accordance with the Electricity Law. A complete market is a single entity in the country. The retail market is divided into separate regional and local markets. At the same time, part of the electricity turnover goes through off-market transfer prices, as it is part of industrial holdings. You can see the state regulation of the industry visually in Figure 1 (below).

Principles of free energy trading generally operate in the wholesale market. Buyers of electricity in the wholesale market can freely select suppliers and engage through intermediaries. Electricity prices are not subject to state regulation according to the law. Tariffs for the transmission of electricity in the wholesale market and individual tariffs for dispatching are approved by the state.

The terms of fully entering the market are based on complying with technical requirements, appropriate licensing, minimum power consumption or supply. According to the forecasts of the country's energy supply, the volume of electricity consumption in Kazakhstan in 2024 may reach 109.2 billion kW [1].

Full market participants include:

- Consumers with a consumption power of no less than 5 MW / day;
- Power suppliers that can provide power up to 5 MW;
- Energy companies of the neighboring states importing or exporting electricity;
- Distributive Energy Companies (UES);
- trade - intermediary companies (traders).

About 40% of the total volume of electricity trade is generated in the open market, which is close to similar indicators of developed countries where electricity is being liberalized. Such a significant share of the competitive market is provided by the lowest rate of qualified consumers in the free market among former USSR and Eastern European countries. A mechanism for the exchange of power plants within the region of the

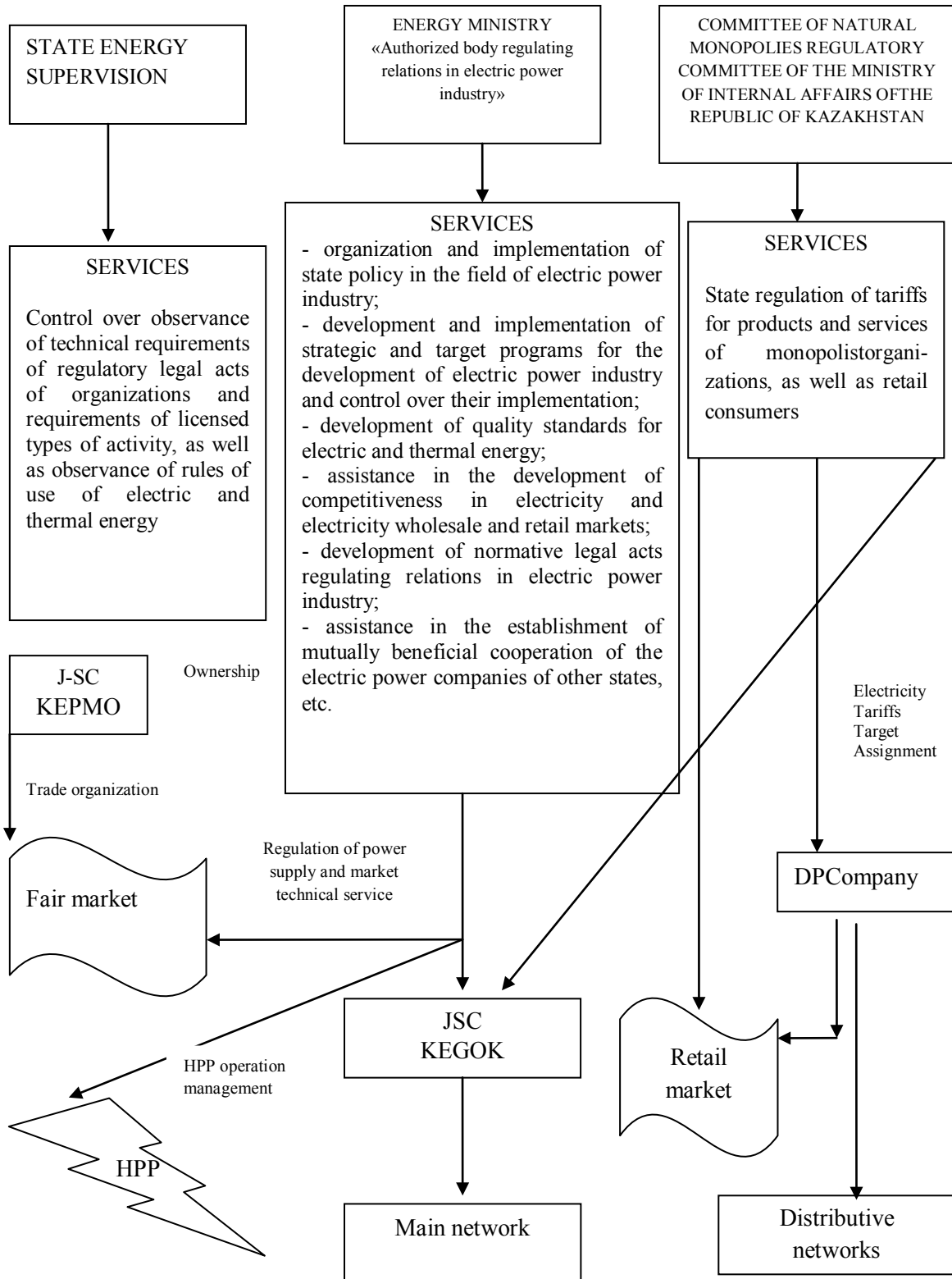

Figure 1 - Scheme of state regulation of electric power industry

Note - The image is from the author

Eurasian Economic Union needs to be created in order to expand the competitive market [2].

In the "Concept for the further development of market relations in the electric power industry of the Republic of Kazakhstan" the following key components of the wholesale electricity market are formed:

- decentralized electricity market;
- centralized electricity market;
- a «real-time» balancing market;
- market of systematic and auxiliary services [3].

To date, most of the wholesale market turnover is part of decentralized trade, which is based on bilateral long-term contracts between consumers and suppliers of electricity. In contrast to bilateral trade contracts, trading is traded on a multilateral basis on a centralized basis. Participation in centralized sales is voluntary. At the beginning of 2004, there was actually a «one day early» trades in centralized trading, but after the appointment of KOPEM JSC as a centralized electric power market operator, the Minister of Energy announced that on March 20, on the basis of Order № 26, it also provided services for the development of operations involving mid-term (weekly, monthly) and long-term (quarter, year) centralized trade, as well as supply of electric power in the operational day (day market).

KEGOC's balancing market as an Operator provides real-time trading. The purpose of this market is to swiftly minimize the discrepancy between actual and contractual quantities of electricity generation and consumption included in the hourly dispatching table. In this sector of the market urgent sales of low-demand holding capacities are carried out.

Balance sheet market was launched in our country only in 2008, and this segment operates in imitation-mode: electricity consumers and suppliers work based on bilateral contracts. Sales and purchases in the electric power market of the Republic of Kazakhstan can be illustrated in the following figure (Figure 2).

While the legal basis of cash energy trade is formed, Kazakhstan's power industry is not yet fully technically ready for large-scale trade in the nearest real-time mode, as it requires the modernization of both the infrastructure and the market itself: an advanced energy management

and control system, along with equipment for monitoring and regulating modern telecommunication systems are required.

The development of the exchange market will ultimately expand the scope of multilateral trading partners through facilitating the exchange of information and transactions that simplify the immediate response of market participants to the situation. The government has undertaken a part of this commitment: the sector under its control has been re-equipped with the state budget guarantee under the National Electricity Transmission Rehabilitation Program implemented by KEGOC. However, the development of cash energy and exchange markets also requires the modernization of private infrastructure.

National monopolies execute important policies that ensure contractual obligations are carried out in the free market. Most of the transmission services from KEGOC to the consumer are carried out by KEGOC's system operator, and it should provide all market participants with equal access KEGOC's national electricity grid infrastructure.

«The concept of further development of market relations in the Republic of Kazakhstan» considers the redistribution of KEGOC and KOREM JSC services. JSC «KOREM» is engaged in the organization of centralized trading, which is still growing. In addition, KEGOC and its subordinate structures will perform a number of new functions along with the tasks of the former system operators, namely, the creation of a real balance sheet and diagram of production and consumption of electricity, the organization and management of the real-time balance market, and its systemic and auxiliary markets. The Concept envisions the introduction of amendments to the regulatory legal acts that authorize the distribution of powers.

The next level of the market is the retail electricity market. Electricity sales in the retail market are as follows:

- distribution companies and their structural subdivisions;
- local power stations, some of which are private equity dealers (traders) affiliated with UEK;

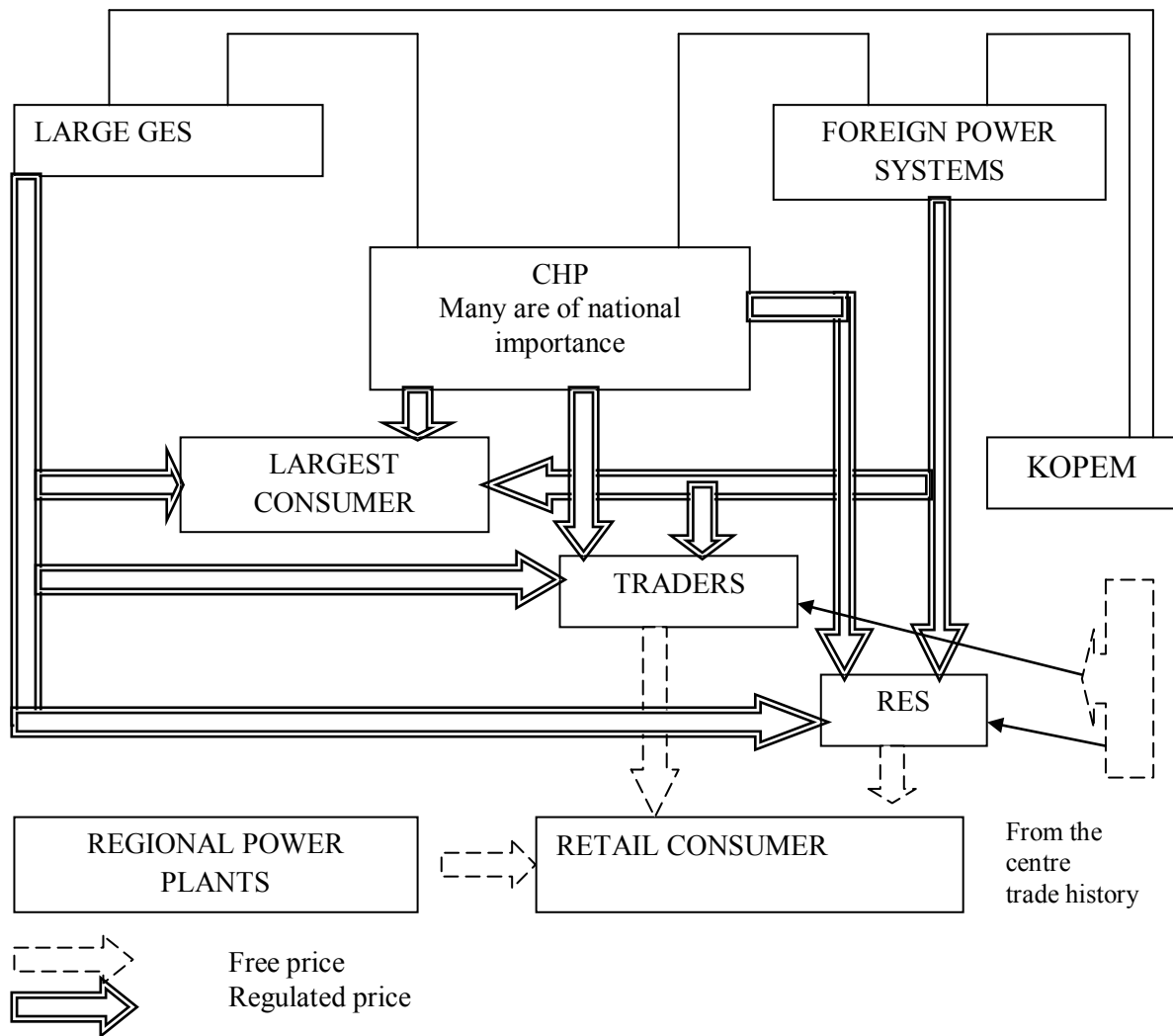

Figure 2 – The sales and purchases scheme of the electric power market of the Republic of Kazakhstan (n.b. the diagram was prepared by the authors.)

- communal services and power providers in communal ownership typically incorporate electricity and heat energy for local needs.

Part of the electricity sold on the retail market is purchased on the free market by intermediaries.

As already mentioned, Vertically Integrated Companies, which maintain monopoly positions on many retail markets in Kazakhstan, are still in operation. State regulation of these markets can not be a barrier to abuses of monopoly: price increases of the UEK, limitations in availability to local producers and consumers, and impediments to the introduction of competitive capacities in given territories have been noted.

Despite the fact that the state retains retail tariffs, electricity in the local markets (in the case

of shipping costs) is sold at twice the price of that sold on the wholesale market. This situation requires reform of the retail trade and the UEK. The efficiency coefficient of domestic power plants is estimated at 36 per cent, and more than one-tenth of electricity is generated at devices with a coefficient of less than 25 per cent. [4]

The use of the principle of uniform tariffs in the wholesale and retail markets of electric power will help to equip them with homogeneous commercial metering devices, to move to a uniform principle of relationships between providers and consumers.

One of the key issues in the industry is the provision of electricity to the rural population. The vast territory of Kazakhstan and the low

population density in rural areas sometimes cause the length of power lines to reach 360,000 km. In the case of long-term consumption and long-term losses (25-50%) in long-distance rural networks, the cost of electricity also increases. Experts estimate that electricity transmission for low-power consumers can reach up to 5 cents per kWh, which does not make the provision of electricity to such consumers cost-efficient. At the same time, some of the rural electric networks were damaged over the past years, and the repairing of these networks is economically inefficient. According to the Ministry of Agriculture, 255 rural settlements in the country are not provided with electricity.

The issue of pollution of the environment with electric power facilities is also on the agenda. The concentration of harmful substances in the electric power plant emissions in Kazakhstan is several times higher than that of international standards. Production of harmful substances to the atmosphere by electric power stations amounts to 1 mln tons. Total pollutants are about 11 million tons. Thermal power stations are the main source of greenhouse gas emissions. The share of the sector in the total greenhouse gas emissions accounted for about 43%. According to expert calculations, the cost of environmental damage of coal power in Kazakhstan is 7.7 tenge per kWh per hour. Taking into account the volumes of electricity generated in the coal-fired electric centers, the value of external damage may amount to 4.3 billion USD. In this regard, the development of local renewable energy sources can be an economic and ecologically viable alternative for large coal power plants. One of the main ways to address these issues, as well as meet the needs of the population in electricity, is the use of renewable energy sources [5].

According to the Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan, 2.8 trillion tenge is currently necessary for the development of

the electric power industry. This amount is not available in the state, therefore it is necessary to create favorable conditions for investments and search for new instruments of investment. One of them is concessions that are a legal form of contractual relations between the state and private investors aimed at stimulating the attraction and construction of capital for the development of national economies, which have proved their effectiveness in many countries. In our opinion, concessions are a powerful tool for attracting private foreign and domestic investment in the power industry.

Conclusions.

1. The current electricity market in Kazakhstan is composed of wholesale and retail levels in accordance with the Electricity Law. The wholesale market is a single entity in the country. The retail market is divided into separate regional and local markets.

2. The terms of fully entering the market are based on complying with technical requirements, appropriate licensing, minimum power consumption or supply.

3. Vertically Integrated Companies, which maintain monopoly positions on many retail markets in Kazakhstan, are still in operation. State regulation of these markets can not be a barrier to abuses of monopoly: price increases of the UEK, limitations in availability to local producers and consumers, and impediments to the introduction of competitive capacities in given territories have been noted.

4. One of the key issues in the industry is the provision of electricity to the rural population. The vast territory of Kazakhstan and the low population density in rural areas sometimes cause the length of power lines to reach 360,000 km. The issue of environmental pollution is also on the agenda. The concentration of harmful substances in powerplant gas emissions in Kazakhstan is several times higher than that of international standards.

References

- 1 Гибадуллин А.А. Формирование механизмов развития электроэнергетической отрасли Республики Казахстан в период формирования общего рынка электрической энергии Евразийского экономического союза// Вестник НГИЭИ. -2017. -№ 7. - С. 123-133.

2 2018-2024 жылдарға арналған электр энергиясының және қуатының болжамды теңгерімдерін бекіту туралы ҚР Энергетика министрлігінің 25.12.2017 жылғы №475 бұйрығы.

3 «Қазақстан Республикасы электр энергетикасындағы нарықтық қатынастардың ары қарай даму тұжырымдамасы» 2004 жылғы 18 ақпандағы №190 Үкімет қаулысымен қабылданған.

4 Тютөбаева Г.М., Садуақасова Г.Б. Перспективы развития генерирующих мощностей в западном Казахстане// Сейфуллинские чтения – 13: сохраняя традиции, создавая будущее: материалы Республиканской научно-теоретической конференции, посвященная 60-летию Казахского агротехнического университета имени С. Сейфуллина. - 2017. - Т. I, Ч. 5. - С. 86-90.

5 Сабитов И.М. Роль возобновляемых источников энергии в решении проблем энергетической отрасли Республики Казахстан // Наука и техника Казахстана. -№1-2. -2015. -С. 100-106.

References

1 Gibadullin A.A. Formirovanie mehanizmov razvitija elektroenergeticheskoi otrasli Respubliki Kazahstan v period formirovanija obshhego rynka elektricheskoi energii Evraziskogo ekonomicheskogo soiuza [Formation of the mechanism of development of the electric power industry of the Republic of Kazakhstan for the period of the formation of the Eurasian energy market of the Eurasian Economic Society], Vestnik NGIJeI, № 7, 123-133(2017). [in Russian]

2 2018-2024 zhyldarga arналған elektr energijasynyn zhane kuatynyny bolzhamdy tengirimderin bekitu turaly KR Energetika ministriginin 25.12.2017 zhylygy №475 buirygy [Order of the Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan]. [in Kazakh]

3 «Kazakstan Respublikasy jelektр energetikasyn dаgy naryktyk katynastardyn ary karai damu tuzhyrymdamasy» [The Concept of further development of market relations in the electric power sector of the Republic of Kazakhstan was adopted by the Government Resolution] 2004 zhylygy 18 akpandаgy №190 Ukimet kaulysymen kabyldangan. [in Kazakh]

4 Tuitebaeva G.M., Saduakasova G.B. Perspektivy razvitija generiruiushhih moshnostei v zapadnom Kazahstane [Perspective development of generating capabilities in western Kazakhstan], Seifullinskie chteniya – 13: sohraniaya tradicii, sozdavaya budushhee: Materialy Respublikanskoi nauchno-teoreticheskoi konferencii, posviashhennaia 60-letiu Kazahskogo agrotehnicheskogo universiteta imeni S. Seifullina [Seifullin creations - 13: preserved tradition, creating the future], 2017. Vol. I. Ch.5. -P. 86-90. [in Russian]

5 Sabitov I.M. Rol vozobnovliaemyh istochnikov energii v reshenii problem energeticheskoi otrasli Respubliki Kazahstan [Role of renewable energy sources in the problem of power engineering of the Republic of Kazakhstan], Nauka i tehnikа Kazahstana [Science and technology of Kazakhstan], №1-2, 100-106 (2015). [in Russian]

Т.Ж. Демесинов, Р.К. Конуспаев, К.К. Джапарова

Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан

Развитие электроэнергетической отрасли Казахстана

Аннотация. В статье проанализирована рыночная структура электроэнергетической отрасли Республики Казахстан, даны характеристики оптовых и розничных рынков электроэнергетики. Определены участники оптового рынка, изучены условия нормативно-правового обеспечения. Разработана схема государственного регулирования казахстанской энергосистемы, изучены услуги основных операторов на данном рынке АО «KEGOC» и АО «КОРЭМ», рассмотрены основные сегменты оптового рынка.

Описаны участники розничного рынка энергетической системы Казахстана, рассмотрены следующие вопросы: повышение цен распределительными энергетическими компаниями, ограничение доступа местных производителей и потребителей к сетям, препятствие введению конкурентных мощностей на данной территории. Разработана схема продажи и покупки на рынке электрической энергии Республики Казахстан. Были предложены пути решения вопросов финансирования данной отрасли на основе принципов государственно-частного партнерства.

Ключевые слова: электроэнергетика, электроэнергия, энергосистема, тариф, энергоёмкость, инвестиции, рынок.

Т.Ж. Демесінов, Р.Қ. Конуспаев, Қ.Қ. Джапарова

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау, Қазақстан

Қазақстан электр энергетикасы саласының дамуы

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасының электр энергетикасы саласының нарықтық құрылымы талданып, электр энергетикасының толайым және бөлшек нарықтарына сипаттама берілді. Толайым нарық қатысушылары анықталып, нормативтік-құқықтық қамтамасыз ету шарттары зерттелді. Қазақстандық энергожүйенің мемлекеттік реттеу сызбасы жасалып, аталған нарықтағы негізгі операторлар «KEGOC» АҚ мен «КОРЭМ» АҚ қызметтері зерттеліп, толайым нарықтың негізгі сегменттері қарастырылды.

Қазақстанның энергетикалық жүйесінің бөлшек нарығына қатысушылар сипатталып, келесідей мәселелер қарастырылды: үлестіруші энергетикалық компаниялардың бағаларды жоғарылатуы, желілерге жергілікті өндірушілер мен тұтынушылардың қол жетімділігін шектеу, берілген территорияда бәсекелік қуаттылықтарды енгізуге кедергі жасау. Қазақстан Республикасы электр энергиясы нарығындағы сату және сатып алу сызбасы жасалды. Аталған саланың қаржыландыру мәселелерін мемлекеттік-жекеменшік әріптестік қағидалары негізінде шешу жолдары ұсынылды.

Түйін сөздер: электр энергетикасы, электр энергиясы, энергожүйе, тариф, энергиясыйымдылық, инвестициялар, нарық.

Information about authors:

Konuspaev Ruslan - main author, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance and Management of Sh. UalikhanovKokshetau State University, Abay St. 76, Kokshetau, Kazakhstan.

Demessinov Talgat - candidate of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance and Management of Sh. UalikhanovKokshetau State University, Abay St. 76, Kokshetau, Kazakhstan.

Japarova Kadisha - PhD in Economics, Senior Lecturer, Department of Finance and Management, Sh. UalikhanovKokshetau State University, Abay St. 76, Kokshetau, Kazakhstan.

Конуспаев Руслан - негізгі автор, экономика ғылымдарының кандидаты, «Қаржы және менеджмент» кафедрасының доценті, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау, Қазақстан.

Демесінов Талгат - экономика ғылымдарының кандидаты, «Қаржы және менеджмент» кафедрасының профессоры, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау, Қазақстан.

Джапарова Қадиша - экономика ғылымдарының кандидаты, «Қаржы және менеджмент» кафедрасының аға оқытушысы, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау, Қазақстан.

Еуразиялық экономикалық одақ аясында экономикалық интеграциялану мәселелері

Аңдатпа. Мақалада Ресей Федерациясы, Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан және Армения Республикасы мемлекеттерінің Еуразиялық экономикалық одақ шегіндегі экономикалық интеграциясының ерекшеліктері мен мәселелері қарастырылған. Осы мақсатта ЕАЭО-ға қатысушы мемлекеттердің сауда саласында өзара қатынастар жүргізу барысындағы беталыстарға сипаттама беріліп, ЕАЭО-ға мүше елдерінің ары қарайғы интеграциясына теріс әсер ететін себептер анықталды. ЕАЭО-ның ортақ экономикалық нарығында сауда жасау кезіндегі оқшылықтар, сондай ақ, осы мемлекеттердің интеграциялық одақ деңгейінде қабылданған және бекітілген ережелерді бұзуының нәтижесінде интеграцияның тиімділігіне нұқсан келтіруінің нақты мысалдары келтірілген. Интеграциялық одақтың осы жұмыста белгіленген мәселелері мен оның себеп-салдарларын жою бағыттары ұсынылды.

Зерттеу әдістемесі ЕАЭО аясында аймақтық экономикалық интеграциялану барысында туындайтын қатынастарды зерттеуге жүйелік, үдерістік және ситуациялық тәсілдерді қолдануға негізделген. Мақаланың негізгі нәтижелері мен ұйғарымдарын ЕАЭО аясында интеграцияны зерттеуді тереңдету мақсатында қолдануға болады.

Түйін сөздер: экономикалық интеграциялану, тауарлармен алмасу, экспорт көлемі, сауда саласындағы серіктестік.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-19-25>

Кіріспе. Әлемде орын алып жатқан жаһандану процестері әлемдік аренадағы мемлекеттердің бәсеке қабілеттіліктерін күшейту үшін басқа елдермен интеграциялану қажеттілігін тудырды. Экономикалық интеграциялық бірлестіктердің күшеюінің арқасында олардың құрамындағы мемлекеттердің экономикасы біршама жетістіктерге жете бастады. Осындай тенденцияларды ескере отырып, бұрынғы Кеңес одағының құрамына енген мемлекеттер де жеке өңірлік бірлестіктерге енуге талпыныс танытқан болатын, соның ішінде, Тәуелсіз мемлекеттер достастығы да болды, бірақ ол оңтайлы нәтижелер бере алмады. Сонымен бірге, Орта Азиялық одақты да атап өтуге болады, соңғысының интеграциялық әлеуеті тиімділікті қалыптыруға қабілетті бола алмады. Енді осы мемлекеттердің бар үміті

Еуразиялық экономикалық одақтың (ЕАЭО) аясында интеграциялық жетістіктерге жетуге артылып отыр.

Ең алғашында Ресей, Қазақстан және Беларусь мемлекеттерінің интеграциясы 2010 жылы Кеден одағын құру арқылы бастамасын тапты, бұл интеграция оның құрамына енген мемлекеттердің аумағында тауарлардың еркін қозғалысын қамтамасыз етуді көздеді. Бес жыл өткен соң, Кеден одағы ЕАЭО ретінде қайта құрылып, интеграцияның таралу салалары көбейтілді.

Бұл бірлестіктің көздегені – оның аумағындағы тауарлармен, қызметкерлермен, инвестициялармен еркін алмасуына қолайлы шарттар жасау бағдарларын қалыптастыру болды. Қырғызстан және Армения республикалары интеграцияға ену үшін талаптарды

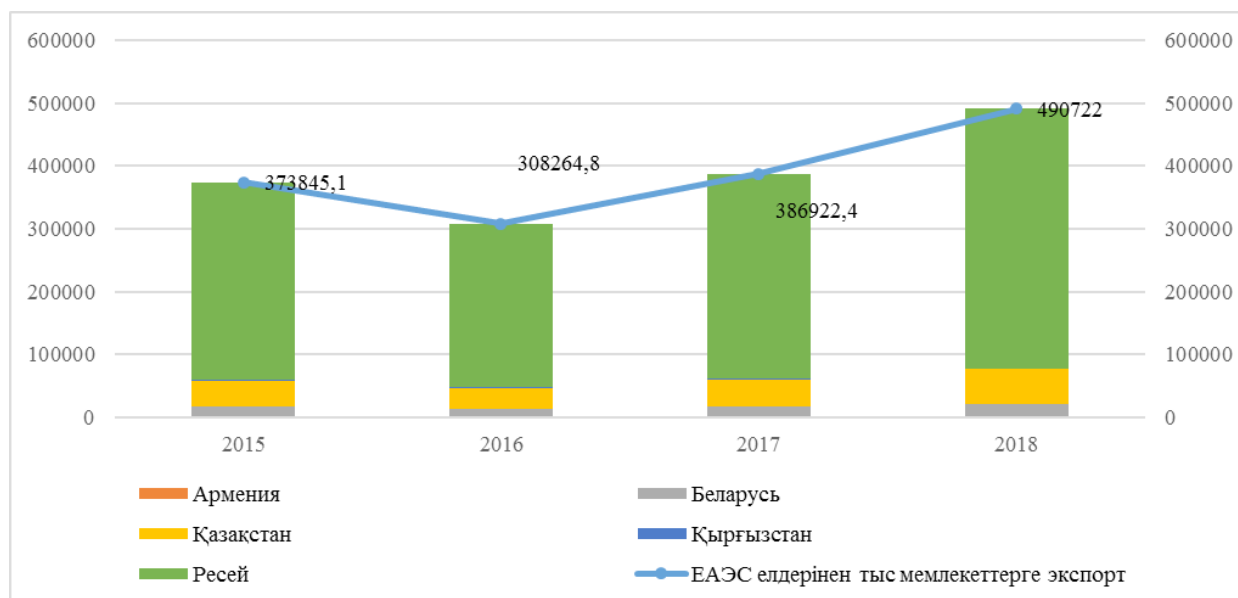
орындағаннан кейін, осы бірлестіктің құрамына қосылды.

Негізгі бөлім. Еуразиялық экономикалық комиссиясы ұсынған ресми ақпаратқа сүйенер болсақ, Кеден одағының сыртқы экспорт көлемі 2014 ж. 556800,3 млн. АҚШ долларына құрады, бұл 2010 жылғы көрсеткішпен алыстырғанда 27%-ға молырақ [1, 2]. Ал 2015 жылдан бастап, яғни ЕАЭО құрылған сәттен кейін осы көрсеткіштердің барлығы төмендей бастаған. Мұндай олқылықтың себебі мұнай-газ бағамдарының төмендеуіне байланысты қарастырылған мемлекеттердің экономикаларының даму көрсеткіштерінің бәсеңірек дамуы болды. 1-суретте ЕАЭО-ның, оған қатысатын мемлекеттердің сыртқы экспортының өзгеру серпінділігі көрсетілген.

жет етеді, ол үшін ЕАЭО-ның экспорттық әлеуетіне тікелей және жанама әсер ететін мәселелерді анықтау қажет.

Ресей ЕАЭО-ның ең ірі және салмақты мүшесі болғандықтан, оның әлемнің ірі экономикаларымен сыртқы экономикалық қатынастарының сипаты ЕАЭО-ның сыртқы сауда айналымына әсерін тигізбей қоймайды [3]. Бұл орайда Қырым мәселесін атауға болады, бұл жағдайдағы Ресейдің саясатына Еуропа елдері мен АҚШ қарсы шығып, Ресейге түрлі санкциялар салуы интеграциялық одақ қатысушыларына да жанама әсерін тигізеді және еуразиялық интеграцияның еуропалық бағытта дамуына кедергі келтіреді.

Ал ЕАЭО ішкі нарығындағы саудалық қарым-қатынастарға назар аударатын болсақ,

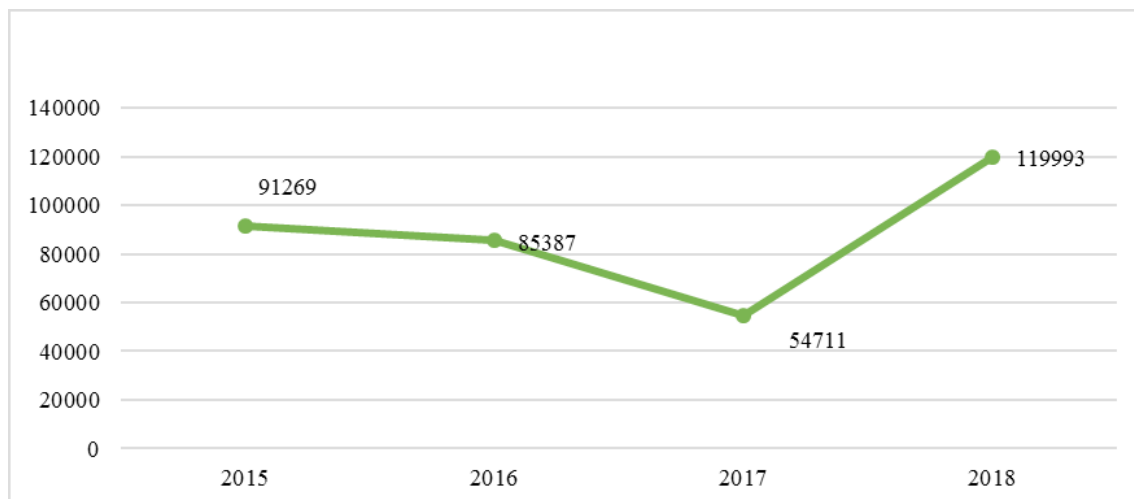

Сурет 1. ЕАЭО-ның сыртқы экспорт көлемі, млн. АҚШ доллары

Ескерту: Еуразиялық экономикалық комиссия мәліметтеріне негізделі отырып, есептелді.

Көріп отырғанымыздай, 2015-2016 жж. ЕАЭО сыртқы экспортының көлемінің күрт төмендеуінен кейін, 2017 жылдан бастап, оның көлемі өсе бастаған. Оған қарамастан, 2018 жылы қол жеткізілген 490722 млн. АҚШ долларына тең көрсеткіш, тіпті, 2010 жылғы көрсеткіштің деңгейінен де төмен болған. Орын алып отырған жағдай интеграцияның тиімділігін жоғарылату бойынша шараларды дереу қабылдауды және жүзеге асыруды қа-

бұл ретте Еуразиялық экономикалық комиссияның 2018 жылға арналған есебінде мәлімделгендей, «ішкі сату-сатып алу көлемінің өсуінің арқасында ЕАЭО елдерінің жалпы ішкі өнімін 1,25%-ға ұлғайтуға, өзара есеп айырысуда ұлттық валюталарды пайдалануды кеңейтуге, сондай-ақ, оған мүше елдерің экономикалық және әлеуметтік бірігуіне қол жеткізілді» [4]. Осыған қарамастан, бізде бар ресми ақпаратқа сүйенсек, ЕАЭО-ның қатысушы мемлекеттерінің

Дерек көзі: [5,6]

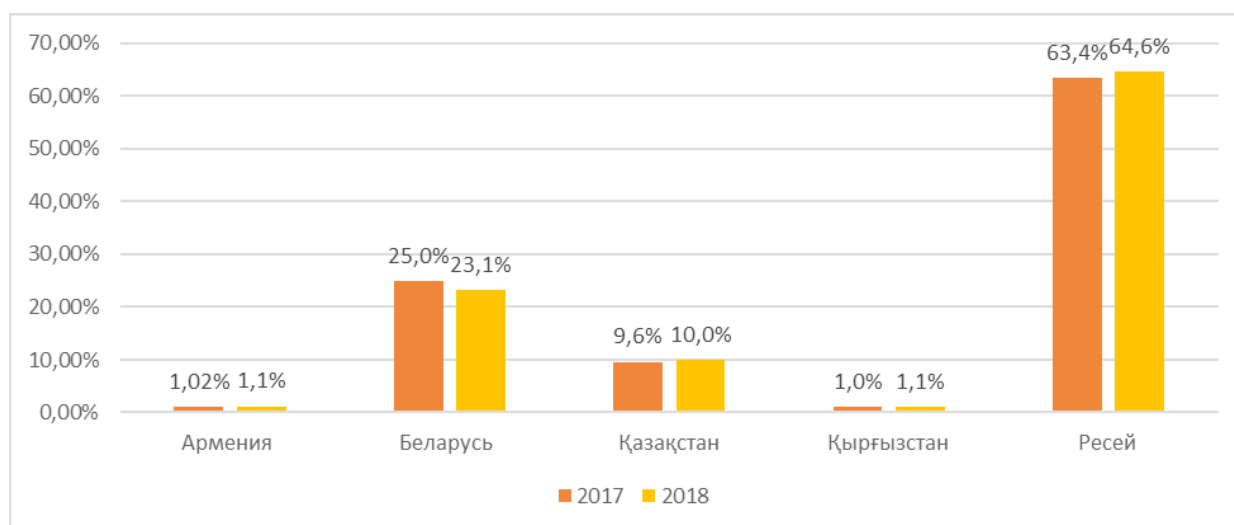
Сурет 2. ЕАЭО-ның қатысушы мемлекеттерінің арасындағы өзара сауда жасау көлемінің өзгерісі

өзара сауда жасау көлемдерінің серпінінің әр қилы екенін көруге болады (2-сурет).

2016-2017 жж. орын алған өзара сауда көлемдерінің азаюы геополитикалық жағдайлардың ықпалымен байланысты факторлардың әсерінен болды. Өзара сауда көлемінің азаюына оның көрсеткішінің АҚШ долларымен есептелетіндігі де әсер етті, яғни интеграция елдерінің төл валюталарының әлемдік валютаға шаққандағы әлсіреуі де сауда көлеміне теріс әсерін тигізді. етті. Еуразиялық экономикалық комиссияның ақпараттарына сүйе-

нер болсақ, тауар сатылымдарының көлемінде өзгеріс болмады [7]. Жалпы, 2017 жылы одақ ішіндегі өзара тауар айналымының талданып отырған кезеңде ең төменгі шектеріне жеткендігін, ал 2018 жылы лезде өскендігін көре аламыз (сурет 3). Осы интеграцияның тауарлардың ішкі экспортының құрылымында ең жоғарғы үлес Ресей Федерациясына тиесілі, оның мөлшері 2018 жылы 64,6%-ды құраған.

Ресей 2018 ж. жалпы сомасы 38953,40 млн. АҚШ доллары (64,6%) болатын тауарлар мен қызметтерді интеграциялық бірлестік

Ескерту: Еуразиялық экономикалық комиссия мәліметтеріне негізделе отырып, есептелді.

Сурет 3. ЕАЭО-на мүше-елдердің ЕАЭО ішіндегі экспорты

аумағында экспортқа шығарған. Қазақстан мен Беларусь республикаларының интеграцияның ішкі нарығындағы экспорттағы үлестері сәйкесінше 10% (6046,80 млн. АҚШ доллары) және 23,1%-ды (13932,20 млн. АҚШ доллары) құрайды. Армения мен Қырғызстан республикаларының интеграциялық одаққа кейінірек енуіне және экономикаларының салыстырмалы түрде кішірек болуына байланысты олардың одақ елдеріне экспортқа шығаратын тауарларының үлесі өте аз.

Жоғарыда аталған факторлармен қатар, ЕАЭО аясындағы интеграциялану үдерісін тежейтін басқа да мәселелер бар, оларға төмендегілерді жатқызуға болады:

1. Ортақ нарықтағы өндіріс факторларының еркін қозғалысына кедергі келтіретін мәселелер. Нақтылап айтатын болсақ, интеграцияланатын мемлекеттер арасында шекараларалық бақылау нүктелерін алып тастау көзделсе де, Ресей Қазақстанмен шекаралас аумақтарда фитосанитарлық қадағалау нүктелерін көптеп ашты, және ондағы тексеру мерзімдері ұзақ болды. Соның салдарынан шекара аумақтарында тасымалдаушы жүк көліктерінен кептелістер орын алды, ал қазақстандық ауыл шаруашылығы өнімдерінің көбісі бұзылып, кәсіпкерлердің экономикалық ахуалына нұқсан келтірілді, ал олардың залалдарын ешкім өтеп берген жоқ. Көптеген өнімдер Еуразиялық экономикалық комиссия талаптарына сай келмей, Қазақстанға кері қайтарылды. Кей жағдайларда қадағалау ережелер шегінен тысқары шығып жатты, мысалы, ет консервілері өнімдерінде кадмий мөлшері нормадан жоғары деген себеппен сатылымдардың тоқтатылуын айтуға болады. Кейінірек белгілі болғандай, табылған кадмий мөлшері Еуразиялық экономикалық комиссия қабылдаған нормалардан төмен болып шықты. Нәтижесінде қазақстандық өндіруші әділетсіз бірнеше ай мерзіміне Ресей нарығын жоғалтты, сонымен бірге Қазақстандағы да сатылым көлемі де төмендеп кетті, оған Ресей бақылаушыларының өнімнің қауіпті екендігі туралы айтқан қауесеттері ықпал етті. Оған қоса, ЕАЭО аумағында тамақ өнімдерін тек-

серетін ұлттық зертханалардың жұмыс жасау қағидаларының әртүрлілігі де өте өзекті мәселе болып отыр. Бір елде жасалған талдау нәтижелері басқа елде жасалған нәтижелермен сәйкес келе бермейді. Сондықтан осы орайда ЕАЭО аясында оның қатысушы елдеріне бағынбайтын, тек ЕЭК-ның қарамағындағы зертхананы құру қажет, бұл қойылатын талартардың барлық елдер үшін бірегей нормалдарын қалыптастыру қажет деп ойлаймын.

2. Бірегей экономикалық аумақ қалыптастыруда қиындық туғызатын мәселелер. Жалпы, осы интеграцияны іске асырудағы оған мүше мемлекеттердің құқықтарының бірдей екендігі бастапқы кезде айтылған болатын. Осыған қарамастан, Ресей интеграцияны іске асырумен байланысты жұмсалатын қаражаттың 88%-ын өтейді, бірақ бұл мемлекет интеграциядан тыс шет мемлекеттердің импортынан алатын алымдарды молырақ алады. Осыдан келіп, осы мемлекеттердің интеграциялық үрдісті жүзеге асырудағы жауапкершілік деңгейлері әр түрлі болғандығына қарамастан, құжаттар бойынша құқықтары бірдей екендігі туралы ұйғарым жасауға болады. Мұндай жайттың орын алуы ЕАЭО аясында туындайтын мәселелерді шешуде шаралар қабылдауды қиындатады және интеграция қарқындарын төмендетуі әбден мүмкін. Барлық мүше-елдерге дауыс берудің бірдей үлесін беру, олардың әр қайсысына ЕЭК шешімдеріне тыйым салу құқығын беру ортақ позицияны әзірлеуді қиындатты. Осының нәтижесінде бірыңғай экономикалық кеңістіктің қалыптасуы әлі күнге аяқталған жоқ; оның аяқталуы жоспарланған 2017 жылдан 2024 жылға ауыстырылды.

3. ЕАЭО-ның қатысушы мемлекеттерінің протекционистік мүдделерінің басым болуы. Мұндай жағдайлар, ЕАЭО аясында бекітілген нормативтік-құқықтық құжаттар шектеріне сай келмесе де, болып тұрады. Мәселен, Қырғызстан Республикасы ЕАЭО-ның басқа мүше мемлекеттеріне таралмайтын жеңілдіктер мен преференциялар алуды талап етті. Қырғызстан өкілдерінің мо-

тивтеріне сәйкес, ЕАЭО-на ену оларды басқа әлеуметтік-экономикалық маңызы жоғары жобалардың жүзеге асуын қиындатады. Бұл ретте Қытаймен бірлесіп жасалып жатқан инфрақұрылымдық жобалар туралы сөз болған, жеке алғанда, Қытаймен шекараның жабылуы Қытай тарапынан жауаптық шаралардың енгізілуі осы іспеттес жобалардың іске асуын Қырғызстан үшін қымбаттата түседі. Оның үстіне, қытайлық тауарларды қайта сатумен айналысатын жергілікті ұсақ кәсіпкерлердің ахуалының да төмендеуіне алып келеді. Осы себептен Қырғызстан ЕАЭО-дан өте ауқымды компенсациялар талап етті. Одан басқа, Қырғызстан өзінің ауыл шаруашылығы өнімдеріне санитарлық қадағалау туралы ЕАЭО талабын алып тастау бойынша бірқатар жеңілдіктерді сұраған. Нәтижесінде, Қырғызстанға ЕАЭО тарапынан преференциялар берілді: ЕАЭО-ға түсетін кедендік алымдарының 1,9%-ын (Арменияда - 1,11%) алатын болды; олар ЕАЭО-на енген күннен бастап, тағы бірқатар сауда жеңілдіктеріне ие болды. Оған қоса, ЕАЭО қаржысының есебінен капиталы 1 млрд. АҚШ долларын құрайтын қырғызстандық-ресейлік Қор құрылды, оның қызметі Қырғызстанның өнеркәсібін дамытуға бағытталды [8]. ЕАЭО-ға ену барысында Қырғызстанға берілген жеңілдіктердің үлкен көлемі одақтың басқа мүшелеріне, әсіресе, Қазақстан мен Ресейді қосымша жауапкершілікті артуға мәжбүр етті. Осындай «ерекшеліктер беру аумағының» қалыптасуы ЕАЭО-н кеңейту ықтималдылығына қолайсыз ықпал етеді. Осы орайда ЕАЭО-ға қатысушы мемлекеттердің барлығы үшін бірдей ережелердің іске асуын қамтамасыз ету, онымен қоса, интеграцияланатын мемлекеттердің мүдделерін ескеруде шектер орнату қажет.

4. ЕЭК жұмысындағы теріс сипатты олқылықтар. ЕЭК-ның құрылымындағы басқармаларына интеграцияланатын мемлекеттердің барлығынан бірдей қызметкерлер санын жалдау есебінен оларға төленетін еңбекақы қорының көлемі он есеге дейін артты. Оның үстіне, басқару деңгейлерінің көбеюіне байланысты барлық үдерістер күрделене

түсіп, бюрократияны тудырды. Олардың бір шешіміне кететін шығын ауқымы да Кеден одағы кезіндегі шығындардан жиырма есе көбірек болды [9].

Негізінен Ресей мен Қазақстанның арасындағы саудалық қарым-қатынас бұрынғы кезден етене жақын болған. Қазіргі уақытта бұл көрсеткіштерді ұлғайту бойынша мақсаттар әлі жүзеге аса қойған жоқ. Бұған өз нарықтарын қорғау мақсатында ЕАЭО-ға мүше-елдер қалыптастыратын тарифтік емес барьерлер мәселелері әсер еткен болуы тиіс.

Әдетте, интеграциялық одаққа қатысушы елдердің экономикалары бірін-бірі толықтыратын салалардың болуы шартында ықпалдасады, болмаса, ұқсас немесе бірдей жетілген салаларының күштерін біріктіру арқылы бәсекелік қабілетін арттыру мақсатында құрылады. Егер ЕАЭО жағдайында бірін-саран толықтыратын салалар болған күнде де, Қазақстанда ЕАЭО-на мүше елдермен мүлдем бәсекелеспейтін бірде-бір сала жоқ. Алайда ЕАЭО-ға ену қазақстандық кәсіпорындарды бәсекеге қабілеттіліктерін жоғарылату бойынша Дүниежүзілік сауда ұйымына енуге біршама дайындады. Нарықтағы бәсекенің күшеюінің есебінен отандық кәсіпорындардың қиындықтарға тап болуына қарамастан, бұл беталыс бизнес пен мемлекеттің арақатынастарының жаңа форматын қалыптастыруға ықпалын тигізеді, бұл мемлекеттегі кәсіпкерлік белсенділіктің дамуына септігін тигізеді.

Қорытындылай келе, ЕАЭО экономикалық тұрғыдан да, саяси тұрғыдан да маңызы жоғары интеграциялық жоба болып табылады. Осыған қарамастан, еуразиялық интеграциядан күтілген нәтижелер әзірге ақтала қойған жоқ. ЕАЭО-ның басты мәселелеріне институционалдық тәртіптің болмауын, сондай-ақ өзара сауданы жүргізудегі кедергілерді жатқызуға болады. Еуразиялық интеграцияның даму болашағы оның мүше-елдерінің ішкі саяси дамуымен, сонымен бірге ұлттық мүдделерін өзара келістіру қабілетімен анықталатын болады. Алайда, интеграциялық үдерістің артықшылықтарына қол жеткізу қысқа мерзімде жүзеге асырылмайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Статистический бюллетень Евразийской экономической комиссии. – Москва: Издательство ООО «Сам Полиграфист», 2015. – 390 с.
2. Статистический сборник Евразийской экономической комиссии. – Москва: Издательство ООО «Сам Полиграфист», 2018. – 556 с.
3. Ткачук С. Внешний контур становления евразийской интеграции // Россия в глобальной политике, 2016. – №3. – С. 94-111.
4. Доклад о состоянии торговли между государствами-членами Евразийского союза в 2018 году. [Электрон. ресурс]. – URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/analytics/Documents/report/Report_2018.pdf#pagemode=bookmarks (Дата обращения: 13.09.2019)
5. Об итогах взаимной торговли товарами Евразийского экономического союза за январь-декабрь 2018 года. [Электрон. ресурс]. – URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/analytics/Documents/2018/Analytics_I_201812.pdf (Дата обращения: 07.10.2019)
6. Барьеры, изъятия и ограничения евразийского экономического союза// Доклад Евразийского экономического союза. -Москва, 2017. – С. 38.
7. Статистика внешней и взаимной торговли товарами [Электрон. ресурс]. – URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/Pages/default.aspx (Дата обращения: 15.09.2019)
8. Вступление Кыргызской Республики в Евразийский экономический союз: влияние на процессы миграции. [Электрон. ресурс]. – URL: <http://russiancouncil.ru/common/upload/WP-Kyrgyzstan-26-Rus.pdf> (Дата обращения: 14.09.2019).
9. Лаумулин М.Т. Пределы и возможности евразийской интеграции. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://isca.kz/ru/analytics-ru/3247> (Дата обращения: 12.09.2019).

References

1. Statisticheskii biulleten; Evraziiskaiya ekonomicheskaiya komissia [Statistical Bulletin of the Eurasian economic Commission] (Moscow, Izdatelstvo ООО «Sam Poligrafist», 2015, 390 p.). [in Russian]
2. Statisticheski sbornik; Evraziiskaia ekonomicheskaiya komissia [Statistical collection of the Eurasian economic Commission] (Moscow, Izdatelstvo ООО «Sam Poligrafist», 2018, 556 p.). [in Russian]
3. Tkachuk S. Vneshni kontur stanovlenia evraziiskoi integracii [External contour of formation of the Eurasian integration], Rossiya v globalnou politike [Russia in global politics] 2016. -№3. P. 94-111. [in Russian]
4. Doklad o sostoiyanii torgovli mezhdru gosudarstami-chlenami Evraziiskogo soiuza v 2018 godu [Report on the impact of trade between the member States of the Eurasian Union in 2018] [Electronic resource] Available at: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/analytics/Documents/report/Report_2018.pdf#pagemode=bookmarks (Accessed: 13.09.2019). [in Russian]
5. Ob itogah vzaimnoj torgovli tovarami Evraziiskogo jekonomicheskogo sojuza za janvar'-dekabr' 2018 goda. [On the results of mutual trade in goods of the Eurasian economic Union for January-December 2018.] [Electronic resource] Available at: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/analytics/Documents/2018/Analytics_I_201812.pdf (Accessed: 07.10.2019). [in Russian]
6. Barery, iziyatiya i ogranicheniia evraziiskogo ekonomicheskogo soiuza. doklad Evraziiskogo ekonomicheskogo soiuza [Barriers, exemptions and restrictions of the Eurasian economic Union] (Moscow, 2017, 38 p.). [in Russian]
7. Statistika vneshnei i vzaimnoi torgovli tovarami [Statistics of foreign and mutual trade in goods] [Electronic resource]. Available at: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/Pages/default.aspx (Accessed: 15.09.2019). [in Russian]
8. Vstuplenie Kyrgyzskoi Respubliki v Evraziiskii ekonomicheskii soiuz: vliyanie na processy migracii [Accession of the Kyrgyz Republic to the Eurasian economic Union: impact on migration processes] [Electronic resource] Available at: <http://russiancouncil.ru/common/upload/WP-Kyrgyzstan-26-Rus.pdf> (Accessed: 14.09.2019). [in Russian]
9. Laumulín M.T. Predely i vozmozhnosti evraziiskoj integracii [Limits and opportunities of Eurasian integration] [Electronic resource] Available at: <https://isca.kz/ru/analytics-ru/3247> (Accessed: 12.09.2019). [in Russian]

Х.Н. Мұрсалова

Казахский инновационный гуманитарно-правовой университет, Семей, Казахстан

Проблемы экономической интеграции в рамках Евразийского экономического союза

Аннотация. В статье рассмотрены особенности и проблемы экономической интеграции Российской Федерации, Республики Беларусь, Республики Казахстан, Республики Кыргызстан и Республики Армения в рамках Евразийского экономического союза. Описаны основные тенденции развития торговых отношений между этими странами в рамках интеграции и выявлены проблемы, препятствующие углублению интеграции в рамках союза. Кроме того, автором сделана попытка выявления и систематизации причин недостаточной эффективности взаимодействия стран-членов ЕАЭС на основе фактов, имевших место при реализации товаров и услуг на едином рынке ЕАЭС, а также на основе анализа поведения некоторых стран-членов ЕАЭС, не вписывающихся в рамки установленных Евразийской экономической комиссией правил.

Методология исследования базируется на применении системных, процессных и ситуационных подходов к изучению отношений, возникающих в процессе региональной экономической интеграции в рамках ЕАЭС. Результаты и выводы статьи могут служить в качестве базы для проведения более углубленных исследований.

Ключевые слова: экономическая интеграция, Евразийский экономический союз, товарооборот, экспорт, торговый партнер.

H.N. Mursalova

Kazakh Innovative Humanitarian and Legal University, Semey, Kazakhstan

Problems of economic integration in the Eurasian Economic Union

Abstract. The article discusses the features and problems of economic integration of the Russian Federation, the Republic of Belarus, the Republic of Kazakhstan, the Republic of Kyrgyzstan and the Republic of Armenia in the Eurasian Economic Union. The main trends in the development of trade relations between these countries in the framework of integration are described and the problems that impede the deepening of integration within the union are identified. In addition, the author attempted to identify and systematize the reasons for the insufficient effectiveness of the interaction of the EAEU member countries based on the facts that occurred during the sale of goods and services on the EAEU single market, as well as on the basis of an analysis of the behavior of some EAEU member countries that do not fit into the framework rules of the Eurasian Economic Commission.

The research methodology is based on the application of systematic, procedural and situational approaches to the study of relations arising in the process of regional economic integration within the EAEU. The results of the article can be used as a basis for more in-depth studies.

Keywords: economic integration, Eurasian Economic Union, commodity circulation, export, trade partner.

Автор жайлы мәлімет:

Мұрсалова Халима – «Бизнес және басқару» кафедрасының докторанты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей, Қазақстан.

Mursalova Halima – a doctoral student of the Department of Business and Management, Kazakh Innovative Humanitarian and Legal University, Semey, Kazakhstan.

А.С. Бақтымбет¹, С.С. Бақтымбет², Ә.С. Бақтымбет³

¹²³Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: baktymbet.a@gmail.com, asem_abs@mail.ru, saule_sbs@mail.ru)

Социально-экономические аспекты развития системы образования Казахстана

Аннотация. *Одной из важнейших проблем экономической политики становится разработка методологических подходов и методов оценки влияния образования на объёмы производства, темпы экономического роста и темпы научно-технического прогресса, позволяющих воспроизводить и апробировать результаты такого рода исследований. Ощущается острая необходимость в разработке и обосновании учитывающих специфику национальной экономики методологических подходов к измерению и количественной оценке образования, как фактора развития человеческого капитала, анализа его влияния на экономическое развитие. В развитых странах мира происходит формирование инновационной экономики, «экономики знаний». Развитие образования все чаще рассматривается как условие и предпосылка экономического роста, качественного развития экономики и социальной сферы.*

Ключевые слова: *человеческий капитал, образование, инвестиции и конкурентоспособность, экономический рост.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-26-36>

Введение. Цель исследования – рассмотреть влияние образования и человеческого капитала на экономическое развитие и своевременное выявление новых тенденций в развитии системы образования в мире.

Методология. Результаты исследования опираются на фундаментальные теоретические и эмпирические работы ведущих казахстанских и зарубежных учёных, посвящённых анализу процессов накопления и использования человеческого капитала. Применены общенаучные принципы и методы: анализ и синтез, индукция и дедукция, системный подход, исторический и логический методы. В данном качестве применялись методы наблюдения, сводки и группировки обобщающих показателей, регрессионного и корреляционного анализа, сравнительного анализа, экспертных оценок, а также табличные и графические методы.

Выводы. Рекомендации, содержащиеся в исследовании, могут быть использованы в процессе разработки социально-экономической политики и реформирования системы образования.

Вопросы человеческого капитала как фактора экономического роста рассматривались в трудах Р. Солоу и получили дальнейшее развитие уже в трудах Р. Лукаса. Наиболее детальный анализ человеческого капитала был представлен в моделях Г. Мэнкью, Д. Ромера и Д. Уэйла. Среди казахстанских экономистов есть исследователи в области человеческого капитала, такие как В.С. Автономов, Ш.М. Валитов, А.И. Добрынин, С.А. Дятлов, В.А. Конов, А.В. Корицкий, Ю.А. Корчагин, С.А. Курганский, Д.В. Нестерова, К.З. Сабирьянова, Т.Л. Судова, В.П. Щетинин, Г.Е. Яковлев и др. Среди казахстанских ученых вопросами развития человеческого капитала занимались О.Б. Баймуратов, Г.В. Гамарник,

К.Б.Бердилиев, С.С. Бактымбет, О.К. Денисова и др.

В последние десятилетия уровень и темпы развития экономики всех стран мира всё больше зависят от степени развития науки и образования. В развитых странах мира происходит формирование инновационной экономики, «экономики знаний». Обусловленность уровнем и качеством образования темпов экономического роста, а также дифференциация доходов населения по регионам и странам выявлена многочисленными теоретическими и эмпирическими исследованиями экономистов разных стран. Поэтому приоритетным направлением экономической политики многих стран в условиях четвертой промышленной революции стало повышение уровня и качества образования населения.

Развитие образования все чаще рассматривается как условие и предпосылка экономического роста, качественного развития экономики и социальной сферы. Именно этим оправдывается увеличение бюджетных вложений в систему образования, поскольку человеческий капитал в современной экономике играет все большую роль. Чем сложнее становятся технологии, тем более компетентным должен быть работник, как для выполнения трудовых операций, так и для создания новых технологий, для поддержания темпа внедрения технических и научных инноваций. Одновременно с усложнением технологической среды растет и сложность социальных отношений, что требует иного уровня социализации молодого поколения. Повышается и сложность самой системы образования, что предъявляет новые требования к педагогическим работникам, к их квалификации, образовательным программам, к качеству управления данной сферой.

Технологическое развитие приводит к тому, что не только исчезают прежние специальности и профессии, но и резко сокращается число рабочих мест в промышленном производстве. Новая экономика требует в большом количестве

высококвалифицированных кадров (прежде всего с высшим образованием) для сферы услуг. Рабочие места средней сложности, которые пока еще распространены в экономике и социальной сфере, постепенно перестают существовать, при этом работники, занимающие указанные места, стремятся получить высшее образование (например, продавец «превращается» в менеджера торгового зала с высшим образованием). При этом, по данным Международной организации труда, ручной нерутинный труд будет сохранять свое значение в отличие от ручного рутинного. В долгосрочной перспективе подготовка кадров с высшим образованием станет практически всеобщей, однако при этом сама система высшего образования будет сильно дифференцирована по качеству предоставляемых услуг и, соответственно, по типу рабочих мест, на которые смогут претендовать выпускники вузов [1].

Получение образования требует все больших государственных и частных расходов: в развивающихся и бедных странах указанный рост обусловлен ростом охвата детей и молодежи образованием (ростом доступности), в развитых странах - ростом качества и разнообразия образовательных траекторий, индивидуализацией образовательных программ (наибольшие затраты на образование как % ВВП - развивающиеся страны: Восточный Тимор - 14,0%, Лесото - 13,1%, Бурунди - 9,2%, Намибия - 8,1%; развитые страны: Дания - 7,7%, Исландия - 7,5%, Норвегия - 6,5%, Финляндия - 6,1%, Франция - 5,6%, США - 5,5%; Канада - 5,4%, Великобритания - 5,4%.

Все более дорогостоящим становится получение высшего образования как для государства, так и для домохозяйств, в которых есть студенты. Так, стоимость обучения студентов в ведущих американских университетах (университеты Лиги плюща) в 2013–2017 гг. превысила 40 тыс. долл. США, а общие затраты на обучение - 60 тыс. долл. США в год.

Государственное финансирование высшей школы в силу быстро растущей численности

молодежи, поступающей в вузы, постоянно увеличивается даже в странах, где высшее образование является платным. В связи с этим быстро развивается образовательное кредитование, при этом появляются новые источники финансирования университетов, прежде всего активно развиваются эндаумент-фонды (фонды целевого капитала), размер которых в ведущих университетах США превышает десятки миллиардов долларов (Гарвард - 35,9 млрд долл. Йель - 23,9 млрд долл., Стэнфорд и Принстон - 21,4 и 21,0 млрд долл.); в Великобритании они меньше, но также значительны (Оксфорд - 4,2, Кембридж - 5,5 млрд евро). Одновременно Оксфорд - 4,2, Кембридж - 5,5 млрд евро) [2].

Власти Казахстана в государственных программах немалую роль отводят аспекту развития человеческого капитала. В Стратегическом плане - 2025 и Концепции по вхождению Казахстана в число 30 самых

повышение расходов на образование на 1% приводит к увеличению ВВП на 0,35%.

По поручению главы государства К-Ж. Токаева расходы на сферу образования и науку будут увеличены до 5% от ВВП, это 1,1 трлн. тенге к текущим расходам [3].

Финансовая составляющая является одним из основных факторов в вопросе обеспечения доступа казахстанцев к высшему образованию. 70% студентов вузов РК обучаются за счет покупки образовательных услуг. Население Казахстана осознает ценность высшего образования и имеет потенциал платежеспособного спроса на его получение. Стоимость обучения на бакалавриате в государственных вузах РК меньше стоимости китайских, белорусских и российских вузов для иностранцев, а также ряда стран ОЭСР.

В 2018 г. доля расходов на образование в РК от общих государственных затрат достигла рекомендуемого международного

Таблица 1

Расходы государственного бюджета на образование в РК

Расходы	2016	2017	2018
Объем расходов на образование (млрд. тенге)	1669,4	1843,2	1948,5
Объем затрат бюджета (млрд. тенге)	9433,7	11567,7	10120,9
ВВП (млрд. тенге)	46971,2	54378,9	61819,5
Доля расходов на образование от бюджета (%)	17,7	15,9	19,3
Доля расходов на образование от ВВП (%)	3,6	3,4	3,2
Примечание – составлено авторами на основе [3]			

развитых стран мира ключевым фактором развития в XXI веке определен национальный человеческий капитал. В 2007 году Казахстан входил в число стран со средним уровнем развития человеческого потенциала, занимая 73 место среди 177 стран, в 2016 году переместился в группу стран с высоким уровнем развития человеческого потенциала, переместившись на 56 место из 188 стран, и в 2018 году вырвался на 31 место из 157 стран мира.

В 2018 году из государственного бюджета выделено 1,95 трлн. тенге на развитие сферы образования, что в соотношении к ВВП составило 3,2%. Как показывает практика,

уровня. Данный индикатор является одним из двух международных показателей финансирования образования, предложенных ЮНЕСКО в рамках достижения задач 4-й ЦУР. Рекомендуемый уровень равен не менее 15-20% от всех государственных затрат. Так, в 2018 г. доля расходов РК на образование от общих государственных затрат составила 17,2%. За семилетний период доля расходов на образование спустилась ниже 15% только в 2017 г. (Рисунок 1).

В номинальном выражении сумма государственных затрат на казахстанское образование также продолжает расти и в 2018 г. составила 1 948 млн тенге. Образование

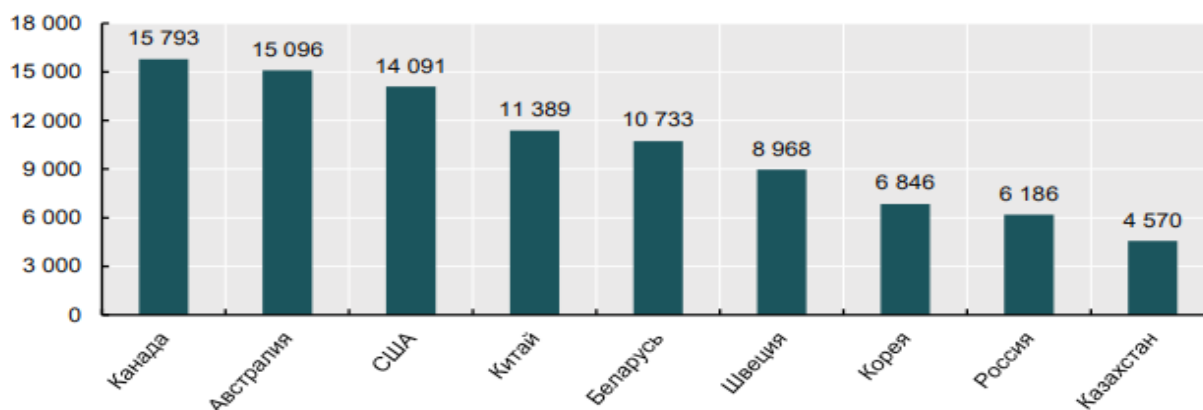
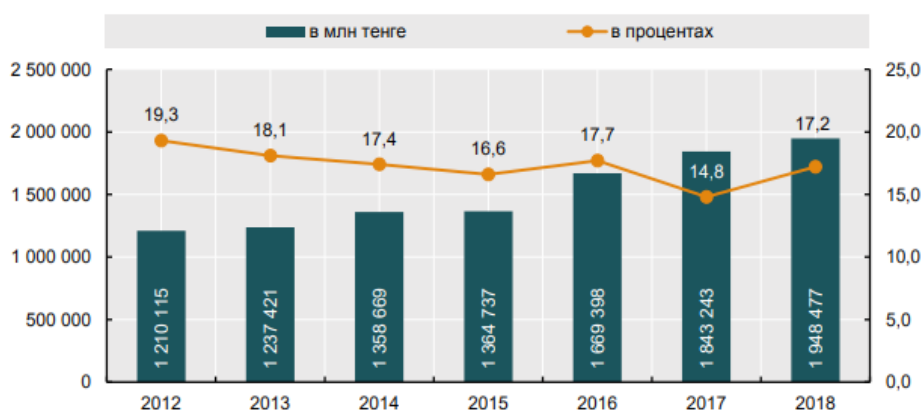

Рисунок 1 – Стоимость обучения на бакалавриате в вузах разных стран, 2014 год (согласно паритету покупательной способности, доллар США)

традиционно остается второй сферой, получающей наибольшее государственное финансирование, что указывает на высокий приоритет данной сферы в национальной политике (Рисунок 2).

но примерно на одном уровне с такими странами, как Ирландия (3,5%) и Люксембург (3,6%) (рис.). Всемирный банк в своем докладе «Глобальные экономические перспективы: тускнеющее небо» (GlobalEconomicProspects:

Источник: МФ РК

Рисунок 2 – Динамика государственных расходов РК на образование

Расходы на образование от ВВП все еще остаются ниже рекомендуемого уровня в 4-6%. Показатель является вторым международным эталонным индикатором, рекомендованным для достижения 4-й ЦУР. В 2018 г. доля расходов на образование от ВВП в Казахстане составила 3,3% при ВВП 59 613 707 тыс. тенге (рис. 1.18). Это на 0,2% ниже, чем в 2017 г. Динамика показателя с 2012 г. сохраняется примерно на одном уровне, не превышая 3,5%. В международном сопоставлении доля расходов Казахстана находится ниже средней ОЭСР (5%) и большинства ее членов,

DarkeningSkies) приводит прогнозные показатели роста ВВП Казахстана на 2019-2021 гг., согласно которым рост ВВП Республики Казахстан в 2019 г. составит 3,5%, в 2020 и 2021 гг. – 3,2%. Принимая во внимание возможность такого сценария, очень важно не допустить снижение доли расходов на образование от ВВП [3].

Несмотря на увеличение номинальных расходов населения на образование, их доля от общих затрат продолжает уменьшаться. С 2012 по 2018 гг. расходы населения страны увеличились в 1,6 раза. Однако рост затрат на

образование демонстрирует менее значимый рост. За указанный период расходы населения на образование увеличились в 1,4 раза. При этом в долевом соотношении от общих затрат расходы на образование продолжают сокращаться. Если в 2012 г. доля расходов на образование от общих затрат составляла 3,88%, то к 2018 г. расходы снизились до 2,76% (Таблица 2).

начиная от спроса и потребностей в городе и селе, наличия государственной поддержки в виде ваучеров, лизинга, стипендий до увеличения городского населения за счет миграционных потоков. Структура расходов населения на образование позволяет определить некоторые причины увеличения разрыва в расходах между городом и селом [4].

Таблица 2

Распределение расходов населения на образование в разрезе город-село

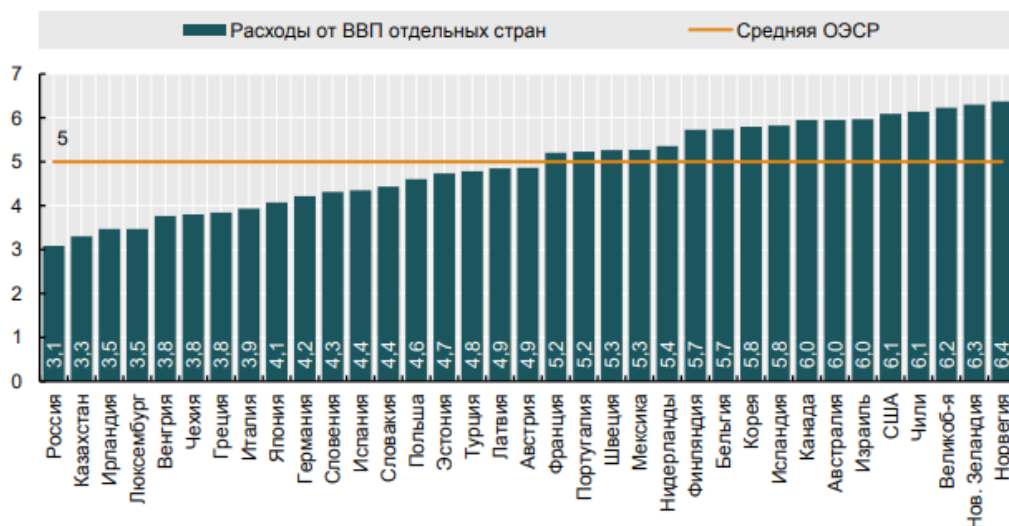
Год	Общие денежные расходы на душу населения, тенге			Расходы на образование на душу населения, тенге				Доля расходов от общих затрат населения, %			
	РК	Город	Село	РК	Город	Село	(+/-)	РК	Город	Село	(+/-)
2012	382636	444442	308063	14838	16801	12469	-4332	3,88	3,78	4,05	0,27
2013	417555	482913	337830	15945	18195	13201	-4994	3,82	3,77	3,91	0,14
2014	445569	515891	358988	16529	9167	3281	-5886	3,71	3,72	3,70	-0,02
2015	462027	534856	365994	16360	19412	12335	-7077	3,54	3,57	3,37	-0,02
2016	502162	577654	400977	16697	20247	1939	8308	3,33	3,51	2,98	-0,53
2017	555831	645038	435970	17474	21676	11828	-9848	3,14	3,35	2,71	-0,64
2018	614373	711552	481582	16964	21075	1347	-9728	2,76	2,96	2,36	-0,6

Примечание – составлено авторами на основе [4]

Такая тенденция в принципе свойственна как для города, так и села. В то время как в 2012 г. доля затрат города на образование составляла 3,78%, а села – 4,05%, то в 2018 г. значение уменьшилось до 2,96% и 2,36% соответственно. На фоне сокращения расходов населения на образование усиливается разрыв в расходах на образование между городом и селом. В 2012-2013 гг. сельские жители тратили на образование в долевом соотношении (4,05%) больше, чем городские (3,78%). Однако начавшийся в 2014 г. спад расходов села на образование привел к обратной диспропорции. В 2018 г. городские жители потратили на образование 2,96% в доле от всех затрат, тогда как сельские жители потратили 2,36%. Разрыв составил 0,6% в пользу города. В номинальном выражении город также тратит больше села. Если в 2012 г. село тратило на образование на 25,8% меньше города, то в 2018 г. разрыв достиг 46,2%, что соответствует почти двукратной разнице (таблица 2). Такая разница может быть вызвана рядом причин,

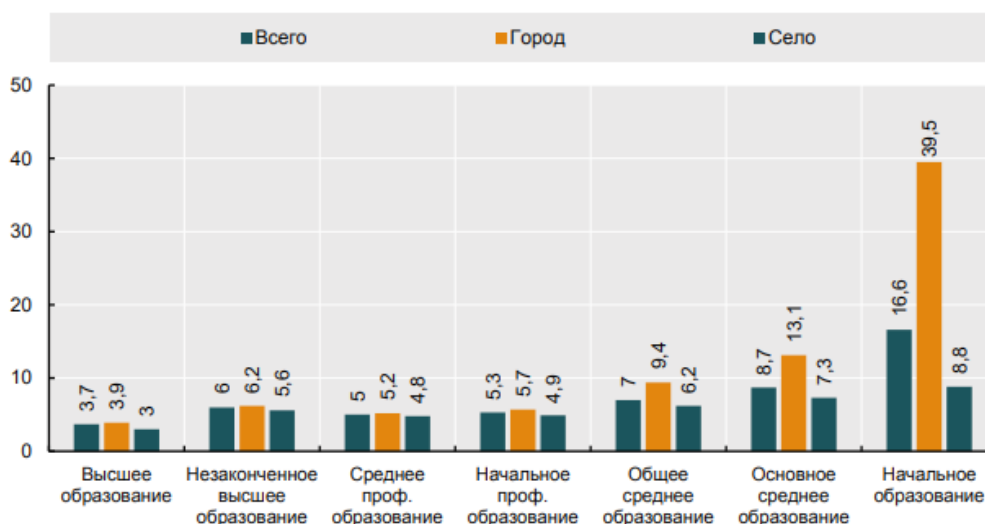
Рынок труда. В числе безработных казахстанцев наибольшую долю составляют горожане с начальным образованием. Число безработных в 2018 г. составило 443644 человека. Это соответствует среднему показателю в 4,9%. Указанный уровень безработицы Казахстана в 1,2 раза ниже среднего значения стран ОЭСР (5,9%).²³ При сопоставлении безработицы по типу местности показатель городского населения демонстрирует чуть более высокий уровень, чем сельский независимо от уровня образования населения. Исключением является безработица городских жителей, обладающих начальным образованием. Данная группа людей более склонна быть безработными, чем представители в сельской местности. В 2018 г. 39,5% городских жителей с начальным образованием были зафиксированы как безработные, тогда как в селе – всего лишь 8,8% (Рисунок 4).

Происходящие изменения на рынке труда предполагают переформатирование всей системы профессионального образования, в

Примечание: Данные стран ОЭСР приведены за 2015 г.

Рисунок 3 - Сравнение Казахстана с отдельными странами ОЭСР по расходам на образование от ВВП, %

Источник: КС МНЭ РК

Рисунок 4 – Уровень безработицы по уровням образования населения РК, 2018 год, в %

том числе его структуры и уровней, которое уже происходит в большинстве стран, прежде всего развитых. Доля выпускников средней школы, поступающих в высшие учебные заведения, постоянно растет и в странах, лидирующих по уровню человеческого развития, превысила 65%: в США она составляет 82%, Республике Корея - 96%, Финляндии - 94%, Норвегии - 82% (занимает первое место в мире по индексу человеческого развития), Дания - 80%, Австралия - 75% (одна

из лидирующих стран по экспорту высшего образования, который занимает в общем объеме австралийского экспорта 3-е место) [4].

Рост доли среднего класса и молодежи стимулирует массификацию высшего образования в мире. Еще несколько десятилетий назад высшее образование было элитарным. Сегодня страны осознают ценность высшего образования для благополучия взрослого населения и общества

в целом. В связи с этим оно становится доступнее большому числу представителей среднего класса. При этом наблюдается глобальное повышение доли молодого населения. Так, в начале 2012 г. мировое население превысило 7 млрд. человек, при этом молодые люди до 30 лет составили более половины этой цифры (50,5%). Эти и другие причины привели к двукратному увеличению численности студентов в мире за последние два десятилетия: 1998 г. – 89 млн человек, 2017 г. – 200 млн. По прогнозам экспертов, к 2030 г. контингент обучающихся вузов в мире достигнет 500 млн. человек.

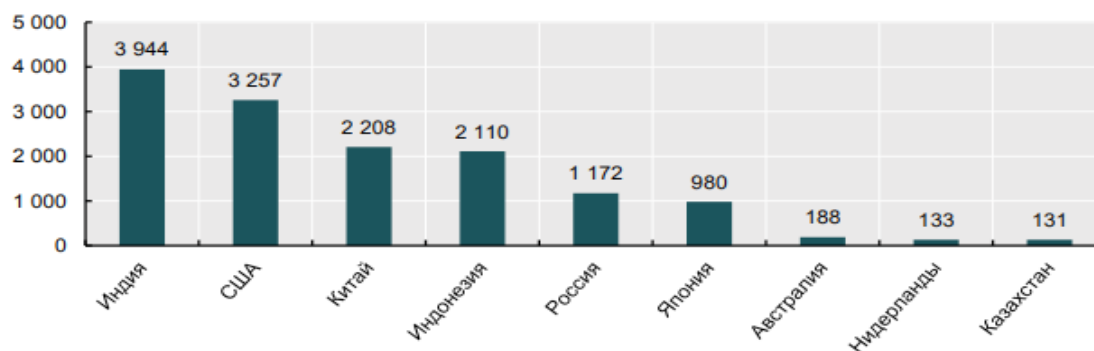
Рост числа вузов в стране положительно влияет на ее экономическое развитие. По данным Национального бюро экономических исследований Великобритании, увеличение количества вузов в два раза ведет к росту ВВП на душу населения в данном регионе на 4%.

Продолжается рост контингента по послевузовским программам обучения. За один год прирост составил 16%, т.е. контингент увеличился до 48 580 человек (Рисунок 6).

Соотношение числа студентов в государственных и частных вузах меняется в пользу последних. Большая часть студентов (53,6%) обучается в частных вузах, 45,3% – государственных, 1% – вузах, являющихся собственностью других государств. В то же время за последние три года контингент студентов и в государственных, и в частных вузах увеличился на 14%.

В целом, в мире идет тенденция роста числа частных вузов и их контингента: 30% обучающихся получают образование в частных вузах.

В 2018 г. вузами для рынка труда подготовлен 130 691 специалист. Всего выпущено почти на 3% больше специалистов, чем в 2017 г. (127 084

Источник: Webometrics

Рисунок 5 – Сведения о численности вузов в мире в 2018 году

Помимо растущей роли университетов в экономическом развитии, вузы являются частью городской среды, служат обществу, развивают международные связи и продвигают технологические инновации. Казахстан входит в топ-30 стран с наибольшей концентрацией вузов в мире (Рисунок 5). В 210 странах мира подготовку специалистов ведут более 28 тыс. вузов. В 2018 г. число вузов в Казахстане выросло до 131. Среди 117 гражданских вузов 10 национальных, 1 международный, 1 автономный, 31 государственный, 18 акционированных и 56 частных вузов.

76% выпускников завершили обучение за счет покупки образовательных услуг, 23% – государственного образовательного гранта. Большинство пополняют педагогическую, техническую и социально-экономическую сферы - 8 321 (29,3%), 27 056 (20,7%) и 20 796 (16%) человек соответственно (Рисунок 7).

С учетом технологической модернизации экономики потребность в кадрах в Казахстане к 2025 году составит более 570 тыс. человек. Предполагается увеличение числа средне- и высококвалифицированных рабочих мест на 766 тысяч. Сократится спрос на низкоквалифицированный труд [5].

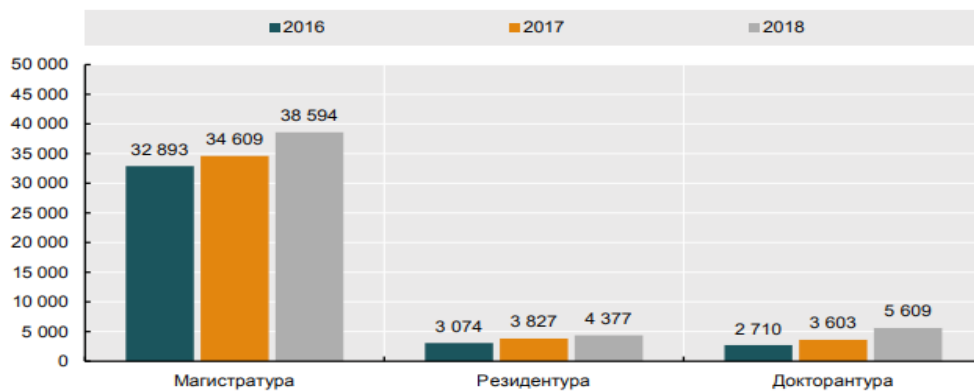
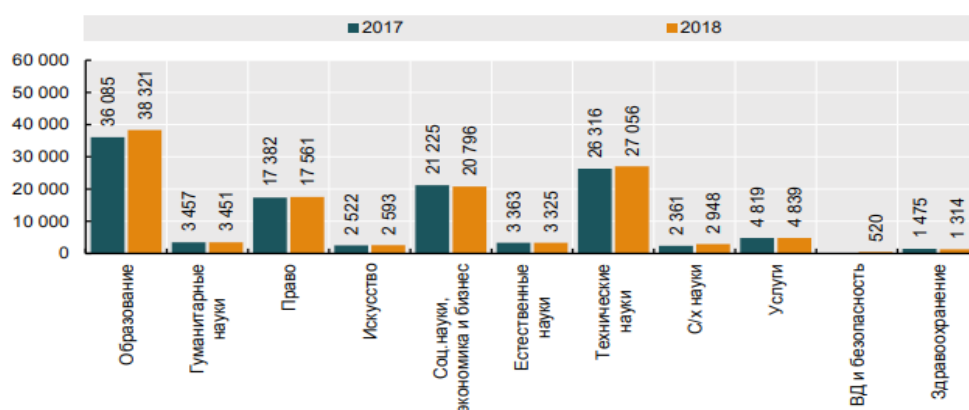

Рисунок 6 – Численность обучающихся по программам послевузовского образования в РК, чел.

Источник: КС МНЭ РК

Рисунок 7 – Количество выпускников в разрезе направлений подготовки в РК в 2018 году, чел.

Для предотвращения массовой безработицы требуется усиленная синхронизация спроса и предложения человеческого потенциала. Через тесную связь «Работодатель + вуз + школа» на постоянной основе требуется следить за потребностями и сигналами мировой экономики и действовать проактивно.

По данным опроса, проведенного Национальной палатой предпринимателей «Атамекен» в 2018 году, 70% казахстанских работодателей не удовлетворены навыками выпускников вузов. Также лишь 27,4% образовательных программ соответствует ожиданиям работодателей, так как большая часть контента образовательной программы не актуальна, и требует кардинальной переработки.

В настоящее время Министерство труда и социальной защиты РК проводит работу по подготовке профессиональных

стандартов, которые будут способствовать совершенствованию системы профессионального, высшего образования и действующей системы присуждения квалификаций.

Это именно та зона, в которую нужно инвестировать, и за системой образованием целесообразно закрепить не подготовку профессий, а подготовку компетенций профессионалов.

В развитых странах охват непрерывным профессиональным образованием достигает 40–50% работающего населения и постоянно растет. Переход ко всеобщему высшему образованию в перспективе 25–30 лет уже в настоящее время ставит в развитых странах новые задачи перед формальной системой общего образования. Здесь сроки обучения будут, с одной стороны, определяться все в возрастающей степени задачами построения индивидуальной образовательной траек-

тории, а с другой — на первый план будут выходить вопросы эффективной социализации в быстро меняющемся мире, включая снижение численности молодежи, которая будет неуспешной на рынке труда.

Все большее место в повышении качества образования будут играть развитость и качество образовательной среды, выходящей далеко за пределы собственно системы образования (образовательные программы музеев, образовательный туризм, усложняющаяся информационная среда), а также доступность и разнообразие неформального образования.

Вместе с тем развитие образовательной среды постепенно меняет программы школьного обучения и образовательные технологии, «втягивая» ресурсы обучения и образовательные технологии в учебный процесс. При этом постоянно растет сетевая организация обучения, как внутри системы общего образования, так и путем создания совместных образовательных программ и проектов с организациями дополнительного образования детей, организациями культуры, физкультуры и спорта и другими. В развитых странах уже примерно 25–30% образовательной программы реализуется вне школы.

В настоящее время численность студентов в мире составляет около 200 млн человек, при этом только в Китае и Индии в университетах учится более 50 млн человек. В результате изменений в системах профессионального образования, прежде всего высшего, будут изменяться потоки молодежи на глобальном рынке труда. В большинстве развивающихся стран местные вузы не смогут справиться с быстро растущим спросом на качественное высшее образование, что позволит не только сохранить, но и расширить системы высшего образования развитых стран, которые без внешнего притока студентов должны были бы существенно сократить свои масштабы в силу демографических причин.

До середины 2020-х гг. потоки иностранных студентов в мире, которые будут ориентированы не только на получение высшего образования, но и на трудоустройство

в развитых странах, резко возрастут (с 5,5 млн человек до 10–12 млн человек), а конкуренция университетов за иностранных студентов и ведущих профессоров резко усилится. Вместе с тем возникнут и начнут получать все большее распространение виртуальные онлайн-университеты, которые позволят локализовать обучение части студентов в их собственных странах и создать там новые престижные рабочие места. При этом все большая интернационализация системы образования приведет к переходу на универсальный язык обучения (на эту роль, прежде всего, претендует английский язык).

Одновременно пулы университетов создают платформы новых образовательных ресурсов и открытых курсов онлайн-обучения (МООС), чтобы сократить издержки и вместе с тем привлечь в их учебные заведения новых студентов. Во многом индивидуализация образования обеспечивается за счет новых технологий обучения, позволяющих делать больший акцент на самостоятельной работе студента. Вместе с тем рост доступности высшего образования ведет к росту его дифференциации по качеству обучения [6].

Виртуальные университеты, которые в том числе станут частью ведущих мировых университетов, и распространение в системе образования универсального (английского) языка повлекут за собой уход с рынка многих вузов, как в развитых, так и в развивающихся странах. В перспективе до 2050 г. ведущие университеты станут глобальными (транснациональными) как за счет развития на их базе виртуальных университетов, так и путем создания сетевых университетов с включением в них национальных университетов многих стран. Фактически будут созданы глобально распределенные университеты, численность студентов в которых будет составлять от 200 до 500 тысяч человек. Одновременно развитие получают уникальные программы, ориентированные на индивидуальные потребности обучающихся, реализация которых будет строиться на использовании глобальных образовательных ресурсов.

Все это ставит новые задачи реформирования системы образования. Вместе с тем большинство реформаторских идей, которые служили основой изменения данной сферы в последние годы, реализовано. Поэтому в настоящее время требуется значительно более тонкая настройка тех реформ, которые должны быть осуществлены в период до 2025 г. и заложить потенциал развития системы образования до 2030 г. Основным требованием должна стать реализуемость мер образовательной политики, снижение рисков негативных последствий. В связи с этим меры политики должны быть направлены на создание современных условий получения образования на всей территории РК и развитие кадрового потенциала.

Список литературы

1. Дятлов С.А. Основы теории человеческого капитала. – Санкт-Петербург: СПбУЭФ, 2015. -156 с.
2. Исследование Всемирного банка. Казахстан. Преодоление стагнации производительности [Электрон. ресурс] – URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/870001541744945542/KZ-CEM-Final-RU-Oct-31-BB.pdf> (Дата обращения: 20.06.2020)
3. Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 года: Указ Президента Республики Казахстан № 626 от 18 февраля 2018 года.
4. О Концепции по вхождению Казахстана в число 30 самых развитых государств мира: Указ Президента Республики Казахстан № 732 от 17 января 2014 года.
5. Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан [Электрон. ресурс] -URL: <http://lenta.inform.kz/kz/lyazat-nurkatova-chelovecheskiy-kapital-osnova-modernizacii> (Дата обращения: 20.06.2020)
6. Всемирный экономический форум [Электрон. ресурс] - URL: <https://ru.sputniknews.kz/economy/20181017/7645039/kazakhstan-rejting-konkurentosposobnost.html>. (Дата обращения: 20.06.2020)

References

1. Dyatlov S.A. Osnovy teorii chelovecheskogo kapitala [Fundamentals of human capital theory] (Saint-Peterburg, SPbUEF, 2015, 156 p.). [in Russian]
2. Issledovanie Vsemirnogo banka. Kazahstan. Preodolenie stagnacii proizvoditelnosti [Electronic resource] Available at: <http://pubdocs.worldbank.org/en/870001541744945542/KZ-CEM-Final-RU-Oct-31-BB.pdf> (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]
3. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan № 626 ot 18 fevralya 2018 goda «Strategicheskij plan razvitiya Respubliki Kazahstan do 2025 goda» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan № 626 dated February 18, 2018 «Strategic development plan of the Republic of Kazakhstan until 2025»]. [in Russian]
4. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan № 732 ot 17 yanvarya 2014 goda «O Konceptii po vhozhdeniyu Kazahstana v chislo 30 samyh razvityh gosudarstv mira». [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 732 dated January 17, 2014 «on the Concept of Kazakhstan becoming one of the 30 most developed countries in the world»]. [in Russian]
5. Kazahstanskii institut strategicheskikh issledovanij pri Prezidente Respubliki Kazahstan. [Electronic resource] Available at: http://lenta.inform.kz/kz/lyazat-nurkatova-chelovecheskiy-kapital-osnova-modernizacii_a3130847 (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]
6. Vsemirnyi ekonomicheskii forum [World economic forum] [Electronic resource] Available at: <https://ru.sputniknews.kz/economy/20181017/7645039/kazakhstan-rejting-konkurentosposobnost.html>. (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]

А.С. Бақтымбет, С.С. Бақтымбет, Ә.С. Бақтымбет

Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Қазақстандағы білім беру жүйесі дамуының әлеуметтік-экономикалық аспектілері

Аңдатпа. Экономикалық саясаттың маңызды мәселелерінің бірі білім берудің өндіріс көлеміне, экономикалық өсу қарқыны мен ғылыми-техникалық прогресс қарқынына әсерін бағалаудың әдіснамалық тәсілдері мен әдістерін жасау болып табылады. Адами капиталдың даму факторы ретінде, оның экономикалық дамуға ықпалын талдау ретінде ұлттық экономиканың ерекшелігін айқындайтын әдіснамалық тәсілдерді әзірлеудің шұғыл қажеттілігі сезіледі. Әлемнің дамыған елдерінде инновациялық экономиканың, «білім экономикасының» қалыптасуы жүріп жатыр. Білім берудің дамуы көбінесе экономикалық өсудің, экономиканың және әлеуметтік саланың сапалы дамуының алғышарты ретінде қарастырылады.

Түйін сөздер: адами капитал, білім беру, инвестициялар мен бәсекеге қабілеттілік, экономикалық өсу.

A.S. Baktymbet, S.S. Baktymbet, A.S. Baktymbet

Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan

Social-economic development aspects of the educational system of Kazakhstan

Abstract. One of the most important problems of economic policy is the development of methodological approaches and methods for assessing the impact on production, the rates of economic growth and rates of scientific and technological progress, which allows reproducing and testing the results of such researches. There is an urgent need for development and justification requires taking into account the specifics of the national economy, methodology and a quantitative assessment of education, as a factor in the development of human capital and an analysis of its impact on economic development. There takes place the formation of an innovative economy, «economic knowledge» in the developed countries of the world. The development of education is increasingly seen as a condition and premise for economic growth, qualitative development of the economy and a social sphere.

Keywords: human capital, education, investment and competitiveness, economic growth.

Сведения об авторах:

Бақтымбет Айсара – основной автор, Ph.D. докторант кафедры «Экономика», Казахского университета экономики, финансов и международной торговли, Нур-Султан, Казахстан.

Бақтымбет Сауле – кандидат экономических наук, профессор, Казахского университета экономики, финансов и международной торговли, Нур-Султан, Казахстан.

Бақтымбет Әсем – кандидат экономических наук, профессор, заведующий кафедрой «Экономика», Казахского университета экономики, финансов и международной торговли, Нур-Султан, Казахстан.

Baktymbet Aisara – The main author, Ph.D. student of the Department «Economics», Kazakh University of economics, finance and international trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Baktymbet Saule – Candidate of economic sciences, Assistant Professor, Kazakh University of economics, finance and international trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Baktymbet Asem – Candidate of economic sciences, Professor, head of the Department «Economics» Kazakh University of economics, finance and international trade.

А.У. Мухаммедов¹, А.Б. Тасмаганбетов², А.М. Бакирбекова³¹Халықаралық Бизнес Университеті, Алматы, Қазақстан²Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе, Қазақстан³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Қазақстандық бидай өндірісінің экспорттық әлеуетін дамыту

Аңдатпа. Мақалада ішкі астық нарығының қазіргі жағдайына сипаттама берілген. Республикадағы негізгі астық өндіруші облыстар мен жалпы облыстар бойынша бидай өндірісінің динамикасына талдау жасалды. Елден сыртқа жөнелтілетін бидай мөлшері қарастырылды. Сонымен бірге, республиканың егемендік алған жылдардан бері егіс салу алқаптары мен бидай өндірісінің қарқынына талдау жасалып, бидай түсімділігі қаралды. Сондай-ақ, соңғы жылдары республика мен облыстары аясында егіс алқаптарының көлемі, өндірілген жиынтық мөлшері мен өнімділігі сипатталып, көрсетілген. Бидай экспортының негізгі мемлекеттері мен мөлшерлері айқындалды. Отандық өндірушілер астығының басым бөлігін сатып алатын елдер анықталды. Оның ішінде, ТМД елдері мен әлемнің басқа елдерге жөнелтілген астық көлемі мен оның мөлшері келтірілген. Өткізілетін бидай бағасына ықпал ететін факторлар сипатталды.

Түйін сөздер: нарық, бидай, өндіріс, өнімділік, экспорт, импорт, өңір, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-37-45>

Кіріспе. Қазақстан әлемдегі жетекші азық-түлік бидайы өндірушілерінің бірі және әлемдік нарықтағы бидай жеткізушілері мен ұн өнімдерінің ондығының бірі болып табылады [1]. Бәсекелік артықшылықтарының арқасында ел бидайы әлемдік нарықта үлкен сұранысқа ие. Бидайдың өзі және одан өңдеу өнімдері стратегиялық маңызға ие және әлемдегі барлық дерлік елдерде тамақтану мәдениетте маңызды рөл атқарады. Сондықтан азық-түлік қауіпсіздігі көбіне жан басына бидай тұтынуға байланысты [2].

Бидай өндірісі азық-түлік нарығының маңызды элементі мен азық-түлік өндірісінің негізгі буыны болып саналады. Сол себепті бидайға сұраныс тек бидайдың өзіне ғана емес, сондай-ақ, одан өндірілетін жалпы азық-түлік пен жекелеген түрлерге сұраныстар туындайды. Бидай астықтың негізгі тауарлық түрі болып табылады – әлемдік өндірісте

оның үлесі шамамен 40%, ал әлемдік саудада 50% құрайды [3].

Зерттеу материалдары мен әдістері. Бұл тақырыпты зерттеуде, бидай өндірісінің ерекшеліктеріне байланысты экономист ғалымдардың ғылыми еңбектері, егістік алқаптары және астық нарығын реттеу заңнамасына байланысты Қазақстан Республикасының заңнамалық және нормативтік-құқықтық құжаттары, шетелдік және отандық ғалымдардың ғылыми жұмыстары әдіснамалық негіз ретінде пайдаланылды.

Ғылыми зерттеудің ақпараттық базасы ретінде еліміздің бидай өндірісіне қатысты Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің ресми материалдары, ауыл шаруашылығы саласын дамыту бойынша мемлекеттік бағдарламалар, ғылыми-тәжірибелік конференциялар мате-

риалдары, бұқаралық ақпарат құралдарының материалдары, мерзімді басылым мақалалары қолданылды.

Зерттеу әдістері ғылыми абстракция және экстраполяция, индукция және дедукция әдістері болып табылды. Теориялық ұстанымдардың негізделуі жалпы ғылыми әдістерді, талдау мен синтез әдістерін, сонымен қатар жүйелі және кешенді көзқарасты қолдануға негізделген, статистикалық деректер мен интернет желісінің ақпараттық әлеуетінен басқа жеке бақылаулар мен қорытындылардың деректері.

Нәтижелер және оларды талқылау. Астық шаруашылығы Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенінің негізгі құрамдас бөлігінің бірі болып табылады. Республикада жиналатын жалпы астықтың 70%-ы 1-3 класс бидайы болып табылады.

Республикада дәнді дақылдар өндірісі тұрақсыз, жоғары өнімділіктен құрғақшылық жылдары күрт төмендеп кетуі де ықтимал. Мәселен, жалпы астық жинаудан 2009 және 2011 ж.ж. рекордтық мөлшерге қол жеткізгеннен кейінгі жылдары 2010 және 2012 ж.ж. төменгі деңгейге дейін өзгерді, 1995 ж. және 1998 ж. есепке алмағанда (1-сурет).

Қазақстанда жыл сайын бидайға арналған егіс алқабы азаюда. 2020 жылға қарай арпа, қарақұмық, сұлы, тары және т.б. пайдасына 11,5 млн. га дейін азайту жоспарлануда. Талдау көрсеткендей, республика бойынша

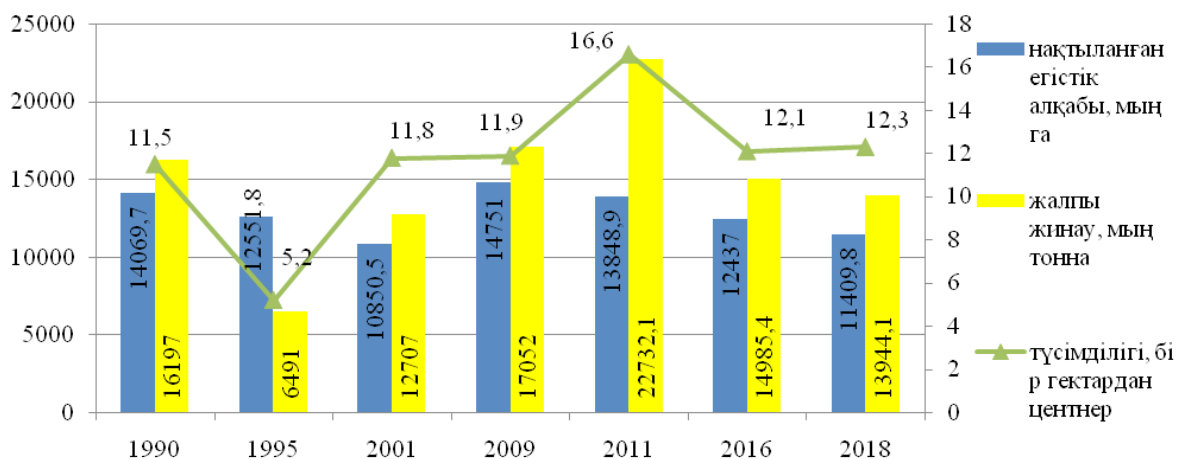
нақтыланған егіс алқабы 2014 ж. бастап кеміп барады. 2014 ж. нақтыланған егіс алқабы 12387,6 мың га болса, 2018 ж. 11409,8 мың га дейін азайған.

Бидайды жалпы жинауда 1990 ж. қарағанда 2018 ж. 1,2 есе аз жиналған. Республикада 1990 ж. 16196,8 мың т. астық жиналса, 1999 ж. 11241,9 мың т. жиналды. Бидайдың түсімділігі республика бойынша артқандығын көруге болады. 1990 ж. түсімділік деңгейі 11,5 центнер бір гектардан болса, 2018 ж. бір гектардан 12,3 центнерге дейін жеткен.

Қазақстанның солтүстік облыстары қолайлы табиғи жағдайларға ие болуына байланысты еліміздің астық өндірісінің елеулі бөлігін беріп отыр. Жалпы солтүстік өңірлерінің үшеуі елдегі егістік аударының шамамен 74%-ын құраса, өндірілетін өнім көлемінде шамамен 86%-ын алып отыр.

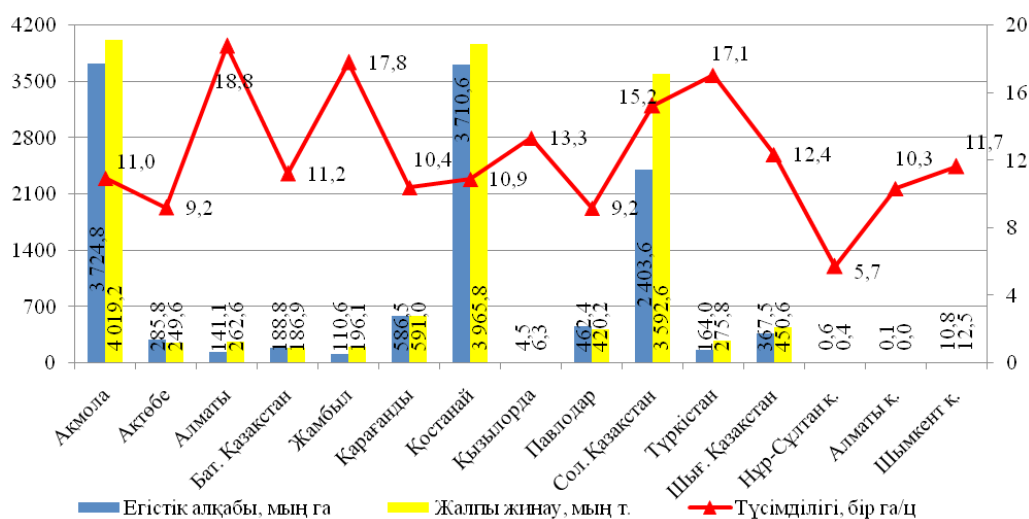
Статистикалық мәліметтерді зерттеу нәтижелеріне сәйкес, Солтүстік Қазақстан облысында және Қостанай облысындағы астық егетін алқаптарының азайғанын көрсетеді. Мәселен, Солтүстік Қазақстан облысында соңғы бес жылдықта астық егілетін аудан көлемі 2167 мың га-дан 1950 мың га-ға дейін қысқарды. Қостанай облысында да жағдай ұқсас, 2015 жылғы 3748 мың га-дан 3465 мың га-ға дейін кеміген болатын.

Айта кету керек, еліміздің қалған облыстарында егіс салу аудандарының ауытқуы айтарлықтай өзгеріске ұшырамаған.

Ескерту – авторлармен [4,5,6,7,8] негізінде әзірленген

Сурет 1. Қазақстандағы 1990-2018 ж.ж. астық өндірісі

Ескерту – авторлармен [8] негізінде әзірленген

Сурет 2. Облыстар аясында астық өндірісі

Қарағанды облысында егіс алқабының ауданы айтарлықтай кеңейген. Аталмыш жағдай Түркістан облысында да орын алған болатын.

Жалпы 90-жылдармен салыстырғанда егістік алқаптары азайғанын көрсетеді. 1990 ж. республикада егіс алқабы 14069,7 мың га болса, 1999 ж. 9037 мың га дейін қысқарған. Облыстар аясында салыстыратын болсақ, күрт төмендеген. Мәселен, 1990 жылдан бастап 2018 жылға дейінгі егістік аудандарының өзгерісі еселеп қысқарғанын аңғартады. Ақтөбе облысында 768 мың га-дан 312 мың га-ға дейін, Батыс Қазақстан облысында 537 мың га-дан 201 мың га-ға дейін, Жамбыл облысында 360 мың га-дан 120 мың га-ға дейін, Павлодар облысында 852 мың га-дан 460 мың га-ға дейін, Шығыс Қазақстан облысында 609 мың га-дан 347 мың га-ға дейін, Алматы облысында 335 мың га-дан 126 мың га-ға дейін кеміген. Қалған облыстарда ауытқу елеулі орын алған жоқ.

Кейбір облыстарда бидайды жинаудың жалпы көлемі 2 есеге дейін кеміген. Ақтөбе облысында 1990 ж. 687,3 мың т. бидай жиналса, 1999 ж. 341,2 мың т. және 2018 ж. 339,3 мың т. дейін азайды. Батыс Қазақстан облысында 616,1 мың т. (1990 ж.) 48,9 мың т. (1999 ж.) және 139,1 мың т. дейін азайған. Жамбыл облысында 90 ж. 592,7 мың т. бидай оралды, 99 ж. 249,9 мың т. және 2018 ж. 267,7 мың т. жиналды. Алматы облысында 2 есе аз астық жиналатын болған. 1990 ж. 567,7 мың

т.-дан 2018 ж. 253,8 мың т.-ға дейін кеміген. Қызылорда облысында 4 есе қысқарған, 1990 ж. 46,7 мың т.-дан 2018 ж. 9,6 мың т.-ға дейін.

Сонымен бірге, республиканың кейбір облыстарында астық жинаудан диқаншылар өсімге еселеп қол жеткізген болатын. 2014 жылдан бері осы өңірлердегі егіншілер 2-3 есе артық астық өндірген. Мәселен, 2014 жылы Ақтөбе облысының егіншілері 116 мың т., Жамбыл облысы 92 мың т. бидай жинаған. Сол жылы Қызылорда облысында 3,5 мың т. жиналған, Қарағанды облысында 467,7 мың т., Павлодар облысында 252,6 мың т. бидай оралған болатын.

Соңғы бес жылдықта бидайдың түсімділігі жағынан барлық облыстар өсімге қол жеткізген. Бірақ, солардың ішінде, 2-3 есе артқан облыстар бар. Мәселен, бір гектардан Ақтөбе облысында егіншілер 4,6-ден 10,8 центнерге дейін, Алматы облысы 14,5-тен 20,1 центнерге, Павлодар облысы 5,6-ден 10,9 центнерге дейін қол жеткізген.

Егемендікаржылдарыменсалыстырғанда бидай жинау жағынан кейбір облыстар өсімген қол жеткізген. Ақтөбе облысында бір гектардан 1990 ж. 9 центнер алса, 2018 ж. 11 центнер жинапты. Алматы облысындағы диқаншылар 16,8 центнерден 20,1 центнерге дейін, Шығыс Қазақстан облысындағылар 7,9-ден 14,1 центнерге, Павлодар облысы 4,4-ден 10,9 центнерге, Жамбыл облысы 16,2-тен 22,2

центнерге, Қарағанды 7,3-тан 11,6 центнерге, Қызылорда облысы 14,1-тен 16,6 центнерге, Солтүстік Қазақстан облысы 12,1-тен 15,3 центнерге дейін артқан.

Алайда еліміздің егінді өңірлері болып есептелетін облыстарда астық жиналымы елеулі кеміген болатын. 1990 жылы жиналған бір центнерге келетін астық көлемі 2018 жылмен салыстырғанда қысқарған. Ақмола облысында 12 центнерден 10,9 центнерге дейін және Қостанай облысында 12,4 центнерден 11,1 центнерге дейін азайған.

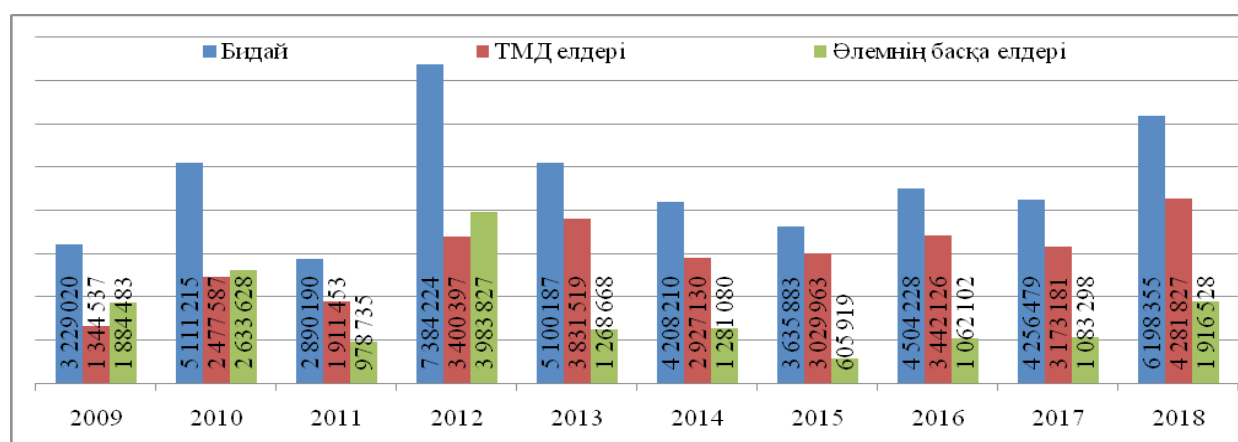
Ішкі нарықта бидайдың аз тұтынылуын ескере отырып, Қазақстанда қосымша баламалы экспорттық өнімдерді қалыптастыру астықтың дүниежүзілік саудадағы позицияларына әсер етпейді. Өйткені экспортқа жылдық өндіріс көлемі 5 млн. тонна мен ұн жіберіледі.

Астық пісіп-жетілу және жинау кезеңде қолайсыз ауа-райы салдарынан отандық өндірушілер туындаған ауыр жағдайға тап болады. Астық өндіруші басты облыстарда суық жаз бен астық жинау жұмыстарының басталуына дейін жауын-шашынның болуынан пісіп-жетілуіне мүмкіндік бермейді. Соның салдарынан астық жинау жоспарланған мерзімнен әлдеқайда кейін басталады. Кей жылдары жауын-шашын жинау кезінде де тоқтамағандықтан көптеген шаруашылықтар қысқы жауын-шашын жауғанға дейін аяқтай алмайды. Нәтижесінде астықтың бір бөлігі жиналмай қар астында қалып қояды. Жауын-

шашынның кесірінен мерзімнен кеш жиналған астық элеваторға ылғалды түрде түседі. Осыған байланысты шаруалар оны кептіру үшін қосымша шығынға ұшырайды [9]. Бұл, сәйкесінше, астық сапасының нашарлауына және астық экспортының азаюына әкеп соғады. Экспорт қазақстандық астық нарығын реттеудің негізгі тетігі және оның жетекші бағыты болып табылады. Астық нарығының жағдаяты әлемдік және ұлттық қауіпсіздікті сипаттайды.

Қазақстандық астық экспортының басым бөлігі соңғы жылдары ТМД елдеріне өткізіледі. 2009 ж. астық экспортының 58%-ы әлемнің өзге елдеріне жөнелтілсе, 2018 ж. 31%-ға дейін қысқарған. ТМД елдеріне, керісінше, артқан болатын. 2009 ж. достастық елдерге барлық астық экспортының 42%-ы ғана жіберсе, 2015 ж. 83%-ға дейін өсіп, бірақ 2018 ж. 69%-ға дейін төмендеген. Орташа есеппен 2009 ж. бастап ТМД елдеріне астық экспортының 65%-ы жөнелтілді, қалғаны әлемнің өзге елдерге жеткізілген.

ТМД елдері шеңберінде отандық бидайдың басым бөлігін Өзбекстан, Тәжікстан мен Әзірбайжан елдері импорттайды. Өзбекстан елі жыл сайын отандық астықты сатып алу көлемін арттырып келеді. Бидайдың жалпы ішкі егін жинауындағы елдің үлесі 2014 жылы 31% -ға, 2018 жылы 51% -ға дейін өсті. 2017 жылы Тәжікстанның үлесі 31%, 2018 жылы 21% құрады. Әзірбайжан, Қырғызстан және Ресейдің үлесі жыл сайын азайып келеді. 2014

Ескерту – авторлармен [10,11] негізінде әзірленген

Сурет 3. Қазақстанның астығын импорттайтын елдер, тонна

жылы аталған елдердің үлесі 16%, 14% және 10,9 % құраса, 2018 жылы 6,6%, 3,7% және 5,5% болды.

ТМД елдерден өзге мемлекеттерге сатылатын астықтың басым бөлігі Қытай Халық Республикасы, Ауғанстан, Италия мен Түркия елдерге жөнелтіледі. Олардың отандық астықты сатып алу көлемінде соңғы жылдары біршама өскен болатын. Мәселен, Қытай елі 2014 ж. 213 958,10 тонна сатып алса, 2018 ж. 2,5 есе артып 549999,8 тонна импорттаған. Ауғанстан мемлекеті 2014 ж. 36518,9 тонна импорттаса, 2018 ж. 10,5 есеге артып 386757,9 тонна сатып алды. Италия Республикасы 2014 ж. 21733,2 тоннадан 2018 ж. 348419,8 тоннаға дейін астықты сатып алу көлемін көбейткен. Сонымен бірге, Түркия елі 67216 тоннадан (2014 ж.) 288293,8 тоннаға (2018 ж.) дейін өсірген. Алайда, отандық астықтың экспортында натуралды түрдегі мен ақшалай көріністегі түсімдерінің үлестерінде айырмашылық бар. Мәселен, 2018 ж. экспортында ТМД елдеріне натуралды түрдегі экспорттың үлесі 67 %-ды құрайды. Әлемнің басқа елдеріндегі табиғи түрдегі экспорттың үлесі 33% -ды құрады, ал ақшалай көлемдегі үлес 39% -ды құрады. Айырмашылық 6% шамасында құрап отыр. Мұндай тенденция барлық жылдарында байқалады. Әсіресе, арақатынастағы көп айырмашылық соңғы

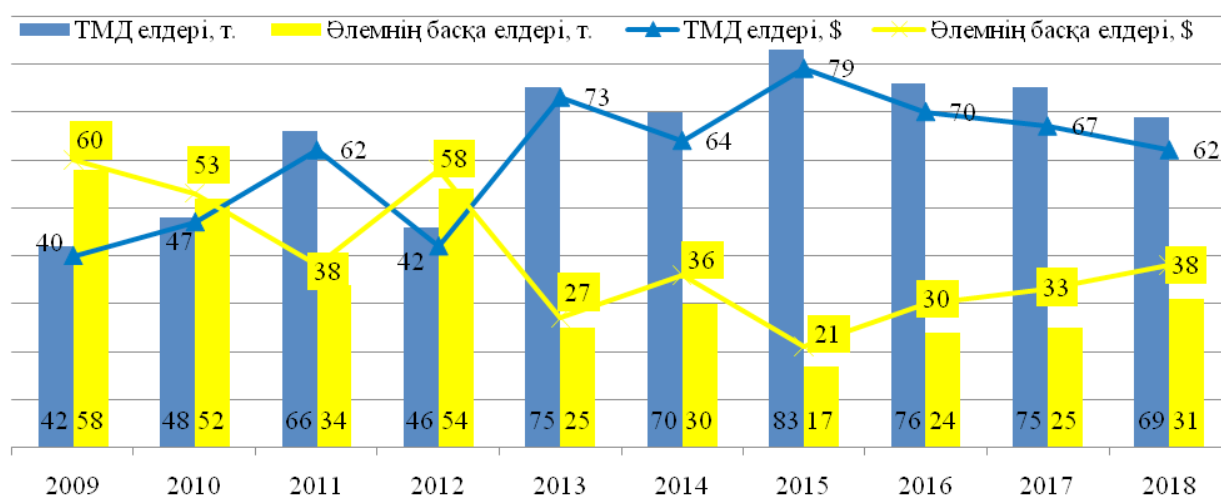
жылдары орын алады. Оны төмендегі суреттен көруге болады.

Бидай өнімділігі төмен жылдары да бидайға деген ішкі сұранысты толығымен қанағаттандарады. Сонымен бірге, бидайды сыртқа шығаруға мүмкіндігі бар. Орта есеппен жылына еліміз 7-9 млн. тоннаға дейін экспортқа шығару әлеуетіне ие. Мұндай әлеует жыл сайынғы артық қалған астық есебінен қордаланады. Еліміз бидай мен ұнды 40-тан астам елге, оның ішінде, 25 елге экспорттайды.

Қазіргі таңда 3 класс бидайдың бағасына бірнеше факторлар әсер етеді. Біріншіден, шекаралас елдерден астықтың келуі. Ішкі бидай нарығының бұл Ресейдегі астық бағасымен тікелей корреляцияда [12].

Көрші мемлекетте астық салу саласындағы проблемалар (ауа-райы, логистика) біздің нарыққа жақсы әсер етеді, яғни көрші елдегі астыққа деген бағаның өсуі біздің диқаншылардың өнімдеріне сұранысты арттырады. Керісінше, көрші елде табиғи жағдай қолайлы болып, ол жақтан бидай жеткізу көбейсе, бұл Қазақстанның ішкі және экспорттық бидай нарығына теріс әсер етеді.

Сол себепті нарық қатысушыларына бәсекеге қабілетті болу үшін бағаны тұрақтандыруға және төмендетуге тура келеді. Екіншіден, нарықтың көптеген

Ескерту – авторлармен [10, 11] негізінде әзірленген

Сурет 4. Қазақстандық астық экспортының аймақтық бөлінісіндегі үлестері, АҚШ доллары және тонна

қатысушылары РФ мен Қазақстанның астық өндіретін бірқатар өңірлеріндегі қолайсыз ауа райы жағдайларының нашарлауы. Ауа райының нашарлаған жағдайда РФ-да (Томск, Новосибирск, Алтай, Омбы) және Қазақстанның солтүстік аймақтарында 3 класс бидайының мөлшері де азаюуы ықтимал.

Үшіншіден, бағаның өсуіне АҚШ долларына қатысты ұлттық валюта бағамының өзгеруі. Отандық астық өндірушілердің импортталатын тауарлардың құнына тәуелді болуы, әсіресе, ақырғы өнім өндірісінде қолданылатын материалдардың бағасына. Отандық диқаншылар ауылшаруашылық техникалар мен құрал-жабдықтарды, қосалқы материалдарды, тұқымдарды, тыңайтқыштарды, гербицидтерді және т.б. шетелден сатып алуға мәжбүр. Бұл олардың өнімдеріне бәсекеге қабілеттілікті қалыптастыруды қиындатады. Импорттық тауарлардың қымбаттауы көптеген үй шаруашылықтары арзан өндіріс құралдарын қолданады, бұл өндірілетін ауылшаруашылық өнімдерінің өнімділігі мен сапасына кері әсер етеді.

Сондай-ақ, отандық ауылшаруашылығында тауар өндірушілерінің қызметінде басты мәселелердің бірі арзан ұзақ мерзімді несие алу мүмкіндіктерін табу болып табылады.

Төртіншіден, Ауғанстан мен Өзбекстан тарапынан сұраныстың жандануы ықпал етеді.

Бесіншіден, отандық бидайдың бағасы логистикамен және вагондар тапшылығымен тығыз байланыста. Ресейдегі бидайдың рекордтық өнімі алынған жылдары отандық астық сауда компаниялары логистикалық қиындықтарға ұшырайды.

Алтыншыдан, отандық АӨК субъектілері үшін маңызды мәселе отандық ауыл шаруашылығын тікелей қолдауды тоқтату. Мұндай талап ДСҰ кіру шарттарынан туындаған болатын. Бұрын бидай өнімділігі жоғары болған жылдары астықты сыртқа экспорттау үшін көлік шығындарына субсидия бөлген болатын. Алайда, жаңа талаптарға сәйкес мұндай қолдаулар тоқтатылған болатын.

Қорытынды. Тұтастай алғанда, республиканың астық өндірісі мен экспорты аясында өсімге қол жеткізу бағытында бірқатар проблемалар орын алып отыр. Соған қарамастан, еліміз өндіріс көлемі мен сапасын арттыру нәтижесінде ішкі сұранысты қанағаттандырып қоймай, бидайымызды импорттайтын елдер қатарын кеңейтті.

Отандық өндірушілер бидайды негізінен ТМД елдеріне, содан кейін Еуропалық Одақ елдері мен Таяу Шығыс елдеріне экспорттайды. Бидай экспортының 72%-ы ТМД елдерінің үлесінде болса, 9%-ы Еуропалық Одақ елдерінің және Таяу Шығыс елдерінің үлесінде. Соңғы жылдары бидайдың жаңа импорттаушы елдер қатарына Мысыр, Моңғолия, Ауғанстан, Норвегия және Ливия қосылды. Жақын болашақта аса перспективті бидай экспортының бағыты Қытай Халық Республикасы болып саналады. Сонымен бірге, басымдықты нарықтарының бірі Иран Ислам Республикасы мен Парсы шығанағы елдері бола алатындығын ескеру керек.

Алайда, қазіргі таңда бидайды экспорттауда бірқатар мәселелердің бар екендігін талдау көрсеткендей болатын. Оның бастысы – бидайды сатып алушы елдерге дейін жеткізу. Отандық бидай негізінен Қара теңіз, Азов теңізі мен Балтық теңіздеріндегі порттар көмегімен жеткізіледі. Әлемдің бидай нарығында Қазақстанның негізгі бәсекелестері қатарында Украина мен Ресей Федерациясы болып табылатындығы белгілі, ал аталмыш порттар осы елдерде орналасатындығын ескергені жөн. Бұндай жағдайда ұлттық мүдделердің орын алуы да ықтимал.

Сонымен бірге, сатып алу нарықтарына жеткізуде келесідей жағдайлар қиындықтар туғызады. Мәселен, жоғарыда аталған теңіз порттарының алшақтығы, транзит үшін тарифтер, экспорттық салымдар, көрші шектес елдердің территорияларымен өткендегі қосымша алымдар, сертификаттау шығындары және т.с.с. атауға болады. Бұндай мәселелердің шешімін табу отандық бидайдың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді. Бұл, бірінші кезекте, көлік желілерін оңтайландыруды талап етеді.

Отандық астық экспортын арттыру үшін басты міндет экспорттың негізгі бағыттарына тиімді көліктік-логистикалық инфрақұрылым құру болып табылады.

Қазақстанда климат өзгеруде, нарық қатысушыларына жаңа жағдайларға бейімделіп, өсімдік шаруашылығын дамыту, сондай-ақ жаңа сорттарды шығару қажет.

Әдебиеттер тізімі

1. Топ-30 экспортеров зерна. Рынок разгрузили на 53 млн тонн [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.agroinvestor.ru/rating/article/30049-top-30-eksportеров-zerna/> (Дата обращения: 20.06.2020)
2. Смоленцева Е.В. Мировой рынок пшеницы: современное состояние и особенности // Московский экономический журнал. - 2019. - №5. – С. 186-194.
3. Сельскохозяйственные культуры [Электрон. ресурс]: –URL: <http://www.fao.org/faostat/ru/#data/QC> (Дата обращения: 20.06.2020)
4. Сельское, лесное и рыбное хозяйство Казахстана. Статистический сборник. / Под рек. А. Смаилова. - Алматы, 2000. – 184 с.
5. Сельское, лесное и рыбное хозяйство Казахстана. Статистический сборник. / Под рек. Б. Тортаева. - Алматы, 2005. – 332 с.
6. Сельское, лесное и рыбное хозяйство Казахстана. Статистический сборник. / Под рек. Ю. Шокаманова. - Алматы, 2009. – 231 с.
7. Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан . Статистический сборник. / Под ред. А.А. Смаилова. - Астана, 2014. – 198 с.
8. Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан. Статистический сборник. / Под ред. Н.С. Айдапкелова – Нур-Султан, 2019. – 216 с.
9. Mizanbekova S., Kalykova B.B., Nurmanbekova G.K. Competitiveness of Kazakhstan grain in domestic and foreign grain markets // Problems of Agrimarket. – 2019. - №3. – 122-118 p.
10. Внешняя торговля Республики Казахстан. Статистический сборник. / Под рек. А. Смаилова. - Астана, 2014. – 290 с.
11. Внешняя торговля Республики Казахстан. Статистический сборник. / Под ред. Н.С. Айдапкелова. – Нур-Султан, 2018. – 268 с.
12. Домарев И.Е., Бейсекова П.Д. Зерновая политика зарубежных стран // Проблемы агрорынка. – 2019. - №2. – С. 153-160.

References

1. Top-30 eksportеров zerna. Rynok razgruzili na 53 mln tonn [Top 30 exporters of grain. The market was unloaded at 53 million tons] [Electronic resource]: Available at: <https://www.agroinvestor.ru/rating/article/30049-top-30-eksportеров-zerna/> (Accessed: 18.07.2019). [in Russian]
2. Smolenceva E.V. Mirovoi rynek pshenicy: sovremennoe sostoyanie i osobennosti [World wheat market: current state and features], *Moskovskii ekonomicheskii zhurnal* [Moscow economic journal], №5, 186-194(2019). [in Russian]
3. Selskohozyaistvennyye kultury [Agricultural crops] [Electronic resource] Available at: <http://www.fao.org/faostat/ru/#data/QC> (Accessed: 27.08.2019). [in Russian]
4. Selskoe, lesnoe i rybnoe hozyajstvo Kazahstana [Agriculture, forestry and fisheries in Kazakhstan] *Statisticheskii sbornik* [Statistical collection] / Pod red. A. Smailova. (Almaty, 2000, 184 p.). [in Russian]
5. Selskoe, lesnoe i rybnoe hozyajstvo Kazahstana [Agriculture, forestry and fisheries in Kazakhstan] *Statisticheskii sbornik* [Statistical collection] / Pod red. B. Tortaeva. (Almaty, 2005, 332 p.). [in Russian]
6. Selskoe, lesnoe i rybnoe hozyajstvo Kazahstana [Agriculture, forestry and fisheries in Kazakhstan] *Statisticheskii sbornik* [Statistical collection] / Pod red. Yu. Shokamanova. (Almaty, 2009, 231 p.). [in Russian]
7. Selskoe, lesnoe i rybnoe hozyajstvo v Respublike Kazahstan [Agriculture, forestry and fisheries in Kazakhstan] *Statisticheskii sbornik* [Statistical collection] / Pod red. A.A. Smailova. (Astana, 2014, 198 p.). [in Russian]
8. Selskoe, lesnoe i rybnoe hozyajstvo v Respublike Kazahstan [Agriculture, forestry and fisheries in Kazakhstan] *Statisticheskii sbornik* [Statistical collection] / Pod red. N.S. Ajdapkelova (Nur-Sultan, 2019, 216 p.). [in Russian]

9. Mizanbekova S., Kalykova B.B., Nurmanbekova G.K. Competitiveness of Kazakhstan grain in domestic and foreign grain markets // Problems of Agrimarket. – 2019. - №3. – 122-118 p. [in English]
10. Vneshnyaya trgovlya Respubliki Kazakhstan [Foreign trade of the Republic of Kazakhstan] Statisticheskii sbornik [Statistical collection] / Pod red. A. Smailova. (Astana, 2014, 290 p.). [in Russian]
11. Vneshnyaya trgovlya Respubliki Kazakhstan [[Foreign trade of the Republic of Kazakhstan]] Statisticheskii sbornik [Statistical collection] / Pod red. N.S. Aidapkelova. (Nur-Sultan, 2018, 268 p.). [in Russian]
12. Domarev I.E., Beisekova P.D. Zernovaya politika zarubezhnyh stran [Grain policy of foreign countries] // Problemy agrorynka [Problems of the agricultural market] – 2019. - №2. – P. 153-160.

А.У. Мухаммедов¹, А.Б. Тасмаганбетов², А.М. Бакирбекова³

¹Университет Международного Бизнеса, Алматы, Казахстан

²Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова, Актөбе, Казахстан

³Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Развитие экспортного потенциала казахстанского производства пшеницы

Аннотация. В статье рассматривается современное состояние отечественного зернового рынка. Анализируется динамика производства пшеницы в разрезе регионов и по основным зернопроизводящим областям. Дана характеристика экспорта и импорта пшеницы. Вместе с тем с момента обретения республикой суверенитета проведен анализ объемов и урожайности производства пшеницы и посевных площадей. За последние годы в разрезе областей даны объемы посевных площадей для производства зерна, валовый сбор зерна и его урожайность. Представлена география экспорта отечественного зерна. Рассмотрены основные направления экспорта пшеницы за последнее десятилетие. Определены страны, закупающие большую часть зерна отечественных производителей. В частности, приведены объемы и объемы зерна, отгруженного в страны СНГ и в другие страны мира. Описаны факторы, влияющие на цену реализуемой пшеницы.

Ключевые слова: рынок, пшеница, производство, урожайность, экспорт, импорт, регион, Содружество Независимых Государств.

Muhammedov A.U.¹, Tasmaganbetov A.B.², Bakirbekova A.M.³.

¹University of International Business

²K. Zhubanov Aktobe Regional State University

³L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Development of export potential of Kazakhstan's wheat production

Abstract. The article describes the current state of the domestic grain market. The article analyses the dynamics of wheat production in the regions of Kazakhstan and its main grain-producing zones. The volume of grain deliveries outside the country is considered. At the same time, there was conducted an analysis of the acreage and the rate of wheat production and grain yield was considered from the moment as the Republic of Kazakhstan gained its sovereignty. Also, there are described the volume of acreage, total production and yield by regions in recent years. There were determined the main countries and sizes of wheat export. There have been identified countries that purchase most of the grain from domestic producers. In particular, there are given the volumes and volumes of grain shipped to the CIS countries and other countries of the world. The article describes the factors affecting the price of sold wheat.

Keywords: market, wheat, production, productivity, export, import, region, Commonwealth of Independent States.

Авторлар туралы мәлімет:

Мухаммедов Абу – негізгі автор, экономика ғылымдарының докторы, қаржы және есеп кафедрасының профессоры, Халықаралық Бизнес университеті, Алматы, Қазақстан.

Тасмаганбетов Аслан – экономика ғылымдарының кандидаты, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті экономика және құқық факультетінің деканы, Ақтөбе, Қазақстан.

Бакирбекова Айгүл – э.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Muhammedov Abu – The main author, doctor of economic sciences, Professor of Finance and accounting Department, University of International Business, Almaty, Kazakhstan.

Tasmaganbetov Aslan – Candidate of economic sciences, Dean of the faculty of economics and law K. Zhubanov Aktobe Regional State UniversityAktobe, Kazakhstan

Bakirbekova Aigul – Candidate of economic sciences, docent, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Цифровая трансформация системы образования: зарубежный опыт

Аннотация. На сегодняшний день цифровая трансформация образования набирает обороты. Это веление времени и современности, от которого зависит развитие образовательной деятельности, конкурентоспособность наших кадров и в целом процветание экономики страны. В данной статье были рассмотрены опыт и уровень цифрового образования в зарубежных странах. Опыт зарубежных стран различен, но все они нацелены на развитие образования в их странах и на инновационные методы обучения, с целью иметь грамотных, конкурентоспособных и подготовленных к современным реалиям подрастающего поколения.

Цифровизация образования является новой составляющей в человеческом социальном опыте, и оно требует больших вложений, как материальных, так и моральных.

Ключевые слова. Информационно-коммуникационная технология. Цифровизация экономики. Цифровизация образования. Электронное обучение. Международный опыт.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-46-52>

Введение. Последние два десятилетия особое внимание уделяется имплементации в систему среднего образования информационно-коммуникационных технологий (далее-ИКТ) и цифровизации образовательного процесса. Поскольку, в этом контексте современное состояние их применения в Казахстане не соответствует уровню развитых стран, в статье сделана попытка изучения опыта ряда стран, который может быть полезен при реализации проекта цифровизации образования в Казахстане. Актуальность исследования определена тем, что вопрос в нашей экономической науке малоизученный, но имеющий большой прикладной характер. Поэтому пристальное изучение зарубежного опыта имеет важное значение.

Постановка задачи. Цифровизация экономики Казахстана реализуется быстрыми

темпами. За сравнительно короткий период, обозначились три этапа, которые включают в себя небольшой, но тем не менее емкий процесс внедрения ИКТ в учебный процесс. Это привело к изменению образовательной парадигмы, поднятию цифровой грамотности населения, оснащению всех школ компьютерами, мультимедийным оборудованием и широкополосным доступом к Сети. В 2018 году уровень базовой цифровой грамотности в Казахстане равнялся 77% [1], а в последующие годы запланированы: 2019 год – 78,5%; 2020 год – 80%; 2021 год – 81,5%; 2022 год – 83%.

В рамках программы «Цифровой Казахстан» полностью обновились школьные образовательные программы, где начали акцентировать внимание на анализе информации и развитии креативности в мышлении, а не на заучивание

программ обучения. Для этого, детей из начальных классов стали учить основам программирования и к 2022 году это будут делать в 40% школ Казахстана [1].

Каждый этап реализации процесса цифровизации в школах, преобразует образовательный процесс и повлияет на его результативность. Однако, дать исчерпывающую оценку процесса еще сложно, так как на учебный процесс действует и масса других факторов и условий. На наш взгляд, осознать положительность изменений поможет, в будущем, ретроспективный анализ опыта их применения в средней школе.

Целью исследования является разработка методического подхода к процессу оценки уровня цифровизации на основе зарубежного опыта.

История. На самом деле, цифровизация сферы образования – это новая составляющая в человеческом социальном опыте. Начало процесса формирования можно связать с появлением компьютера в 1942 г. (Д. Атанасов. К. Берри, США, 1942 г.), а данные по цифровизации к 2020 г., предполагают достижения в 40 зеттабайт, к 2025 г. – более 160 зеттабайт [2]. Следовательно, процессы «цифровой трансформации» протекают весьма активно, причем во всех сферах человеческого социума. В этом контексте, появление электронного обучения (E-learning) стало неизбежным.

Электронные коммуникационные технологии, которые раньше применялись только в промышленном производстве, стали использоваться в вузах и школах, поскольку, по определению Европейской комиссии, применение информационных технологий, нацелено на улучшение качества обучения в онлайн режиме [3]. При этом, технология электронного обучения позволяет сочетать как традиционные, так и инновационные методы обучения.

Методом исследования является изучение экономических показателей цифровизации образовательного процесса стран ближнего и дальнего зарубежья; проведение рыночных исследований разных стран;

применение экономико-математической модели оценки качественных показателей и определения комплексной информационной эффективности применения цифровых технологий.

Результаты. В странах Европейского Союза реализуется проект European School Network (European Schoolnet), куда входят 24 страны.

European School Network (European Schoolnet) это сотрудничество и обучение школьников и студентов по сети Интернет, через порталы, которые поддерживаются на разных языках мира. На портале размещены все учебно-методические материалы и другие учебные материалы учителей, преподающих отдельные дисциплины [4].

В Великобритании реализуется проект «Associated Educational Community». В рамках этого проекта, кардинально меняется суть взаимоотношений «ученик – учитель». Инструменты, применяемые в этой модели e-Learning Toolkit («Набор для электронного обучения») дают возможность обучающимся обучаться по-новому. Спецификой этого проекта является то, что желающие обучаться могут вовлекаться в процесс обучения из любого места.

«Interkl @ sa Project» - правительственный проект Польши. Проект связывает школьников с другими школьниками из европейских стран и является частью проекта, который предусматривает полное внедрение ИКТ в школах Польши. Polski Portal Edukacyjny Interkl @ sa (Польский образовательный портал Interkl @ sa) [5] есть крупнейший образовательный портал, где размещены образовательные курсы, новости и диалоговая площадка для обмена мнениями между обучающимися и учителями. Создание этого портала началась в 2000 году в рамках неправительственной программы Intekl @ sa, Познанским суперкомпьютерным и сетевым центром совместно с Фондом экономического образования, финансируемых за счет гранта Польско-Американской организации Freedom Фонд. Цель проекта заключалась в ознакомлении обучающихся с новыми

технологиями в условиях информационного общества.

Лидером в развитии электронного обучения являются США, где в концепции обучения преследуют 5 национальных целей:

1. Развитие свободного доступа обучающимся и учителям к ИКТ в школах и вузах;
2. Все педагоги должны владеть навыками применения ИКТ;
3. Все обучающиеся должны быть грамотными в области ИКТ;
4. Все электронные продукты должны быть ориентированы на систему образования и научные направления;
5. Процесс обучения должен стать процессом синтеза науки и учебы.

Эти процессы, с 2015 года и по настоящее время, доступны для всех, в результате реализации национальной программы США «Digital Economy Agenda» [6] («Повестка дня цифровой экономики»).

Электронное обучение в Мексике, «Электронная Мексика» (e-Mexico), тренд в развитии образования. Суть тренда заключается в одновременном обучении школьников и взрослых пользованию информационно-коммуникационных технологий с помощью нескольких продвинутых программ. Мексиканская школьная программа дистанционного обучения, направлена на организацию новых курсов для учеников, которым трудно присутствовать на уроках. Программа E-Mexico предполагает создание местных учебных центров, где любой человек на территории Мексики может иметь доступ к учебным курсам и информации. Кроме этого в стране функционируют программы Edusat, RedEscolar («Школьная сеть»), Национальная образовательная видеотека и Enciclomedia [7].

В Министерстве образования Китайской Народной Республики, в 1998 году был разработан документ «План действий по возрождению образования в XXI веке» [8], где акцентировалось внимание на том, что «современные ИКТ широко используются в образовании и вызывают глубокие изменения».

Упор делался на то, что нужно создать такую систему дистанционного образования, которая приведет к непрерывности процесса. Предполагалось, что реализация этого проекта может задействовать все потенциалы существующих образовательных ресурсов. Реализация этого проекта стала мерой для достижения высокого уровня образования в Китае.

В 1998 г., в документе «План действий по возрождению образования в XXI в.», выпущенном Министерством образования Китая [8], указывалось, что «современные информационные технологии широко используются в образовании и вызывают глубокие изменения». Акцентировалось внимание на то, что реализация современных программ дистанционного образования, даст возможность построить систему непрерывного образования. В документе также уточнялось, что реализация «проекта современного дистанционного образования» может эффективно задействовать преимущества существующих различных образовательных ресурсов. Это стало стратегической мерой для достижения высокого уровня образования в условиях нехватки образовательных ресурсов в Китае.

Затем, Министерством образования Китая в июне 2016 году была издана «13-я пятилетняя программа информатизации образования» [8, с.114], которая детализировала ранее принятые документы. Во всех этих документах, важными для реализации целями были:

- обеспечить широкополосным интернетом и доступом к цифровой образовательной среде на всех уровнях образования. Такой процесс позволит освоить большой информационный материал и позволит развить индивидуальное обучение.
- полное использование ИКТ в преподавании и управлении. Чтобы реализовать эту цель, осуществляется проект «Три звена и две платформы», который внедряет модель построения «сетевое учебного пространства для всех» [8, с.115].

Министерство образования Китая в 2018 году, констатировало, что информатизация

образования в стране достигает быстрого развития, что существенно способствует реформе и развитию образования.

В Российской Федерации, создание цифровой образовательной среды, является государственной задачей, обеспечивающей [9]:

- единое образовательное поле на всей территории страны;
- качество образования во всех регионах;
- высокие показатели развития и эффективного применения научного и педагогического потенциала страны;
- создание условий для поэтапного перехода к новому уровню образования.

В рамках, реализации этой цели, в 2016 году был разработан проект «Современная цифровая образовательная среда в Российской Федерации», утвержденный Правительством Российской Федерации в рамках реализации государственной программы «Развитие образования» на 2013–2020 годы [9].

Проект нацелен на модернизацию системы образования и профессиональной подготовки, приведение образовательных программ в соответствие с нуждами цифровой экономики и обеспечение граждан обучению по индивидуальному учебному плану в течение всей жизни — в любое время и в любом месте [10]. Развитие электронных библиотек и кампусов также является важным направлением цифровизации в образовании, в условиях применения инновационных инструментов и неограниченных информационных ресурсов [11].

Система образования Финляндии известна своими достижениями, приблизительно, с 2000 года, школьники показывают хорошие результаты в PISA. Эта система примечательна тем, что:

- начинают начальное образование в возрасте семи лет (чуть позже, чем в РК);
- на дом задают маленькие задания по сравнению с другими развитыми странами;
- время обучения в школе, в год, на 300 часов меньше, чем у школьников США;
- они не проходят аттестацию, аналогичную ЕНТ;

• учеников оценивают другими способами в течение учебного процесса.

В Финляндии, все школы обучают детей по единым стандартам и применение электронного обучения им нужно для поддержания образования и тех компетенций, которые нужны обучающимся в реальной жизни. Страна видит будущую экономику, в тесной связи с глобальной экономикой знаний, поэтому Министерство образования Финляндии, предполагает, что возможности электронного обучения могут мотивировать обучающихся заниматься научными исследованиями, используя другие образовательные услуги [11]. Цифровизация финских школ это инструмент для явления-ориентированного обучения, где реальные явления являются платформой междисциплинарного образования.

Развитие цифровой экономики в Сингапуре, может быть интересной для Казахстана, так как Сингапур является одной из передовых стран в этой области [12]:

- 95% домашних хозяйств имеют доступ к высокоскоростному интернету;
- по данным Всемирного экономического Форума занимает 3-е место в списке самых «инновационных» экономик мира [12];
- по данным The Economist занимает 1-е место в Азии в категории «готовности к цифровизации»;
- 1-е место в мире по скорости интернета 4G (Open Signal).

В результате анализа в Сингапуре получены следующие цифры: цифровизация экономики с 2016 по 2020 годы принесет Сингапuru +6% дополнительного роста ВВП и создаст 13 000 новых рабочих мест [12].

Для дальнейшего укрепления цифровизации в Сингапуре, Министерство коммуникаций и информации, 21 мая 2018 года представил проект Digital Economy Framework for Action (далее – Фреймворк) [12], где акцентировано внимание на:

- подборе высококвалифицированных кадров;
- проведение исследовательской и инновационной деятельности;

- на информационной поддержке компании о новейших трендах цифровизации и т.д.;

Проект реализуется в рамках концепции «Талант-менеджмента» и содержит в себя 16 образовательных и стипендиальных программ для обучения рабочей силы.

В Южной Корее, в 1999 году была создана Корейская научно-исследовательская и информационная служба в области образования (КЕРИС). Главной миссией корпорации стала усиление конкурентоспособности образования путем продвижения цифровых решений в школах и университетах. КЕРИС занимается всем сразу: проводит исследования и измерения, создает электронные учебные курсы для образования всех уровней, хранит данные – занимается хостингом национальных образовательных платформ, и т.д. и т.п.

Выводы. По темпам электронного обучения Республика Казахстан занял догоняющую позицию и сильно отстает от развитых стран мира. Дело в том, что образовательные модели этих стран нацелены на усиление конкурентоспособности, у нас эта деятельность пока находится на стадии внедрения. Поэтому, в 2012 году были внесены дополнения в ГОСО высшего, технического и профессионального образования в части подготовки педагогических кадров для работы

в системе электронного обучения, в ГОСО среднего образования - в части обязательного использования системы электронного обучения.

В настоящее время, цифровизацией охвачено 50%, а в 2020 году планируется охватить 90% организаций образования.

В число этих 50% учебных заведений входит 581 организация среднего специального образования, школ, технические колледжи из 12 регионов страны и из г. Нурсултани Алматы. Все организации образования обеспечены информационно-коммуникационными технологиями, оргтехникой, компьютерными классами. Система электронного обучения дислоцируется на сайте Интернет-центра Акционерного общества «Казахтелеком». Эта позволяет автоматизировать все учебные процессы, учет и отчетность организации образования [1].

В результате представленного анализа видно, цифровизация образовательных процессов идет в стране осознанно, и является необходимостью в современном развитии. Особенности и возможности виртуальной среды обеспечивают эффективность ее применения в любой сфере человеческой деятельности, в частности, в системе среднего образования, а представленный уникальный зарубежный опыт может быть использован при реализации контента цифровизации образования.

Список литературы

1. Цифровизация образования: готовы ли школы и дети к обучению по электронным учебникам? [Электрон. ресурс] – URL: <https://informburo.kz/stati/cifrovizaciya-obrazovaniya-gotovy-li-shkoly-i-deti-k-obucheniyu-po-elektronnum-uchebnikam-.html>. (Дата обращения: 20.06.2020)
2. В новом отчете IDC Fortinet поднялась на второе место по объему совокупной выручки от продаж межсетевых экранов, UTM-решений и создания VPN сетей. [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.fortinet.com/ru/corporate/about-us/newsroom/press-releases/2019/advances-num2-firewall-utm-vpn-revenue.html>. (Дата обращения: 20.06.2020)
3. Дубова Н. Аналитика на лету. // Открытые системы. СУВД. -Москва: Издательство «Открытые системы». -2011, -№4. – С. 24.
4. Смирнова М.А., Оспанова Ж.Б. Информационные и системные технологии в промышленности, науке и образовании: труды Международного симпозиума, посвященного 50-летию КарГТУ (24-25 сентября), Караганда: Издательство КарГТУ, 2003, - С. 132-136.
5. Interklasa. [Электрон. ресурс] – URL: <http://www.man.poznan.pl/online/en/projects/21/Interklasa.html>. (Дата обращения: 20.06.2020)

6. Скаковский Л.Р. Зарубежный опыт в сфере создания современной цифровой экономики: выводы и уроки для Республики Казахстан// Международный научный комплекс «АСТАНА». [Электрон. ресурс] – URL: <http://isca.kz/ru/analytics-ru/2327>. (Дата обращения: 20.06.2020)
7. Mexico: paradojas de la modernizacion. Instituto de Latinoamerica Academia de Ciencias de Rusia. - Moscu. -2013. – P. 75.
8. Проблемы и перспективы цифровой трансформации образования в России и Китае. // II Российско-Китайская конференция исследователей образования «цифровая трансформация образования и искусственный интеллект». – 2019, 26-27 сентября, - С.114-115.
9. Постановление Правительства РФ от 15 апреля 2014 г. № 295 «Об утверждении государственной программы Российской Федерации «Развитие образования» на 2013-2020 годы».
10. Никулина Т.В., Стариченко Е.Б. Информатизация и цифровизация образования: понятия, технологии, управление. // Педагогическое образование в России. -2018. - №8 . - С.107-108.
11. Цифровая трансформация школьного образования. Международный опыт, тренды, глобальные рекомендации. Современная аналитика образования -№2(23) -2019, - С.18-23.
12. Цифровые проекты Сингапура. Потенциал сотрудничества с Цифровой повесткой ЕАЭС. [Электрон. ресурс] – URL: <http://eurasian-studies.org/archives/9617>. (Дата обращения: 20.06.2020)

References

1. Scifrovizatsiya obrazovaniya: gotovy li shkoly i deti k obucheniu po elektronnyim uchebnikam? [Digital education: are schools and children ready for e-learning?] [Electronic resource] Available at: <https://informburo.kz/stati/cifrovizatsiya-obrazovaniya-gotovy-li-shkoly-i-deti-k-obucheniyu-po-elektronnyim-uchebnikam-.html>. (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]
2. V novom otchete IDC Fortinet podnalas na vtoroje mesto po obiemu sovokupnoi vyruchkoi ot prodaj mejsetevykh ekranov, UTM-reshenii i sozdaniya VPN setei [In a new report, IDC Fortinet climbed to the second place in terms of total revenue from sales of firewalls, UTM solutions and the creation of VPN networks] [Electronic resource] Available at: <https://www.fortinet.com/ru/corporate/about-us/newsroom/press-releases/2019/advances-num2-firewall-utm-vpn-revenue.html>. (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]
3. Dubova N. Analitika na letu [Fast Analytics] // Otkrytye sistemy SUVD [open systems SUVD] (Moscow, izdatelstvo «Otkrytye sistemy», 2011, №4, 24 p.). [in Russian]
4. Smirnova M.A. Ospanova J.B. Informatcionnye I sistemniye tehnologii v promyshlennosti, nauke i obrazovanii: Trudy mejdunarodnoho simpozima, posviyashennogo 50-letiu KarGTU [Information and system technologies in industry, science and education: Proceedings of the International Symposium on the 50th anniversary of KarGTU]. September 24–25, 2003, (Karaganda, Izdatelstvo KarGTU, 2003, 132-136 p.). [in Russian]
5. Interklasa [Electronic resource] Available at: <http://www.man.poznan.pl/online/en/projects/21/Interklasa.html> (Accessed: 20.06.2020). [in English]
6. Skakovskii L.R. Zarubejni opyt v sfere sozdaniya sovremennoi scifrovoy ekonomiki: vyvody i uroki dllya Respubliki Kazahstan [Foreign experience in the field of creating a modern digital economy: conclusions and lessons for the Republic of Kazakhstan]// Mejdunarodni nauchni complex «ASTANA» [«ASTANA» International Scientific Complex] [Electronic resource] Available at: <http://isca.kz/ru/analytics-ru/2327>. (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]
7. Mexico: paradojas de la modernizacion. Instituto de Latinoamerica Academia de Ciencias de Rusia. (Moscow, 2013, 75 p.). [in Spanish]
8. Problemy i perspektivy scifrovoy transformatsii obrazovaniya v Rossii i Kitae [Problems and perspectives of digital transformation of education in Russia and China] // II Rossisko-Kitaiskaya konferenciya issledovatelei obrazovaniya «scifrovaya transformatsiya obrazovaniya i iskusstvenni intellekt» [II Russian – Chinese conference of educational researches «digital transformation of education and artificial intelligence»] -2019, 26-27 September, - P. 114-115.
9. Postanovleniye Pravitelstva RF ot 15 aprelya 2014 g. №295 «Ob utverjdenii gosudarstvennoi programmy Rossiskoi Federatscii «Razvitiye obrazovaniya» na 2013-2020 gody [Decree of Russian Federation Government April 15, 2014r. № 295 «On approval of the state program of the Russian Federation “Development of education” for 2013-2020»]. [in Russian]

10. Nikulina T.V. Starichenko E.B. Informatizatsiya i scifrovizatsiya obrazovaniya: poniyatiya, tehnologii, upravlenie [Informatization and digitalization of education: concepts, technologies, management] // Pedagogicheskie obrazovaniye v Rossii [Pedagogical education in Russia] 2018, -№8, - P. 107-108. [in Russian]

11. Scifrovaya transformatsiya shkolnogo obrazovaniya. Mejdunaraodni opyt, trendy, globalniye rekomendatsii. Sovremennaya analitika obrazovaniya [Digital transformation of school education. International experience, trends, global recommendations. Modern analysis] - 2(23) – 2019, - P.18-23.

12. Scifrovye proekty Singapura. Potencial sotrudnichestva s Scifrovoi povestkoi EAES [Digital projects of Singapore. Potential for collaboration with the Digital Agenda EAEU]. [Electronic resource] Available at: <http://eurasian-studies.org/archives/9617>. (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]

А.Б. Ибраева, С.М. Егембердиева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Білім беру жүйесін цифрлық трансформациялау: шетелдік тәжірибе

Аңдатпа. Бүгінгі таңда білім берудің цифрлық трансформациялануы қарқын алуда. Бұл білім беру іс-әрекетін дамыту, қызметкерлеріміздің бәсекеге қабілеттілігін және ел экономикасының өркендеуіне байланысты болатын уақыт пен қазіргі заманның талабы. Бұл мақалада шет елдердегі цифрлық білім беру тәжірибесі мен деңгейі қарастырылды. Шет елдердің тәжірибесі әртүрлі, бірақ олардың барлығы жас ұрпақты сауатты, бәсекеге қабілетті және қазіргі заманғы шындыққа дайын болу үшін өз елдерінде білім беруді дамытуға және оқытудың инновациялық әдістеріне бағытталған.

Білім беруді цифрландыру адамның әлеуметтік тәжірибесіндегі жаңа компонент болып табылады, ол материалдық және моральдық жағынан да үлкен инвестицияларды қажет етеді.

Түйін сөздер: ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, экономиканы цифрландыру, білім беруді цифрландыру, электронды оқыту, халықаралық тәжірибе.

A.B. Ibraeva, S. Yegemberdiyeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Digital transformation of the education system: Foreign experience

Abstract. Today, digital transformation of education spread very quickly. This is requirement of time and the modern world, and development of an educational activity, the competitiveness of personnel and the overall prosperity of the country's economy depend on it. This article reviews the experience and level of digital education in foreign countries. The experience of foreign countries is different, but all of them are aimed to develop education and innovative teaching methods, in order to have competent, competitive younger generation. Digital education is a new component in human social experience, and it requires large investments, both material and moral.

Keywords: Information and communication technology, digitalization of the economy, digitalization of education, E-learning, international experience.

Сведения об авторе:

Ибраева Алем – основной автор, докторант 1 курса кафедры «Экономика и предпринимательство», Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Егембердиева Сауле – д.э.н., профессор кафедры «Экономика и предпринимательство», Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Ibraeva Alem – The main author, the 1st year doctoral student of the Department of Economics and Entrepreneurship of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Yegemberdiyeva Saule – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Б.У. Сыздыкбаева¹, Ж.С. Раимбеков², А.Х. Муқанов³Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: syzdykbaeva_bu@enu.kz¹, zh_raimbekov@mail.ru², aidar81hamzauli@mail.ru³)

Оценка состояния развития городской системы товародвижения (на примере г. Нур-Султан)¹

Аннотация. Городская логистическая система товародвижения (ГЛСТ) обеспечивает повышение эффективности хозяйственной деятельности городской логистики.

В настоящее время ощущается острая нехватка теоретических и практических исследований в области сити-логистики в отечественной научной литературе. В статье определены основные проблемы в развитии товародвижения в городе Нур-Султан путем анкетного опроса и изучения практики организации товародвижения.

В результате анализа современного состояния логистической инфраструктуры астанинской городской агломерации выявлена проблема неравномерности ее развития, заключающаяся в том, что применяемый метод локального решения проблемных участков логистической инфраструктуры в рамках отдельных городов и районов городской агломерации не позволяет оптимизировать материальные и людские потоки в логистической инфраструктуре городской агломерации в целом.

Для решения проблем в сфере организации товародвижения предложены первоочередные практические мероприятия. В частности, предлагается решение поставленных задач с использованием смешанных перевозок в городе, а также путем создания единой интегрированной информационной транспортно-логистической городской системы товародвижения в крупных городах, в частности в мегаполисе столицы.

Ключевые слова: логистика, транспортно-логистические услуги, городская агломерация, инфраструктура города, городская логистическая система товародвижения.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-53-67>

Введение. В настоящее время система товародвижения городов имеет ряд существенных недостатков: слабо развито взаимодействие между различными субъектами этой системы, нет единого механизма координации управления материальными потоками; отсутствует полная и достоверная информация о региональном балансе ввоза и вывоза товаров, их движении и запасах; не обеспечена необходимая сопряженность транспортных, складских и торговых мощностей; низок технический уровень инфраструктуры, и,

как следствие, затраты на товародвижение далеки от рационального уровня; сохраняется многозвенность товародвижения, не создана инфраструктура межрегиональной торговли. Особенно остро стоят эти проблемы в г. Нур-Султан и других казахстанских городах-мегаполисах.

Сравнительный анализ функционирования городских агломераций показывает, что их возникновение и существование несет в себе, с одной стороны, ряд преимуществ как в экономической, так и в социальной сфере, главное из которых заключается в

¹ Данное исследование проведено в рамках грантового проекта, финансируемого Министерством образования и науки Республики Казахстан на 2018-2020 гг., проект №AP05131697.

реализации миссии центра инновационного роста экономики [1]. С другой стороны, при формировании городских агломераций существует проблема неэффективности функционирования логистических инфраструктур, что приводит к увеличению удельных затрат на транспортировку грузов и пассажиров, увеличению потерь рабочего времени, ухудшению экологической обстановки и в итоге к появлению комплекса социальных и экономических проблем в городских агломерациях [2-3].

О глубине проблемы развития логистических инфраструктур наших городских агломераций говорят данные статистики, показывающие, что характеристики обеспеченности качественными складскими помещениями, объемами платных услуг на душу населения, плотности дорог общего пользования на территориях многих городов, формирующих городские агломерации, значительно уступают характеристикам европейских городов [4, 5].

Вместе с тем исследования, связанные с состоянием и проблемами развития товародвижения регионов Казахстана, требуют дифференцированного подхода к управлению развитием товаропроводящей структуры с учетом их инвестиционной привлекательности [6]. На основе изучения зарубежного и отечественного опыта предложены рекомендации по формированию и развитию эффективных логистических распределительных центров в агломерациях Казахстана и повышению эффективности их работы. В частности, предложено создание логистических торгово-распределительных центров (ЛТРЦ) в крупных агломерациях с соответствующими структурами и механизмами реализации [7]. Однако для этого требуется определить узкие места, проблемы и ожидания потребителей городской логистической системы товародвижения (ГЛСТ).

Постановка задачи и цели исследования. Определение перспективы и стратегии развития ГЛСТ в агломерациях Казахстана

проведено в следующей последовательности: анализ и оценка деятельности участников товародвижения, выявление существующих проблем в организации системы товародвижения согласно методике [8]: выявление всего разнообразия товарных потоков в регионе; установление «узких мест» в региональной системе товародвижения; разработка целей и задач исследования; исследование товародвижения и оказываемых услуг; анализ и обработка данных; интерпретация полученных данных; подготовка предложений по оптимизации товарных потоков и повышению качества обслуживания.

Целью работы является исследование и сбор информации, выявление проблем с дальнейшей разработкой рекомендаций по использованию и улучшению логистического подхода к организации товародвижения в астанинской агломерации, включая г. Нур-Султан.

Методика исследования. Проведены анкетный опрос экспертов и интервью с представителями компаний-производителей, посредников и транспортных компаний.

Вопросы включали оценку текущего состояния, проблемы, перспективы и пути развития. Больше всего среди опрошенных экспертов было руководителей (30%), индивидуальных предпринимателей (21%), заместителей руководителя/главных специалистов (19%).

Для решения задач, которые стояли перед данным исследованием, и получения интересующих данных по общему рынку были использованы следующие исследовательские методы: сбор и анализ вторичной информации из различных материалов статистических служб, СМИ, включая работу с базами данных и классификаторами.

Экспертный опрос проведен в виде глубинных интервью с представителями компаний-производителей. Для проведения опроса была составлена подробная анкета, в которую были включены интересующие исследователей блоки. Для опроса были привлечены эксперты уровня ТОП-

менеджмента (директоры, руководители, начальники отделов). Выборка -30 экспертов. География исследования - г. Нур-Султан. Период сбора данных - с 5 января до 30 мая 2019 года.

В анкете использованы шкалированные вопросы по пятибалльной системе. Например, варианты ответов: 1 балл – худший, наименьшее; 2 балла – чуть лучше, чем нет;

3 балла - средний уровень; 4 балла - лучше, чем средний; 5 баллов – лучше, наибольшее, соответствует.

Результаты исследования и обсуждение. Основные характеристики участников опроса (место расположения, форма собственности, формат предприятия) и существующие проблемы в организации товародвижения приведены в таблице 1.

Таблица 1

**Описание и основные характеристики участников системы товародвижения
г. Нур-Султан по результатам опроса***

Описание	Существующие проблемы
1	2
Место расположения (район, зона)	
<p>таможенной очистки груза, карантинного и временного хранения в соответствующих температурных условиях. На основе электронных приложений комплектуют партии товаров и продукции для вывоза в торговые точки. Вывоз продукции осуществляется на условиях DAT поставки, когда грузоотправитель несет ответственность только до погрузки товаров в средство транспортировки собственника.</p> <p>Производственные мощности крупных логистических компаний (ТОО «Continental Logistics», «Астык Логистикс», «Кедентранс-сервис») размещены на окраине города вдоль объездной автотрассы. Основные складские помещения и терминалы «Continental Logistics» размещены на юго-восточной окраине города вдоль трассы М36 (Карагандинская автотрасса). Мощности «Астык Логистикс» находятся на северо-западной границе города (шоссе Алаш), «Кедентранссервис» разместил складские и иные собственные объекты на западной границе города. Основные рынки (Центральный базар, Шанхай, Алай, Шарын) размещены в юго-западной части города вдоль автотрассы Алаш. Крупные торговые точки, такие как METRO, КеңМарт, Magnum Cash & Carry, размещены также на окраинах города, однако имеют пункты розничной торговли в центральной части города.</p> <p>Основная часть супермаркетов сконцентрирована в районах Алматы и Сарыарка, создавая высокую конкуренцию среди розничных продавцов. В районах Есиль и Байконур наблюдается нехватка универсальных торговых точек.</p>	<p>малых предприятий, имеющих в собственности отдельные складские помещения; г) многие торговые точки практически не завозят в город крупные партии продукции, нуждающиеся в хранении на специализированных складах, а поступившие малые партии торговые точки хранят на собственных складах внутри торгового помещения.</p> <p>Размещение производственных мощностей логистических компаний не отвечает критериям эффективного товародвижения в городе. К примеру, оптовые точки реализации овощной продукции размещены в северо-западной части города (вдоль трассы Алаш), тогда как завоз данной продукции осуществляется с южной части города - по Карагандинской трассе. Крупнотоннажному автотранспорту, перевозящему овощную продукцию, приходится объезжать часть города через кольцевую объездную дорогу для разгрузки. Оптовая реализация строительной продукции осуществляется супермаркетами. Основной строительный рынок «Эталон» находится вдоль Астраханской трассы. Завоз данной продукции в основном осуществляется железнодорожным транспортом.</p> <p>Дорожная инфраструктура района Сарыарка на сегодняшний день недостаточно модернизирована, имеющиеся мостовые развязки не справляются с потоком автотранспортных средств в часы пик. Концентрация же торговых точек увеличивает грузовой транспортный поток, что зачастую приводит к увеличению длительности времени транспортного коллапса.</p>

<p>В результате наблюдается неравномерность ценовых показателей на отдельные виды продукции народного потребления; активная перевозка продукции в торговые точки уплотняет транспортный поток в районе, приводя к транспортному коллапсу.</p>	<p>Имеющиеся железнодорожные тупики и склады временного хранения не имеют достаточных производственных мощностей для разгрузки и хранения, заказчику приходится перевозить груз на собственные склады через весь город среднегабаритным автотранспортным средством.</p>
<p>Продуктовые, строительные и иные супермаркеты размещены в деловых центрах города, а также в отдельных спальных районах города. Основная часть супермаркетов сконцентрирована в районах Алматы и Сарыарка.</p>	<p>Достаточно высокая конкуренция среди розничных продавцов в одном районе города, тогда как в других районах наблюдается нехватка универсальных торговых точек. Дорожная инфраструктура района Сарыарка недостаточно модернизирована.</p>
<p>Формат предприятия</p>	
<p>В г. Нур-Султан 52,0% от всех зарегистрированных субъектов, вовлеченных в процесс товародвижения, представляют собой средние торговые точки, выступающие на рынке в качестве минимаркетов.</p> <p>Доставка продукции в большинстве случаев осуществляется с оптово-розничных пунктов, число которых в 2019 году составило 80 единиц (5%).</p> <p>Среди специализированных торговых фирм на территории Астанинского мегаполиса осуществляют торговлю товарами автомобильной промышленности и автокосметикой около 50 предприятий. Специализированных фирм по торговле мебелью - 40, одеждой и обувью - 25, спорттоварами - 12, канцтоварами и печатной продукцией - 20, оргтехникой - 23, товарами для детей - 9, цветами - 17, хозяйственными товарами и строительными материалами - более 100.</p>	<p>Происходит ужесточение условий конкуренции в сфере реализации товаров и иных видов продукции. Оптово-розничные компании в целях быстрой реализации стали брать на себя функции транспортировки грузов до конечного пункта назначения (как на условиях EXW, так и на условиях FOB поставки). Это служит одной из основных причин постепенного вытеснения транспортных компаний с внутреннего рынка товародвижения.</p> <p>При этом компании-поставщики, которые планируют продвижение своих товаров с помощью дистрибьюторов, сталкиваются с проблемой контроля-обратной связи. Возникают проблемы взаимодействия между поставщиком и дистрибьютором. Обычно поставщик и дистрибьютор решают эти проблемы через многочисленные процедуры авторизации и поддержки дилеров.</p>
<p>Примечание: составлено авторами на основе проведенного опроса</p>	

На рисунке 1 указаны направления завоза товаров и продукции, размещения крупных логистических центров (ЛЦ) г. Нур-Султан. Как видно из рисунка, основные источники потребления городских грузовых потоков расположены на севере, северо-востоке и на западном направлениях, тогда как большинство завозов осуществляется через южное направление. В городе 52 % от всех зарегистрированных субъектов, вовлеченных в процесс товародвижения, представляют собой средние торговые точки, выступающие на рынке в качестве минимаркетов.

Сегодня распределительные центры (РЦ) города расположены по окраинам города

вдоль Карагандинской трассы (продукты народного потребления, консервированные продукты питания), Павлодарской трассы (овощные оптовые рынки), Астраханской трассы (рынки строительных материалов и СВХ). Оптимально было бы разместить РЦ вдоль кольцевой дороги, исходя из спецификации прибываемых грузов. Из-за несоответствия спецификации грузов и месторасположения РЦ проявляется проблема затора грузовыми автомобилями главных магистральных трасс столицы.

За годы реформ в мегаполисе сформировались крупные современные центры дистрибуции, представленные

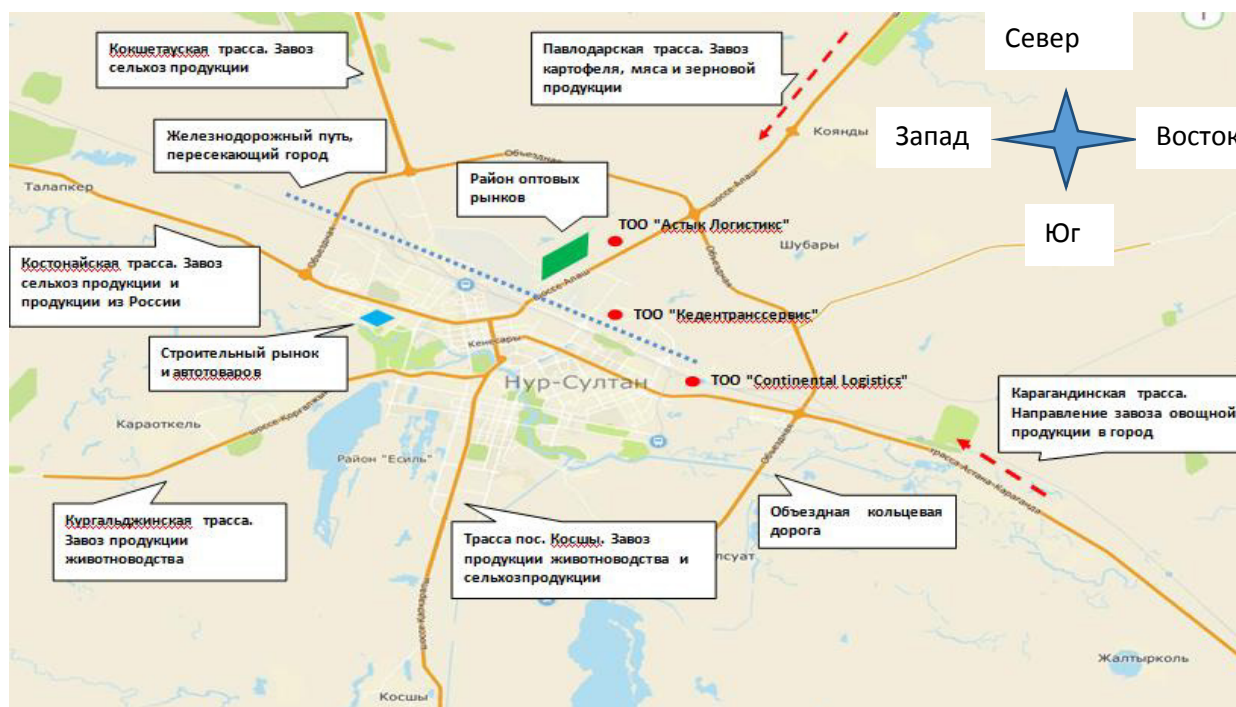

Рисунок 1 - Направления завоза товаров и продукции и размещения крупных логистических центров в г. Нур-Султан

Источник: Составлено авторами

промышленно-торговыми и транспортно-распределительными системами, такими как «Magnum Cash&Carry», «METRO», ТРЦ «Мега», гипермаркеты, супермаркеты «Рамстор», «Технодом», оптово-розничная сеть «Анвар» и др. Каждый из них владеет складскими комплексами и РЦ, имеет сеть магазинов и супермаркетов в городе и за ее пределами, является крупным оптовым потребителем транспортных услуг.

Доставка продукции в большинстве случаев осуществляется с оптово-розничных пунктов, число которых в 2019 г. составило 80 единиц (5%).

Назначения и услуги транспортно-распределительных предприятий г. Нур-Султан показаны в таблице 2.

Большинство участников рынка городского товародвижения являются субъектами среднего бизнеса. Средняя численность работников в транспортно-логистических компаниях составляет 38-41 человек (с учетом привлеченных водителей с собственными транспортными средствами). В гипермаркетах штат работников в среднем

составляет 78-80 человек. Основной штат работников в гипермаркетах состоит из работников краткосрочного найма, задействованных в расфасовке, приемке-отгрузке и складировании товаров в торговом зале. В торгово-развлекательных комплексах штат работников варьируется в пределах 35 человек, которые задействованы в основном в администрации комплекса. Штат мелких субъектов бизнеса насчитывает до 5 человек. Стоит отметить, что участники рынка товародвижения привлекают в основном работников, имеющих опыт работы в области логистики, хранения и учета груза, экспедиторской деятельности.

Проведенный опрос показал, что на сегодня наблюдается острая нехватка кадров, владеющих навыками работы с автоматизированными системами приема, разгрузки и отгрузки, сопровождения грузов и технологией логистики внешней торговли и работой с международными грузами.

Около 34% респондентов отметили, что при работе с транспортно-логистическими компаниями основной проблемой является

Назначения и услуги транспортно-распределительных предприятий г. Нур-Султан

Вид организации	Количество в городе, ед.	Универсальность	Наличие складов	Услуги транспортировки
1	2	3	4	5
Логистический распределительный центр	3	Осуществляет хранение и распределение всех видов продуктов питания	Склады класса А	Заказчик осуществляет доставку груза самостоятельно, ЛРЦ осуществляет хранение и распределение груза (подготовка партии груза) по предварительному заказу заказчика
Склад временного хранения	15	Растаможка и хранение всех видов товаров	Имеется в основном кратковременное хранение без осуществления функции распределения	Заказчик самостоятельно доставляет товар и осуществляет доставку продукции до пунктов назначения
Гипермаркет	4	Оптовая и розничная торговля товарами народного потребления	Имеются собственные склады в точке торговли, хранения товаров, прибывших для реализации	Доставка грузов в город железнодорожным или крупнотоннажным автотранспортом, развозка внутри города на основе собственных автотранспортных средств
Супермаркет	54	Розничная торговля	Имеются подсобные помещения для хранения малогабаритной продукции	Доставка грузов в город железнодорожным или крупнотоннажным автотранспортом, развозка внутри города на основе собственных автотранспортных средств. Активное привлечение экспедиторских компаний
Рынок	16	Оптовая и розничная торговля	Имеются на территории рынка	Доставка грузов в город железнодорожным или крупнотоннажным автотранспортом, развозка внутри города на основе собственных автотранспортных средств. При отсутствии транспорта - привлечение транспортных компаний

Пункты розничной торговли	3250	Дворовые и иные пункты розничной торговли	Подсобные помещения	Использование услуг экспедиторских компаний
Торгово-развлекательный центр	8	Розничная торговля	Имеются подсобные помещения или арендуемые пункты хранения	Доставка грузов через экспедиторские компании, самостоятельная развозка продуктов до потребителей
Примечание: составлено авторами на основе опроса и первичных данных				

дороговизна их услуг. Как отмечалось выше, дороговизна услуг складского хранения продукции является одной из причин низкой загрузки производственных мощностей в крупных логистических центрах. Около 19% респондентов хотели бы знать порядок ценообразования в данных компаниях, так как низкая прозрачность ценообразования не дает им возможности четко планировать затраты на хранение. 16% респондентов в качестве основной проблемы отметили низкий уровень использования систем контроля грузопотоков. Стоит отметить, что многие средние субъекты бизнеса, предоставляющие услуги хранения продукции, имеют складские помещения класса В и С, а также еще полностью не перешли на электронное сопровождение груза. В связи с этим у большинства их клиентов возникают проблемы, касающиеся контроля грузопотоков.

Результаты анкетирования показали следующие результаты по поставке продукции в г. Нур-Султан:

а) гипермаркеты, реализующие строительные материалы в г. Нур-Султан, осуществляют поставку продукции из крупных распределительных центров других регионов Казахстана, тогда как более средние и мелкие участники товародвижения осуществляют поставку из рынка строительных материалов «Эталон». Такие гипермаркеты, как ТОО «12 месяцев», ТОО «Мегастрой», ТОО «Строймарт» имеют свои складские помещения и самостоятельно осуществляют хранение и транспортировку продукции внутри города;

б) в продуктовые гипермаркеты поставка продукции осуществляется из крупных

распределительных центров г. Нур-Султан (ТОО «ContinentalLogistics», ТОО «АстықЛогистикс»), которые принимают активное участие в таможенной очистке, хранении и распределении продуктов питания. В товародвижении продуктов питания задействован как личный автотранспорт (в большинстве случаев), так и средства транспортных компаний, специализирующиеся на перевозке грузов в черте города.

В средние и мелкие торговые объекты поставка продуктов питания осуществляется специализированными оптовыми предприятиями (дистрибьютор), осуществляющими полный комплекс закупочно-сбытовых операций. В этом случае поставка продуктов осуществляется как из центров оптовой торговли (ТОО «METRO», ТОО «КенМарт»), так и из логистических распределительных центров (в случае если оптовая компания заключает договор на аренду складских помещений). В процессе товародвижения задействован только личный автотранспорт оптового предприятия или наемные грузовые средства с грузоподъемностью до 5 тонн;

в) овощная продукция поставляется в торговые точки города только соптового рынка «Шарын». Поставка овощной продукции осуществляется автотранспортными средствами грузоподъемностью до 40 тонн из областей Южного Казахстана. В данном процессе активно задействованы транспортные компании, осуществляющие поставку груза от точки отправки до пункта назначения (рынок «Шарын»). Стоит отметить,

что сегодня часть овощной продукции поставляется из Узбекистана, и основным перевалочным пунктом выступают складские помещения, расположенные в южных регионах страны. Исходя из этого, карантин и таможенную очистку груз проходит в оптовых точках торговли г. Шымкент или Туркестан. В г. Нур-Султан продукция поставляется уже только для реализации;

г) поставка продукции в универсальные торговые точки г. Нур-Султан осуществляется как специализированными дистрибьюторами, так и оптовыми предприятиями, которые осуществляют поставку из городских складов временного хранения (СВХ), так и из складов, расположенных в других регионах. Кроме того, стоит отметить, что зачастую продукция народного потребления поставляется самими гипермаркетами или супермаркетами из головных предприятий, расположенных в других крупных мегаполисах Казахстана.

Изучение деятельности крупных ЛЦ показало, что поставка продукции крупным торговым точкам осуществляется 2 раза в неделю. Для отправки груза заказчик оповещает менеджеров ЛЦ, осуществляющих сопровождение и учет груза о необходимости поставки груза в определенном объеме. Менеджер в соответствии с заказом осуществляет компоновку партии груза, осуществляет контроль температурного режима и при необходимости размораживает груз. В назначенное время по прибытию автотранспорта груз отправляется заказчику. В средних СВХ отправка груза может осуществляться каждые два дня. В этом случае заказчик или сам забирает груз, или же обращается к менеджеру предприятия, который также осуществляет компоновку партии товара и организует отправку. Стоит отметить, что сегодня все предприятия оснащены электронными приложениями, позволяющими заказчику и представителю логистической компании отрабатывать процессы поставки в виртуальной среде, что значительно сокращает временные издержки организации поставки.

Среди распределительных-логистических центров на сегодня прямыми поставками

(доля 14%) на рынке занимаются только ТОО «Continenta Logistics», ТОО «Астык Логистикс». Данные центры имеют в своей структуре гипермаркеты Кең Март и Астыкжан, что позволяет доставлять грузы в данные торговые точки без посредников.

Остальные субъекты товародвижения получают товарную продукцию через дистрибьюторов (52%). В этом случае основным заказчиком услуг СВХ и транспортных компаний выступает дистрибьютор, который самостоятельно несет затраты по доставке груза в город, хранению в складских помещениях, карантинного и таможенного оформления груза и поставке продукции в торговые точки.

Интересен опыт реализации продукции оптового торгового субъекта «МЕТРО» (через дилеров -11%). Доставка продукции в торговую точку осуществляется из г. Алматы малыми партиями, что не требует наличия больших складских помещений. По достижении минимального порогового объема имеющейся продукции администрация торговой точки осуществляет заказ продукции, которая пребывает в центр хранения по системе «точно в срок».

Большинство участников товародвижения осуществляют поставку посредством следующих транспортных средств: а) автотранспортом - 49,8% (в основном грузы относящиеся к продуктам питания или скоропортящиеся грузы в мягких тарах); б) железнодорожным составом с учетом возможности разгрузки в железнодорожных тупиках и осуществления хранения в СВХ - 38,2% (касается товаров народного потребления или крупногабаритных технических или электронных видов продукции); в) авиатранспортом - 12% (грузы из дальнего зарубежья, малогабаритные грузы мелкой партии, относящиеся к интернет-торговле).

Структура грузов г. Нур-Султан по направлениям составляет (в %): экспорт - 5, импорт - 50, внутренняя поставка из регионов Казахстана - 45.

Целевой рынок города сегментирован на определенные зоны обслуживания и клиентов в

масштабе республики -10%, в масштабе города - 52%, в масштабе близлежащих населенных пунктов -14%. Гипермаркеты ориентированы на жителей города (в %) - 41,2, розничные торговые точки – 32,1, а также близлежащие населенные пункты - 11,5. Супермаркеты ориентированы на продвижение продукции в районном масштабе. Дворовые магазины ориентированы на жителей отдельно стоящего жилого комплекса.

Поставляемая продукция самостоятельно определяется предпринимателем в СВХ, а также при доставке из-за рубежа за счет хозяйствующих субъектов осуществляется таможенная очистка и карантинное обслуживание. Практически все респонденты, принявшие участие в анкетировании, отметили, что поставка продукции осуществляется самостоятельно на основе заказных листов филиалов или иных структурных подразделений. Зачастую учет ввозимой продукции осуществляется государственными органами в рамках реализации процедур по таможенному декларированию и карантинному обслуживанию. В связи с этим наблюдается проблема закрытости статистической информации, вследствие чего хозяйствующие субъекты затрудняются прогнозировать поведение спроса на тот или иной продукт или товар. Исходя из этого, в городе проявляется острая необходимость формирования информационно-логистических центров, предназначенных для оказания услуг по получению оперативной информации непрерывного мониторинга состояния и положения объектов ЛС и транспортной инфраструктуры, а также поддержке информационного обмена между заинтересованными сторонами в процессе заказа, хранения и перевозок грузов.

В структуре реализации продукции в городе используются прямые поставки (в %) -14, через дистрибьюторов - 52, через дилеров - 11, через розничные магазины - 18, через агента - 5. Среди РЛЦ на сегодня прямыми поставками занимаются только крупные центры - ТОО «Continental Logistics», ТОО «Астык Логистикс».

Практически все СВХ и РЛЦ города оснащены цифровыми программами, позволяющими автоматизировать учет продукции. Так, в ТОО «Астык Логистикс» применение специализированного программного обеспечения WMS для управления складом позволяет в онлайн-режиме отслеживать расположение и движение товаров на складе, производить отгрузку по подходящим срокам годности, поддерживать интеграцию с 1С. Услуги по ответственному хранению также включают сортировку, маркировку, размещение груза и круглосуточный прием, исполнение заказов.

Изучение городской географии размещения филиальных сетей торговых точек показало, что многие гипермаркеты и супермаркеты размещают свои филиальные сети в оживленных городских районах. Стоит отметить, что средняя удаленность филиалов друг от друга составляет 4 - 4,5 км. С учетом того, что многие складские помещения находятся за городом, ежедневный пробег автотранспорта, задействованного в развозке груза, составляет 45-55 км. Что касается автотранспорта дистрибьюторских компаний, то они осуществляют развозку продукции не только в крупные торговые центры, но и в отдельные маленькие магазины. Тем самым ежедневный пробег их автотранспортных средств составляет около 75 км. При этом, как отметили респонденты, средняя загруженность автотранспорта по городу составляет 50-60%.

Многие компании, в целях увеличения клиентов и обеспечения постоянности их прибытия, обращают внимание на специальные ценовые скидки в контрактах. Однако зачастую в погоне за краткосрочной прибылью некоторые компании не уделяют внимание вопросам компетентности обслуживания и улучшения сервиса обслуживания. Кроме того, практически все участники процесса товародвижения не занимаются вопросами обеспечения экологической безопасности транспортных средств и улучшения социальных условий работников.

В качестве одного из приоритетных направлений развития многие компании видят расширение инфраструктуры, т.е. строительство складов и приобретение дополнительных производственных мощностей, хотя складские мощности города загружены не полностью. Однако только 5% респондентов отметили необходимость повышения эффективности товародвижения за счет повышения уровня логистического обслуживания клиентов. Другая проблема - отсутствие единого информационного пространства. Многие компании не уделяют этому внимание, отсутствие единого информационного портала не дает возможности вести учет прибываемой продукции в масштабе города.

В ходе опроса эксперты выразили следующие пожелания и предложения: обеспечение государственными и коммерческими заказами; финансирование отрасли; поддержка государства.

К сильным сторонам системы распределения товаров по г.Нур-Султан респонденты отнесли наличие складских помещений и хранение нестандартной продукции (36%), развитость торговой инфраструктуры (23 %) и системы управления (23%). Стоит отметить, что в городе имеются более 56 СВХ, которые предоставляют услуги по хранению, таможенному оформлению и карантинному обслуживанию. Кроме того, имеются 2 логистических распределительных центра, которые обладают складами класса «А». Пять субъектов в качестве преимущества отметили развитость торговой инфраструктуры. Стоит отметить, что на сегодняшний день город поделен на 4 административных района, и в каждом районе предусмотрена торговая инфраструктура с соответствующими парковочными местами для малогабаритного грузового транспорта.

В качестве недостатков отмечены низкий уровень инвестиционной заинтересованности и спад потребительской активности населения. Проблемы таможенного оформления импортных и экспортных товароматериальных потоков занимают

значительное место. Отмечены нехватка инфраструктуры (36,4%), нехватка современных городских подъездных путей и развязок; низкий уровень инвестиций в торговую инфраструктуру (27%); отсутствие поддержки со стороны государства (55%).

Помимо этого, субъекты логистического бизнеса в городе остро нуждаются в создании единого информационного портала в сфере логистики и товародвижения. Данный центр можно было бы создать на базе НПП РК «Атамекен», в структуре которого функционируют Департамент торговли и Департамент логистики и перевозок. Однако на сегодняшний день данные департаменты занимаются в основном вопросами выработки информационно-аналитического и нормативно-правового сопровождения.

На покупательской способности потребителей сказывается проблема сохранения неоправданной многозвенности товародвижения. Сегодня на рынке, особенно на рынке продуктов питания, достаточно много посредников, в результате чего продажная цена резко отличается от ввозной стоимости продукции.

Основные проблемы развития дорожно-транспортной инфраструктуры, снижающие эффективность городской системы товародвижения: маятниковая миграция рабочей силы, нехватка парковочных мест, несвязность дорожной сети.

По результатам исследования выявлены основные приоритеты и проблемы развития товародвижения в городе.

1) В качестве одного из приоритетных направлений развития многие компании видят расширение инфраструктуры, т.е. строительство складов и приобретение дополнительных производственных мощностей, хотя складские мощности города загружены не полностью. Так, более 25% респондентов отметило, что строительство дополнительной инфраструктуры способствует расширению их бизнеса и снижению затрат.

В качестве основных проблем развития товародвижения хозяйствующие субъекты

отметили следующие аспекты: более 27 % респондентов отметили сложности таможенного оформления ввозимой продукции, около 32% - низкий уровень логистического сервиса.

2) Изношенность объектов транспортной инфраструктуры (36,4%), нехватку современных городских подъездных путей и развязок; низкий уровень инвестиций в торговую инфраструктуру отметили 27% респондентов; 55 % - отсутствие поддержки со стороны государства. Помимо этого, субъекты логистического бизнеса в городе остро нуждаются в создании единого информационного портала в сфере логистики и товародвижения.

Большинство складских помещений, а также подъездные пути в городе построены или введены в эксплуатацию в советское время, и на сегодняшний день капитальный ремонт не производился.

3) Одной из основных проблем товародвижения в городе является низкая проходимость транспорта из-за заторов. Скорость передвижения неравномерна: в центральной части - 15-25 км/час, постепенно повышаясь к окраине города до 45-50 км/час.

В городе за последние 10 лет построены 8 дорожных развязок, осуществляется строительство объездной кольцевой дороги. Из них 6 развязок способны пропускать грузовой транспорт грузоподъемностью более 30 тонн. Однако данные развязки сегодня не в состоянии справиться с увеличивающимся потоком автотранспорта в город, что негативно отражается на товародвижении (особенно в летние месяцы).

К примеру, в часы пик (утром, в обед и к концу рабочего дня) даже данные развязки не помогают снизить транспортную нагрузку на отдельных участках дорог столицы. К числу наиболее загруженных улиц относятся: проспект Туран, Кабанбай батыра, Богенбай батыра, Мангилик Ел, Бауыржана Момышулы, Абылайхана. Местные органы власти неоднократно предпринимали попытки снизить транспортную нагрузку на отдельные улицы. Так, проспект Кенесары и Абая, улица Ауэзова были сделаны односторонними,

увеличен дорожный просвет на проспекте Кабанбай батыра, установлены умные светофоры. Однако это привело к еще большим заторам на отдельных участках дорожного движения, что сказывается на увеличении времени простоя в заторах автотранспортных средств, вовлеченных в процесс товародвижения.

Другим недостатком в системе товародвижения является информационная изоляция между предприятиями транспорта, торговых компаний, оптовых и мелкооптовых складов. На сегодняшний день отсутствует единая база предприятий, вовлеченных в процесс товародвижения.

5) Главной проблемой в будущем станут проблемы затора и экологии на городских улицах, так как общее количество зарегистрированных транспортных средств в городе уже составляет свыше 350 тысяч, без учета ежедневно въезжающих, транзитных транспортных средств, которые составляют более 75 тысяч. Таким образом, с учетом транспортных средств, находящихся в столице с других регионов, их количество превышает 400 тыс.

В результате высокого уровня автомобилизации и нехватки дорожно-транспортной инфраструктуры формируется существенная нагрузка на улично-дорожную сеть, где в пиковый период (7:30-9:00; 16.00-18.00) фактическая пропускная способность превышает на 10-15%, приводя впоследствии к затруднению движения и снижению средней скорости транспортного потока до 10 км/час. в центральных улицах города с постепенным увеличением на окраинах города.

В связи с этим формирование транспортного каркаса позволит предотвратить вероятность возникновения транспортного коллапса на дорогах столицы и обеспечить транспортную доступность жилых комплексов и социальных объектов. За период с 2019 по 2023 годы планируется построить 121 км дорог, 2 транспортные развязки, 3 моста, а также легкорельсовый транспорт (LRT) [9].

6) Основные проблемы развития дорожно-транспортной инфраструктуры, снижающие

эффективность городской системы товародвижения: 1) маятниковая миграция рабочей силы; 2) нехватка парковочных мест; 3) несвязность дорожной сети.

7) В качестве основных проблем развития товародвижения хозяйствующие субъекты отметили следующие аспекты: а) более 27 % респондентов в качестве основной проблемы отметили сложности таможенного оформления ввозимой продукции. Простаивание груза из-за длительности таможенных процедур ведут к повышению затрат в среднем на 8,2%; б) около 32% респондентов в качестве основной проблемы отметили низкий уровень логистического сервиса.

Сегодня логистические центры города в основном предоставляют услуги в сфере временного хранения и транспортировки (исходя из условий договора). В городе имеются лишь 2 транспортно-логистических центра, способных предоставлять весь комплекс услуг (от таможенной очистки до распределения и подготовке груза к отправке). Большинство отечественных логистических компаний реализуют систему планирования, основанную на старых системах учета, тогда как сегодня логистические системы мира активно применяют различные автоматизированные электронные системы и концепции (точка заказа (перезаказа), быстрого реагирования, непрерывного пополнения запасов, автоматического пополнения запасов).

8) Низкий уровень инвестиций в торговую инфраструктуру отметили 27% респондентов.

9) Отсутствие поддержки со стороны государства отметили 55% респондентов. Большинство казахстанских компаний, являясь субъектами бизнеса, остро нуждаются в государственной поддержке.

10) На покупательскую способность потребителей сказывается проблема сохранения неоправданной многозвенности товародвижения. Сегодня на рынке, особенно на рынке продуктов питания, достаточно много посредников, в результате чего продажная цена резко отличается от ввозной стоимости продукции. С этой проблемой

пытались бороться и представители Акимата города. Однако число посредников так и не было уменьшено. Одним из решений данной проблемы может стать создание консолидированного логистического центра, а также единой информационной базы, где производитель мог бы напрямую осуществлять поставку товаров и продуктов в город самостоятельно.

Оценка состояния действующих каналов дистрибьюции в Астанинском мегаполисе позволяет сделать следующие основные выводы.

Анализ показал, что от 25 до 35% грузов, которые поступают в регион, вывозятся из него в другие регионы Казахстана и СНГ. Причем в составе этих грузов преобладающую массу составляют продукты питания и товары народного потребления. Большинство складов не привязаны непосредственно к магистральным трассам, что существенно затрудняет подъезды к ним и выезды, мешает движению городского транспорта, в том числе маршрутных машин.

Помимо организационных и технических дорожных проблем нельзя не упомянуть проблемы экологические, острота которых становится очевидной для людей, находящихся вблизи складских объектов или непосредственно связанных с их деятельностью.

Немало проблем приходится решать государственным органам столицы в связи с неудовлетворительным состоянием инфраструктуры оптово-розничных рынков: отсутствует необходимый сервис для представителей торгующих фирм; нет достаточного количества оборудованных стоянок для автомобильного транспорта; нет удобного подъезда к торговой зоне.

Выводы. Для решения накопившихся проблем в сфере организации товародвижения необходимо осуществить первоочередные мероприятия.

1. Сформулировать политику сегментации товарных рынков на территории Астанинского мегаполиса, чтобы сделать их удобными для обслуживания населения и создать

конкурентную среду для стабилизации на них розничных и оптовых цен.

2. Четко определить предприятиям оптовой и розничной торговли задачи по организации качественного обслуживания клиентов, разработав реально действующий мотивационный механизм.

3. Создать систему государственной поддержки и регулирования процесса формирования в регионе института логистических посредников для обеспечения эффективной системы управления товародвижением.

4. Представить экономическое обоснование для принятия решения о выводе из города многочисленных коммерческих

и таможенных складов, включая СВХ в зону строящейся кольцевой дороги и за ее пределы, на территорию области.

Необходимо принять концепцию и далее Программу по транспортно-логистическому обслуживанию города, в которой необходимо предусмотреть сооружение в узлах транспортной сети на территории области крупных и средних по мощности мультимодальных терминальных комплексов нового поколения, объединенных единой системой организационно-экономического, информационного, кадрового и нормативно-правового обеспечения и выполняющих функции логистического транспортно-распределительного центра.

Список литературы

1. Taniguchi E., Russell G. Thompson & Tadashi Yamada. Recent Trends and Innovations in Modelling City Logistics // Eighth International Conference on City Logistics. -2014. – Vol. 125. – P. 4-14.
2. Fatnassi E., Chaouachi J., Klibi W.. Planning and operating a shared goods and passengers on-demand rapid transit system for sustainable city-logistics // Transportation research Part B-Methodological. – 2015. – Vol. 81. – P. 440-460.
3. Dablanc L., Ross C.. Atlanta: a mega logistics center in the Piedmont Atlantic Megaregion (PAM) // Journal of Transport Geography. – 2012. – №24. – P. 432 - 442.
4. Малевич Ю.В. Актуальные проблемы управления цепями поставок // Логистика: современные тенденции развития: Материалы IX Междунар. науч.-практ. конф. – СПб.: СПбГИЭУ, 2010. – С. 259.
5. Сыздыкбаева Б., Сейдуалин Д., Мусина К. Развитие логистических процессов в оптово-розничной торговле г. Нур-Султан // Экономика и статистика. – 2019. - №2. – С.148 -153.
6. Raimbekov Zh.S., Syzdykbayeva B.U., Mussina K.P. Evaluations and Prospects for Developing Logistics System of the Commodity Distribution Network in the regions of Kazakhstan //Journal of Applied Economic Sciences. – 2018. - Vol. XIII. - Issue 1 (55). – P. 174-181.
7. Сыздыкбаева Б.С., Раимбеков Ж.С., Баймбетова А.Б., Камзенов А.Т. Анализ состояния развития логистических распределительных систем товаров в крупных городах и регионах Казахстана // Бюллетень науки и практики. - 2019. -Т. 5, №7. - С. 214-231.
8. Гордон М.П., Карнаухов С.Б. Логистика товародвижения. – Москва: Центр экономики и маркетинга, 1998. - 168 с.
9. О генеральном плане города Астаны: Постановление Правительства Республики Казахстан от 15 августа 2001 года №1064 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.12.2016 г.). [Электрон. ресурс] - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1024335 (Дата обращения 08.12.2018).

References

1. Taniguchi E., Russell G. Thompson & Tadashi Yamada. Recent Trends and Innovations in Modelling City Logistics, Eighth International Conference on City Logistics, 125, 4-14(2014).
2. Fatnassi E., Chaouachi J., Klibi W.. Planning and operating a shared goods and passengers on-demand rapid transit system for sustainable city-logistics, Transportation research Part B-Methodological, 81, 440-460(2015).

3. Dablanc L., Ross S. Atlanta: a mega logistics center in the Piedmont Atlantic Megaregion (PAM), *Journal of Transport Geography*, №24, 432-442(2012).

4. Malevich Yu.V. Aktualnye problemy upravleniya tsepyami postavok [Actual problems of supply chain management], *Logistika: sovremennye tendentsii razvitiya: Materialy 9 Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. [Logistics: modern development trends: Proceedings of the 9th Intern. scientific].* (Saint Petersburg, SpbGIEU, 2010, 259 p.). [in Russian]

5. Syzdykbaeva B., Seidualin D., Musina K.P. Razvitie logisticheskikh protsessov v optovo-rozничnoi torgovle g. Nur-Cultan [Development of logistics processes in wholesale and retail trade in Nur-Sultan], *Ekonomika i statistika [Economics and Statistics]*, №2, 148-153(2019). [in Russian]

6. Raimbekov Zh.S., Syzdykbaeva B.U., Mussina K.P. Evaluations and Prospects for Developing Logistics System of the Commodity Distribution Network in the regions of Kazakhstan, *Journal of Applied Economic Sciences*, XIII. Is. 1 (55), 174-181(2018).

7. Syzdykbaeva B., Raimbekov Zh., Baimbetova A., Kamzenov A. Analiz sostoyaniya razvitiya logisticheskikh raspredelitelnykh sistem tovarov v krupnykh gorodakh i regionah Kazakhstana [Analysis of the state of development of logistics distribution systems of goods in large cities and regions of Kazakhstan], *Bulleten nauki i praktiki [Bulletin of Science and Practice]*, 5(7), 214-231(2019). [in Russian]

8. Gordon M.P., Karnauhov S.B. *Logistika tovarodvizheniya [Logistics of goods movement]* (Moscow, Tsentr ekonomiki i marketinga, 1998, 168 p.). [in Russian]

9. O generalnom plane goroda Astany: Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazahstan ot 15 avgusta 2001 goda №1064 (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 23.12.2016 g.) [On the general plan of the city of Astana: Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated August 15, 2001 №1064 (with amendments and additions as of December 23, 2016)] [Electronic resource] Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1024335 (Accessed: 08.12.2018). [in Russian]

Б.Ұ. Сыздықбаева, Ж.С. Раимбеков, А.Х. Муканов

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Қалалық тауар қозғалысы жүйесі дамуының жағдайын бағалау (Нұр-Сұлтан қаласының мысалында)

Аңдатпа. Қалалық тауар қозғалысы логистикалық жүйесі қалалық логистиканың экономикалық қызметінің тиімділігін арттыруды қамтамасыз етеді.

Қазіргі уақытта отандық ғылыми әдебиеттерде қалалық логистика саласында теориялық және практикалық зерттеулердің тапшылығы байқалады. Мақалада анкета тарату және тәжірибені зерттеу әдістері арқылы Нұр-Сұлтан қаласында тауар қозғалысы дамуының негізгі проблемалары анықталған.

Нұр-Сұлтан қаласы агломерациясының логистикалық инфрақұрылымының қазіргі жағдайын талдау нәтижесінде оның біркелкі емес дамуының проблемалары анықталды. Жекелеген қалалар мен қалалық агломерация аудандарының шеңберіндегі логистикалық инфрақұрылымының проблемалық аймақтарының мәселелерін шешу әдісі қалалық агломерацияның логистикалық инфрақұрылымындағы материалдық және адам легін оңтайландыруға мүмкіндік бермейді.

Тауар қозғалысын ұйымдастырудағы мәселелерді шешу үшін бірінші кезектегі тәжірибелік шаралар ұсынылды. Атап айтқанда, міндеттерді шешу үшін қалада аралас тасымал әдістерін қолдануды ұсыну және ірі қалаларда, оның ішінде, астана мегаполисында, бірыңғай ақпараттық көліктік-логистикалық қалалық тауар қозғалыс жүйесін құру арқылы ұсыну болып табылады.

Түйін сөздер: логистика, көліктік-логистикалық қызметтер, қалалық агломерация, қала инфрақұрылымы, тауарлар қозғалысының қалалық логистикалық жүйесі.

B.U. Syzdykbayeva, Zh.S. Raimbekov, A.H. Mukanov
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

**Assessment of the state of development of the urban traffic system
(on the example of Nur-Sultan)**

Abstract. The system of city logistics for commodity distribution provides an increase in the efficiency of its economic activity.

Currently, there is an acute shortage of theoretical and practical research in the field of city logistics in the domestic scientific literature. The article identifies the main problems in the development of commodity distribution in the city of Nur-Sultan through conducting a survey and studying the practice of product distribution.

As a result of analyzing the current state of logistics infrastructure in the Nur-Sultan city agglomeration, the problem of its uneven development is revealed, which consists in the fact that applied method of addressing problematic areas of the logistics infrastructure locally within individual cities and regions of city agglomeration does not allow optimizing the material and human flows in the logistics infrastructure of the city agglomeration as a whole.

To solve problems of commodity distribution organization, practical measures of high priority are proposed. In particular, it is proposed to tackle the situation by using multimodal transportation in the city, as well as by creating a single integrated information transport and logistics urban distribution system in large cities, in particular, in the metropolis of the capital.

Keywords: logistics, transport and logistics services, city agglomeration, city infrastructure, urban distribution system.

Авторлар туралы мәлімет:

Сыздықбаева Бақыт – негізгі автор, э.ғ.д., Туризм кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Раимбеков Жанарис – э.ғ.д., Экономика кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Муканов Айдар – экономика магистрі, Туризм кафедрасының аға оқушысы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Syzdykbayeva Bakyt – The main author, Doctor of Economic Science, Professor, Department of Tourism, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Raimbekov Zhanarys - Doctor of Economic Science, Professor, Department of Economics, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Mukanov Aidar – Master of Economics, Department of Tourism, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

G.K. Baibussinova¹, A.A. Yessentemirov², A.N. Toxanova³

^{1,3}Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan

²AIMAU University, Almaty, Kazakhstan

(E-mail: aibolat.esentemirov@gmail.com², gulden.baybusinova.92@mail.ru¹, taigul1@mail.ru³)

Development of mechanisms for financing innovative entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan

---

Abstract. *The topicality of the ponder is decided by the have to determine optimal ways of innovative entrepreneurship financing as an important factor of economic growth of the country's economy. The article is aimed at developing conceptual, organizational and methodical bases of innovative development financing in the context of macroeconomic reforms in Kazakhstan, identifying the role of state development institutions and financial instruments applied in the usage of the state program of industrial-innovative improvement. The research substantiates the specific proposals to improve the state policy in innovation financing, shows the role of financial and credit instruments in the economic and innovative development of the country as the fundamental factors affecting the dynamic development of innovation, studies the basic forms and methods of the country's innovative development stimulation, examines international experience and analyzes the level of innovative activity financing. The research findings are of practical value for improving the process of state regulation of the innovative entrepreneurship financing, the rational allocation of available public and private (commercial) resources; streamlining methods of providing state support for innovative entrepreneurship; raising the level of investment attractiveness of innovative entrepreneurship through the organization of effective interaction of this institute with innovative infrastructure facilities.*

Keywords: *Entrepreneurship financing, innovations, budget financing, state institutions, credit instruments, investment projects.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-68-80>

Introduction. The relevance of developing the methods, mechanisms and management tools for innovative activity financing at various levels of the management, in general, as well as government regulation and support of innovative entrepreneurship, in particular, is disclosed in a number of studies of foreign and domestic scientists and practitioners. The following Western scholars are occupied in investigating these issues: J. Fagerberg and M. Srholec (2013), V. Kurnyshev (2014), A.V. Barysheva (2012), R.I. Akmaeva (2012) and a number of others. Some analytical materials are presented in foreign literature and reviews (European Innovation Scoreboard, 2013; The Global Competitiveness

Report 2013–2014; Emerging Global Trends in Advanced Manufacturing, 2012; OECD Science, Technology and Industry Scoreboard, 2012; OECD Factbook, 2013). Certain aspects of the chosen topic are widely covered in the academic textbooks and periodicals. In Kazakhstan, the issues of development and implementation of innovation, science and technology policy are widely considered in the works by N. Nurlanova (2013), A.K. Kazybaev (2004) and in the previous studies by the authors (Teal et al., 2011; Toxanova and Paimkulova, 2011; Toxanova and Baizakov, 2012; Toxanova, 2013; 2015; Abdymanapov and Toxanova, 2016), as well as analytical reviews and reports (Smailov, 2013; RR Committee on Statistics, 2016; RK MRD, 2014; ERI, 2015).

Financial support for innovation is currently allocated between equity capital, which produces a small number of actively supported projects, and grants for R & D which distributes relatively small amounts between a large numbers of companies. Most of the supported projects and activities are investment projects with limited content of 'pure' innovation. This situation reflects the possibilities of successful applicants, rather than bias on the part of financial institutions that are strongly pointing to a deficit of genuine innovation projects in need of funding. Considering that Kazakhstan will continue to modernize the economy and gradually increase the content of innovation in this process (for example, some incremental product and process innovations), the number of firms taking an active part in innovation will increase in the medium term.

Kazakhstan is implementing initiatives for the development of the venture capital industry by investing in private funds. Often this important involvement contributes for the creation of national competence in the field of venture capital investment and the implementation of some of the existing opportunities. Nevertheless, this is a slow organic process, which, being complicated by the existing flow of transactions and volume of financing through the created specialized intermediaries can provide only limited results. Already existing companies can be an additional source of funding and knowledge [1].

The analysis of the implemented innovation policy should be based on a regular assessment of all parameters, procedures and results. However, until now the support programs were evaluated incompletely. Without reliable information based on the analysis of the return on effort, it will be difficult for the politicians to develop effective and efficient policy tools. Moreover, it is important that the evaluation and monitoring mechanisms correctly reflect the characteristics of innovation processes. The existing evaluation procedures assume that each investment project should be fruitful, instead of the portfolio of supported projects, while often they neglect the indirect positive effects of innovative activities, which ultimately leads to the rejection of excessively risky projects. The integration of financial measures with other forms of support increases

the positive effect of government intervention. In some cases, attempts were made to integrate a tool package into the comprehensive support programs, such as "Productivity -2020" or "Business Road Map - 2020". Combined with the "one window" approach, this instrument is effective for preventing the system fragmentation and at the same time allows using individual packages for business support.

Methods. The Development Bank provides long-term lending with a minimum amount of at least \$ 5 million, JSC «DBK-Leasing» finances leasing transactions for projects with a minimum amount of \$ 1 million, JSC «Investment Fund of Kazakhstan» - provides financial support up to \$ 30 million private sector initiatives in the non-resource sector of the economy through equity and non-controlling participation in the authorized capital of enterprises [2]. NIF is responsible for creating an innovative infrastructure, introducing innovations and developing venture capital funds, and also provides direct financing through participation in the authorized capital of established and operating enterprises with the aim of producing high-tech and high technology products. The main goal of development institutions is not to take all the risk on themselves, but to share it with a specific investor [3]. Table 1 presents financial and credit instruments of development institutions.

Development Bank of Kazakhstan JSC is the first of the development institutions. In many countries, development banks contribute to the promotion of public investment in the real economy. As evidenced by the experience of foreign countries, the implementation of ambitious targets of modernization and increase the pace of its growth requires creating appropriate infrastructure in the formation of which the most important role is assigned to the state development banks. Thus, there is a Bank for Reconstruction and Development (KfW) in Germany, National Financial Corporation (NAFIN) in Mexico, State Development Bank (CDB) in China, the National Bank for Economic and Social Development (BNDES) in Brazil, Production Development Corporation (CORFO) in Chile, Financial Development

Table 1

Financial and credit instruments of the development institutions

Financial instruments for investment	Development institutions						
	DBK	DBK-leasing	KIF	KCM	NATD	DAMU	ECIC
Crediting:							
- long-term investment projects (10-20 years)	+						
- medium-term investment projects (5-10 years)	+						
- short-term for SME entities						+	
- conditional (placement) in the second-tier bank						+	
- for export transactions	+						
- for current operations	+						
- inter-bank	+						
Guaranteeing:	+				+	+	
Shared (minority) participation							
- in the companies' capital	+		+	+	+	+	
- in the fund				+	+		
Refinancing:	+						
Mezannine financing	+						
Interest rate subsidizing	+					+	
Financial leasing (3-20 years)		+				+	
Project financing	+					+	
Agent servicing	+						
Export credit insurance							+
Investment insurance abroad, in the RK							+
Trade financing							+
Agent servicing of projects	+						
Grants					+		
Note: compiled on the basis of the development institutions, where DBK – Development Bank of Kazakhstan KIF –Kazakhstan Investment Fund ECIC – Export Credit Insurance Corporation KCM - Kazyna Capital Management NATD JSC - “National Agency for Technological Development” (NATD JSC) DAMU – Entrepreneurship Development Fund JSC							

Corporation (COFIDE) in Peru, Institute of Industrial Development in Colombia, Bank for Development and Foreign Economic Affairs in Russia. Such banks are available almost in all countries [4].

The advancement banks back and fund of capital-intensive foundation ventures with a long payback period, contribute to the creation of expansive long payback period, contribute to the creation of large import-substituting

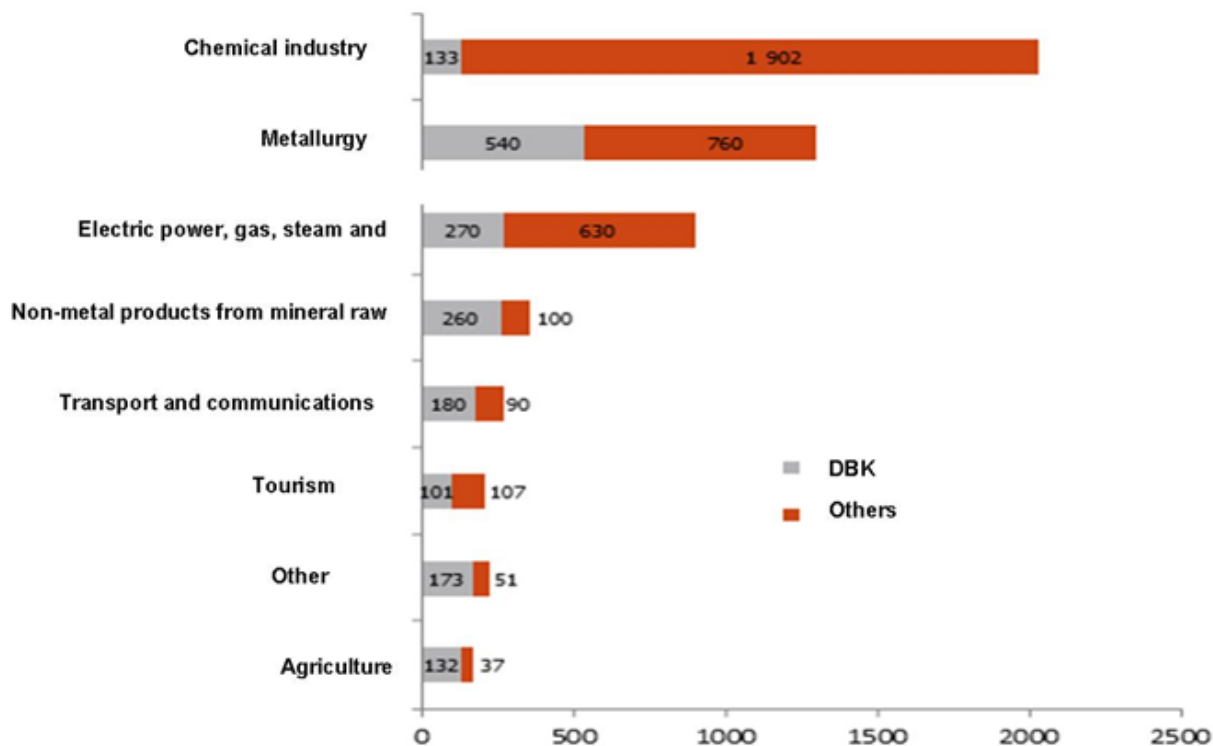

Figure 1. DBK participation in the investment projects

enterprises, provide a qualitative breakthrough in the area of business investment. The foremost vital conditions for achieving these objectives are the accessibility of adequate capital, strong state ensures, the clear arrangement of venture and strict control over the focused on utilize of stores.

The worldwide involvement of the created nations demonstrates that state-owned development banks should not be created by increasing the capital of a commercial bank, because due to commercial bank status it will not be able to fully perform the functions of a development bank. Development banks ought to not be made by expanding the capital of a commercial bank, since due to commercial bank status it will not be able to completely perform the capacities of a advancement bank. Development banks ought to not compete with commercial banks whose assignment is giving short-term loans, for which reason they utilize stores claimed by their clients, however they are mindful for this and bear the dangers. Subsequently, in all nations with showcase economies state bolster instruments are formed for long-term crediting to the economy through the advancement banks [5].

Currently, Development Bank of Kazakhstan carries out the execution of the assigned mission by satisfying investment needs of accelerated development on a commercial basis that are not provided by second-tier banks in the competitive non-resource sector of the country's economy for lending resources to finance projects in the processing industry, production and transport infrastructure that are worth more than USD 5 million and have long payback periods, and also the Bank promotes the export of products manufactured by Kazakhstani producers. Development Bank, being a development institution, on the one hand, solves the problems of the state investment policy decided by the Government of the Republic of Kazakhstan, and a shareholder in the face of "Samruk-Kazyna" State Holding. At the same time, being a financial undertaking, the Development Bank carries out all the requirements necessary for banks and operates on commercial principles [6].

Memorandum of credit policy determines that a credit instrument is a way to finance investment projects implemented by the Bank and export transactions through:

- granting loans and credits in cash on conditions of serviceability, maturity;

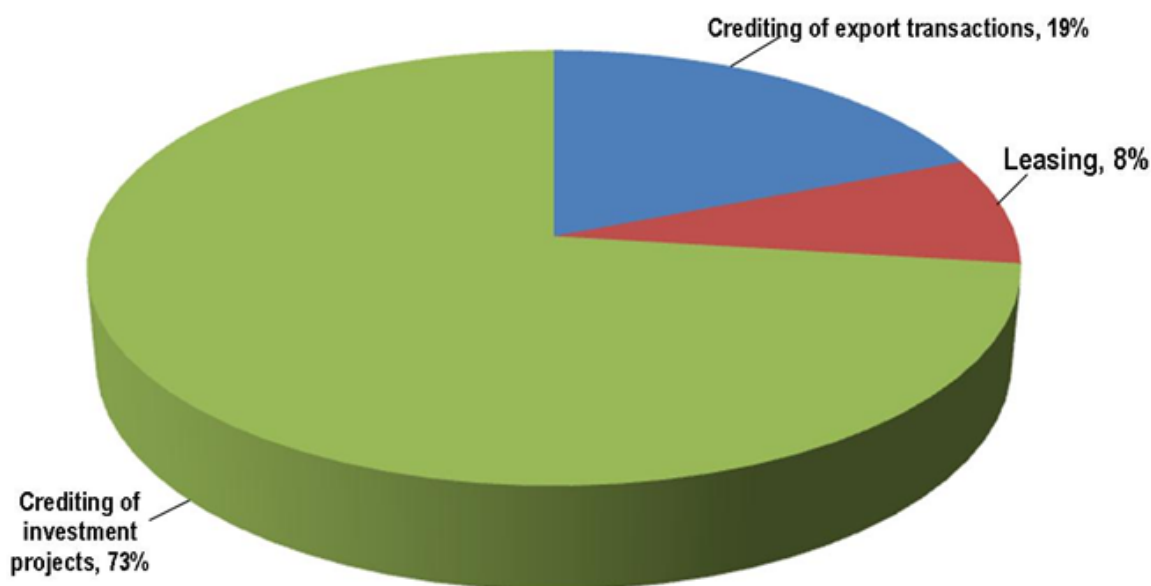

Figure 2. Shares of financial and credit instruments by types in the DBK loan portfolio structure over 2014

- leasing;
- interim financing in order to ensure the preparation and implementation of investment projects;
- mezzanine financing, providing a subordinated loan with the right to convert into shares or a stake in the borrower's equity;
- financing of the borrowers' current activities within implementation of investment projects financed by the Bank;
- project financing – financing of the investment project;
- interbank lending – financing of the second-tier banks and non-resident banks of the Republic of Kazakhstan [7].

Since the beginning of the Bank operation 1,711 investment projects and export transactions to the amount of USD 10 billion with the Bank's participation at the rate of USD 4.9 billion have been approved and at various stages of implementation [8].

Figure 1 – DBK interest within the venture projects The need line of the DBK exercises is financing of huge mechanical and infrastructure ventures of imaginative character, particularly in such segments as power era, transport, communication and tourism infrastructure, metallurgy, chemistry.

The priority line of the DBK activities is financing of large industrial and infrastructure projects of innovative character, especially in such sectors as power generation, transport, communication and tourism infrastructure, metallurgy, chemistry.

In the long-term investment lending to a number of processing industries the DBK share reaches 75-80%: in the textile and clothing industry – 91.3%, chemical industry – 84.5%, in the pulp and paper industry – 76.9%, in manufacture of construction materials – 71.7%, in manufacture of machinery and equipment – 70.6%, in generation of electric power, gas and water – 70.1%, in manufacture of leather and leather products – 68.2% [9].

As of January 1, 2014 the loan portfolio of the Bank amounted to USD 2.7 billion, and with regard to the investment in development projects of national companies it made USD 3.9 billion. The share of loans for implementation of investment projects (81%) prevails in the loan portfolio structure, of which 8% account for leasing operations, which is indicative of the Bank's investment activities. Financing of export transactions amounted to 19% of the loan portfolio. Shares of financial instruments are shown in Figure 2.

Table 2

Strategic investment projects of the DBK

Company	Project
Kaustic JSC	The production of chlorine and caustic soda in the Pavlodar Region
Aktau International Sea Trading Port	Expansion of the Northern section of Aktau International Sea Trading Port in the Mangystau Region
Shymbulak Ski Resort	Comprehensive development of the ski resort in the Almaty Region
Akshabulak GTPP	Construction of gas turbine power plant Akshabulak oil-and-gas field in the Kyzylorda Region
Kazakhstan Electrolysis Plant	Construction of the 2nd phase of the Electrolysis Plant
KEGOC	Construction of the power transmission line

The direct impact on the economy of Kazakhstan due to implementation of the investment projects with participation of "Development Bank of Kazakhstan" JSC is expressed in the figures given below [10].

Production effect. In 2018 with the participation of the Bank's investments, investment projects that are included in the Republican map of industrialization and worth a total of USD 175 million were put into operation, the Bank participation making USD 99 million. About 400 permanent jobs were created at the launched enterprises. Table 2 gives some strategic investment projects of the DBK.

In addition, as part of the ongoing work to support the commercial banks under the anti-crisis program of the Government of Kazakhstan the Development Bank refinanced 19 projects of the second-tier banks (Alliance, ATF, Center Credit Bank, BTA, Eurasian Bank, Kazkommerts bank, Halyk Savings Bank of Kazakhstan, Exim bank), totaling USD 345 million. Implementation of the anti-crisis program measures by the Development Bank enabled to save jobs, maintain the liquidity of the manufacturing and financial sectors, as well as eliminate the possibility to shut down enterprises - the Bank's borrowers [11].

During the reporting period the enterprises exported products and rendered services to non-residents to the total amount of KZT 10.2 bln (USD 68.9 million).

Budget revenues: Tax and other deductions to the budget of these enterprises amounted to KZT 5.3345 billion in 2015.

Social effect: As of 1 January 2015 about 5.5 thousand new jobs were created at the facilities that were commissioned by the Development Bank's funding, totaling more than 15.7 thousand new employment opportunities (IPSTDC, 2010).

The highest rates of the average monthly wages of the main staff were observed at the enterprises engaged in the maritime transport sector ("Tengiz Transport Company" LLP, "Kazmortransflot" National Maritime Shipping Company JSC and "Aktau International Sea Commercial Port" Republican State Enterprise). At the enterprises-borrowers of the Development Bank the average capacity utilization, considering the attainment of projected capacity, ranges from 15% to 100%, that is, there is a potential for further growth [12].

Implementation of the projects financed with the participation of the Development Bank to create new competitive production facilities not only increases the industrial potential of the regions and the export potential of the country, but also directly contributes to the strengthening of the country's infrastructure provision, access to new foreign markets, the establishment of cluster manufacturing plants and development of the stock market in the country.

Stock market entry: 8 borrowers issued securities in the amount of approximately USD 440 million (at the end of 2019).

To calculate the cost-effectiveness of the implementation of the Development Bank's projects the following formula was used:

$$N = \Pi - Z, \quad (1)$$

where Π – total revenues from sales of goods and services obtained from the implemented projects making USD 47.7 bln.

Z - total expenses from the implemented projects making USD 39.4 bln.

Thus, the net economic effect of the implementation of projects financed by the Development Bank of Kazakhstan JSC is USD 8.3 bln (47.7- 39.4)

2) The effect N_x from the funds invested by the Development Bank is calculated by the following formula:

$$N_x = N/D, \quad (2)$$

where (D) – participation share of the Development Bank of Kazakhstan JSC in the implemented projects as of 1.01.2015 making USD 2.4 bln.

Thus, 8.3 bln/2.4 bln = 3.5 dollars, i.e. every dollar provided by the Development Bank of Kazakhstan JSC to finance investment projects accumulated USD 3.5 of net income to the economy.

3) Multiplication of the DBK investment in the projects is calculated by the following formula:

$$F/D \quad (3)$$

where F – total amount of the approved projects of the Development Bank of Kazakhstan JSC making USD 5.9 bln.

Thus, 5.9/2.4 = 2.5 dollars. Accordingly, every dollar allocated by the Development Bank of Kazakhstan JSC to finance investment projects creates a total investment of USD 2.5 [13].

In addition to the direct impact factors of the projects (volumes of production and exports, creation of new jobs, payments to the budget), their indirect impact factors are considered with regard to the industrial and investment activities in the economy, such as the

development of related industries, the emergence of new products, attraction of additional private investment, increase in the quality level of industry development, and so on.

Results. Recommendations for improvement of the state arrangement with in the field of innovative action financing within the Republic of Kazakhstan.

The conducted analysis of the innovative activity financing revealed the following problems:

1) The state policy in the field of innovative business financing is fragmented and insufficient to create the broad mass of innovative companies, and also there are the systemic problems in financing of science and research activities, the lack of clear guidelines for scientific studies and applied research, the lack of particular bolster components in various programs for the development of innovation activities which are often declarative in nature [14].

2) the lack of an adequate framework of financing inventive ventures at all stages of the extend, particularly at the beginning organize, counting stages of the project, especially at the initial stage, including need of basic steps of investment in venture projects that are ready to assume the high risks of start-up projects, business sale and purchase market, developed stock market, etc.;

3) insufficient service support for innovative entrepreneurship in obtaining financial resources, including a high level of bureaucratic when obtaining grants and loans;

4) insufficiently effective financing mechanisms to enter the international market of Kazakhstani high-tech goods (services): no provision is made for benefits while exporting manufactured high-tech products from the Republic of Kazakhstan; high administrative barriers in foreign economic activities of innovative companies; a considerable document flow and long-terms for the declaration and release of goods;

5) insufficient financing of researchers' activities resulting in a 'staff scarcity' in research and innovation spheres, including: low salaries of scientists, which leads to lack of staff supply

in the area of innovations; 'brain drain' in the nations that give more openings;

Based on the international experience, it is necessary to elaborate a highly effective scientific and innovative system that allows uniting all participants in this process through a ramified network of flat joins: the scientific potential of colleges and investigate potential of universities and research institutions, innovative entrepreneurship at the enterprises and in organizations, innovation and financial infrastructure. It is possible to solve the set out problems successfully only given the effective functioning of the entire national innovation system (NIS) and, above all, its financing system [15].

In the international practice, a wide range of mechanisms for financing innovation has been developed, including:

- direct and indirect (through government agencies) allocation of budgetary funds to investigate organizations and colleges within the shape of budgeted financing of operating expenses as well as provision of grants and placement of state orders for the execution of research and development;
- provision of enterprises engaged in research and development with various tax incentives;
- investment of budgetary funds in the capital of venture funds and other specialized financial institutions involved in the implementation of innovative projects;
- assignment of particular government credits and credit ensures (insurance) to the subjects of innovation activities;
- implementation of focused on open acquirement of imaginative products and administrations;
- financing the creation of business incubators, technological parks and other facilities of innovation infrastructure [16].

One of the priority tasks of innovation policy is to promote the development of venture funds that provide small and medium innovative enterprises with capital at the stage of their formation. Currently, support for the venture sector is mainly carried out through the mechanism of public-private partnership,

stipulating joint participation of government and business in the creation and financing of venture capital funds.

Provision of loans and credit guarantees are the traditional tools of the state bolster for little and medium-sized innovative companies that are widely used in many countries around the world.

State loans and guarantees to the innovative companies are usually small in size (on average amounting to USD 100-500 thousand); they cover 50-75% of the cost of projects undertaken by them. They are allocated on preferential terms [17].

Recently in many foreign countries public grant financing is increasingly used as a tool to support small innovative companies at the earliest stages ('pre-sowing' and 'sowing') of their development. The grants perform an important economic function, contributing to the successful commercialization and increasing the pay-off from the expenses incurred by the community to receive them. The US program to support small business innovation research is an illustration of a fruitful activity to advance advancement and R & D. It served as a model for similar programs in countries such as Australia, the United Kingdom and the Kingdom of the Netherlands. The program supports small innovative companies in three areas: R & D feasibility, the total volume of R & D activities and industrial introduction. The program funds are intended to support the first steps in the scheme of funds receiving. Grants depend on the wishes of the state customer, the program details are published on the Internet [18].

A number of measures have been developed in the international practice to help improve the efficiency of the grant support to innovations, and among them:

- involving leading national research organizations to the examination of applications for grants;
- Gradual clarifying the prospects for funded projects in accordance with the implementation of research and development, providing grants;
- Partial (up to 70-80%) financing of project budget given the remainder of costs is covered by the grantee's funds to promote improving its interest in the final result [19].

In general, as the international experience shows, forms and tools of state support for research and development in the leading countries of the world are constantly updated and optimized. At the same time, an expanding number of nations allow for the arrangement of monetary components empowering to encourage the commercialization of the gotten logical information. The number of grant-making programs for carrying out the initial project research and development is increased; the practice of creating targeted public-private venture capital funds investing in startup-companies is expanded [20].

Based on the conducted analysis and study of foreign experience in financing the following can be offered as recommendations for improvement of the state approach within the field of inventive movement financing in the Republic of Kazakhstan:

a) To implement priority research financing through the system of government contracts and grants, and create markets of scientific and technical products;

b) Stimulate the activities of banks in providing investment loans, as well as the activities of the funds (insurance companies, leasing companies, consulting and information organizations, etc.) which support innovative enterprises [21].

c) Stimulate the activities of enterprises of all forms of property to continually carry out technical re-equipment through the introduction of new and high technologies, by means of tax incentives;

d) Reduce the taxable income (profit) by the value that was used for technical re-equipment, reconstruction and construction of regional facilities of industrial and social infrastructure;

d) Stipulate an income tax (profit) exemption within 12 months from the date of registration for newly established enterprises engaged in priority innovative development of the region; in case of the company closing earlier than in 24 months to make the payment of taxes in full;

e) Use the potential of local authorities, by encouraging the region's priority activities through the initiation of reduction or exemption from the payment of earmarked levies for these

enterprises; through the complete land tax and real estate tax exemption (or by reducing tax rate) for small innovative enterprises.

Conclusion. Summarizing, it can be stated that in the course the research, the following tasks have been solved:

1) The role of financial and credit instruments in the economic and innovative development of the country is shown as the fundamental factors influencing the dynamic development of innovations.

2) The main forms and methods of stimulating the country's innovative development have been studied. Stimulation of innovation concerns all business entities. The low level of interest rates in the country positively influences the development of innovative processes, and a high level of inflation reduces this indicator. The level of competition in the market exerts an ambiguous impact on the innovation activities. The product patent system stimulates innovation, acting as a mechanism for reducing risks. Preferential taxation is an incentive for the search for innovations and their commercialization. The creation of technological parks where incentives are provided for the innovation process also contributes to the development of innovative activities.

3) The foreign experience has been studied, which shows that the arrangement of the competitiveness of the national competitiveness of the national economy is based on the development of the innovation sphere, while financial and credit instruments play a key role as levers of influence. In recent years, to correct market and systemic 'failures' in the areas where acute social needs exist, OECD countries and emerging economies have used targeted tools to stimulate the demand for innovations. These tools include public procurement, regulation, standards, consumer policy, consumer innovation initiatives, and the leading market initiatives.

4) The analysis of economic and inventive improvement of the Republic of Kazakhstan has been carried out. In Kazakhstan an increasingly important emphasis is put on innovations, the country strives to develop scientific and technological capabilities and to implement close

integration of science and business. Nevertheless, in recent years, net residential consumption on R & D has not developed as quick as GDP has not grown as fast as GDP. Innovative activity in the country does not have a stable growth trend yet, which is connected with post-crisis phenomena in Kazakhstan's economy.

5) The progress of implementation of state programs for the innovative development promotion has been considered. Activation of innovation activities gains key importance for the sustainable economic growth of the country. At the same time, without a purposeful participation of the state, it is impossible to achieve a breakthrough in technological and structural reorganization. The state needs to fulfill its strategic and coordinating functions in economic processes. The Government of Kazakhstan has extensive programs aimed at diversifying the economy, including programs to stimulate innovation activities: Strategy 2020, the State Program for Quickened Mechanical and Imaginative Development of Kazakhstan for of Kazakhstan for 2010-2014 (Stage 1); State Program for Innovative and Industrial Development of the Republic of Kazakhstan for 2015-2019 (Stage 2), Program for Innovation Development and Assistance to Technological Modernization, R & D Strategy and Programs, Comprehensive Business Support Programs such as the "Business Road Map 2020" and "Productivity 2020" programs.

The center of these programs is on making an favorable business environment and empowering the private division; presentation of motivations for the creation of knowledge-intensive, tall innovation export-oriented enterprises, presentation of unused implies and assignments to address a number of problems that restrain inventive improvement.

6) The level of innovation funding has been analyzed and problems encountered by the system of financial support for innovation have been identified: the fragmented nature of the state arrangement in the field of financing and its insufficiency to create a broad mass of innovative enterprises, the need of a adequate framework for financing imaginative ventures at all stages of the venture, particularly at the introductory arrange; inadequate provision of service support in forwarding of innovative entrepreneurship when obtaining financial resources; insufficiently effective financing mechanisms for entering the international market; insufficient financing of researchers' scientific activities leading to 'staff scarcity' in the scientific and innovation spheres.

The proposed measures within the field of give and bank financing, as well as tax motivating forces will not as it were increment the number of firms effectively taking an interest in innovation exercises, but too will make an suitable venture climate in the nation for dynamic execution of developments.

References

1. Abdymanapov, S., Toxanova, A. Government Support of Innovative Business in the Republic of Kazakhstan. *Mathematic Education*, 2016. 11(5): [Electronic resource] - URL: <http://iejme.com/arsiv/136> a. (Accessed: 28.01.2020)
2. Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 г.от 1.08.2014 г. №874.-11 с.
3. Anniversary Republican scientific-practical conference of young scientists. 2015 [Electronic resource] - URL: <http://rii.kz> (Accessed: 02.05.2020)
4. Акмаева Р.И, Инновационный менеджмент малого предприятия: Учебное пособие / Р.И. Акмаева.-Рн/Д: Феникс, 2012.-541.
5. Барышева А.В. Инновационный менеджмент: Учебное пособие. -Москва, 2012.-45 с.
6. EIS, European Innovation Scoreboard. European Union, 2015. Analytical report. -Astana Economic Research Institute, -19-25 p.
7. Fagerberg J., Srholec M.. National innovation systems, capabilities and economic development. *Research Policy*, 37(9), -P.1417-1435. [Electronic resource] - URL: <http://10.1016/j.respol.2008.06.003>.-2013 (Accessed: 02.05.2020)

8. IPSTDC. The Interdisciplinary Plan of Scientific and Technological Development of the Country until 2020, 2010 [Electronic resource] - URL: https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/hozyaystvennaya_deyatelnost/id-P1000001291/. (Accessed: 03.05.2020)
9. Казыбаева А.К.- Управление малым инновационным бизнесом//Проблемы агрориска-2012,-№3 С-42-46. [in Russian].
10. Курнышев В. Региональная экономика. Основы теории и методы исследования: учебное пособие. - 2-е изд. - М.: КНОРУС, 2014. - 272 с.
11. MRD. Development of entrepreneurship in Kazakhstan. Ministry of Regional Development. [Electronic resource] - URL: <http://docplayer.ru/36008506-Ministerstvo-regionalnogo-razvitiya-respubliki-kazahstan-razvitie-predprinimatelstva-v-kazahstane.html> (Accessed: 02.05.2020).
12. Нурланова Н. Приоритеты индустриально-инновационного развития регионов Казахстана: критерии отбора и потенциал реализации. - Алматы: Экономика, 2013. -30-35 р.
13. OECD Factbook // Economic, Environmental and Social Statistics, 2013 [Electronic resource] - URL: <http://www.oecd.org/factbook> (Accessed: 03.05.2020).
14. Закон РК «О государственной поддержке индустриально-инновационной деятельности». – Астана. -40-45 р.
15. Science and innovative activities of Kazakhstan in 2015. Statistical yearbook. -Astana, 2015.
16. Shipp S.S. (Project Leader), Gupta N., Lal B., Scott J.A., Weber Ch.L., Finnin M.S., Blake M., Newsome Sh., Thomas S. 2012. Emerging Global Trends in Advanced Manufacturing. Institute for Defense Analyses. [Electronic resource] - URL: <http://www.manufacturing-policy.eng.cam.ac.uk/policies-documents-folder/usa-emerging-global-trends-in-advanced.pdf>. (Accessed: 03.05.2020).
17. Наука и инновационная деятельность Казахстана в 2009-2013 гг. Статистический сборник / Под ред. Смаилова А. / Алматы, 2014.
18. SPAIID. State Program for Accelerated Industrial and Innovative Development of Kazakhstan for 2010-2014. Approved by the Republic of Kazakhstan President's Decree No. 958 of March 19, 2010. [Electronic resource] - URL: <http://www.baiterek.gov.kz/en/programs/gpfiir-program/> (Accessed: 03.05.2020).
19. SPIID. 2014. State Program for Innovative and Industrial Development of the Republic of Kazakhstan for 2015-2019. Approved by the Republic of Kazakhstan President's Decree No. 874.-11 of 01.08.2014 [Electronic resource] - URL: <http://baiterek.gov.kz/en/activities/state-programs/gpiir-2/> (Accessed: 03.05.2020).
20. Teal E.J., Izzo G.M., Toxanova A. 2011. Entrepreneurial development in Kazakhstan: A review and update. [Electronic resource] - URL: <http://www.aabri.com/manuscripts/10743.pdf> (Accessed: 03.05.2020).
21. The Global Competitiveness Report 2013–2014. 2013. World Economic Forum Geneva. [Electronic resource] - URL: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2013-2014> (Accessed: 03.05.2020).

References

1. Abdymanapov, S., Toxanova, A. Government Support of Innovative Business in the Republic of Kazakhstan. *Mathematic Education*, 2016. 11(5): [Electronic resource]. Available at: <http://iejme.com/arsiv/136> a. (Accessed: 28.01.2020).
2. Gosudarstvennaja programma industrial'no-innovacionnogo razvitija Respubliki Kazahstan na 2015-2019 g.ot 1.08.2014 g. №874.-11 s.[State program of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2015-2019 from 1.08.2014, No. 874.-11 p.] [in Russian].
State program of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2015-2019 dated 1.08.2014, No. 874.-11 s
3. Anniversary Republican scientific-practical conference of young scientists. 2015 [Electronic resource]. Available at: <http://rii.kz> (Accessed: 02.05.2020).
4. Akmaeva R.I. Innovacionnyj menedzhment malogo predpriyatija: Uchebnoe posobie [Innovative management of a small enterprise: Textbook] (Feniks, Rostov-on-Don , 2012, 541p.). [in Russian]
5. Barysheva A.V. Innovacionnyj menedzhment: Uchebnoe posobie [Innovation Management: A Study Guide] (Moscow, 2012, 45 p.). [in Russian].
6. EIS, European Innovation Scoreboard. European Union, 2015. Analytical report. Astana Economic Research Institute, P. 19-25.

7. Fagerberg J., Srholec M.. National innovation systems, capabilities and economic development. *Research Policy*, 37(9), -P.1417-1435. [Electronic resource] Available at: <http://10.1016/j.respol.2008.06.003>.-2013 (Accessed: 02.05.2020)
8. IPSTDC. The Interdisciplinary Plan of Scientific and Technological Development of the Country until 2020, 2010 [Electronic resource] Available at: https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/hozyaystvennaya_deyatelnost/id-P1000001291/. (Accessed: 03.05.2020).
9. Kazybaeva A.K. Upravlenie malym innovacionnym biznesom [Management of small innovative business], *Problemy agroriska* [Problems of agricultural risk], №3, 42-46(2012). [in Russian].
10. Kurnyshev V. Regional'naja jekonomika. Osnovy teorii i metody issledovanija: uchebnoe posobie [Regional economy. Fundamentals of theory and research methods: textbook]. 2-nd edition (KNORUS, Moscow, 2014, 272 p.). [in Russian].
11. MRD. Development of entrepreneurship in Kazakhstan. Ministry of Regional Development. [Electronic resource] Available at: <http://docplayer.ru/36008506-Ministerstvo-regionalnogo-razvitiya-respubliki-kazahstan-razvitie-predprinimatelstva-v-kazahstane.html> (Accessed: 02.05.2020).
12. Nurlanova N. Prioritety industrial'no-innovacionnogo razvitiya regionov Kazahstana: kriterii otbora i potencial realizacii [Priorities of industrial and innovative development of the regions of Kazakhstan: selection criteria and implementation potential] (*Jekonomika*, Almaty, 2013, 30-35 p.). [in Russian].
13. OECD Factbook, Economic, Environmental and Social Statistics, 2013 [Electronic resource]. Available at: <http://www.oecd.org/factbook> (Accessed: 03.05.2020).
14. Zakon RK «O gosudarstvennoj podderzhke industrial'no-innovacionnoj dejatel'nosti» [Law of the Republic of Kazakhstan «On state support of industrial and innovative activities»]. Astana. -40-45 p. [in Russian].
15. Science and innovative activities of Kazakhstan in 2015, Statistical yearbook. Astana, 2015.
16. Shipp S.S. (Project Leader), Gupta N., Lal B., Scott J.A., Weber Ch.L., Finin M.S., Blake M., Newsome Sh., Thomas S. 2012. Emerging Global Trends in Advanced Manufacturing. Institute for Defense Analyses. [Electronic resource] Available at: <http://www.manufacturing-policy.eng.cam.ac.uk/policies-documents-folder/usa-emerging-global-trends-in-advanced.pdf>. (Accessed: 03.05.2020).
17. Nauka i innovacionnaja dejatel'nost' Kazahstana v 2009-2013 gg. Statisticheskij sbornik / Pod red. Smailova A. / Almaty, 2014 [Science and innovation activity of Kazakhstan in 2009-2013. Statistical collection / Ed. Smailova A. / Almaty, 2014] [in Russian].
18. SPAIID. State Program for Accelerated Industrial and Innovative Development of Kazakhstan for 2010-2014. Approved by the Republic of Kazakhstan President's Decree No. 958 of March 19, 2010. [Electronic resource] Available at: <http://www.baiterek.gov.kz/en/programs/gpfiir-program/> (Accessed: 03.05.2020).
19. SPIID. 2014. State Program for Innovative and Industrial Development of the Republic of Kazakhstan for 2015-2019. Approved by the Republic of Kazakhstan President's Decree No. 874.-11 of 01.08.2014 [Electronic resource] Available at: <http://baiterek.gov.kz/en/activities/state-programs/gpiir-2/> (Accessed: 03.05.2020).
20. Teal E.J., Izzo G.M., Toxanova A. 2011. Entrepreneurial development in Kazakhstan: A review and update. [Electronic resource] Available at: <http://www.aabri.com/manuscripts/10743.pdf> (Accessed: 03.05.2020).
21. The Global Competitiveness Report 2013–2014. 2013. World Economic Forum Geneva. [Electronic resource] Available at: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2013-2014> (Accessed: 03.05.2020).

Г.К. Байбусинова¹, А.А. Есентемиров², А.Н. Токсанова³

^{1,3}Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан

Инновациялық кәсіпкерліктің механизмдерін қаржыландыруды әзірлеу

Аңдатпа. Бұл мақаланың өзектілігі ел экономикасының экономикалық өсуінің маңызды факторы ретінде инновациялық кәсіпкерлікті қаржыландырудың оңтайлы жолдарын іздестіру қажеттілігімен анықталады. Мақала индустриялық-инновациялық дамудың мемлекеттік бағдарламасын пайдалануда қолданылатын мемлекеттік даму институттары мен қаржы құралдарының рөлін анықтай отырып, Қа-

зақстандағы макроэкономикалық реформалар жағдайында инновациялық дамуды қаржыландырудың тұжырымдамалық, ұйымдастырушылық және әдістемелік негіздерін жасауға бағытталған. Зерттеу инновацияларды қаржыландыру саласындағы мемлекеттік саясатты жетілдіру бойынша нақты ұсыныстарды негіздейді, инновацияның қарқынды дамуына әсер ететін іргелі факторлар ретінде елдің экономикалық және инновациялық дамуындағы қаржы-несие құралдарының ролін көрсетеді; елдің инновациялық дамуын ынталандырудың негізгі формалары мен әдістері зерделенеді, халықаралық тәжірибе зерделенеді және инновациялық қызметті қаржыландыру деңгейі талданады.

Зерттеу нәтижелері инновациялық кәсіпкерлікті қаржыландыру, қолда бар мемлекеттік және жеке (коммерциялық) ресурстарды ұтымды бөлуді мемлекеттік реттеу процесін жетілдіру үшін практикалық маңызы бар; инновациялық кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау әдістерін жетілдіру; осы институттың инновациялық инфрақұрылым объектілерімен тиімді өзара әрекетін ұйымдастыру арқылы инновациялық кәсіпкерліктің инвестициялық тартымдылық деңгейін арттыру.

Түйін сөздер: кәсіпкерлікті қаржыландыру, инновациялар, бюджеттік қаржыландыру, мемлекеттік мекемелер, несие құралдары, инвестициялық жобалар.

Г.К Байбусинова¹, А.А. Есентемиров², А.Н. Токсанова³

^{1,3}*Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, Нур-Султан, Казахстан*

²*Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан*

Развитие механизмов финансирования инновационного предпринимательства в Республике Казахстан

Аннотация. Актуальность данной статьи определяется необходимостью поиска оптимальных способов финансирования инновационного предпринимательства, как важного фактора экономического роста экономики страны. Статья направлена на разработку концептуальных, организационных и методических основ финансирования инновационного развития в контексте макроэкономических реформ в Казахстане, выявления роли государственных институтов развития и финансовых инструментов, применяемых в использовании государственной программы индустриально-инновационного развития. В исследовании обоснованы конкретные предложения по совершенствованию государственной политики в области финансирования инноваций, показана роль финансово-кредитных инструментов в экономическом и инновационном развитии страны, как фундаментальных факторов, влияющих на динамичное развитие инноваций; изучены основные формы и методы стимулирования инновационного развития страны, исследуется международный опыт и анализируется уровень финансирования инновационной деятельности. Результаты исследования имеют практическую ценность для совершенствования процесса государственного регулирования финансирования инновационного предпринимательства, рационального распределения имеющихся государственных и частных (коммерческих) ресурсов; совершенствования методов государственной поддержки инновационного предпринимательства; повышения уровня инвестиционной привлекательности инновационного предпринимательства за счет организации эффективного взаимодействия этого института с объектами инновационной инфраструктуры.

Ключевые слова: финансирование предпринимательства, инновации, бюджетное финансирование, государственные учреждения, кредитные инструменты, инвестиционные проекты.

Information about authors:

Baibussinova Gulden - tmain author, doctoral student of the specialty "Economics", Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.

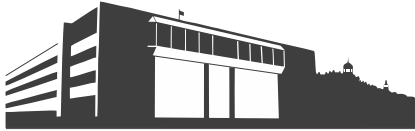
Yesentemirov Aibolat - Almaty Management University, Almaty Kazakhstan.

Toxanova Aigul - Doctor of Economics, Professor, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Байбусинова Гульден - негізгі автор, «Экономика» мамандығының докторанты, Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Есентемиров Айболат - Алматы менеджмент университеті Алматы, Қазақстан.

Токсанова Айгүль - э.ғ.д. профессор, Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

A.D. Bolganbayev¹, K. Myrzabekkyzy², D.N. Kelesbayev³

A. Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan
(E-mail: artur.bolganbayev@gmail.com¹, kundyz.myrzabekkyzy@ayu.edu.kz²,
dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz³)

Evaluation of different styles of leadership at hierarchical levels: by the example of Akhmet Yassawi University

Abstract. *Although there are many studies in the literature on leadership styles and behaviors, few studies have been found that show how leadership behaviors are perceived according to hierarchical levels. Therefore, the purpose of this study is to determine how lower, middle and upper-level managers perceive superior leadership behaviors in educational institutions and whether their perception of leadership behavior differs according to hierarchical levels. In this study, while measuring leadership behaviors, we did not ask managers to evaluate their behavior; but we tried to determine how the employees perceive the behaviors of their closest superior. We have determined our working universe as upper, middle, and lower-level managers working at Akhmet Yassawi University. The research data were collected from 101 managers with the survey technique. Managers were asked questions about vision determination, environmental sensitivity, exhibiting extraordinary behaviors, taking personal risks, showing sensitivity to member needs and maintaining the status quo, and analyzes were made based on the responses given by the senior, middle and lower management levels. Besides, all the variables used in the questionnaire were measured with 5-point Likert type scales between 1-Strongly disagree and 5-Strongly agree. To measure the leadership behavior of managers, the CEO Leadership Behavior Measurement Survey developed by Tsui et al. (2006: 120) and Kabacoff (1998: 18-20) and the Leadership Effectiveness Analysis (LEA) study of the Management Research Group were used.*

Keywords: *Leader, Leadership, Leadership Styles, Leadership Behaviors, Leadership Approaches, Manager, Hierarchical Levels.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-81-96>

Introduction. Due to the cultural differences of societies [1], leadership definitions vary and a common definition has not yet been developed [2]. Leadership, according to Açıkalın [3], can be defined as establishing strong and targeted teams; guiding these teams, and persuading people to adapt to the goals of the group. In other words, it is possible to evaluate leadership as a process involving many actions such as

influencing individual and group activities, inspiring them, and maintaining the loyalty of the group to achieve the goals of an organization. At the same time, leadership shows some situational characteristics according to the conditions of the organization. In this respect, it is difficult to talk about a general type of leadership suitable for every environment [4]. In this context, leadership can be defined as the process by which a person

can influence and direct others' activities to achieve specific personal or group goals under certain circumstances [5].

Different leadership approaches focus on different types of common characteristics, behaviors, situational actions, differences, and innovativeness of leaders. One of the best ways to reach a synthesis by analyzing these approaches is to take a look at the development stages and history of the concept of leadership. Leaders and followers have been the subject of many scientific studies. There are different leadership approaches. The adopted approach is crucial to the success of businesses and employees. Therefore, this study addresses the general characteristics of leadership and the relationship between these concepts with each other. For this purpose, 101 people working at the upper, middle, and lower levels at Akhmet Yassawi University were surveyed. The managers were asked questions about determining the vision, environmental sensitivity, exhibiting extraordinary behaviors, taking personal risks, showing sensitivity to member needs, and maintaining the status quo (5-point Likert Scale). Finally, the responses of upper, middle, and lower-level managers were analyzed.

Literature Review. There is extensive literature on leadership behaviors and perception of leadership behaviors. It is noteworthy that in almost all of these studies, the managers whose behaviors are evaluated are top managers. According to Lowe et al. [6], the main reason for this is the false belief that management levels other than senior managers have little role in achieving organizational success. However, in today's competitive environment, it is necessary to examine the behaviors of managers at all levels to determine whether they can motivate employees to develop necessary behavior patterns for the organizations to achieve success. Again, according to Lowe et al. [6], organizations today have to be more flexible than in the past. This flexibility requires that managers from all levels of the organization make decisions from time to time. This increases the importance of lower and middle-level managers.

When studies on the relationship between leadership behaviors and hierarchical levels are

examined, we can see that while some studies focus on the effect of hierarchy [7, 8, 9, 10, 11], others stress structural factors [12, 13]. In this context, Oshagbemi and Gill [9] found that the leadership styles of upper and lower-level managers differed significantly in their study of 400 managers of businesses operating in the UK. Similar differences could not be found between the leadership styles of middle and upper-level managers and the leadership styles of lower and middle-level managers. Tichy and Ulrich [7] analyzed whether transformational leadership behaviors differ according to their management levels in their study. This research has revealed that the top management level values the transformational leadership understanding more. Avolio and Bass [8] reached similar results in their studies. These researchers stated that it is natural for lower-level managers to show less transformational behavior because their duties are functional. Wang and Satov [13] analyzed leadership behaviors in Sino-Japanese joint ventures and collected data from 151 middle and upper-level managers of 72 enterprises could not find significant differences between leadership behaviors. However, the researchers concluded that upper-level managers are more successful than mid-level managers in the adequacy of functional leadership behaviors are. Mumford et al. [11] have done another interesting and recent study on leadership behavior. This study examined 1000 lower-middle-upper-level managers to determine whether leadership abilities differ from organizational levels. Researchers have examined leadership abilities in four dimensions: cognitive abilities, interpersonal abilities, business skills, and strategic abilities. The research concluded that leadership skills differ according to the status of the work done and the managerial level. Besides, it is emphasized that cognitive abilities are required at all organizational levels, and strategic abilities are more necessary and important for the top management of the organization. Nicholls [12] made the most comprehensive assessment of the relationship between leadership behaviors and hierarchical levels. Although the author states that leadership behaviors differ from time to

time by hierarchical steps, he emphasizes that the behaviors exhibited by managers should not fall below certain standards. Because according to Nicholls [12], it is essential to demonstrate managerial competence and correct leadership behavior at every level to ensure organizational success.

Research Method.

1. The Importance and Purpose of the Research

The purpose of this study is to determine how lower, middle and upper-level managers perceive superior leadership behaviors in educational institutions (Akhmet Yassawi University) and whether their perception of leadership behavior differs according to hierarchical levels. Although there are many studies on the leadership styles and behaviors in the literature, few studies have been found that show how leadership behaviors are perceived according to hierarchical levels. According to Oshagbemi and Gill [9], the reason for this is that the success of the business is generally seen as equivalent to the behavior of the top-level manager and that the leadership-related studies focus on their behavior.

In the literature, most of the leadership behavior researchers generally collected data from the managers themselves [14, 15, 16, 17]. In only a few studies [18], data on leadership behaviors were collected from employees. In this study, while measuring leadership behaviors, we didn't ask managers to evaluate their behavior; but we tried to determine how the employees perceive the behaviors of their closest superior. In other words, while a mid-level manager evaluates the behavior of the top-level manager; lower-level managers evaluated the behavior of mid-level managers, and employees who were not in any managerial position evaluated the behavior of the lower-level management.

2. The Universe and the Sample of the Research.

As the study universe of the research, we selected the top, middle, and lower-level managers working at Akhmet Yassawi University. Research data was collected from 101 managers. The data was collected by questionnaire technique in the last week of May 2019, by reaching the relevant people by e-mail and one-to-one.

3. Collection of Research Data.

Before the research data was collected, the contact information of all managers was received from the Rectorate of Akhmet Yassawi University and their participation status was learned. A total of 150 questionnaire forms were distributed to businesses that agreed to participate in the research. 101 of these questionnaires have returned. According to this figure, the rate of return was 67.3%.

4. Survey Form and Measurement.

The survey questionnaire consists of six parts. The first part includes questions about administrators' determination of vision, the second part with their environmental sensitivity, the third part with their unusual behavior, the fourth part about their risk appetites, the fifth with their sensitivity to member needs, and the sixth about their stand towards status quo. All of the variables used in the questionnaire were measured with scales prepared in the 5-point Likert type between 1-Strongly disagree and 5-Strongly agree. To measure the leadership behavior of managers, we used the CEO Leadership Behavior Measurement Survey developed by Tsui et al. [19] and Kabacoff [20] and the Leadership Effectiveness Analysis (LEA) study of the Management Research Group. The research consists of 20 questions about leadership.

5. Research Hypotheses.

The research tests the following hypotheses:

H1. There is a positive relationship between the leader's vision setting and his/her hierarchical level.

H2. There is a positive relationship between the environmental sensitivity of the leader and his/her hierarchical level.

H3. There is a positive relationship between the leader's exceptional behavior and his/her hierarchical level.

H4. There is a positive relationship between the leader's risk appetite and his/her hierarchical level.

H5. There is a positive relationship between the leader's sensitivity to the needs of members and his/her hierarchical level.

H6. There is a positive relationship between the leader's maintaining the status quo and his/her hierarchical level.

Analysis and Findings. The data obtained from the questions prepared using the scales, all of which are five (5) digits Likert type and their validity and reliability have been proven in different studies were evaluated with the statistical package program named SPSS 22.0 for Windows. The data analysis included frequency tables of the demographic characteristics of the respondents, factor analysis, reliability tests, correlation analysis including the mean and standard deviations of the variables, and regression analysis for testing the research hypotheses.

The following tables include the results of factor analysis. Considering other studies, factor analysis has been applied to independent variables, namely, leaders' vision setting, environmental sensitivity, exhibiting extraordinary behaviors, taking personal risks, showing sensitivity to member needs, and

maintaining the current situation. Likewise, factor analysis was conducted for the dependent culture of the dependent variable. In this way, a choice was made among those who are in the same dimension and whose meanings are close to each other with similar expressions. We also tried to determine the variables that the participants were more homogeneous and less unstable in their judgments by considering the average and standard deviation values. Thanks to this analysis, a meaningful factor structure was achieved.

A five-point Likert-type scaled 20-item scale was prepared to determine "Leadership" among employees. The scale was applied to 101 employees. To determine the factorial structure and validity of the scale, exploratory factor analysis was performed on the collected data. The explained variance table regarding factor analysis limited to six factors is shown in Table 1.

Table 1

Factor Analysis

Factor	Eigenvalues		
	Total	Explained Variance %	Cumulative Variance %
1	8.437	42.187	42.187
2	2.063	10.315	52.502
3	1.649	8.243	60.745
4	1.353	6.765	67.510
5	1.149	5.744	73.254
6	1.061	5.306	78.560
7	0.827	4.134	82.694
8	0.639	3.196	85.890
9	0.515	2.575	88.464
10	0.485	2.424	90.888
11	0.332	1.661	92.549
12	0.313	1.564	94.113
13	0.239	1.196	95.309
14	0.209	1.044	96.353
15	0.177	0.884	97.237
16	0.157	0.786	98.023
17	0.119	0.594	98.617
18	0.112	0.559	99.175
19	0.093	0.464	99.639
20	0.072	0.361	100
Kaiser-Meyer-Olkin sample adequacy: 0.806			
Chi-square value of Bartlett's Sphericity test = 1511.575, Sd= 190, p=0.000			

Table 2

Factor Loads of Scale Items

	Factor					
	1	2	3	4	5	6
4. He/she has a vision and reveals ideas about future possibilities.	0.897	0.112	0.150	0.069	0.067	0.138
5. He/she can set out inspiring strategic and organizational goals.	0.809	0.024	0.209	0.121	0.193	0.133
3. He/she is inspiring and can motivate us by clearly stating what the managers are doing.	0.798	0.260	0.063	0.046	0.025	0.083
2. He/she appears very capable when giving a presentation in front of a group.	0.618	0.466	0.266	0.273	0.101	-0.030
1. He/she can give exciting speeches.	0.577	0.556	0.200	0.198	0.059	-0.124
7. He/she can predict the social and cultural barriers that the organization may encounter in realizing its goals.	0.134	0.826	0.145	0.001	0.156	0.180
6. He/she can produce new ideas on the future of the organization.	0.151	0.809	0.295	0.064	0.105	0.057
9. He/she can foresee new environmental opportunities to help the organization achieve its goals.	0.459	0.555	0.017	0.272	0.379	0.174
8. He/she can see the limits (capacities) of other members of the organization.	0.368	0.519	-0.048	0.375	0.217	0.317
17. He/she affects others by improving mutual liking and respect.	0.217	0.295	0.818	0.195	0.140	0.027
18. He/she often expresses his interest in the needs and feelings of other members of the organization.	0.055	0.140	0.768	0.405	0.165	0.165
16. He/she is sensitive to the needs and feelings of other members of the organization.	0.377	0.110	0.713	0.185	0.168	0.177
11. He/she uses non-traditional methods to achieve the organization's goals.	0.261	0.169	0.249	0.806	0.096	-0.006
12. He/she often engages in unique behavior that surprises other members of the agency.	-0.021	0.017	0.147	0.772	0.176	0.175
10. He/she can act unusually to help the organization achieve its goals.	0.256	0.123	0.406	0.712	0.213	-0.037
14. He/she makes sacrifices for the organization to achieve its goals.	0.165	0.109	0.168	0.071	0.861	0.039
13. It carries out activities to reach the aims of the organization, at significant personal risk.	0.051	0.141	0.028	0.374	0.733	0.160
15. He/she takes important personal risks to help the organization achieve its goals.	0.103	0.259	0.493	0.122	0.707	0.037
19. He/she tries to maintain the current situation and the way things are done normally.	0.066	0.068	0.073	0.182	0.018	0.925
20. He/she advocates non-risky, well-known, and well-accepted actions for the organization to achieve its goals.	0.167	0.166	0.150	-0.035	0.154	0.843

Table 3

Item Total Correlations and Alpha Coefficients

Factors	Items	Item-Total Correlation	Alpha Coefficient	Number of Items
Vision Setting	1. He/she can give exciting speeches.	0.730	0.893	5
	2. He/she appears very capable when giving a presentation in front of a group.	0.779		
	3. He/she is inspiring and can motivate us by clearly stating what the managers are doing.	0.719		
	4. He/she has a vision and reveals ideas about future possibilities.	0.774		
	5. He/she can set out inspiring strategic and organizational goals.	0.708		
Environmental Sensitivity	6. He/she can produce new ideas on the future of the organization.	0.679	0.848	4
	7. He/she can predict the social and cultural barriers that the organization may encounter in realizing its goals.	0.655		
	8. He/she can see the limits (capacities) of other members of the organization.	0.711		
	9. He/she can foresee new environmental opportunities to help the organization achieve its goals.	0.722		
Extraordinary Behaviors	10. He/she can act unusually to help the organization achieve its goals.	0.759	0.826	3
	11. He/she uses non-traditional methods to achieve the organization's goals.	0.772		
	12. He/she often engages in unique behavior that surprises other members of the agency.	0.588		
Taking Personal Risks	13. It carries out activities to reach the aims of the organization, at significant personal risk.	0.612	0.815	3
	14. He/she makes sacrifices for the organization to achieve its goals.	0.693		
	15. He/she takes important personal risks to help the organization achieve its goals.	0.705		
Sensitivity to Member Needs	16. He/she is sensitive to the needs and feelings of other members of the organization.	0.754	0.883	3
	17. He/she affects others by improving mutual liking and respect.	0.794		
	18. He/she often expresses his interest in the needs and feelings of other members of the organization.	0.775		
Maintaining the Status Quo	19. He/she tries to maintain the current situation and the way things are done normally.	0.749	0.857	2
	20. He/she advocates non-risky, well-known, and well-accepted actions for the organization to achieve its goals.	0.749		

The Kaiser-Meyer-Olkin statistic rising above 0.50 is an indicator that the number of samples is sufficient for the data [21]. In this study, KMO statistics were found to be 0.806. Therefore, the number of samples is sufficient. Bartlett's sphericity test results also test the suitability of the data for factor analysis. Therefore, it is observed that the data is suitable for factor analysis ($p < 0.05$).

When the total variance table explained was examined, it was observed that there were six factors larger than 1.0 eigenvalue on a 20-item scale and the explanatory power of this six-factor measurement tool was 79%. Varimax rotated and ranked factor loads of the scale items are shown in Table 2.

When factor loads were analyzed, it was observed that all items had a factor load higher than 0.45. Five items (1, 2, 3, 4 and 5) are clustered in the first factor; four items (7, 8, 9 and 10) are clustered in the second factor; three items (16, 17 and 18) are clustered in the third factor; three items (10, 11 and 12) are clustered in the fourth factor; three items (16, 17 and 18) are clustered in the fifth factor; and two items (19 and 20) are clustered in the sixth factor.

The reliability of the scale was examined with the Cronbach Alpha coefficient. The Cronbach Alpha coefficient of the 20-item scale was found to be as high as 0.925. The reliability coefficient varies between 0 and +1. If the reliability coefficient is close to 1, it means that the reliability is high, the internal consistency between the items is high and this is desired. Item-total correlations, also known as the item validity coefficient of the scale items, are shown in Table 3.

The Item-total correlation of all items is observed to be higher than 0.30. Alpha coefficients of vision determination, environmental sensitivity, exhibiting extraordinary behaviors, sensitivity to institution members, taking personal risk, and maintaining the status quo were found as 0.889, 0.848, 0.826, 0.815, 0.83, and 0.885, respectively.

What are the opinions of the administrators regarding leadership determination, environmental sensitivity, exhibiting extraordinary behaviors, taking personal risks,

showing sensitivity to member needs, and maintaining the status quo?

The average statistics of the managers' opinions regarding leadership behaviors such as vision setting, environmental sensitivity, exhibiting extraordinary behaviors, taking personal risks, showing sensitivity to member needs, and maintaining the status quo are shown in Table 4.

Table 4
Average Statistics

	Average	Standard Deviation
Vision setting	3.88	0.98
Environmental Sensitivity	3.96	0.82
Extraordinary Behaviors	3.65	0.95
Taking Personal Risks	3.89	0.88
Sensitivity to Member Needs	3.82	0.95
Maintaining the Status Quo	4.05	1.06

Answers are graded according to the following points: (1) Strongly disagree; (2) Disagree; (3) Neither agree nor disagree; (4) Agree; (5) Strongly agree. Item scores were summed and the total score was divided by the number of items, and attitude scores were evaluated to vary between 1 and 5. Attitude scores are considered to be very low when the calculated average is between 1.0 and 1.8, low when between 1.81 and 2.60, medium when between 2.61 and 3.40, high when between 3.41 and 4.20, and very high when between 4.21 and 5.00. Accordingly, it was found that the opinions of managers regarding vision setting, environmental sensitivity, extraordinary behavior, taking personal risk, sensitivity to member needs, and maintaining the status quo are highly related to the average (respectively =3.88, =3.96, =3.65, =3.89, =3.82, =4.05). The variable that the executives showed the highest participation was the maintenance of the status quo.

What is the relationship between the variables of determining the vision, environmental sensitivity, exhibiting extraordinary behaviors, taking personal risks, showing sensitivity to member needs, and maintaining the status quo?

The relationship between the variables of vision setting, environmental sensitivity,

exhibiting extraordinary behaviors, taking personal risks, showing sensitivity to member needs, and maintaining the status quo was calculated with Pearson’s correlation coefficient and the results are shown in Table 5.

It is observed that the correlations between the variables are positive. In other words, the relationships between the two variables are linear. When the correlation coefficients are analyzed, a significant positive correlation was found between the highest correlation, vision determination, and environmental sensitivity, with a level of 0.656. In other words, as the level of positive views of managers on vision setting increases, the level of positive views on environmental sensitivity also increases. The lowest correlation was observed between maintaining the status quo and unusual behavior. This correlation is also positive. In general, the relationship between maintaining the status quo and other variables is low.

Do managers differ in their opinions regarding vision setting, environmental sensitivity, exhibiting extraordinary behaviors, taking personal risks, showing sensitivity to

member needs, and maintaining the status quo according to their managerial levels?

Whether there is a significant difference between the opinions of the managers regarding vision setting, environmental sensitivity, exhibiting extraordinary behaviors, taking personal risks, showing sensitivity to member needs and maintaining the status quo, according to their managerial level has been tested for independent samples and the results are shown in Table 6.

While the opinions of senior executives regarding vision setting, environmental sensitivity, exhibiting extraordinary behaviors, taking personal risks and showing sensitivity to member needs were higher ($=4.38$, $=4.26$, $=4.16$, $=4.22$, and $=4.17$, respectively); middle-level managers have higher scores in maintaining the status quo ($=4.31$). A statistically significant difference was found between the opinions of managers regarding vision determination, environmental sensitivity, exhibiting extraordinary behaviors, taking personal risks, showing sensitivity to member needs, and maintaining the status quo ($p < 0.05$).

Table 5

Correlation Coefficients

		Vision Setting	Environ-mental Sensitivity	Extra-ordinary Behaviors	Taking Personal Risks	Sensitivity to Member Needs	Maintaining the Status Quo
Vision Setting	Pearson Correlation	1					
	p						
Environmental Sensitivity	Pearson Correlation	.656(**)	1				
	p	0					
Extraordinary Behaviors	Pearson Correlation	.476(**)	.447(**)	1			
	p	0	0				
Taking Personal Risks	Pearson Correlation	.384(**)	.526(**)	.504(**)	1		
	p	0	0	0			
Sensitivity to Member Needs	Pearson Correlation	.517(**)	.512(**)	.611(**)	.527(**)	1	
	p	0	0	0	0		
Maintaining the Status Quo	Pearson Correlation	.261(**)	.368(**)	.224(*)	.270(**)	.289(**)	1
	p	0.008	0.000	0.025	0.006	0.003	

What is the relationship between the managerial ranks of the managers and their views on vision setting, environmental sensitivity, and exhibiting extraordinary behaviors, taking personal risks, showing sensitivity to member needs, and maintaining the status quo?

The Spearman-Brown correlation coefficient was used to determine whether there is a significant relationship between the administrators' managerial ranks and their views on vision determination, environmental sensitivity, exhibiting extraordinary behaviors, taking personal risks, showing sensitivity to member needs and maintaining the status quo, and the results are shown in Table 7.

A moderate (.444) positive relationship was found between the level of the managers and the vision-setting variable ($p < .01$). In other words, higher-level managers have more positive views on vision setting.

A moderately positive (.393) positive relationship was found between the executive hierarchy of managers and environmental

sensitivity ($p < .01$). In other words, higher-level managers have more positive views on environmental sensitivity.

A moderately positive (.495) positive relationship was found between the level of the managers and the extraordinary behavior variable ($p < .01$). In other words, higher-level managers have more positive views on exhibiting extraordinary behaviors.

A moderately positive (.396) positive significant relationship was found between the level of the managers and the personal risk-taking variable ($p < .01$). In other words, higher-level managers have more positive views on risk-taking.

A moderately positive (.473) positive relationship was found between the level of the managers and showing sensitivity to member needs ($p < .01$). In other words, higher-level managers are more sensitive to member needs.

A low level (0.24) positive relationship was found between the level of the managers and maintaining the status quo ($p < .01$). In other

Table 6

F-Test Results by Hierarchical Level

		N	Average	Standard Deviation	F	p
Vision Setting	Upper Level	35	4.38	.40	12.789	0*
	Middle Level	35	3.91	1.10		
	Low Level	31	3.28	.98		
Environmental Sensitivity	Upper Level	35	4.26	.49	10.137	0*
	Middle Level	35	4.11	.94		
	Low Level	31	3.46	.78		
Extraordinary Behaviors	Upper Level	35	4.16	.76	16.644	0*
	Middle Level	35	3.72	.82		
	Low Level	31	2.99	.91		
Taking Personal Risks	Upper Level	35	4.22	.44	13.195	0*
	Middle Level	35	4.10	.98		
	Low Level	31	3.29	.85		
Sensitivity to Member Needs	Upper Level	35	4.17	.90	12.445	0*
	Middle Level	35	4.03	.84		
	Low Level	31	3.18	.84		
Maintaining the Status Quo	Upper Level	35	4.20	1.02	4.550	.013*
	Middle Level	35	4.31	.92		
	Low Level	31	3.60	1.14		

* $p < .05$

Brown Correlation Coefficients

Vision Setting	Environmental Sensitivity	Extraordinary Behaviors	Taking Personal Risks	Sensitivity to Member Needs	Maintaining the Status Quo	
Managerial Level	0.444(**)	0.393(**)	0.495(**)	0.396(**)	0.473(**)	0.244(*)

**p<.01

words, higher-level managers are more prone to maintain the status quo.

Do the opinions of managers regarding vision setting, environmental sensitivity, exhibiting extraordinary behaviors, taking personal risks, showing sensitivity to member needs, and maintaining the status quo differ according to their gender?

Whether there is a significant difference in terms of gender among the opinions of the managers regarding vision determination, environmental sensitivity, exhibiting extraordinary behaviors, taking personal risks, showing sensitivity to member needs, and maintaining the status quo are tested for independent samples and the results are shown in Table 8.

There was no significant difference between the opinions of the managers regarding the vision setting, environmental sensitivity, exhibiting extraordinary behaviors, taking personal risks, showing sensitivity to the members' needs, and maintaining the status quo ($p > 0.05$).

Do the opinions of managers regarding vision setting, environmental sensitivity, exhibiting extraordinary behaviors, taking personal risks, being sensitive to member needs, and maintaining the status quo differ according to their income status?

Kruskal Wallis test, which is a non-parametric test, was used to determine whether there is a significant difference between the opinions of the managers regarding vision determination, environmental sensitivity, exhibiting extraordinary behaviors, taking personal risks, showing sensitivity to the members' needs and maintaining the status quo. The results are shown in Table 9.

A significant difference was found between the opinions of the managers regarding vision determination, environmental sensitivity, exhibiting extraordinary behaviors, taking

personal risks, and showing sensitivity to the members' needs ($p < 0.05$). However, there was no significant difference between the opinions of the managers regarding the status quo according to their income status ($p > 0.05$).

Do managers differ in their opinions regarding vision setting, environmental sensitivity, exceptional behavior, taking personal risk, showing sensitivity to member needs, and maintaining the status quo according to their professional seniority?

The Kruskal Wallis test was used to determine whether there is a significant difference between the opinions of the managers regarding vision determination, environmental sensitivity, exhibiting extraordinary behaviors, taking personal risk, showing sensitivity to member needs and maintaining the status quo, and the results are shown in Table 10.

A significant difference was found between the opinions of the managers regarding personal risk-taking in leadership according to their income status ($p < 0.05$). However, there was no significant difference between the opinions of the managers regarding vision determination, environmental sensitivity, exhibiting extraordinary behaviors, showing sensitivity to the members' needs, maintaining the status quo according to their income status ($p > 0.05$).

Conclusion and Recommendations. In this study, it was investigated how lower, middle, and upper-level managers (Akhmet Yassawi University) perceive superior leadership behaviors and whether their perceptions differ according to their position in the hierarchy. Although there are many studies on the leadership styles and behaviors in the literature, few studies have been found that show how leadership behaviors are perceived according to hierarchical levels.

Table 8

T-Test Results by Gender

	Gender	N	Average	Standard Deviation	t	p
Vision Setting	Male	75	3.84	.99	-0.672	.503
	Female	26	3.99	.93		
Environmental Sensitivity	Male	75	4.02	.82	1.310	.193
	Female	26	3.78	.83		
Extraordinary Behaviors	Male	75	3.68	.99	.534	.595
	Female	26	3.56	.84		
Taking Personal Risks	Male	75	3.96	.89	1.343	.182
	Female	26	3.69	.83		
Sensitivity to Member Needs	Male	75	3.89	.94	1.264	.209
	Female	26	3.62	.99		
Maintaining the Status Quo	Male	75	4.11	1.10	.837	.404
	Female	26	3.90	.96		

Table 9

Kruskal Wallis Test Results by Income Levels

		N	Average	Standard Deviation	Kruskal Wallis Test	p
Vision Setting	Low	5	3.72	1.03	11.461	0.009*
	Medium	37	3.68	1.00		
	Good	37	3.84	0.90		
	Very Good	22	4.33	0.98		
Environmental Sensitivity	Low	5	3.55	0.54	13.712	0.003*
	Medium	37	3.63	0.90		
	Good	37	4.14	0.76		
	Very Good	22	4.32	0.61		
Extraordinary Behaviors	Low	5	2.60	0.60	19.346	0*
	Medium	37	3.26	0.94		
	Good	37	3.98	0.82		
	Very Good	22	3.98	0.85		
Taking Personal Risks	Low	5	3.27	0.37	13.548	0.004*
	Medium	37	3.59	1.01		
	Good	37	4.01	0.82		
	Very Good	22	4.33	0.54		
Sensitivity to Member Needs	Low	5	3.47	0.38	9.607	0.022*
	Medium	37	3.52	1.00		
	Good	37	4.07	0.86		
	Very Good	22	3.97	1.00		
	Low	5	4.10	0.55	3.142	0.370
	Medium	37	4.00	0.94		
	Good	37	4.26	1.01		
	Very Good	22	3.80	1.39		

*p<.05

Table 10

Kruskal Wallis Test Results by Professional Seniority

	Seniority (years)	N	Average	Standard Deviation	Kruskal Wallis Test	p
Vision Setting	1-5	52	3.76	0,99	5.164	0.160
	6-10	23	4.04	0,79		
	11-15	19	3.91	0,99		
	16+	7	4.20	1,44		
Environmental Sensitivity	1-5	52	3.90	0,82	5.490	0.139
	6-10	23	3.95	0,86		
	11-15	19	3.91	0,80		
	16+	7	4.57	0,66		
Extraordinary Behaviors	1-5	52	3.58	1,00	2.420	0.490
	6-10	23	3.51	0,94		
	11-15	19	3.88	0,86		
	16+	7	4.00	0,82		
	Total	101	3.65	0,95		
Taking Personal Risks	1-5	52	3.69	0,91	7.995	0.046*
	6-10	23	3.90	0,95		
	11-15	19	4.30	0,68		
	16+	7	4.24	0,32		
Sensitivity to Member Needs	1-5	52	3.81	0,87	2.056	0.561
	6-10	23	3.68	1,05		
	11-15	19	3.93	1,16		
	16+	7	4.05	0,65		
Maintaining the Status Quo	1-5	52	3.90	1,07	5.820	0.121
	6-10	23	4.11	1,14		
	11-15	19	4.26	0,92		
	16+	7	4.43	1,13		

*p<0.0

Questionnaire study and survey data on the personnel working in the relevant units of Akhmet Yassawi University and evaluated in the statistical software program SPSS 22.0 for Windows.

To determine the "Leadership" qualifications among the employees, a five-point Likert-type 20-item scale was prepared. The prepared scale was applied to 101 employees. To determine the factorial structure and validity of the scale, exploratory factor analysis was performed on the collected data. The Kaiser-Meyer-Olkin statistics exceeding 0.50 is an indicator that the number of samples is sufficient for the data (Kalaycı, 2005:

322). In this study, KMO statistics were found to be 0.806.

When the total variance table explained was examined, it was observed that there were six factors larger than 1.0 eigenvalue on a 20-item scale and the explanatory power of this six-factor measurement tool was 79%.

First, we analyzed demographic information. 74.3% of the participants are male. 33.7% of the participants are between the ages of 20-29. 64.4% of them have a graduate education, 51.5% have professional seniority in the range of 1-5 years. The income level of 36.6% of the participants is medium or good.

The analysis showed that the leadership behavior was observed in the upper, middle and lower levels of Akhmet Yassawi University and the leadership behaviors were influential.

As a result, 6 hypotheses have been established. The results of these are given below:

H1. There is a positive relationship between the leader's vision setting and his/her hierarchical level. This hypothesis is accepted because the F test is 12.789 and the probability level is $*p<.05$.

H2. There is a positive relationship between the environmental sensitivity of the leader and his/her hierarchical level. This hypothesis is accepted because the F test is 10.137 and the probability level is $*p<.05$.

H3. There is a positive relationship between the leader's exceptional behavior and his/her

hierarchical level. This hypothesis is accepted because the F test is 16.644 and the probability level is $*p<.05$.

H4. There is a positive relationship between the leader's risk appetite and his/her hierarchical level. This hypothesis is accepted because the F test is 13.195 and the probability level is $*p<.05$.

H5. There is a positive relationship between the leader's sensitivity to the needs of members and his/her hierarchical level. This hypothesis is accepted because the F test is 12.445 and the probability level is $*p<.05$.

H6. There is a positive relationship between the leader's maintaining the status quo and his/her hierarchical level. This hypothesis is accepted because the F Test is 4.550 and the probability level is $*p<.05$.

References

1. Hodgetts R.M. ve Luthans, F. International Management, Culture, Strategy, and Behavior. -New York: McGraw Hill/Irwin Publish, 2003. -672 p.
2. Bernard M. Bass and Ralph Melvin Stogdill. Bass & Stogdill's Handbook of Leadership, Theory, Research, and Managerial Applications (3. Edition). - New York: The Free Press, 1990. -1182p.
3. Açıklım A. İlköğretim okulu yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özellikleri ve empati becerileri arasındaki ilişki (Ankara İli Örneği). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü. -Ankara. Gazi Yayın Dağıtım, 2000. - 118p.
4. Yalınkılıç R. İşletmelerde liderlik anlayışı ve yöneticilerin liderlik özellikleri ve davranışı üzerine bir araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay. MKÜ Yayın Dağıtım, 2010. - 120p.
5. Bayram Ş. Liderlik kavramı ve liderlik türlerinin inovasyon üzerindeki etkileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Strateji Bilimi Anabilim Dalı, Gebze. GYTE Yayın Dağıtım, 2013. -125p.
6. Lowe K.B., Kroeck K.G. ve Sivasubramaniam, N. Effectiveness correlates of transformational and transactional leadership: a meta-analytic review of the MLQ literature, Leadership Quarterly. -1996. -Vol. 7(3). - P. 385-425.
7. Tichy, N.M. ve Ulrich, D. The leadership challenge: a call for the transformational leader//Sloan Management Review. -1984. -Vol. 26(1). -P. 59-68.
8. Avolio, B.J. ve Bass, B.M. Transformational leadership, charisma, and beyond, İçinde: Hunt J.G., Baglia B.R., Dachler H.P. and Sciesheim C.A. (Editörler), Emerging Leadership, Lexington Books, Lexington, MA. -1988. -P. 29-50.
9. Oshagbemi, T. ve Gill, R. Differences in leadership styles and behaviour across hierarchical levels in UK organisations// The Leadership & Organization Development Journal. -2004. 25 (1). -P. 93-106.
10. Oshagbemi, T. ve Ochoi, S.A. Leadership Styles and Behaviour Profiles of Managers// Journal of Management Development. -2005. -Vol: 25 No: 8, P. 748-762.
11. Mumford T.V., Campion M.A. ve Morgeson, F.P. The leadership skills strataplex: Leadership skill requirements across organizational levels//The Leadership Quarterly. 2007. -Vol.18. -P. 154-166.
12. Nicholls J. The 'heart, headandhands' of transforming leadership// Leadership & Organization Development Journal. -1194. -Vol. 15(6). -P. 8-15.

13. Wang Z. ve Satow T. Leadership styles and organizational effectiveness in Chinese – Japanese joint ventures// *Journal of Managerial Psychology*. -1994. -Vol. 9(4). -P. 31-36.
14. Brouer R.L. The role of political skill in the leadership process-work outcomes relations. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). The Florida State University, Collage of Business, USA, 2007. -114p.
15. Çağlar İ. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ile Mühendislik Fakültesi Öğrencilerinin Liderlik Tarzına İlişkin Eğilimlerin Karşılaştırmalı Analizi ve Çorum Örneği, Gazi Üniversitesi, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:2: 2004, P. 91-108.
16. Çelik C. ve Sünbül, Ö. Liderlik algılamalarında eğitim ve cinsiyet faktörü: Mersin ilinde bir alan araştırması. Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. – 2008. -Vol. 13 (3). -P. 49-66.
17. Taşkıran E. Liderlik tarzının örgütsel sessizlik üzerindeki etkisinde örgütsel adaletin rolü ve bir araştırma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, MÜ Yayın Dağıtım, 2010. -130p.
18. Groves K.S. Leader Emotional Expressivity Visionary Leadership and Organizational Change// *Leadership & Organization Development Journal*. -2006. -Vol. 27. -№7. -P. 566-583.
19. Tsui A.S., Wang H., Xin K.R. Organizational Culture in China: An Analysis of Culture Dimensions and Culture Types//*Management and Organization Review*. -2006. Vol. 2. Is. 3. -P. 345-376.
20. Kabacoff R.I. Gender Differences in Organisational Leadership: a large sample study. Portland, ME, Management Research Group. 1998. -130p.
21. Kalaycı Ş. SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri. -Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2005. -426p.

References

1. Hodgetts R.M. ve Luthans, F. *International Management, Culture, Strategy, and Behavior*. (New York, McGraw Hill/Irwin Publish, 2003, 672 p.).
2. Bernard M. Bass and Ralph Melvin Stogdill. *Bass & Stogdill's Handbook of Leadership, Theory, Research, and Managerial Applications* (3. Edition). (New York, The Free Press, 1990, 1182 p.).
3. Açıkalın A. İlköğretim okulu yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özellikleri ve empati becerileri arasındaki ilişki (Ankara İli Örneği). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü. (Ankara, Gazi Yayın Dağıtım, 2000, 118 p.). [in Turkish]
4. Yalınkılıç R. İşletmelerde liderlik anlayışı ve yöneticilerin liderlik özellikleri ve davranışı üzerine bir araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay, MKÜ Yayın Dağıtım, 2010, 120 p.). [in Turkish]
5. Bayram Ş. Liderlik kavramı ve liderlik türlerinin inovasyon üzerindeki etkileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Gebze, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Strateji Bilimi Anabilim Dalı, GYTE Yayın Dağıtım, 2013, 125 p.). [in Turkish]
6. Lowe K.B., Kroeck K.G. ve Sivasubramaniam N. Effectiveness correlates of transformational and transactional leadership: a meta-analytic review of the MLQ literature, *Leadership Quarterly*, 7(3), 385-425(1996).
7. Tichy N.M. ve Ulrich, D. The leadership challenge: a call for the transformational leader, *Sloan Management Review*, 26(1), 59-68(1984).
8. Avolio B.J. ve Bass, B.M. Transformational leadership, charisma, and beyond, İçinde: Hunt J.G., Baglia B.R., Dachler H.P. and Scriesheim C.A. (Editörler), *Emerging Leadership*, Lexington Books, Lexington, MA, 1988, P. 29-50.
9. Oshagbemi T. ve Gill, R. Differences in leadership styles and behaviour across hierarchical levels in UK organisations, *The Leadership & Organization Development Journal*, 25 (1), 93-106(2004).
10. Oshagbemi T. ve Ocholi S.A. Leadership Styles and Behaviour Profiles of Managers, *Journal of Management Development*, 25(8), 748-762(2005).
11. Mumford T.V., Campion M.A. ve Morgeson, F.P. The leadership skills strataplex: Leadership skill requirements across organizational levels. *The Leadership Quarterly*, 18, 154-166(2007).
12. Nicholls J. The 'heart, headandhands' of transforming leadership, *Leadership & Organization Development Journal*, 15(6), 8-15(1994).

13. Wang Z. ve Satow, T. Leadership styles and organizational effectiveness in Chinese – Japanese joint ventures, *Journal of Managerial Psychology*, 9(4), 31-36(1994).
14. Brouer R.L. The role of political skill in the leadership process-work outcomes relations. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). (The Florida State University, Collage of Business, USA, 2007, 114p.).
15. Çağlar İ. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ile Mühendislik Fakültesi Öğrencilerinin Liderlik Tarzına İlişkin Eğilimlerin Karşılaştırmalı Analizi ve Çorum Örneği, *Gazi Üniversitesi, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2. 2004, P. 91-108. [in Turkish]
16. Çelik C. ve Sünbül, Ö. Liderlik algılamalarında eğitim ve cinsiyet faktörü: Mersin ilinde bir alan araştırması. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 49-66(2008). [in Turkish]
17. Taşkıran E. Liderlik tarzının örgütsel sessizlik üzerindeki etkisinde örgütsel adaletin rolü ve bir araştırma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, MÜ Yayın Dağıtım, 2010, 130 p.)[in Turkish]
18. Groves K.S. Leader Emotional Expressivity Visionary Leadership and Organizational Change, *Leadership & Organization Development Journal*, 27(7), 566-583(2006).
19. Tsui A.S., Wang, H., Xin, K.R. Organizational Culture in China: An Analysis of Culture Dimensions and Culture Types. *Management and Organization Review*, 2(3), 345-376(2006).
20. Kabacoff R.I. Gender Differences in Organisational Leadership: a large sample study. (Portland, ME, Management Research Group, 1998, 130 p.).
21. Kalaycı Ş. SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri. (Ankara, Asil Yayın Dağıtım, 2005, p.426). [in Turkish]

А.Д. Болғанбаев, Қ. Мырзабекқызы, Д.Н. Келесбаев

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

**Иерархиялық деңгейлердегі көшбасшылық стильдерінің айырмашылығын бағалау:
Ахмет Ясауи университеті мысалында**

Аңдатпа. Әдебиеттерде көшбасшылық стилдер мен мінез-құлықтар туралы көптеген зерттеулер болса да, көшбасшылық мінез-құлықтардың иерархиялық сатыларға немесе деңгейлерге сәйкес қалай қабылданатындығын көрсететін зерттеулер өте аз. Сондықтан зерттеу жұмысының мақсаты төменгі, орта және жоғарғы деңгейдегі менеджерлердің білім беру ұйымдарындағы жоғары басшылық мінез-құлықтарын қалай қабылдайтынын және олардың көшбасшылық мінез-құлықтарды қабылдауы иерархиялық сатыларға немесе деңгейлерге сәйкес өзгеретінін анықтау болып табылады. Зерттеу барысында көшбасшылық мінез-құлықты өлшеу кезінде менеджерлерден өздерінің мінез-құлқын бағалау көзделмеді; қызметкер мен менеджердің өздерінің ең жақсы мінез-құлқын қалай қабылдайтынын анықтауға әрекет жасалды. Зерттеу жұмысының кеңістігі ретінде Ахмет Ясауи университетінде жұмыс жасайтын жоғарғы, орта және төменгі деңгейдегі менеджерлер алынды. Зерттеу деректері сауалнама әдісін қолдану арқылы 101 менеджерден жиналды. Сауалнамаға қатысқан менеджерлерге: келешек бағытты айқындау, қоршаған ортаға сезімталдық, ерекше мінез-құлықты көрсету, тәуекелшілдік, ұйым мүшелерінің қажеттіліктеріне жауап беру және мәртебені сақтау туралы сұрақтар қойылды және тиісті талдаулар да осы сұрақтарға жоғарғы, орта және төменгі деңгейдегі басшылардың берген жауаптары бойынша жасалды. Сонымен қатар, сауалнамада қолданылатын барлық айнымалы мәндер 1-толық келістеймін және 5-толық келісемін арасындағы 5 балдық Ликерт типті шкалалармен өлшенді. Менеджерлердің көшбасшылық әрекеттерін өлшеу үшін Цуй және оның әріптестері (2006: 120) жасаған Топ-менеджерлердің көшбасшылық мінез-құлықтарын өлшеу сауалнамасы және Кабакофф (1998: 18-20) және Басқаруды зерттеу тобы жасаған Көшбасшылық тиімділікті талдау (LEA) жұмыстарынан пайдаланылды.

Түйін сөздер: көшбасшы, көшбасшылық, көшбасшылық стильдер, көшбасшылық мінез-құлық, көшбасшылық тәсілдер, менеджер, иерархиялық деңгейлер.

А.Д. Болганбаев, К. Мырзабекқызы, Д.Н. Келесбаев

Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, Туркестан, Казахстан

**Оценка различных стилей лидерства на иерархических уровнях:
на примере университета Ахмеда Ясави**

Аннотация. В современной литературе существует много исследований о стилях и поведении лидеров, но очень мало исследований о том, как поведение лидеров воспринимается в соответствии с иерархическими уровнями. Таким образом, цель исследования состояла в том, чтобы определить, как менеджеры низшего, среднего и высшего уровней воспринимают поведение высших руководителей в образовательных организациях и изменяются ли их представления о лидерском поведении в соответствии с иерархическими уровнями. В исследовании менеджеры не ставили целью оценивание своего поведения при измерении лидерского поведения; была предпринята попытка определить, как работник и менеджер воспринимают свое лучшее поведение. В исследовательское пространство были включены менеджеры высшего, среднего и низшего звена, работающие в университете Ахмета Ясави. Данные были получены от 101 менеджера посредством метода опроса. Руководителям задавались вопросы: о будущем направлении, чувствительности к окружающей среде, конкретном поведении, риске, удовлетворении потребностей членов и поддержании статуса, а соответствующий анализ основывался на ответах руководителей высшего, среднего и нижнего уровней. Кроме того, все переменные, использованные в вопросе, были измерены по 5-балльной шкале Лайкерта между 1, полностью не согласен, и 5, полностью согласен. Для измерения управленческого лидерства использовались вопросник для оценки поведения топ-менеджеров Цуй и его коллег (2006:120), анализ Кабакофф (1998:18-20) и работа «Анализ эффективности лидерства» (LEA), разработанная группой управленческих исследований.

Ключевые слова: лидер, лидерство, стили лидерства, лидерское поведение, лидерские подходы, менеджер, иерархические уровни.

Information about author:

Bolganbayev Artur – main author, PhD, Senior Lecturer of Management and Leadership Development Programme, A. Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan.

Myrzabekkyzy Kyndyz – PhD, Senior Lecturer of Finance and Accounting Programme, A. Yassawi International Kazakh – Turkish University, Turkestan, Kazakhstan.

Kelesbayev Dinmukhamed – PhD, Associate Professor of Management and Leadership Development Programme, A. Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan.

Болганбаев Артур – негізгі автор, PhD, аға оқытушы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан.

Мырзабекқызы Күндыз – PhD, аға оқытушы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан.

Келесбаев Дінмұхамед – PhD, доцент, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан.

R.D. Doszhan¹, A.S. Usmanov², A.K. Kozhahmetova³

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
(E-mail: rdd2011@mail.ru¹, usmanov.a.s@mail.ru², aselekdream@gmail.com³)

The main features of innovation management in companies of the Republic of Kazakhstan¹

Abstract. *The study discusses the innovations used in domestic enterprises and their impact on the effectiveness of the organization. As well known, innovation is a key component that ensures the competitiveness of enterprises in both domestic and international markets. The study aims to assess the role of innovative processes in the effective management of enterprises in Kazakhstan. The authors conducted a quantitative study using data from a survey of senior employees of innovative enterprises in Almaty. The results of the study revealed the positive impact of innovation processes on the financial and non-financial performance indicators of innovative enterprises.*

The data obtained as a result of the questionnaire allowed us to conclude that domestic enterprises produce the most product innovations (67%), and the number of produced process innovations is less (25%). In addition, the authors identified external and internal obstacles to the active implementation of innovative processes at domestic enterprises, and also suggested ways to prevent them.

Keywords: *innovation, innovative processes, innovative enterprises, enterprise efficiency.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-97-104>

Introduction. Today, innovations are key drivers for enterprises, as they are an important factor allowing organizations to use their knowledge, skills and experience to develop new technologies, processes and products, as well as services for their business activities [1]. Innovation plays a very important role for all small and large enterprises, as they participate in creating economic and market potential, as well as in enhancing competitive advantages.

The Address of the Head of State Kassym-Zhomart Tokayev to the people of Kazakhstan dated September 2, 2019, emphasizes the role of domestic enterprises in the country's economy and the need for measures to support national

business in international markets [2]. And this, in turn, is possible with the active introduction of innovations in entrepreneurial activity.

However, innovation can only occur when the organization or entrepreneur attaches particular importance to innovative development [3]. Innovation is defined as the ability of an organization or company to carry out the development of innovations, including process innovations, product innovations or innovative ideas [4]. Innovation can also be described as organizational behavior aimed at the active development of innovation. In turn, innovation processes are also very important for maintaining a competitive advantage and efficient operation

---

¹Data for publication were collected with the financial support of the project of grant funding for young scientists for the implementation of research on scientific and (or) and technical projects, AP08053346 «Research of sustainable development innovations from the perspective of their economic feasibility and building effective enterprise management in the Republic of Kazakhstan»

of enterprises. Therefore, research in the field of innovative processes that increase the efficiency of enterprises is very relevant today. Moreover, the innovative activity of enterprises makes a significant contribution to improving the competitiveness rating of the national economy.

The main aim of the study is to assess the role of innovation processes in the effective management of enterprises in Kazakhstan. In this regard, the literature review was aimed at studying the relationship between innovation and effective enterprise development.

Literature review. Schumpeter, one of the main founders of the modern theory of innovation, defines innovation as the introduction of new products and production methods, the opening of a new market, the conquest of a new source of supply of raw materials and the creation of a new organization in any industry [5]. This definition is extremely important because it defines innovation not only as an object (the result in the form of a new product, new technology, new market, etc.), but also as a process using the term "introduction". In addition, it allows us to distinguish between a narrow and broad approach to innovation. With a narrow approach, innovation can be defined as new products and new services. A wide understanding of innovations allows for a broader interpretation of them in terms of phenomena that bring a new quality to various processes and activities in society.

According to Amabil [6], all innovations begin with creative ideas. Innovation, in his opinion, represents the successful implementation of creative ideas within the enterprise. From this point of view, the creativity of individuals and teams is the starting point for innovation.

Cooper [7] considers four drivers for innovation: technological advances; increasing customer needs; shorter product life cycles and increased global competition. Obviously, these drivers will remain important in the future.

Numerous studies show that the ability of an enterprise to absorb and use innovative knowledge is the main driving force of innovation [8-11]. Svetina and Prodan [12] believe that the degree of use of knowledge

obtained from internal or external sources has a positive effect on the innovative performance of the enterprise. In addition, Hall and Andriani [13] note that the volume of received and applied innovations determines the level of technological development of the enterprise.

Another group of authors, in particular, Landwell [14], Porter [15], Freeman and Soet [16] and Stoneman [17] found that innovation is the main factor in the growth of economic well-being of not only the enterprise, but also the economy as a whole.

This statement was confirmed in research conducted by Kirk J. [18], who analyzed 11 large innovative enterprises and came to the conclusion that innovation has a positive impact on the organizational activities of the enterprise. In turn, Cherkasova D.P. [19] considers the issue of the importance of innovation management for the effective operation of an organization. She made conclusions about the role of innovation in improving the competitiveness of an enterprise.

As for domestic entrepreneurship, it is worth noting that innovation in the country is not yet a source of increasing the country's competitiveness in the world market, and, despite the positive experience of a number of initiatives, a significant breakthrough in the field of innovative development of the country's economy has not occurred.

An analysis of the existing literature on the subject under study shows that the relationship between innovative processes and performance indicators of domestic enterprises is not well understood. A quantitative assessment of these indicators did not receive sufficient detailed explanation in the domestic literature. In this regard, the next section will be devoted to the description of the research methodology.

Methodology. To study the relationship between innovative processes and performance indicators of innovative enterprises, a quantitative study was conducted with a survey among the leaders and managers of innovative enterprises in Almaty in the period from 2018 to 2019. Information about respondents participating in the survey is given below (Table 1).

Table 1

Characteristics of respondents

№	Respondents	Quantity	Percentage
1	Head of enterprise	34	22,7%
2	Top manager	52	34,7%
3	Employee	64	42,7%
4	Total	150	100%

Note - developed by the authors based on the survey results

As can be seen from table 1, 150 representatives of Almaty enterprises participated in the survey. Many enterprises (44%) that carry out innovative activities employ up to 15 people, i.e. enterprises are not numerous in terms of the composition of

working specialists. At the same time, a significant proportion of enterprises (39.3%) employ from 16 to 50 people, in 11.3% of enterprises - from 51 to 100 people and in 5.3% of enterprises - from 101 to 250 people (Figure 1).

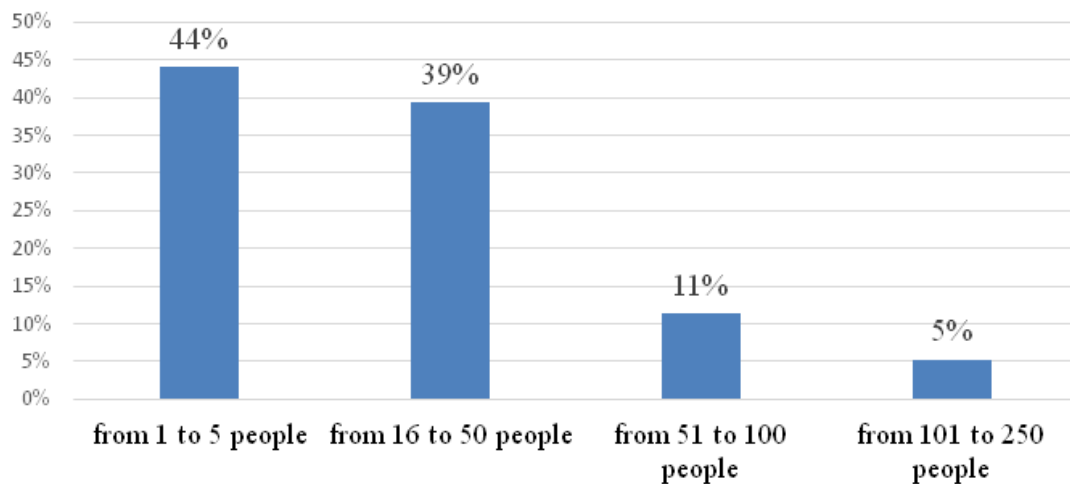

Figure 1. The average number of employees at the enterprises of the respondents

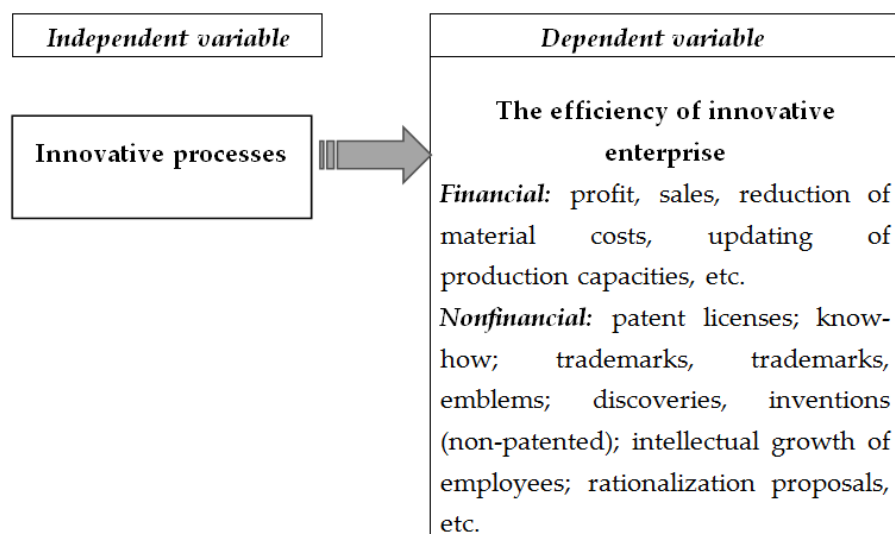

Figure 2. The study design

Note - developed by the authors based on the survey results

According to the data in figure 1, the bulk of the respondents are small business employees.

The research design, according to which the relationship between innovation and the effectiveness of innovative enterprises is analyzed, is shown in figure 2.

According to figure 2, this study assesses the impact of an independent variable, in the form of innovative processes, on two main indicators of the effectiveness of an innovative enterprise: financial and non-financial. A rather high level of these indicators indicates high efficiency, which will be analyzed in the next section.

Results and discussion. First of all, we will discuss the innovations used in the studied enterprises. According to the data, the most common are product developments (67%), the

result of which is a new material product, product or service. The second most common are process, technological innovations (25%), the result of which is considered a new technological process. At the same time, organizational innovations are being developed (18%), the result of which are innovations in the management of production and personnel. The distribution of answers of representatives of innovative enterprises to the question of what innovations are developed at their enterprises is presented in figure 3.

According to figure 3, marketing innovations (7%), the result of which are marketing methods, design, etc., are less common, but nevertheless successfully implemented. Some survey participants (3%) noted that they are partly developing innovations in the provision of legal services. Thus, it becomes clear that process innovations take the second place in frequency of application in innovative enterprises.

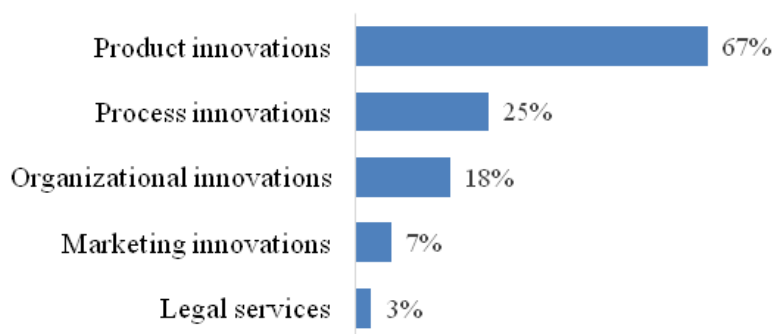

Figure 3. Description of innovations being developed at the surveyed enterprises.

Note - developed by the authors based on the survey results

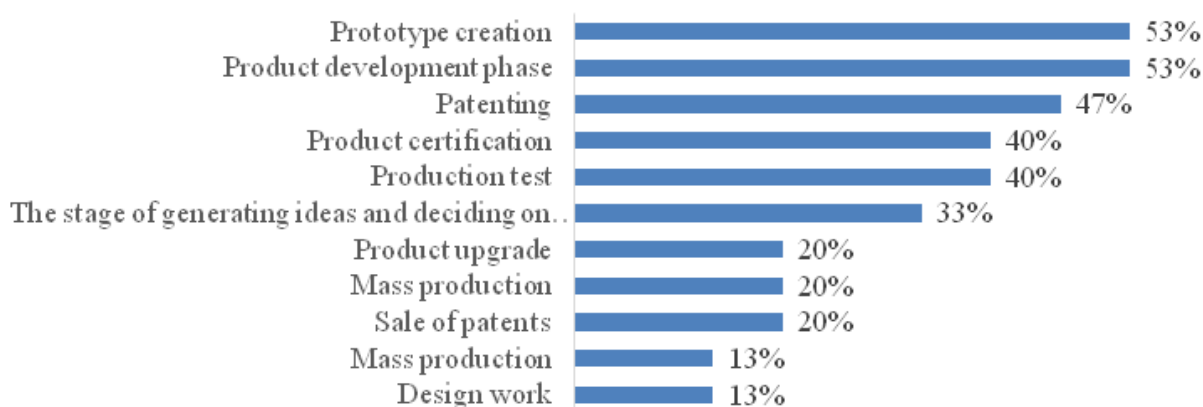

Figure 4. Stages of innovation in the development of new products and services in the surveyed enterprises

Note - developed by the authors based on the survey results

The study confirmed that several stages of development are carried out in the course of innovation. Since the development of various products and goods is the most common, the main stages of innovation are the stage of product development, prototype development, production testing, product certification and patenting, as shown in figure 4.

Thus, representatives of innovative enterprises outlined various forms of results of their activities, in which patent licenses are the most common. Further, table 2 presents the results of the introduced innovations.

As can be seen from table 2, the results can be considered rationalization proposals, documents describing new management, technological processes, know-how, discoveries, patentless inventions, trademarks, brands, emblems. According to the study, the results are quite substantial: innovative developments increased the profit of enterprises (73%), allowed to improve the quality of goods and services (60%), expanded markets (47%). The above results are illustrated in figure 5.

According to figure 5, the impact of innovation processes had a positive impact on the financial

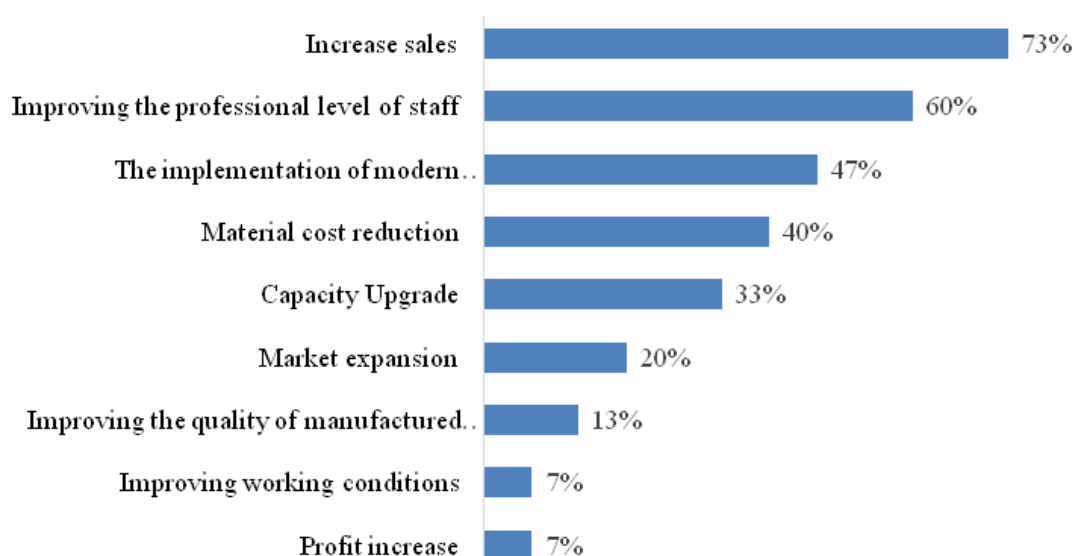

Figure 5. Performance indicators of innovative activities of enterprises

Note - developed by the authors based on the survey results

Table 2

Forms of the results of innovative activities of enterprises

№	Results of innovations	n	%
1	Patent Licenses	80	53%
2	Documents describing new management, technological processes	21	14%
3	Rationalization proposals	20	13%
4	Know how	20	13%
5	Trademarks, trademarks, emblems	15	10%
6	Discoveries, inventions (non-patented)	10	7%
7	Intelligent employee growth	4	3%
Note - developed by the authors based on the survey results			

Table 3

Expected Results from Planned Innovations

Index	n	%
Improving the quality of manufactured goods and services	40	27%
Capacity Upgrade	40	27%
Profit increase	30	20%
Material cost reduction	30	20%
Improving working conditions	20	13%
Ability to use new sales channels	20	13%
Market expansion	10	7%
Increase sales	10	7%
Note - developed by the authors based on the survey results		

and non-financial performance of enterprises. The most common are improving the quality of manufactured goods and services and updating production capacities (Table 3).

As can be seen from Table 3, increased profits and reduced material costs only in third and fourth places among the expected results from planned innovations.

Conclusion. To sum up, it becomes clear that the most enterprises face certain problems in innovation and commercialization of innovations. These problems are both internal and external. As it was revealed, the most common internal obstacles are lack of information about potential buyers of innovations; ignorance of the forms and methods of cooperation; poor system of stimulating innovation. Among the external

obstacles to innovation, the most common are: weak business demand for innovation; a high degree of risk, more precisely, the risk of not recouping innovative investments; insufficient financial support from the state (subsidies, guarantee of loans for innovative purposes, state order for innovation, co-financing of innovative projects); weak tax, depreciation, customs, rental (including leasing) benefits. Therefore, it is necessary to create a communication platform that combines enterprises with innovative infrastructure containing the state, scientific organizations, venture funds, technology parks and other interested parties. The established interconnection of the above stakeholders will help to solve a number of problems and increase the efficiency of innovative enterprises.

References

1. McAdam R., McConvery T., Armstrong G. Barriers to innovation within small firms in a peripheral location // *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*. - 2004. - Vol. 10 (3). - P. 206-221.
2. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 2 сентября 2019 года.
3. Drucker P.F. The discipline of innovation // *Harvard Business Review*. - 2002. №80. - P. 95-104.
4. Aurjirapongpan S., Wattanasit P., Janchai A., Kupparat P. The ability to manage knowledge with the innovative capability of enterprises that are innovative in Thailand // *Journal of Development Administration*. - 2011. – Vol. 51 (1). - P. 159-199.
5. Schumpeter J.A. *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1934. –320 p.
6. Amabile T.M. A model of creativity and innovation in organizations. In B.M. Stew & L.L. Cummings (Eds.) // *Research in organizational behaviour*. - 1988. №10. - P. 123-167.
7. Cooper R.G. Perspective: The Stage-Gate® Idea-to-Launch Process -Update, What's New, and NexGen Systems // *The Journal of Product Innovation Management*. - 2008. - Vol. 25, №3. - P. 213-232.
8. Nonaka I., Takeuchi H. *The Knowledge-Creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation* / - New York, Oxford University Press, 1995. –P. 284.
9. Popadiuk S., Choo Ch.W. Journal: *International Journal of Information Management* // *The Journal for Information Professionals archive*. -2006. - Vol. 26, Issue 4. - P. 302-312.
10. Ramirez A.M., Kumpikaite V. Creation, Transfer and Application of Knowledge and its Importance for Business Innovation and Organizational Performance // *International Proceedings of Economics Development & Research*. - 2012. - 46 (6). - P. 27-31.
11. Sankowska A. Relationships between organizational trust, knowledge transfer, knowledge creation, and firm's innovativeness // *The Learning Organization*. - 2013. - Vol. 20, Issue 1. - P. 85-100.
12. Svetina A., Prodan I. How internal and external sources of knowledge contribute to firms' innovation performance // *Managing Global Transitions*. - 2008. -Vol. 6 (3). - P. 277-299.
13. Hall R., Andriani P. Managing knowledge associated with innovation // *Journal of Business Research*. - 2013. - Vol. 56. - P. 145-152.
14. Lundvall B.A. *National Systems of Innovation. Toward a Theory of Innovation and Interactive Learning*. – London: Pinter Publishers, 1992. – P. 342.
15. Porter M.E. *The Competitive Advantage of Nations*. - New York: Macmillan, 1990. – P. 875.

16. Freeman C., Soete L. The Economics of Industrial Innovation, third ed. – London: Pinter, 1997.- P. 10.
17. Stoneman P. Handbook of the Economics of Innovation and Technological Change. – Oxford: Blackwell, 1995. – P. 583.
18. Kirca A.H., Jayachandran S., Bearden W.O. Market orientation: A meta-analytic review and assessment of its antecedents and impact on performance // Journal of Marketing, 2005. - Vol. 69 (2). -P. 24-41.
19. Cherkasova D.P. Rol innovatsionnogo menedjmenta v povyshenii effektivnosti deiyatel'nosti predpriyatiya [The role of innovation management in improving the efficiency of the enterprise] // Sociyalniye nauki [Social sciences.] - 2017. -4 (19). -P. 148-154. [in Russian]

References

1. McAdam R., McConvery T., Armstrong G. Barriers to innovation within small firms in a peripheral location, International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research, 10 (3), 206-221(2004).
2. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokayeva narodu Kazahstana [Message of the Head of state Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan] from September 2, 2019. [in Russian]
3. Drucker P.F. The discipline of innovation, Harvard Business Review, №80, 95-104(2002).
4. Aurjirapongpan S., Wattanasit P., Janchai A., Kupparat P. The ability to manage knowledge with the innovative capability of enterprises that are innovative in Thailand, Journal of Development Administration, 51 (1), 159-199(2011).
5. Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1934. 320 p.).
6. Amabile T.M. A model of creativity and innovation in organizations. In B. M. Stew & L.L. Cummings (Eds.), Research in organizational behaviour, №10, 123-167(1988).
7. Cooper R.G. Perspective: The Stage-Gate® Idea-to-Launch Process -Update, What's New, and NexGen Systems, The Journal of Product Innovation Management, 25(3), 213-232(2008).
8. Nonaka I., Takeuchi H. The Knowledge-Creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation (New York, Oxford University Press, 1995, 284 p.).
9. Popadiuk S., Choo Ch.W. Journal: International Journal of Information Management, The Journal for Information Professionals archive, 26(4), 302-312(2006).
10. Ramirez A.M., Kumpikaite V. Creation, Transfer and Application of Knowledge and its Importance for Business Innovation and Organizational Performance, International Proceedings of Economics Development & Research, 46 (6), 27-31(2012).
11. Sankowska A. Relationships between organizational trust, knowledge transfer, knowledge creation, and firm's innovativeness, The Learning Organization, 20(1), 85-100(2013).
12. Svetina A., Prodan I. How internal and external sources of knowledge contribute to firms' innovation performance, Managing Global Transitions, 6(3), 277-299(2008).
13. Hall R., Andriani P. Managing knowledge associated with innovation, Journal of Business Research, 56, 145-152(2013).
14. Lundvall B.A. National Systems of Innovation. Toward a Theory of Innovation and Interactive Learning (Pinter Publishers, London, 1992, 342 p.).
15. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations (Macmillan, New York, 1990, 875 p.).
16. Freeman C., Soete L. The Economics of Industrial Innovation, third ed. (Pinter, London, 1997, 10 p.).
17. Stoneman P. Handbook of the Economics of Innovation and Technological Change. (Oxford, Blackwell, 1995, 583 p.).
18. Kirca A.H., Jayachandran S., Bearden W.O. Market orientation: A meta-analytic review and assessment of its antecedents and impact on performance, Journal of Marketing, 69 (2), 24-41(2005).
19. Cherkasova D.P. Rol innovatsionnogo menedjmenta v povyshenii effektivnosti deiyatel'nosti predpriyatiya [The role of innovation management in improving the efficiency of the enterprise], Sociyalniye nauki [Social sciences], 4(19), 148-154(2017) [in Russian]

Р.Д. Досжан, А.С. Усманов, Ә.К. Қожахметова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Қазақстан Республикасы кәсіпорындарының инновациялық қызметін басқару ерекшеліктері

Аңдатпа. Мақалада отандық кәсіпорындарда қолданылатын инновациялар және олардың ұйым қызметінің тиімділігіне әсері қарастырылған. Инновациялар отандық және халықаралық нарықтарда кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін негізгі компонент болып табылатыны белгілі. Зерттеудің мақсаты ҚР-дағы кәсіпорындарды тиімді басқарудағы инновациялық үдерістердің рөлін бағалау болып табылады.

Авторлар Алматы қаласындағы инновациялық кәсіпорындардың жетекшілері мен бас мамандарының қатысуымен ұйымдастырылған сауалнама мәліметтерін қолдана отырып, сандық зерттеу жүргізді. Зерттеу нәтижелері инновациялық үдерістердің инновациялық кәсіпорындардың қаржылық және қаржылық емес тиімділік көрсеткіштеріне оң әсерін анықтауға мүмкіндік берді. Сауалнаманың нәтижесінде алынған деректер отандық кәсіпорындар өнімдік инновацияларды көбірек шығаратынын (67%), ал үдерістік инновациялардың үлесінің төмендігін (25%) көрсетті. Оған қоса, авторлар отандық кәсіпорындарда инновациялық үдерістерді белсенді енгізудегі сыртқы және ішкі кедергілерді анықтады, сондай-ақ, олардың алдын алу жолдарын ұсынды.

Түйін сөздер: инновациялар, инновациялық үдерістер, инновациялық мекемелер, мекеме қызметінің тиімділігі.

Р.Д. Досжан, А.С. Усманов, А.К. Қожахметова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Особенности управления инновационной деятельностью предприятий Республики Казахстан

Аннотация. В статье рассмотрены инновации, применяемые в отечественных предприятиях, и их влияние на эффективность деятельности организации. Как известно, инновации являются ключевым компонентом, обеспечивающим конкурентоспособность предприятия как на отечественном, так и на международном рынках. Целью исследования является оценка роли инновационных процессов в эффективном управлении предприятиями в РК.

Авторами было проведено количественное исследование с применением данных опроса руководящих сотрудников инновационных предприятий в городе Алматы. Результаты исследования позволили выявить положительное воздействие инновационных процессов на финансовые и нефинансовые показатели эффективности инновационных предприятий. Данные, полученные в результате анкетирования, позволили сделать вывод о том, что отечественные предприятия больше всего производят продуктовые инновации (67%), а выпускаемых процессных инноваций в разы меньше (25%). К тому же авторами выявлены внешние и внутренние препятствия для активного внедрения инновационных процессов на отечественных предприятиях, а также предложены пути их предотвращения.

Ключевые слова: инновации, инновационные процессы, инновационные предприятия, эффективность предприятия.

Information about authors:

Doszhan Raigul – The main author, Ph.D., Associate Professor, Higher School of Economics and Business, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Usmanov Ali Sultanuly – Ph.D. student, Higher School of Economics and Business, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Kozhakhmetova Assel Kosherbaykyzy – Ph.D., senior lecturer, Higher School of Economics and Business, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Досжан Раїгүл – негізгі автор, PhD, доцент, Экономика және бизнес жоғарғы мектебі, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан.

Усманов Али – PhD докторант, Экономика және бизнес жоғарғы мектебі, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан.

Қожахметова Әсел – PhD, аға оқытушы, Экономика және бизнес жоғарғы мектебі, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан.

K.B. Tukibayeva¹, G.S. Zhanseitova², A.A. Pranevich³

^{1,2}L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

³Belarus State Economic University, Minsk, Belarus

(E-mail: kuralay_bazarbekkyzy@mail.ru, zhans_gulnara@mail.ru)

Problems of transition to innovative development of tourism sector in the Republic of Kazakhstan

Abstract. *The research aims to identify the features and key problems, as well as the prospects for innovative development of the tourism industry in Kazakhstan. The authors revealed the impact of the global COVID-19 pandemic on the tourism industry, investigated the tourism industry management models, conducted a content analysis of state programs for the development of the tourism industry in Kazakhstan and abroad. The study provides a country-specific comparative review according to the Travel and Tourism Competitiveness Index Report-2019, highlights the factors hampering innovation. The authors also have performed another comparative analysis of the largest tour operators in the world and destination management companies to transfer their experience. Finally, after the obtained research results, the authors proposed recommendations and solutions to the identified problems.*

Keywords: *Innovation development, innovation management, management system, innovation-oriented, tourism policy, digitalization, the strategy of tourism development, innovation creation mechanism, innovation activity.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-105-119>

Introduction. Tourism is a major source of export revenues in economies of the world, it serves as a catalyst for innovation and entrepreneurship. In 2019 the growth in international tourist arrivals worldwide grew 4% and reached 1.5 billion [1]. Unfortunately, by the end of the year, the sector experienced a rapid and sharp drop in demand due to the COVID-19 pandemic. As a result, between January and April in 2020 international tourist arrivals declined by 44% (180 million fewer), it is US\$195 billion loss in international tourism receipts. Compared with 2019 figures the crisis could lead to an annual decline of between 60% and 80% and domestic demand is expected to recover faster than international demand [2]. In this regard, increases the role of innovation management, moreover, the use of standard action schemes becomes extremely risky, thus, both destinations and companies have to adapt to remain competitive.

The purpose of this research is to provide a scientific justification of theoretical provisions and practical recommendations that ensure the effective formation and functioning of an innovative management mechanism in the field of tourism.

Research objective: to investigate the tourism industry management models; to conduct a content analysis of state programs for tourism industry development in Kazakhstan and foreign countries; to provide a comparative review of the tourism sector competitiveness; to perform a comparative analysis of the largest tour operators, DMC.

Materials and research methods. The methodological basis of the study is research articles, statistical data of annual reports, state normative documents, analytical materials. The authors applied the following methods during the research: statistical, comparative analysis, a

generalization of research results, analysis and synthesis, induction and deduction.

Literature review. The use of a literature review allowed us to understand the issues associated with a topic of research and to provide direction for this study. So, R. Maklashina (2012), Ali A., Frew A. (2014), F. Sorensen and J. Sundbo (2014), (Hjalager, 2015) noted the changing role of internal and external factors that encourage innovative tourism development [3-6]. A review of the above-mentioned research articles is of great crucial endeavor for our academic research. However, there remains a need for improved measures on innovation in the tourism industry to enhance the sector's potential development [7]. Thus, it is necessary to conduct in-depth and comprehensive studies of the problems and opportunities for the tourism sphere's innovative development in the Republic of Kazakhstan.

Discussion and results. In order to improve management efficiency and adapt quickly to new challenges, it is important to use flexible approaches to managing the tourism industry. The study shows that the development of tourism depends on how this industry is perceived at the state level. Currently, experts identify three models for handling the tourism industry abroad [8].

The first model provides for a powerful Ministry that regulates the entire industry. Its implementation requires financial investments in the tourism industry and infrastructure, as well as in the organization of promotion of national tourist products abroad. This management model is typical for Turkey (Ministry of Culture and Tourism), Egypt (Ministry of Tourism and Antiquities), and Thailand (Ministry of Tourism and Sports).

The second model assumes the absence of a central state administration, all issues are resolved on the basis of market self-organization. This model is typical for countries with highly developed market economies like the United States, where travel and tourism are highly decentralized. The national travel and tourism Bureau serves as the Central point of contact for the Federal government.

The third model prevails in European countries. Issues of tourism development are

resolved at the level of a multisectoral ministry. Such ministries usually work in two directions: they solve issues of state regulation, including legal support, international cooperation in the field of tourism and carry out marketing activities, participate in exhibitions, and manage representative offices abroad. This model is typical for France, Spain, Italy, United Kingdom and Kazakhstan (Table 1).

Compared with the above-mentioned countries, Kazakhstan has several shortcomings: firstly, JSC NC "Kazakhtourism" does not have representative offices abroad, while national tourist organizations (NTO) in France, Spain, Great Britain, and Italy have from 20 to 32 of them. Secondly, funding from the state budget to the tourism sector is 20-35 times less on average. It is worth noting an interesting organizational and management system that differs from other countries in Spain [9] (Figure 1). In 2019, Spain ranked 1st place according to the Travel and Tourism Competitiveness Index [10].

Tourism policy in Spain is moving the Spanish tourism model towards the principles of sustainability, innovation and knowledge. The Ministry of industry, trade and tourism with The State Secretariat for Tourism co-ordinates 3 organizations at the national level: Turespana, Paradores de Turismo, SEGITTUR.

1. Turespana is responsible for carrying out the international tourism marketing and promotion, it accounts international network of 33 tourism offices.

2. Paradores de Turismo manages the state-owned hotel network located in historic sites, national parks and protected areas, it accounts 97 establishments and employs more than 4 000 people.

3. SEGITTUR is in charge of the expansion of new technologies in the Spanish Tourism sector. It researches and manages technology, knowledge and innovation to reinforce the competitiveness, quality and sustainability of all aspects of tourism [9].

We assume that Kazakhstan can also apply the experience of Paradores de Turismo by establishing and expanding a network of the state-owned hotels in historic sites, national parks and

Table 1

Models for handling the tourism industry abroad

Features	Countries				
	France	Spain	Great Britain	Italy	Kazakhstan
Department Name	The French Ministry for Europe and Foreign Affairs (MEAE)	Ministry of industry, trade and tourism	Department for Digital, Culture, Media & Sport		
Ministry of Cultural Heritage and Activities and Tourism	The Ministry of Culture and Sport				
Units in the ministry coordinating tourism activities	interministerial tourism council and a tourism steering council	The State Secretariat for Tourism			
	Visit Britain (ex. BTA)	The Directorate-General for Tourism	The Committee of the Tourism Industry		
Organisations responsible for tourism under state control	Atout France, The National Agency for Holiday Vouchers (broads access to holidays)	Turespaña), Paradores de Turismo, SEGITTUR		ENIT, Italian Alpine Club, Tourism Investment	
Fund	NC «Kazakh Tourism»				
Marketing Policy Organization	Atout France	Turespana	Visit Britain (ex BTA)	ENIT	NC «Kazakh Tourism»
Foreign representations	32	33	20		
	28	-			
State budget financing of tourism sector	€ 5 billion	€336 million	£ 19,5 million	€490 million	KZT
6,5 billion (€13-14 million)					
Note. Compiled by authors based on sources [8]					

protected areas in Kazakh national style which would attract foreign tourists and develop a single standard with a twist of Kazakh hospitality. At the same time, a certain part of the number of rooms can be used for the development of children's and youth tourism, MICE tourism. For the state, the benefit is that it will have assets and

money turnover, and the issue of employment will also be partially resolved.

As we see, the tourism sector is developing in those countries where the government considers it as a branch of the economy and adhere to the innovation-oriented tourism policy and constantly improves the organizational and managerial

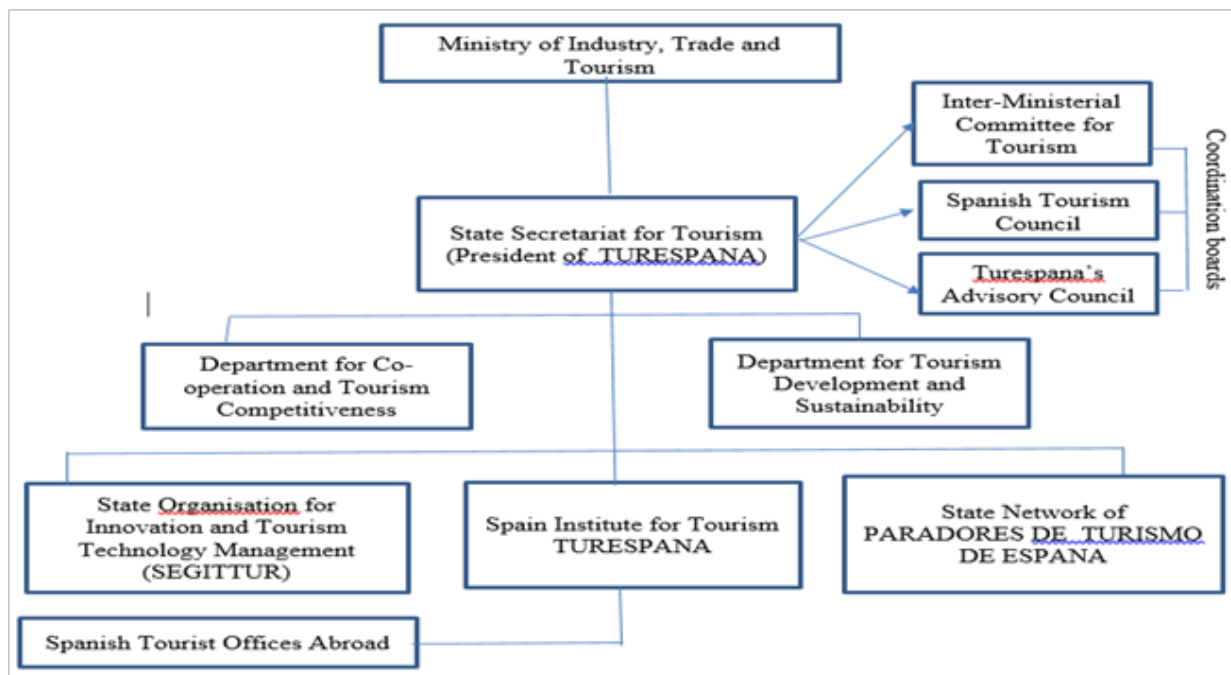

Figure 1. Organisational chart of tourism bodies of Spain

model of tourism management. Therefore, as a logical continuation of the research, we decided to study the experience of countries that put the main emphasis on innovation in the development of tourism. For this purpose, we have reviewed OECD Tourism Trends and Policies 2020 report and concluded that innovations are in touch with digitalization, and in the modern world they cannot exist without each other [9]. Let's look at it in more detail:

In Austria, Next Level Tourism Austria (NETA) offers opportunities for innovation, emphasizes complex technological applications and processes for individual enterprises along with regions triggered by digitalization.

In the United Kingdom Independent Tourism Data Hub assists the Government to comprehend visitors' preferences for location, activities and products in actual time. In addition, it will also be possible to examine tourists who search for the UK as a vacation destination but finally choose another location.

Integrated Digital Tourist Information System established by The Ministry of Tourism of Bulgaria functions as an electronic database that contains information on a wide range of tourism stakeholders. Also it works as an online platform

that enables users to track growth in arrivals at daily and weekly levels. The system is a gateway for communication between national, regional and local stakeholders, serving as a «one-stop shop» with provided information by the participants in the country's National Tourism Register.

Innovation Norway is a state-owned company that functions as the NTO. It's a new funding program that promotes innovation is associated with six key items: innovation and efficient marketing communication in tourism; public-private partnerships supporting innovations in tourism; innovations with acceptance of tradition and seasonality in the region; eco-tourism. In addition, The Nordic Innovation Centre offers a program of innovative funding in Tourism Sector to establish joint innovation projects involving SME's and stakeholders and subsequently applying for funding with accent on New Products and Services.

It is worth noting that digitalization is closely related to startups. In Portugal promoting innovation will be processed through the Tourism Innovation Centre (NEST) which supports companies that develop a creative and innovative approach. Its main areas of activity

are divided into Demo and Living Lab stages. The Demo stage deals with the development of new products and technologies. Living Lab stage carries out experimentation, creation and validation of prototypes, start-up and innovation promotion worldwide, monitoring global digital tourism trends. Kazakhstan is characterized by a low number of startups in the tourism sector due to the lack of investment, weak institutional support and digitalization. Moreover, a start-up in the sector needs more time to scale, develop and return on investment.

Under the Strategic Framework for the Development of the Tourism Sector 2018-22, 8 pillars are identified to improve the experience of tourists in Luxembourg which includes developing quality, accessible and innovative tourism products and services, also promoting transparency. In 2018 the Minister for Tourism launched the Tourism Innovation Award intending to encourage and capitalize on innovation in the tourism sector, namely, to promote the know-how and innovative spirit of tourism businesses and public institutions; to induce creativity and the development of original projects; to open the sector to new trends. The competition was open to small and medium-sized tourism businesses and rewarded stand-out projects exhibiting innovative character and exceptional added value [9].

The above-mentioned Central Innovation hubs for the tourism sector mostly operate separately from national tourism organizations (NTO), usually they focus on innovation and digitalization of the industry, while the promotion of the country is handled by the NTO. As for Kazakhstan, it does not have a Central Innovation hub for the tourism sector. Digitalization in the tourism sector and promotion of the country's brand is carried out by JSC NC «Kazakhtourism». Kazakhstan currently ranks 60th in the TTCI-2019 rating for the use of information and communication technologies, which is also due to the low activity of the business environment for the introduction of new technologies in its work, including the tourism sector (business innovation activity is 7 %) [10]. Firstly, this is confirmed by the fact that the tourist market still does not have

an integrated application or platform which gives the awareness of potential tourists about tourist offers, provides convenience and simplicity of the booking processes and purchasing tourist packages. Secondly, tour operators offer almost identical packages with visits to the most famous attractions. Therefore, it is necessary to expand the range of offers and increase information availability with more creative, innovative solutions, which allows increasing the number of repeat trips and visits. Thus, the support of tourism business participants in technological development and assistance in digitalization of the industry can give a significant boost to the development of the tourism sector.

We conducted a content analysis of state programs for tourism development of Spain, France, Italy, Canada, Switzerland, Thailand, the Russian Federation and Kazakhstan. These programs combine such concepts as innovation, tourism products, digitalization, competitiveness, investment, management, and quality [11-21] (Table 2).

Great emphasis is placed on *innovation* in Tourism 2020 Spanish Tourism Plan Horizon 2020 – 111 times. *Tourism product* is mentioned – 8 times and *product* – 210 times in Tourism 2020: Spanish Tourism Plan Horizon 2020, 78 times in the Strategy for the development of tourism in the Russian Federation for the period up to 2035. *Digitalization* is mentioned 89 times in the Tourism Strategy Of the Swiss Confederation, *Competitiveness* – 77 times in Tourism 2020: Spanish Tourism Plan Horizon 2020. In the State program for the development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan for 2019 – 2025 *Investment* more notably than in other countries – 95 times and 47 times in the Canada program named Creating middle class jobs: A Federal tourism growth Strategy. To the management the most attention is paid in the State program for the development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan for 2019 - 2025 – 60 times, in Tourism 2020 Spanish Tourism Plan Horizon 2020 – 58 times. *Quality* is mostly mentioned in The Second National Tourism Development Plan (2017-2021) Thailand – 151 times [11-21]. In General, the content analysis presented the state

Table 2

The content analysis of state programs for tourism development

Countries	Innovation	(Tourism) product	Digital	Competitiveness	Investment	Management	Quality
Sustainable tourism strategy of Spain 2030	4	21	20	8	-	-	21
Tourism 2020 : Spanish Tourism Plan Horizon 2020	111	8 / 210	-	77	28	58	-
2022 Tourism Strategy Development Plan (France)	9	-	-	-	6	-	-
Strategic Tourism Plan 2017-2022 (Italy)	13	-	5	15	-	-	12
Creating middle class jobs: A federal tourism growth Strategy (Canada)	5	-	-	-	47	-	-
Tourism Strategy Of the Swiss Confederation (Switzerland)	28	-	89	20	34	-	-
The Second National Tourism Development Plan (2017-2021) Thailand	10	10	16	23	-	-	151
Tourism development strategy in the Russian Federation for the period up to 2020	10	-	-	-	40	23	48
Tourism development strategy in the Russian Federation for the period up to 2035	-	78	18	-	35	-	-
State program for the development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan for 2019 - 2025	5	11	6	-	95	60	-
The concept of development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan until 2023	3	20	-	-	18	-	14
Note. Compiled by authors based on source [11-21]							

of the tourism industry development and in what direction it should be developed. We noticed that Innovation is closely linked to investment and digitalization, and tourism products, they must be competitive and of high quality. And all these processes have to be managed effectively.

For innovative development of tourism industry of Kazakhstan it is necessary to follow the model of the innovation-oriented policy in the field of tourism which includes innovation creation mechanism, investment in attractions, endogenous growth potential, new bundles of services and markets, competitive structure. Innovation creation mechanism (ICM) helps to eliminate the barriers to innovation and to make innovation processes a matter of routine. Creative entrepreneurs, sector specific knowledge, human resources, R&D support are needed to improve existing structures, take advantage of the endogenous growth potential of destinations. Innovations are a way of making sure that the economic structures of destinations will always be dynamic. Existing products and services have to be upgraded. In improving competitive structure it is important to speed up restructuring for the creation of entirely new structures. But without cooperation it is incapable of innovating and offering the customer added value. Structures will become more competitive when company grows in size.

We conducted a country-specific comparative review of the countries that we have studied in this article according to the Travel and Tourism Competitiveness Index Report-2019 by following criteria: T&T Share of GDP, international tourist arrivals, International tourism inbound receipts, average receipts per arrival, T&T industry employment (Table 3).

At the above-mentioned table according to the TTCI rank in 2019, the first places belong to Spain, France, Germany, unfortunately Kazakhstan ranks 80th place. As for the T&T Share of GDP indicator, Thailand, Iceland, Greece have the highest indicators of 8.5-9.6%, while the Russian Federation, Romania and Kazakhstan have the lowest indicators of 1.2-1.8 %. The number of international tourist arrivals leads France (86 917 700) and Spain (81 868 500 million), but

Kazakhstan, possessing enormous territory, lags behind by far (4 559 500 million). International tourism inbound receipts are higher in the United States (210,747. 0 million) and less in Kazakhstan (1,780.5 million) [10].

Average receipts per arrival more in USA, UK, UAE (527-529 usd), less in Austria (402 usd). T&T industry GDP in million usd is higher in the USA (554,872. 9 mln. usd), while in Kazakhstan this amount is 185 times less (2,998.4 mln.usd), and Bulgaria, Iceland, Slovakia, Luxembourg have low indicators from 2,026.9 to 2,872.7 mln. usd. Leader in T&T industry employment is USA with 5,793,400 jobs, Kazakhstan has only 186,200 jobs, this is 31 times less, Slovakia has 68,500 jobs. T&T industry Share of Employment % high in Greece-12.7 % and low in Russia (1.2), Turkey (1.8 %) and Kazakhstan (2.2%) [10].

As we can see, countries that have included innovation in their tourism policies are in a favorable position. Nevertheless, they continue to compete to achieve even better results every year. Therefore, it is very important for Kazakhstan to switch to innovative development. The lack of innovative strategies affects the contribution of tourism to the country's GDP, the impact on the balance of payments, the volume of investment in tourism, the reduction of tourist flows and, as a result, the amount of tax revenue generated by the tourism industry. For example, every dollar spent on Brand USA has already returned to the US economy in a 47-fold amount due to the costs of tourists. Malaysia has managed to increase the number of tourist arrivals to 25 million in a short period of 10 years. Two years later, after the Fukushima tragedy, Japan was able not only to restore, but also to increase the flow of tourists.

Trends in the development of the tourism industry indicate that strategic alliances and global associations operate effectively on a global scale, implementing a single management principle and a common development strategy to achieve the highest results from their activities. They seek to expand their area of activity, establish long-term strategies for company development, improve the organizational structure of management, make investment decisions, use recreational, investment and other resources in

Table 3

Country-specific comparative review according to the Travel and Tourism Competitiveness Index Report-2019

Countries	TTCI rank	T&T Share of GDP %	International tourist arrivals, million	International tourism inbound receipts, million/usd	Average receipts per arrival, usd	T&T industry GDP, million/usd	T&T industry employment, jobs	T&T industry Share of Employment, %
Spain	1	5.4	81 868 500	68 114.1	513.5	78 464.0	958 100	5.0
France	2	3.9	86 917 700	60 680.7	438.5	109 404.9	1 296 700	4.6
Germany	3	3.5	37 451 500	39 823.4	441.5	138 987.8	3 065 300	6.8
USA	5	2.7	76 941 400	210 747.0	529.5	554 872.9	5 793 400	3.7
UK	6	3.7	37 651 000	49 048.7	528.5	105 283.6	1 697 300	4.8
Italy	8	5.6	58 253 000	44 233.2	456.5	117 336.8	1 543 100	6.6
Canada	9	2.0	20 794 100	20 328.5	418.5	33 995.7	751 800	4.0
Switzerland	10	2.7	11 133 000	16 273 8	517.5	19 079 1	173 000	3.4
Austria	11	7.7	29,460,300	20,460.0	402.5	35,298.8	392,700	8.7
Portugal	12	7.1	21,200,000	17,118.7	499.5	16,905.0	389,200	8.1
Norway	20	3.5	6,252,000	5,399.9	491.5	15,209.0	158,900	5.9
Luxembourg	23	4.1	1,045,900	4,552.1	471.5	2,872.7	15,700	5.9
Greece	25	8.5	27,194,200	16,527.7	443.5	18,309.9	485,500	12.7
Iceland	30	9.0	2,224,100	3,011.3	450.5	2,346.9	15,200	7.6
Thailand	31	9.6	35 482 500	57 477.0	521.5	48 863.1	2 436 300	6.5
UAE	33	5.5	15 790 000	21 048.3	527.5	22 059.4	335 300	5.3
Russia	39	1.2	24 390 000	8 944.6	502.5	19 400.0	839 300	1.2
Turkey	43	4.3	37 603 000	22 478.0	524.5	33 783.9	532 100	1.8
Bulgaria	45	3.1	8,883,000	4,045.0	413.5	2,026.9	93,000	2.9
Romania	56	1.5	2,760,100	2,527.1	501.5	3,687.7	222,500	2.6
The Slovak Republic	60	2.6	7,620,000	2,923.4	510.5	2,750.1	68,500	2.7
Egypt	65	6.2	8 156 000	7 774.9	433.5	15 418.5	1 156 000	4.4
Kazakhstan	80	1.8	4 559 500	1 780.5	460.5	2 998.4	186 200	2.2

Note. Compiled by authors based on sources [10]

Table 4

The comparative analysis of the largest receptive tour operator companies

Criteria	Turkey		Russia	Greece	Germany	UAE		Thailand	Kazakhstan	
	Cattour	Anex Tourism Group	Pegas touristic	Mouzenidis Group	TUI Group	Al Khalidiah Tourism	Royal Park Tourism Services	Sayama Travel Group	Asia Discovery	ACT K azakhstan
Foundation year	1997	1996	1994	1995	1997	1996	1992	- (2008)	2001	2008
Own car park	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Staff of guides	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Long Term Hotel Management	-	+	+	+	+	+	+	-	-	-
Own airlines	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-
Branchs in hotels	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
Representative offices abroad	-	+	+	+	+	+	+	+	-	-
Affiliated companies	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+
Shares on the stock exchange	-	+	-	-	+	-	+	-	-	-
The concept implemented in hotels	-	+	-	-	+	-	-	-	-	
Served tourists	-	-	-	-	27 mln	-	-	-	-	20000
Employees	-	-	-	>3000	70 000	-	-	201-500	-	-
Turnover					€19bln	-	-	-	-	-
Operating result					€893mln	-	-			
Составлено авторами [22-31]										

those places and directions that promise long-term growth prospects and opportunities to benefit from tourism activities.

Let us consider the largest receptive tour operator companies of Turkey, the Russian Federation, Greece, Germany, the United Arab Emirates, Thailand and Kazakhstan which were selected for comparative analysis. The criteria and their results are shown in the table below.

From the short review above, key findings emerge the following:

1. Superior results are seen for foreign tour operators that maintains a transport park, for example, the Greek tour operator Mouzenidis

Group owns 100 buses, while domestic tour operators in Kazakhstan mostly rent buses of transport companies, as a result, the tour cost would be expensive and the quality of provided services may differ from service standards of tour company like the uniform of the drivers, the cleanliness of the cabin, the serviceability of the microphone and etc. [25].

2. There is also important difference in guide services, as a case in point Royal Park Tourism Services in the UAE employs 60 licensed guides, including 15 hotel guides. In Kazakhstan, guides typically work as freelancers and generally, tour companies recruit them according their needs,

there are rarely companies that have staff guides [28].

3. Another promising finding is that tour operators in Turkey, Greece, the United Arab Emirates, Russia, and Germany own their hotels or practice Long Term Hotel Management expanding by that their borders: *Anex Tourism Group* operates *Asteria*, *Selectum*, *Utopia World Resort 5**, *Pegas touristic - Dessole*, *Swandor (Топкәпә)*, *PGS*, *Mouzenidis Group - Bomo Hotel*, *TUI Group*: *RIU*, *TUI Magic Life*, *Grupotel*, *Iberotel*, *Robinson*, *Sol Y Mar Club*, *Barut*, *TT Hotels*, *Jaz*, *Atlantica*, *Blue Diamond*, *Dorffhotel*, *Toskana Resort Castelfalfi*, *Karisma*, *Nordotel*; *Al Khalidiah Tourism - Villa Al Khalidiah*, *Marhaba Resort*; *Royal Beach Resort & Spa*, *Ewan Sharjah*; *Royal Park Tourism Services - 5 hotels Savoy Suites Hotel Apartments (HA)*; *Savoy Central HA*; *Savoy Park HA*; *Savoy Crest HA*; *Marcopolo Hotel* [22-28]. Unfortunately, in Kazakhstan at the moment Long Term Hotel Management have not yet practiced, particularly tour operators conclude an agreement with hotels on blocks of rooms for a specific period or specific events, for example, during the international specialized exhibition EXPO-2017 ITC «Complete Service» LLP allocated a block of rooms at «RIXOS PRESIDENT ASTANA» 5* hotel and rented block of apartments in a new residential building.

4. In international practice, tour operators possess their own airlines, aircraft fleets, for example, *Mouzenidis Group* owns *Ellinair*, *TUI Group* maintains 6 airlines, 150 airplanes, 18 cruise liners primarily contributing to the development of inbound tourism [25-26]. In Kazakhstan, the situation is different, because tour operators charter boards to Turkey, Thailand, Egypt or take a block of seats of different airlines to the UAE and other countries working for outbound tourism. Recently, tour operators began to take a block of seats on trains and planes in the direction of Alakol, it is a big impetus for the development of domestic tourism.

5. One of the major advantages of overseas tour operators is that they have representative offices abroad and branches in hotels for efficient work, which allows to attract tourists and offer more excursions and other services of companies.

6. Particular attention is paid to the affiliated companies or various departments of tour operators specializing in individual segments: each of them works in its own direction, their tasks are different, but the aim is the same – tourist flow and a big profit. For example, *Cattour* works on mass tourism, while its affiliated company – *Mai Excellent Concierge Service* specializes in individual VIP services like transfer from the airport to the hotel by helicopter; *Mouzenidis Group* operates *Mouzenidis Intour* that works on inbound tourism, *Ellin Camp* (children's camps) and *Elion Club* differs with its children's concepts in hotels, *Wedding Melody* tasks wedding events, *Active MICE - business events*, *Grekodom Development* works on real estate rentals; *Greek Furs* practice exclusively on fur tours. Turkish leading tour operator *Consul Travel Service* divided their provided services into different departments as *Consul Luxury Service*, *Consul Wedding Service*, *Consul MICE service*, *Consul Sport service*. As for Kazakhstan, it is presented as follows: *ACT Kazakhstan* integrates *Almaty City Tour*, *Astana City Tour*, *ACT Adventure*, *ACT MICE*, *ACT Training*, but in most cases, the work of tour operators is not divided into such segments and the same manager works on both mice segment and sport service requests [22-31].

7. In addition, foreign tour operators are actively involved in implementing their Hotel Management concepts: *Angel Kids Club* of *Anex Tourism Group*, *Fun&Sun*, *Day&night* connected, *SMART*, kid's club "Mini Toucan" *TUI SENSIMAR*, *TUI Sensatori*, *TUI Family Life*, *TUI Suneo* of *TUI Group* [23, 26]. In Kazakhstan, there is currently no such feedback between the hotel and tour operators.

8. The more creativity, the more tourists. For example, *TUI group* served 27 million tourists, its turnover \$19 bn, operating result - \$893mln., besides the corporation has shares on the stock exchange named *TUI Group-London* stock exchange, it is included in the *FTSE 100* index [26]. *ACT Kazakhstan* served 20,000, *Kazunion* 400,000 tourists. Unfortunately, other tour operators do not have information in the public domain, due to the fact that it is a trade secret. Tour operators also contribute employment, for example, *Mouzenidis Group* more than 3000

employees, TUI Group-70 000, Sayama Travel Group 201-500 employees [25, 26, 29].

From the outcome of our investigation it is obvious that travel business needs support or encouragement, motivation to turn into a large multinational corporation. For example, tour operators that provide an increase in foreign tourists from 10 «target» countries that have visited Russia can receive subsidies from the Federal budget. The principle of subsidization is financial support for the accommodation of tourists for more than 2 nights in a hotel, not for tourist products. The total amount of the subsidy will be made up of the base amount multiplied by 3 factors, such as the length of stay, the hotel category, and the amount ranked according to the category of regions. The amount of the subsidy per tourist can vary from 1 thousand to 9 thousand 600 rubles (when applying all the maximum values of coefficients) [32].

The key management principles, representing general trends for tourism companies were established to determine the tasks of managing the innovative development of the tourism industry [33].

1. *The Principle of international competitiveness* focuses on the high level of tourism services.

2. *The Principle of new tasks* ensures the solution of qualitatively new tasks that lead to the need to focus on the innovative path of development.

3. *The Principle of a systematic approach and complexity of tasks* is necessary to meet the established goals and criteria.

4. *The Principle of reengineering* is the continuous development of a travel business as a travel network.

5. *The Principle of unity and updating of the information base* is necessary to solve the entire set of tasks of managing a travel company.

6. *The principle of matching the capacity of different parts of the system* is important to avoid overloading of the system links, leading to their inefficient use in the tourist complex.

7. *The principle of rational combination of unification and exclusivity of services.* In this case, management systems should not lead to significant complexity of standard solutions, but at the same time it have to preserve the exclusivity of the provided services.

Conclusion. Despite the fact that Kazakhstan is striving to become a tourist destination, tourist products are very poorly developed.

Therefore, it is very important to reconsider management approaches and in this regard, increasing the role of innovation management. Firstly, the innovative problems of tourism are typically followed by investment ones. Secondly, strengthening the innovative orientation of tourism are seen in organizational and managerial changes. Thus, measures to enhance the quality management system of tourist services through innovation require the involvement of all levels of the tourism industry management. Thirdly, planned innovations should be measurable, innovative intentions should be relatively time-oriented by setting deadlines to achieve the desired outcomes; moreover, innovative goals should be achievable even in the case of possible risks, difficulties and uncertainty; development program's goals should be mutually coherent and consistent.

References

1. UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex. -2020. -Vol.18 (1). January
2. UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex. -2020. -Vol.18 (3). June
3. Маклашина Л.Р. Факторы, влияющие на развитие инновационной деятельности предприятий индустрии туризма // Креативная экономика. – 2012. – Т. 6. – № 5. – С. 116-120.
4. Ali. A., Frew A. Technology innovation and applications in sustainable destination development. Information Technology & Tourism. – 2014. – Vol.14 (4). –Pp. 265-290.
5. Sorensen F., Sundbo J. Potentials of user-based innovation in tourism: The example of GPS tracking of attraction visitors// In G. A. Alsos, D. Eide, & E. L. Madson (Eds.). Handbook of research on innovation in tourism industries. 2014.– Pp. 132-153.
6. Hjalager A.M. 100 innovations that transformed tourism» // Journal of Travel Research. – 2015. – Vol. 54. – P. 3-21.

7. Alsos G.A., Eide D., Madsen E.L. Introduction: innovation in tourism industries. Handbook of Research on Innovation in Tourism Industries., Chapter 1. – 2014. – P. 1-24.
8. Бессонова Г.Б. Организационные модели государственного регулирования туризма за рубежом // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2016. –Т. 60. – №1. – С. 21-24.
9. OECD Tourism Trends and Policies 2020, OECD Publishing, Paris [Электрон. ресурс] - URL: <https://doi.org/10.1787/6b47b985-en>. (Дата обращения: 20.06.2020).
10. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019: Travel and Tourism at a Tipping Point. [Электрон. ресурс] - URL : http://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf (Дата обращения: 20.06.2020).
11. Sustainable tourism strategy of Spain 2030. [Электрон. ресурс] - URL: <https://turismo.gob.es/es-es/estrategia-turismo-sostenible/Documents/directrices-estrategia-turismo-sostenible.pdf> (Дата обращения: 20.06.2020).
12. Tourism 2020 : Spanish Tourism Plan Horizon 2020 [Электрон. ресурс] - URL:https://www.modul.ac.at/uploads/files/research/tourmis/2008/International_Seminar_Spanish_Tourism_Plan_de_Paz.pdf (Дата обращения: 20.06.2020).
13. 2022 Tourism Strategy Development Plan [Электрон. ресурс] - URL: <https://api-site-cdn.paris.fr/images/98499> (Дата обращения: 20.06.2020).
14. Strategic Tourism Plan 2017-2022 of Italy [Электрон. ресурс] - URL: TurismoMiBACT/piano-strategico-del-turismo-20172022-eng (Дата обращения: 20.06.2020).
15. Creating middle class jobs: A federal tourism growth Strategy. [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.ic.gc.ca/eic/site/134.nsf/eng/00003.html> (Дата обращения: 20.06.2020).
16. Tourism Strategy Of the Swiss Confederation (Switzerland). [Электрон. ресурс] - URL: https://www.seco.admin.ch/seco/en/home/Standortfoerderung/Tourismuspolitik/Tourismusstrategie_des_Bundes.html (Дата обращения: 20.06.2020).
17. The Second National Tourism Development Plan (2017-2021) of Thailand. [Электрон. ресурс] - URL: https://www.thaiembassy.sg/press_media/news-highlights/thailand%E2%80%99s-national-tourism-development-plan (Дата обращения: 20.06.2020).
18. Стратегия развития туризма в Российской Федерации на период до 2020 года. [Электрон. ресурс] - URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102353142> (Дата обращения: 20.06.2020).
19. Стратегия развития туризма в Российской Федерации на период до 2035 года [Электрон. ресурс] - URL: <http://static.government.ru/media/files/Fj74rYOaVA4yzPAshEulYxmWSpB4lrM.pdf> (Дата обращения: 20.06.2020).
20. Государственная программа развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2019-2025 годы. [Электрон. ресурс] - URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000360> (Дата обращения: 20.06.2020).
21. Концепция развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2023 года. [Электрон. ресурс] - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39370590 (Дата обращения: 20.06.2020).
22. Cattour. [Электрон. ресурс] - URL: <http://www.cattour.com/> (Дата обращения: 20.06.2020).
23. Anex Tourism Group. [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.anextour.com/about> (Дата обращения: 20.06.2020).
24. Pegas Touristic. [Электрон. ресурс] - URL: <https://pegast.ru/> (Дата обращения: 20.06.2020).
25. Mouzenidis Group. [Электрон. ресурс] - URL: <https://group.mouzenidis.com/ru> (Дата обращения: 20.06.2020).
26. TUI Group. [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.tuigroup.com/en-en> (Дата обращения: 20.06.2020).
27. Al Khalidiah Tourism. [Электрон. ресурс] - URL: <http://alkhalidiah.com/> (Дата обращения: 20.06.2020).
28. Royal Park Tourism Services. [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.royalpark.net/> (Дата обращения: 20.06.2020).
29. Sayama Travel Group. [Электрон. ресурс] - URL: <http://ru.sayamatravel.com/> (Дата обращения: 20.06.2020).
30. Asia Discovery. [Электрон. ресурс] - URL: <http://www.asia-discovery.kz/ru/verRu.htm> (Дата обращения: 20.06.2020).
31. АСТ Kazakhstan. [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.city-tour.kz/index.php/kazakhstan-group-tours-calendar/item/148-about-company> (Дата обращения: 20.06.2020).
32. Вестник АТОР. [Электрон. ресурс] - URL: <http://atorus.ru> (Дата обращения: 20.06.2020).

33. Игнатъев А.В. Принципы, цели и задачи реализации инновационной стратегии управления туристическим бизнесом // Гуманизация образования. –2010. –№. 7. – С. 71-75.

References

1. UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex, January 2020, Vol.18 (1).
2. UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex, June 2020, Vol.18 (3).
3. Maklashina L.R. Faktoty, vliyaiushee na razvitiye innovatsionnoi deyatel'nosti predpriyatii industrii turizma [Factors Affected on Travel Industry Companies Innovation Activity Development], Kreativnaya ekonomika [Creative economy], 6(5), 116-120(2012). [in Russian]
4. Ali.A, Frew A. Technology innovation and applications in sustainable destination development, Information Technology & Tourism, 14 (4), 265-290(2014).
5. Sorensen F., Sundbo J. Potentials of user-based innovation in tourism: The example of GPS tracking of attraction visitors. In G.A. Alsos, D. Eide, & E.L. Madson (Eds.), Handbook of research on innovation in tourism industries. – Pp. 132-153.
6. Hjalager A.M. 100 innovations that transformed tourism, Journal of Travel Research, 54, 3-21(2015).
7. Alsos G.A., Eide D., Madsen E.L. Introduction: innovation in tourism industries. Handbook of Research on Innovation in Tourism Industries., chapter 1, 2014. -P. 1-24.
8. Bessonova G.B. Organizatsionnye modeli gosudarstvennogo regulirovaniya turizma za rubezom [Organizational models of state regulation of tourism abroad], Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo socialno-ekonomicheskogo universiteta [Bulletin of the Saratov state socio-economic University], 60(1), 21-24(2016). [in Russian]
9. OECD Tourism Trends and Policies. (Paris, OECD Publishing, 2020) [Electronic resource] Available at: <https://doi.org/10.1787/6b47b985-en>. (Accessed: 20.06.2020).
10. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019: Travel and Tourism at a Tipping Point. [Electronic resource] Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf (Accessed: 20.06.2020).
11. Sustainable tourism strategy of Spain 2030. [Electronic resource] Available at: <https://turismo.gob.es/es-es/estrategia-turismo-sostenible/Documents/directrices-estrategia-turismo-sostenible.pdf> (Accessed: 20.06.2020).
12. Tourism 2020: Spanish Tourism Plan Horizon 2020. [Electronic resource] Available at: https://www.modul.ac.at/uploads/files/research/tourmis/2008/International_Seminar_Spanish_Tourism_Plan_de_Paz_.pdf (Accessed: 20.06.2020).
13. 2022 Tourism Strategy Development Plan. [Electronic resource] Available at: <https://api-site-cdn.paris.fr/images/98499> (Accessed: 20.06.2020).
14. Strategic Tourism Plan 2017-2022 of Italy. [Electronic resource] Available at: [TurismoMiBACT/piano-strategico-del-turismo-2017-2022-eng](https://www.turismo.gov.it/piano-strategico-del-turismo-2017-2022-eng) (Accessed: 20.06.2020).
15. Creating middle class jobs: A federal tourism growth Strategy. [Electronic resource] Available at: <https://www.ic.gc.ca/eic/site/134.nsf/eng/00003.html> (Accessed: 20.06.2020).
16. Tourism Strategy Of the Swiss Confederation (Switzerland). [Electronic resource] Available at: https://www.seco.admin.ch/seco/en/home/Standortfoerderung/Tourismuspolitik/Tourismusstrategie_des_Bundes.html (Accessed: 20.06.2020).
17. The Second National Tourism Development Plan (2017-2021) of Thailand. [Electronic resource] Available at: https://www.thaiembassy.sg/press_media/news-highlights/thailand%E2%80%99s-national-tourism-development-plan (Accessed: 20.06.2020).
18. Strategiya razvitiya turizma v Rossiiskoi Federacii na period do 2020 goda [Tourism development strategy in the Russian Federation for the period up to 2020]. [Electronic resource] Available at: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102353142> (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]
19. Strategiya razvitiya turizma v Rossiiskoj Federacii na period do 2035 goda [Tourism development strategy in the Russian Federation for the period up to 2035]. [Electronic resource] Available at: <http://static.government.ru/media/files/Fjj74rYOaVA4yzPAshEulYxmWSpB4lrM.pdf> (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]
20. Gosudarstvennaya programma razvitiya turistskoi otrasli Respubliki Kazahstan na 2019 - 2025 gody [State program for the development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan for 2019 - 2025]. [Electronic resource] Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000360> (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]
21. Konceptsiya razvitiya turistskoj otrasli Respubliki Kazahstan do 2023 goda [The concept of development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan until 2023] [Electronic resource] Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39370590 (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]

22. Cattour. [Electronic resource] Available at: <http://www.catttour.com/> (Accessed: 20.06.2020).
23. Anex Tourism [Electronic resource] Available at: <https://www.anextour.com/about> (Accessed: 20.06.2020).
24. Pegas Touristic. [Electronic resource] Available at: <https://pegast.ru/>
25. Mouzenidis Group. [Electronic resource] Available at: <https://group.mouzenidis.com/ru> (Accessed: 20.06.2020).
26. TUI Group. [Electronic resource] Available at: <https://www.tuigroup.com/en-en> (Accessed: 20.06.2020).
27. Al Khalidiah Tourism. [Electronic resource] Available at: <http://alkhalidiah.com/> (Accessed: 20.06.2020).
28. Royal Park Tourism Services. [Electronic resource] Available at: <https://www.royalpark.net/> (Accessed: 20.06.2020).
29. Sayama Travel Group. [Electronic resource] Available at: <http://ru.sayamatravel.com/> (Accessed: 20.06.2020).
30. Asia Discovery. [Electronic resource] Available at: <http://www.asia-discovery.kz/ru/verRu.htm> (Accessed: 20.06.2020).
31. АСТ Kazakhstan. [Electronic resource] Available at: <https://www.city-tour.kz/index.php/kazakhstan-group-tours-calendar/item/148-about-company> (Accessed: 20.06.2020).
32. Vestnik ATOR [Bulletin of ATOR] [Electronic resource] Available at: <http://atorus.ru> (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]
33. Ignatiev A.V. Principy, celi i zadachi realizacii innovacionnoj strategii upravleniya turisticheskim biznesom [Principles, goals and objectives of the implementation of an innovative strategy for tourism business management], Gumanizaciya obrazovaniya. –2010. –№7. – Pp. 71-75. [in Russian]

К.Б. Тукибаева¹, Г.С. Жансеитова², А.А. Праневич³

^{1,2}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

³Беларусь мемлекеттік экономикалық университеті, Минск, Беларусь

Қазақстан Республикасындағы туризм саласының инновациялық даму бағытына көшу мәселелері

Аңдатпа. Ғылыми мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасының туристік саласының ерекшеліктері мен негізгі мәселелерін, сондай-ақ, инновациялық даму перспективаларын және оған кедергі келтіретін факторларды анықтау болып табылады. Авторлар әлемдік COVID-19 пандемиясының туризм индустриясына әсерін анықтап, туристік саланың басқару модельдерін зерттеді. Зерттеудің негізгі мазмұнын Қазақстандағы және шет елдердегі туризмді дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарламалардың контент-талдауы құрайды. Мақалада Travel and Tourism Competitiveness Index Report-2019 рейтингіне сәйкес жекелеген елдер бойынша салыстырмалы шолу жасалған. Сонымен қатар, ғылыми мақала әлемдегі ең ірі тuroператорлар мен ДМС-дің үздік тәжірибелерін еліміздің туризм саласына енгізу мақсатында орындалған салыстырмалы талдаумен толықтырылған. Осылайша, зерттеу нәтижесінің қорытындысы негізінде авторлар анықталған мәселелерді шешу бойынша бірқатар ұсыныстар жасады.

Түйін сөздер: инновациялық даму, инновациялық менеджмент, басқару жүйесі, инновацияға бағытталған туристік саясат, цифрландыру, туризмді дамыту стратегиясы, инновацияны құру механизмі, инновациялық қызмет.

К.Б. Тукибаева¹, Г.С. Жансеитова², А.А. Праневич³

^{1,2}Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

³Белорусский государственный экономический университет, Минск, Беларусь

Проблемы перехода к инновационному развитию туристской отрасли в Республике Казахстан

Аннотация. Целью данного исследования является выявление особенностей и ключевых проблем, а также перспектив инновационного развития туристской отрасли Республики Казахстан. Авторами выявлено влияние мировой пандемии COVID-19 на индустрию туризма, изучены модели управления туристской отраслью. Основное содержание исследования составляет контент-анализ государственных программ по развитию туризма в Казахстане и за рубежом. В статье представлен сравнительный об-

зор конкурентоспособности туристской индустрии по отдельным странам согласно рейтингу Travel and Tourism Competitiveness Index Report-2019. Данное исследование дополняется сравнительным анализом крупнейших туроператоров и ДМС в мире с целью перенятия их опыта. Таким образом, после полученных результатов исследований авторами были предложены рекомендации и решения выявленных проблем.

Ключевые слова: инновационное развитие, инновационный менеджмент, система управления, инновационно-ориентированная туристская политика, цифровизация, стратегия развития туризма, механизм создания инноваций, инновационная деятельность.

Information about authors:

Tukibayeva Kuralai – The main author, Ph.D. student of 6D051700 - «Innovation Management» specialty, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Zhanseitova Gulnara – Candidate of Economic Sciences, Assistant Professor of «Management» Department, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Pranevich Alla – Doctor of Economic Sciences, Professor of «World Economics» Department, Belarus State Economic University, Minsk, Belarus.

Тукибаева Куралай – «Инновациялық менеджмент» мамандығының докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Жансейтова Гүлнара – экономика ғылымдарының кандидаты, «Менеджмент» кафедрасының доценті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Праневич Алла – экономика ғылымдарының докторы, «Әлемдік экономика» кафедрасының профессоры, Беларусь мемлекеттік экономикалық университеті, Минск, Беларусь.

Қазақстандағы екінші деңгейдегі банктердің бизнес-үдерістерін басқаруда Big Data технологияларын пайдалану

Аңдатпа. Мақала Қазақстандағы екінші деңгейлі банктердің бизнес-процестерін басқаруда Big Data заманауи технологияларын қолдану мәселесіне арналған. Бұл ретте Big Data технологиясының негізгі құралдары ретінде: Hadoop, MapReduce, Data Mining қарастырылады. Сақталған ақпарат түріне сәйкес мәліметтер базасының жіктелуі келтірілген. Сондай-ақ, мақалада «Data Mining» негізгі бағыттарын мерзімі өткен берешекті басқару жұмысында қолдану көрсетілген. Бұдан басқа, Қазақстанның банк саласы үшін «Data Mining» технологиясының көмегімен шешілетін міндеттер қарастырылған.

Түйін сөздер: автоматтандыру, технологиялар, платформалар, деректер базасы, үлкен деректер, құрылымданған деректер, құрылымданбаған деректер, нашар құрылымданған деректер, датчиктердегі деректер, қаржылық деректер, әлеуметтік медиа деректері, мобильді деректер, алаяқтық, сегменттеу.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-120-126>

Елдің экономикалық жағдайы барлық салаларға, соның ішінде, банк саласына да әсер етеді. Несие бойынша мерзімі өткен берешек өсіп келеді және оны тиімді басқару қажеттігі туындайды. Байланыс орнату және мерзімі өткен берешекті реттеу клиенттер туралы мәліметтерді алу мәселесі өте өзекті мәселеге айналуға.

Клиентпен байланыс әртүрлі мақсаттар үшін қолдау көрсетіледі, біріншіден, банктің жаңа қызметтері туралы ақпарат беру үшін, екіншіден, клиенттің өзі пайдаланатын қызметі туралы хабардар ету үшін.

Клиенттердің байланыс ақпаратын жинау және жаңарту көптеген міндеттерге ие. Олардың бірі банктің мерзімі өткен берешекті жинау жөніндегі функциясын іске асыру шеңберінде онымен байланыс орнату мақсатында банктің клиенттер туралы байланыс ақпаратын іздеу және жинау болып табылады.

Банк секторының ұйымдары деректер негізінде өмір сүреді. Банк өнімдері мен қызметтері физикалық түрде болмайды және жақсы банк не істейтіні туралы жақсы түсінікке ие болуы керек. Нәтижесінде, құрылымы мен түсу жылдамдығы жағынан әртүрлі, үнемі өсіп келе жатқан мәліметтер көлемін тиімді пайдалануды үйренген банктер бәсекелестік күресте жеңіске жетеді. Дебеттеу, несиелеу және төлемдерге қатысты негізгі транзакциялық деректерден басқа, банктер қазіргі уақытта келесі деректерді жинайды, талдайды және пайдаланады:

- әлеуметтік желілер мен форумдардағы брендтің беделі туралы мәліметтер;
- өз клиенттері мен әлеуетті клиенттері туралы тиісті коммерциялық ұсыныстарды уақытылы жасау үшін мәліметтер;
- тәуекелдерді бағалау үшін сыртқы көздерден алынған деректер (соның ішінде, жаңалықтар).

Big Data технологияларын қолданудың осы бағыты банктердің мерзімі өткен берешектерін жинау функциясын ақпараттық қамтамасыз ету жөніндегі жөнге салынған тетікті ұсыну үшін одан әрі зерделеуді және дамытуды талап етеді.

Сонымен қатар, банк саласында Big Data технологиясын қолдануды одан әрі дамытуға болады. Бұл саладағы болашағы бар бағыттардың бірі-несие беру кезінде ескерілуі керек факторларды анықтау және талдау. Бұл көптеген айнымалылары бар модель құру туралы, бұл несиені қайтармау немесе клиенттің мерзімі өткен берешекке шығу қаупіне әсер ететін әртүрлі параметрлерді талдауға мүмкіндік береді.

Банктер саласында бұрын қолданылған бағдарламалар мен аппараттық құралдар мұндай үлкен көлемді деректерді толық талдауға және өңдеуге мүмкіндік бермейді.

Big Data технологиялары бұл банктік өнімді сату стратегиясын талдау арқылы түзету және қызмет көрсету векторын жалпыдан жеке ауыстыру арқылы банктік бизнестің кірістілігін арттырудың бірден-бір әдісі.

Big Data құрылымдалған ақпаратпен де, суреттер, мәтін, бейнелер сияқты құрылымданбаған деректермен де жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

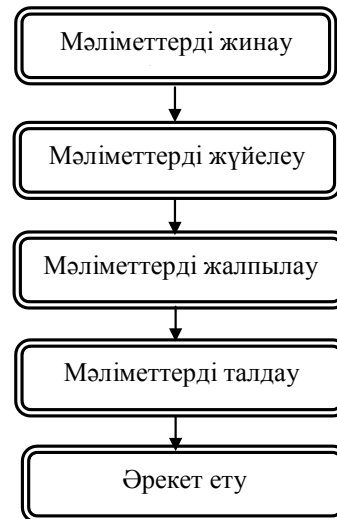
Big data ақпараттық технологиялары – нақты нәтижелер мен қорытындылар алу үшін құрылымдалған және құрылымдалмаған деректердің үлкен, таратылған және үздіксіз өсіп келе жатқан көлемін өңдеуге арналған тәсілдер жиынтығы.

Big Data нақты уақыт режимінде осындай деректерді талдау және уақытылы жауап беру үшін жеткілікті жылдамдықпен гетерогенді деректердің үлкен көлемін басқару мүмкіндігі ретінде анықтауға болады.

Big Data үш негізгі ерекшелікке ие [1]:

- көлемі, яғни деректер мен саны;
- жылдамдық, деректерді өңдеу жылдамдығы;
- вариативтілік, яғни әр түрлі мәліметтер саны.

Банктердің бизнес-дерістерін басқарудағы үлкен деректер (Big Data) технологиясын басқару циклі 1-суретте берілген.

1-сурет. Үлкен деректер технологиясын басқару циклі

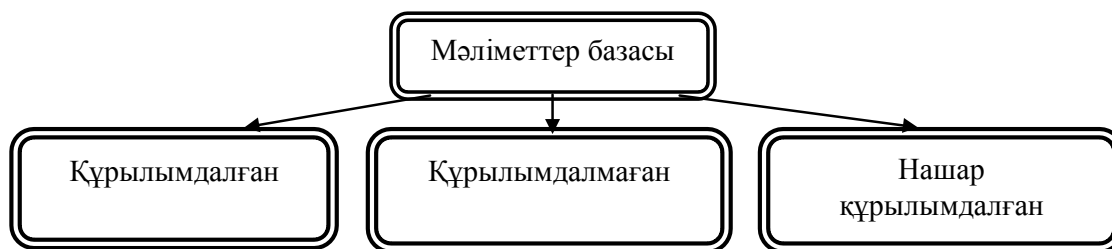
1-суреттен циклдің бірінші кезеңі деректерді жинау, содан кейін оларды жүйелеу және жалпылау болатындығын көруге болады. Осыдан кейін деректерді нақты тапсырманы ескере отырып, талдауға болады. Деректерді тексеру мәселесі де, әсіресе, маңызды болып саналады. Деректерді әртүрлі көздерден біріктірген кезде олардың бір-бірімен байланысты екеніне көз жеткізу керек. Сонымен қатар, кейбір деректер көздерінде қорғау мен басқарудың тиісті деңгейін қамтамасыз ету қажет және ол құпия ақпарат болуы мүмкін.

Big Data технологиясының құндылығы бұл ұйымдарға тиісті мәліметтер базасын құра отырып, әртүрлі ақпараттың үлкен көлемін сақтауға, сонымен қатар, оларды басқаруға және қойылған міндеттерге сәйкес қажетті жылдамдықпен өңдеуге мүмкіндік береді [2].

Big Data технологиялары бұл құрылымдалған және құрылымдалмаған деректердің үлкен көлемімен жұмыс істеу әдісі.

Сақталған ақпарат түріне сәйкес мәліметтер базасы мындай түрінде ұсынылған үш топқа бөлінеді (2-сурет).

Сақталған ақпарат түрі бойынша мәліметтер базасының жіктелуі құрылымдалған мәліметтер базасында белгілі форматы бар ақпарат болады (мысалы, сөздер мен сандар комбинациясы, күндер, клиенттердің мекен-жайы, атаулары және т.б.).

2-сурет. Ақпараттың сақталу түрлеріне қарай мәліметтер базасының жіктелімі

Құрылымдалған деректер базасында сақталатын ақпаратқа деректердің жалпы көлемінің шамамен 20%-ы жатады. Құрылымдалған деректер көздері мыналар болып табылады:

- датчиктердегі деректер (мысалы, GPS);
- қаржылық деректер (мысалы, биржадағы саудаға қатысты деректер);
- веб-сайттарға кіру туралы мәліметтер;
- клиенттердің әртүрлі сайттарда, мысалы, әлеуметтік сауалнамаларға қатысқан кезде енгізген кез-келген деректері.

Құрылымдалмаған деректер базасында белгілі бір пішімі жоқ ақпараттар болады. Құрылымдалмаған ақпараттың үлесіне барлық деректер көлемінің көп бөлігі (шамамен 70%) жатады. Осылайша, банктегі ақпараттың көп бөлігі құрылымсыз болып келеді. Құрылымдалмаған деректер көздері мыналар болып табылады:

- спутниктік суреттер және бейнеқұжаттар (бейнетіркегіштердегі жазбалар);
- әлеуметтік медиа деректері (YouTube, Twitter және т.б.);
- мобильді деректер (мәтіндік хабарлар, орналасқан жері туралы ақпарат).

Нашар құрылымдалған ақпарат құрылымдалған және құрылымдалмаған ақпараттың сипаттамаларына ие және нақты стандарттарға сәйкес келмейді.

Нашар құрылымдалған ақпаратқа EDI, SWIFT және XML стандарттары форматтары кіреді. Осы типтегі ақпаратты күрделі деректерді өңдеудің аралық нәтижесі ретінде қарастыруға болады.

Big Data-мен жұмыс істеуге мүмкіндік беретін көптеген құралдар, технологиялар бар, оларға: Hadoop, MapReduce, Data Mining жатады.

«Hadoop» платформасы көптеген есептеу түйіндерінде деректерді параллель өңдеу-

ді ұйымдастырады, бұл есептеуді жеделдету арқылы кідірістерді азайтуға мүмкіндік береді.

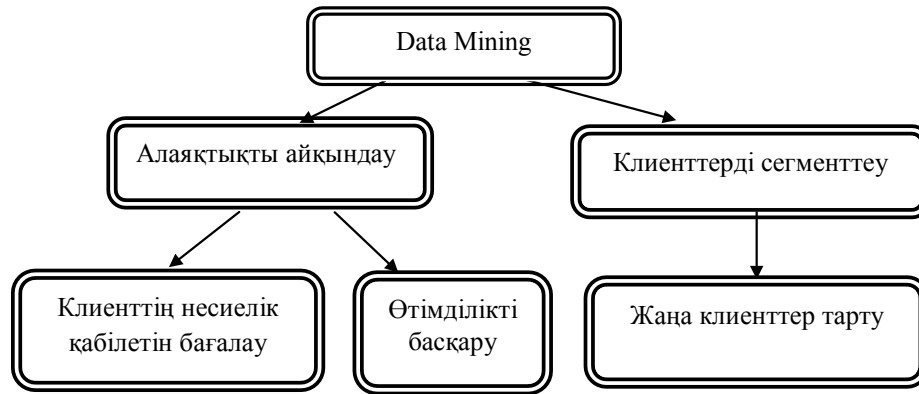
«Hadoop» екі негізгі компонентті қамтиды: деректердің петабайттарын сақтауға қабілетті жоғары масштабты тарату файлдық жүйесі және пакеттік режимде есептеулерді жүзеге асыратын жоғары масштабты MapReduce механизмі.

MapReduce бұл «Google» компаниясы пакеттік режимде үлкен көлемдегі деректерді қамтитын мүмкіндіктер жиынтығын тиімді орындау үшін жасаған технология. «Map» компоненті тапсырмаларды көптеген жүйелер арасында бөледі, олардың жүктемесін таратады, сонымен қатар, жүйені ақаулардан кейін қалпына келтіреді, ал «reduce» функциясы барлық элементтерді біріктіріп, нәтиже қалыптастырады.

Үлкен деректермен жұмыс істеу үшін әлемдегі ең танымал жүйелердің бірі – «Data Mining» жатады. «Data Mining» - біртекті емес көпөлшемді деректердің кез келген фрагменттерін сипаттауға қабілетті шаблондарды автоматты түрде іздеу мақсатында ақпаратты өңдеуге мүмкіндік беретін технология. «Data Mining» қолдану аймағында шектеулер жоқ. Бұл жүйеде қолданылатын профильдеу бағдарламасы банк клиенттеріне несие беру кезінде тәуекелді бағалау үшін қолданылады [3].

Банк саласындағы «Data Mining» көмегімен шешілетін міндеттер 3-суретте қарастырылған.

Алаяқтықты анықтау кейіннен банк алаяқтық деп таныған банктік операцияларды талдау нәтижесінде жүйемен анықталған «күдікті мінез-құлық стереотиптерін» қолдану арқылы жүзеге асырылады [4]. Күдікті

3-сурет. Банк саласында «Data Mining» технологиясын пайдаланудың негізгі бағыттары

жағдайларды анықтау белгілі бір уақыт аралығында дәйекті операциялардың жиынтығын пайдалану арқылы жүзеге асырылады. Егер болашақта жүйе ағымдағы операцияны күдікті деп қабылдаса, банк қызметкері «Data Mining» көмегімен алынған ақпаратқа назар аудара отырып, мысалы, белгілі бір картамен операцияларды бұғаттауға құқылы.

Қарастырылып отырған талдаушылық технологияны қолданбай клиенттің несиелік емес қабілеттілігін анықтау негізінен банк қызметкерлерінің клиенттердің сенімділігі немесе сенімсіздігі туралы субъективті идеяларына негізделген.

«Data Mining» құралдары клиенттерді адал және сенімсіз қарыз алушыларға бөліп жіктейді. Сонымен қатар, қарыз алушыны тәуекел топтары бойынша жіктеуге, яғни несиелеу мүмкіндігі туралы мәселені шешуге ғана емес, сонымен қатар, несие лимитін, ол бойынша пайыздарды және қайтару мерзімін белгілеуге болады [5].

«Data Mining» құралдарының көмегімен банк, сондай-ақ, клиенттерді сегменттеуді жүзеге асырады, бұл сізге ең тиімді клиенттердің «профилін» табуға және табылған «профильге» сәйкес келетін клиенттерді тарту үшін өзінің маркетингтік саясатын одан әрі баса көрсетуге мүмкіндік береді.

«Data Mining» сыртқы көздерден келіп түсетін деректерді банктердің қолда бар деректер базаларымен біріктіре отырып және ақпараттың үлкен көлемін өңдей отырып, банктерге өз клиенттерінің құндылықтарының болжамды модельдерін құруға және

тиісінше әрбір санатқа қызмет көрсетуге көмектеседі [6].

Жаңа клиенттерді тарту мақсатында Банк клиенттерді «тиімдірек» және «аз тиімді» деп жіктейді. Клиенттердің ең тиімді сегментін анықтағаннан кейін банк «неғұрлым тиімді» клиенттер тобы арасында клиенттерді тарту бойынша неғұрлым белсенді маркетингтік саясат жүргізеді.

Біздің білуімізше, Қазақстан банк секторында әзірге Сбербанк АҚ «Data Mining» талдаушы жүйесін бірден бір пайдаланшы болып табылады. Себебі ол банктің бас құрылтайшысы Ресейдегі Сбербанк АҚ және онда бұл технологиялар белсенді түрде қолданылуда.

Банктеріміздің заманауи технологияларды пайдаланудың маркетингтік артықшылықтарын сипаттайды. «Data Mining» жүйесін пайдалану арқылы банкте алаяқтықпен күрес, сату тиімділігін арттыру және банктің жаңа клиенттерін тарту және қолда бар клиенттерін ұстап қалу технологияларын жетілдіру бойынша тұрақты жұмыс жүргізілуде.

Банкте банктік транзакцияларды, банкоматтардан және банктің басқа жабдықтарынан түсетін деректерді, адалдық бағдарламаларының деректерін, мемлекеттік құрылымдардың, әлеуметтік желілер мен коллекторлық агенттіктердің ақпаратын талдау негізінде клиенттердің жеке профильдерін қалыптастыратын үлкен деректер бойынша зертхана жұмыс істейді.

Жалпы озық талдаушылық құралдарды қолдана отырып, банк нақты уақыт режимінде бизнесінің негізгі бағыттарын, тиімді нұсқа-

уларды қамтамасыз ете отырып, деректердің көлемін, жылдамдығын және алуан түрлілігін бәсекелестік артықшылықтарға айналдыра алады, соның ішінде:

- клиенттердің күтілімдерін басқару;
- жедел басқаруды оңтайландыру;
- тәуекелдерді басқару.

Қазіргі заманғы банктер өнім желісіне емес, өз клиенттерінің нақты қажеттіліктерін сапалы қанағаттандыруға бағытталған. Клиенттермен жұмыс жасауда сәтті болу үшін ең бастысы мыналар:

- интерактивті жеке сөйлесу арқылы клиентті тарту;
- Интернет және мобильді құрылғылар арқылы, соның ішінде, нақты уақыт режимінде дәйекті, көп арналы байланысты қамтамасыз ету;
- өнімдерді сату цикліндегі клиенттер үшін маңызды сәттерді анықтау және дәл осы сәттерде әрекет ету;
- тиісті қызметтерді жылжыту және сату арқылы клиенттің белгілі бір әрекеттеріне жедел жауап беру.

Big data шешімдерін ағымдағы банктік шешімдерге енгізе отырып, сонымен бірге, өнім идеологиясын клиентке бағытталған идеологияға айналдыруға болады. Жұмыстың әртүрлі кезеңдерінде жалпы технологияның енуі шығындарды азайтуға мүмкіндік береді.

Талдаушылық тәсіл және жылдам реакция уақыты бұрынғы клиенттерді ұстап қалу көрсеткіштерін жақсартады, оларға жақсы қарым-қатынас, жаңа маркетингтік ұсыныстарды сату көрсеткіштері олардың маңыздылығы мен уақтылығына байланысты, сонымен қатар, брендке адалдық пен сенімділікті қалыптастырады.

Бұл технологияны қолдану банкке және тұтастай алғанда, банк жүйесіне айтарлықтай экономикалық әсер етуі мүмкін, өйткені мерзімі өткен қарызды тиімді жинау мерзімі өткен несиелер бойынша резервтер құру шығындарын азайтуды білдіреді.

Клиентке бағытталған трансформацияның негізгі технологиялық тіректері мыналар:

- клиенттің бірыңғай көрінісі (клиент туралы барлық деректердің бір жерде шолуын алу мүмкіндігі),

- микро-сегментациямен мақсатты маркетинг (белгілі бір клиент үшін бірегей маркетингтік ұсыныстарды қалыптастыру үшін аналитиканы қолдану),

- клиентпен көп арналы қарым-қатынасты қамтамасыз ету, оны жеделдету, шоғырландыру және автоматтандыру.

Несие беруді келісу кезеңдерінде Big data-ны енгізу банктің осындай операциялардан түскен кірістерін бірнеше есе арттыруға мүмкіндік береді, бұл келісу үшін талап етілетін уақытты қысқартады. Операциялық басқарудың неғұрлым кең келешегінде Big data тәсілі банк өнімдерін аймақ пен сатып алушы үшін мәміленің мәнін ескере отырып, дұрыс бағамен ұсынуға мүмкіндік береді.

Тәуекелдерді басқару банктер үшін өте маңызды. Бұл мәдениет тәуекелдерді талдау іс жүзінде шешім қабылдауда қолданылуы үшін банктің ұйымдастырушылық мәдениеті мен операциялық моделінің бөлігі болуы керек.

Бүгінгі таңда Қазақстанда банк салаларындағы тәуекелдерді талдау әлеуетті жауапкершілікті тағайындаумен аяқталады. Капиталды тарту немесе капиталды салу туралы шешімнің тиімділігін іс жүзінде анықтау үшін тәуекелдерді сандық талдау және тәуекелдерді үнемі бақылау, оның ішінде, сыртқы ақпарат көздерін бақылау қажет. Тәуекелдерді сандық бағалаудың белгілі бір ресми моделін ұстану, сонымен қатар, банктерді реттеу стандарттарына сәйкес келу үшін қажетті шығындарды азайтады.

Бұл тәсілді енгізу үшін бүгінгі күні қауіп-қатермен жұмыс істейтін адамдардың санасын өзгерту қажет. Адамдарға шынымен ыңғайлы құралдарды ұсыну қажет. Сонымен, жұмыс ережелерін ұсынылған тәсілдің икемділігіне сәйкес болатындай етіп өзгерту қажет.

Big data-ға негізделген жүйе жалпы тәуекелдер архитектурасы, ақпараттық модель, есеп беру жүйесі және талдау, соның ішінде, ноу-хау және нақты уақыттағы талдау негізінде тәуекелдерді талдаудың келесі бағыттарын біріктіруге мүмкіндік береді:

- қаржылық тәуекелдер;
- реттеуге сәйкес келмеу тәуекелдері;
- операциялық тәуекелдер;

- қаржылық қылмыстардың тәуекелдері (AML, scam, Case Management);

- IT-тәуекелдер (қауіпсіздік, үдерістердің үздіксіздігі, деректердің сенімділігі).

Тәуекелдерді есепке алу жүйесін енгізу кезінде ұйымдағы тәуекелдерді басқару процестерінің өзара байланысының жалпы көрінісін сақтай отырып, нақты жағдайлардан бастау керек.

Қорыта айтқанда, Қазақстандағы банк саласында толығымен Big data инфрақұрылымына көшу өз кезегінде автоматтандырудың салдарынан кемшіліктерінен арылуға мүмкіндік береді. Бір жағынан, жалпы инфрақұрылым бүкіл ұйым үшін тиімділік көрсеткіштерін пайдалануға мүмкіндік береді. Екінші жағынан, Big data негізіндегі шешімдер объективті түрде күрделі және бірнеше есе көп ресурстарды қажет етеді.

Big data-ның заманауи тәсілімен талдау жүйелері жедел болып табылады. Әрбір жаңа модель қолданыстағы модельдердің бірінен мұрагері ретінде өз өмірін тар жағдайларда бастайды. Ол өзінің өміршеңдігін дәлелдеген сайын үлкен ақпарат ағынына қол жеткізе алады. Өміршеңдігін дәлелдеу үшін модель келесі беріктікке сынақтардан өтеді:

- Үйлесімділікті тестілеу режимінде модельдің заңдылығы жақсы нәтиже көрсететін мысалдармен тексеріледі.

- Оқыту режимінде модельдің сапасы басқа модельдердің тиімсіз нәтиже көрсеткен жағдайларымен салыстырылып тексеріледі.

Технологияны ойланбай енгізе отырып, тиімсіз жағдайға қалуға болады, яғни ол инфрақұрылымның басқарылуын нашарлатады және бүгінгі бәсекелестік артықшылықтарды жоғалтады.

Сондықтан бүгінгі банктер экономиканың жаһандануының зардаптарына өте сезімтал екенін біле отырып, уақытылы Big data-дағы қабылданатын заманауи шешімдер банк жұмысының нәтижелерінің тиімсіздік мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

Айта кету керек, банк секторында үлкен деректер технологиясын кеңінен қолдану айтарлықтай қаржылық инвестициялар қажеттілігімен, сауатты мамандардың жеткіліксіздігімен, сондай-ақ, банктік қызметтің әртүрлі салаларында тәуекелдерді бағалауға мүмкіндік беретін қосымша бағдарламалық шешімдерге қажеттілікпен күрделене түседі.

Қазіргі экономика жағдайында үлкен деректер технологиясы аясында жұмыс істейтін жоғарыда сипатталған аналитикалық жүйелер мен ақпаратты сақтау жүйелері ірі қаржы ұйымдарына нарықтағы бәсекелестік артықшылықтарын нығайту және болашақта қосымша кіріс алу үшін қажет деп айта аламыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Min Chen, Shiwen Mao, Yin Zhang, Victor C.M. Leung. Big Data. Related Technologies, Challenges, and Future Prospects. — Springer, 2014. -100 p.
2. Гурвиц Дж., Ньюджент А., Халпер М., Кауфман Ф. Просто о больших данных. - Москва: Эксмо, 2015. - 348 с.
3. Рудская Е.Н. Технологии профилирования заемщиков в банковской сфере: инновации в скоринге и минимизации рисков мошенничества / Е.Н. Рудская, Ю.Ю. Полтавская // Молодой ученый. - 2015. - № 24. - С. 567–574.
4. Терехов С. Кроссканальное решение по противодействию мошенничеству [Электронный ресурс] - URL: <http://www.journal.ib-bank.ru/pub/297> (Дата обращения: 20.06.2020)
5. Татаринова Л.В. Методические подходы к оценке финансовой устойчивости коммерческого банка. - Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2013. - 130 с.
6. Нестренко С. Технологии BigData для клиентской аналитики [Электронный ресурс]/ С.Нестренко. - URL: https://www.ibm.com/ru/events/presentations/connect2014/12_connect14.pdf. (Дата обращения: 20.06.2020).

References

1. Min Chen, Shiwen Mao, Yin Zhang, Victor C.M. Leung. Big Data. Related Technologies, Challenges, and Future Prospects. (Springer, 2014, 100 p.).

2. Gurvits Dj., Niudjent A., Khalper M., Kaufman F. Prosto o bolshih danyih [Just about big data] (Eksmo, Moscow, 2015, 348 p.). [in Russian]
3. Rudskaya Ye.N., Poltavskaya Iu. Tehnologii profilirovaniya zaemshikov v bankovskoi sfere: innovatsii v skoringe i minimizatsii riskov moshennichestva, Molodoi uchenyi [Young scientist], № 24, 567–574(2015). [in Russian]
4. Terekhov S. Krosskanalnoe resheniye po protivodeisviu moshennichestvu [Cross-channel solution to counter fraud] [Electronic resource] Available at: <http://www.journal.ib-bank.ru/pub/297>. (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]
5. Tatarinova L.V. Metodicheskie podhody k otcenke finansovoi ustoichivosti kommercheskogo banka [Methodological approaches to assessing the financial stability of a commercial Bank] (Irkutsk, Publishing house bguer, 2013, 130 p.). [in Russian]
6. Nesterenko S. Tehnologii BigData dlya klientskoi analitiki [big Data Technologies for client Analytics] [Electronic resource] Available at: https://www.ibm.com/ru/events/presentations/connect2014/12_connect14.pdf. (Accessed. 20.06.2020). [in Russian]

М.К. Мақыш, А.М. Бакирбекова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Использование технологий Big Data в управлении бизнес-процессами банков второго уровня в Казахстане

Аннотация. Статья посвящена вопросу использования современных технологий Big Data в управлении бизнес-процессами банков второго уровня в Казахстане. При этом в качестве основных инструментов технологий Big Data рассматриваются Hadoop, MapReduce, Data Mining. Представлена классификация баз данных в соответствии с сохранившимся видом информации. Также в статье приведены сведения по применению основных направлений «Data Mining» в процессе управления просроченной задолженностью. Кроме того, предусмотрены задачи, решаемые с помощью технологий «Data Mining» для банковской сферы Казахстана.

Ключевые слова: автоматизация, технологии, платформы, базы данных, большие данные, структурированные данные, неструктурированные данные, слабые структурированные данные, данные на датчиках, финансовые данные, данные социальных медиа, мобильные данные, мошенничество, сегментация.

M.K. Makysh, A.M. Bakirbekova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nursultan, Kazakhstan

Use of Big Data technologies in business process management of second-tier banks in Kazakhstan

Abstract. The article is devoted to the use of modern Big Data technologies in the management of business processes of second-tier banks in Kazakhstan. At the same time, the main tools of Big Data technologies are considered: Hadoop, MapReduce, and Data Mining. The classification of databases according to the preserved type of information is presented. The article also describes the main directions of «Data Mining» in the work of overdue debt management. In addition, there are tasks that can be solved with the help of «Data Mining» technologies for the banking sector of Kazakhstan.

Keywords: automation, technologies, platforms, databases, big data, structured data, unstructured data, weakly structured data, sensor data, financial data, social media data, mobile data, fraud, segmentation

Авторлар туралы мәлімет:

Мақыш Молдір – негізгі автор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің 3 курс докторанты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Бакирбекова Айгүл – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Экономика факультетінің деканының орынбасары, э.ғ.к., қауымдастырған профессор, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Makysh Moldir – The main author, 3rd-year doctoral student of The L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Bakirbekova Aigul – Deputy Dean of the Faculty of Economics of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Ph. D. in Economics, Associate Professor, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Foreign experience in implementing and applying innovations in transport logistics

Abstract. *The purpose of the paper is to study the foreign experience in applying the latest technologies and developments in the field of logistics in modern realities. To achieve this purpose the following tasks were set in this research: to do a comparative analysis of the Logistics Performance Index and reveal the leading countries; to study experience of using the logistic innovations in the leading country (Germany); to formulate directions and ways of adapting foreign experience in Kazakhstan. The author uses system functional, statistical analyses, comparison, and rating assessment as a methodological basis of the study. Analysis of rating indicators of the logistics efficiency index LPI was also used in the paper. From the point of view of geographical division, we identified the countries of Europe as the main leaders in the development and application of new technologies in transport. Thus, research the international experience of forming the innovation transport and logistics system gives the opportunity to identify and formulate "new" approaches to modernizing the current area, and consider them when developing strategic documents according to regional features. The author reveals that various innovations aimed at reducing transport and logistics costs, improving production efficiency, implementing information and energy-saving technologies, and protecting the environment are being actively introduced in foreign logistics.*

Keywords: *innovations transport logistics, logistics efficiency Index, information technologies in logistics, Big Data, block chain, artificial intelligence.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-127-138>

Introduction. In today's global economy, transport and logistics play a key, and in some cases a defining role in the industrial development of countries. In Kazakhstan, transport and logistics are also one of the priority areas according to the national strategy «Kazakhstan-2050». In our country, this tool can also bring a significant economic effect on the industrial breakthrough. Kazakhstan, as we know, is the ninth largest country in the world and is located in the heart of the Eurasian continent at the junction of the borders of Europe and Asia, as a result, has a high transit potential. Currently, Kazakhstan, developing trade and relations with many countries of the world, is also developing its transport system, i.e. railway, air, road, sea, and pipeline transport. By developing

the transport system, the country can successfully enter the world community. The development of the entire transport industry and the economy is inseparably linked with the development of the logistics services market. Moreover, the transport system in a market economy requires new and modern approaches. Those new approaches to improving transport and logistic systems are based on innovative and high-tech solutions. Especially today, there is a question of innovative logistics in the context of the global crisis or the Covid-19 pandemic when it is necessary to solve many production issues quickly and remotely. Foreign experience shows that today there are many modern technological solutions for improving and improving logistics processes. Analyzing the experience of leading countries in

the development of transport and logistic system based on an innovative path is very important to define ways and prospects for Kazakhstan.

The object of the research is the innovations in logistics; the subject is applying the innovations in the development of transport logistics in different countries. It is necessary to identify the role and trends of innovations for the development of transport logistics. In this regard, the purpose of the paper is to study foreign experience in applying the latest technologies and developments in the field of logistics in modern realities. To achieve this purpose the following tasks were set in this research: to do a comparative analysis of the Logistics Performance Index and reveal the leading countries; to study the experience of using the logistic innovations in Germany; to formulate directions and ways of adapting foreign experience in Kazakhstan.

Literature review. The literature review shows that the question of developing and implementing innovations in transport and logistics is devoted to the works of many scientists and has interest among foreign scientists during the past 10 years. However, there has been a limited amount of theory-based research conducted on the topic of logistics innovation. While antecedents and outcomes of logistics innovation have been identified within the leading logistics journals, very little empirical testing has been done. The diffusion of logistics innovation has also received attention in the logistics literature [1].

Goloskokov V. describes innovative logistics as a set of scientific knowledge, methods, and skills for studying and rational optimal organization of any flow processes to increase the efficiency of their results by identifying and using additional, usually hidden management reserves [2]. The development of logistics technologies has become possible due to the active introduction of information technologies that allow processing large amounts of data and open up prospects for the use of information and analytical centers of logistics providers. The main factor in the development of supply chains has been investment in logistics technologies. Such investment provides not only the economic advantages of deliveries by various modes of

transport but also can give a significant boost to the economy. A large share of investments in the development of information technologies in the field of supply chain development corresponds to a global trend: investments in the field of information systems and technologies that are used in logistics and supply chain management are growing.

Technological advances in the field of informatization and data processing have contributed to the development of logistics, reducing its costs, and coordinating transport costs. The development of logistics technologies has become possible due to the active introduction of information technologies that allow processing large amounts of data and open up prospects for the use of information and analytical centers of logistics providers. Logistics automation and cloud technologies allow you to reduce the costs associated with attracting labor resources, optimize delivery processes, search for partners and customers, participate in electronic auctions and carry out online monitoring of cargo levels. We can assume that in the future the share of investments in the development of information technologies in logistics will increase [3].

Akkaya and Kaya examined the latest innovations and smart technologies in logistics. They defined logistics innovation as the ability to apply or create new ideas about logistics activities. Each of the logistics processes is being restructured with technological innovations triggering Industry 4.0. In other words, Industry 4.0 has started to shape the future of the logistics sector with the applications of Logistics 4.0. Logistics 4.0 is the development of labor-saving and standardization with the evolution of the Internet of Things technology in logistics [4].

PwC has identified five main factors that affect the development of the transport and logistics industry, including urban transport:

- Digitalization;
- Changes in processes due to the introduction of new software;
- The change in the dynamics of domestic markets;
- Changes in international trade;
- Changes in processes due to the introduction of new equipment [5].

Intelligent transport systems can also be separated into a separate sector of the transport sector of the economy. These solutions include the development of information and communication technologies and electronic equipment designed to meet the challenges of the transport sector. Intelligent transport systems have already become the basis for innovation for vehicle manufacturers, and therefore for the entire automotive industry. At the same time, smart technologies have a huge potential to improve the efficiency of the entire transport complex, including existing infrastructure and services for both passengers, so for cargo transportation [6].

Research methods. The present study uses data from multiple sources. The theoretical basis of the article consists of the works of scientists of Kazakhstan, CIS, and foreign countries on the formation and development of innovations in transport and logistics systems. The information bases are state programs, analytical reviews, information from official websites, statistical reports, data of the World Bank, and periodical scientific publications. The author uses system functional, statistical analyses, comparison, and rating assessment as a methodological basis of the study.

The method of analysis of rating indicators of the logistics efficiency index LPI was also used in the paper.

Results and discussion. Analysis of foreign experience shows that the innovative development of each country is individual due to economic, cultural, historical, social, and other factors. Accordingly, there is no single model that would suit all countries without exception, and attempts to copy the successful experience of other countries will probably not achieve the desired result without adapting to local conditions. However, there are certain prospects for studying approaches to innovation management in countries that have high LPI.

According to the World Bank Group, most countries are well aware of the importance of logistics performance for growth and integration. It is indicated in *Trade Logistics in the Global Economy* that the crosscutting nature of logistics as a policy area is widely recognized: logistics

is not just about connecting infrastructure but encompasses regulation of services, sustainability, and resilience, or trade facilitation.

The World Bank Logistics Performance Index is a unique benchmarking tool, which measures the convenience of logistics systems for more than 160 countries. The World Bank Group uses the Logistics Performance Index as the most important starting point of dialogue with member countries on the drivers of logistics performance. The index has six components – customs, infrastructure, ease of arranging shipments, quality of logistics services, timeliness, and tracking and tracing [7]. The World Bank has identified countries with the best trade logistics every two years since 2007. Table 1 shows the top ten countries with the highest rank on the Logistics Performance Index in 2018.

Logistics Efficiency Index Global Ranking 2018 shows that Kazakhstan is 71st among 160 countries, rising by six positions compared to 2016. As we can see from the statistical data, in ranking top 10, European countries are leading the way in terms of indicators: Germany (1), Sweden (2), Belgium (3), Austria (4), Netherlands (6), Denmark (8), UK (9), and Finland (10). From Asian countries, there are Japan (5) and Singapore (7). The largest countries are strong in manufacturing because of the high technology level and experience. It is worth noting that Germany has been leading in this indicator since 2012. This country is actively working towards innovative development using modern information technologies. They were at the origin of the concept of Industry 4.0 aimed at implementing the “Internet of things” (IoT).

German companies plan to achieve full internalization of the industry by 2030.

According to expert estimates, Germany is a leading country in the development and implementation of logistics technologies. Today in Germany, several logistic centers are located in the following cities - Berlin Hamburg; Bremen, Dusseldorf, Frankfurt, Stuttgart, Munich, and Nuremberg. All of them are mainly located in the Western part of the country and tend to the largest economic centers of the region. Transportation activities are carried out by 11 major logistics

Table 1

Logistics Performance Index, Top 10 countries and Kazakhstan, 2018

Country	Rank	LPI	Country	Rank	LPI
Germany	1	4.20	Singapore	7	4.00
Sweden	2	4.05	Denmark	8	3.99
Belgium	3	4.04	United Kingdom	9	3.99
Austria	4	4.03	Finland	10	3.97
Japan	5	4.03	...	...	...
Netherlands	6	4.02	Kazakhstan	71	2.81

Source: The World Bank Group

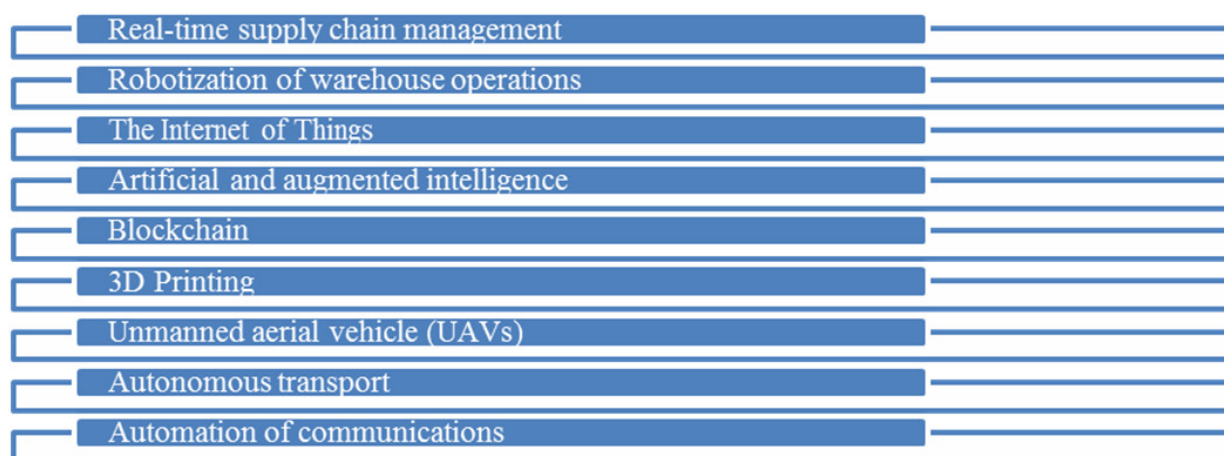
operators: Maneuverability logistics, Conceptum Logistics, CS4 Logistics, Interglobal Shipping, Intropa Speditionsgesellschaft, Kopf & Lubben, Leschaco group, Maurice ward UG, Monnard expedition, Morrison Express, and NNR + Dachser [8].

Logistics 4.0 was created in relation to the term Industry 4.0, first used in Hanover (Germany) at the IAA Commercial Vehicles trade fair in 2011, which means that we are currently experiencing the peak of the fourth industrial revolution. Logistics 4.0 continues this trend by combining modern information and communication technologies. The technologies within Logistics 4.0 are shown in Picture 1.

Logistics 4.0 continues this trend by combining modern information and communication technologies. Intelligent and digital network

systems are designed to allow people, machines, factories, logistics, and products to communicate directly with each other.

In this study, we set out to determine how Germany which has the highest logistics efficiency index applies innovations in logistics and how they use them. Today, Germany ranks second in the world in the number of patents in the field of autonomous driving. Innovation in transport logistics in Germany is coordinated around four areas: 1. Digitalization of transport infrastructure and logistics chains (warehouses, logistics centers, railways, etc.). 2. Robotization of production. 3. Automation of control systems. 4. Autopilot systems [9]. In Germany, 2019 has been declared as the year of artificial intelligence. Germany plans to become a leader in the field of artificial intelligence and overtake the United

Note: Own elaboration.

Picture 1 - The technologies within Logistics 4.0

States and China, attracting the world's leading experts.

1. Artificial intelligence (AI). A trend that has much greater impact on logistics than expected in the past is Artificial Intelligence. The development of Artificial intelligence technologies is a driver of the transport industry. Monitoring the state of roads, detecting pedestrians or objects in the wrong places, autonomous driving, and cloud services in the automotive industry are just a several samples of using AI in transport.

1. Artificial intelligence capabilities allow companies to more effectively forecast demand and build supply chains with minimal costs. AI helps reduce the quantity of vehicles needed for transportation, optimize delivery times, and reduce operating costs of transport and storage facilities. It is rapidly transforming the way logistics providers operate because of the ongoing trend towards automation and continued improvements in computing. AI will increase human mastery through frameworks that help generate novel insights from big data and dispose of troublesome assignments. In logistics, AI will empower back office computerization, prescient operations, intelligent logistics assets, and new customer experience models [10].

2. Artificial intelligence is not essentially a robot, but it can be a complex program combined with machine learning. The best case with artificial intelligence usage would be a regular software for a freight loading system. There may be numerous providers and customers in an enterprise, and employees could have difficulties optimize the process, a computerized software can help do the job [11].

In 2018, the government of Germany published its Artificial intelligence Strategy Paper and established the Enquete Commission on Artificial Intelligence. As part of the Fourth industrial revolution, they set a goal to create and produce new products and services of the highest quality in sectors that are important for the economy starting with industry. It is the transport and logistics complex and directly related sub-sectors for the production of specialized equipment, complex automated, embedded and cyber physical production systems, sensors (including

intelligent pneumatic control systems, actuators that rely on inter-machine interaction machine – to-Machine, M2M1) and the use of active semantic memory. Then, it is the sphere of information and communication technologies. Already, many German firms are world leaders (often hidden champions) in various niches of these industries [12]. From Munich to Bremen, new chairs have been created in recent years for machine learning, computer vision and robotics. For instance, the country has created such research and innovation centers as The Karlsruhe Institute of Technology, The German Research Center for Artificial Intelligence and research cooperation such as the Cyber Valley in Tübingen.

Taking the example of the largest artificial intelligence region in the world, Silicon Valley, a consortium of universities in the Stuttgart-Tübingen region announced the Cyber Valley initiative in 2016. It brings together industrial and academic institutions in the region to accelerate the development and commercialization of artificial intelligence technologies for use in the automotive, healthcare and manufacturing industries, etc. Partnerships between academia and industry are crucial for promoting innovations from the laboratory to the market, as well as for developing a culture of entrepreneurship.

2. The Internet of Things (IoT). The Internet of Things is a new paradigm shift in IT arena. The phrase "Internet of Things", which is also shortly well known as IoT is made up of two words, the first word is "Internet" and the second word is "Things" [13]. A British entrepreneur and founder of start-ups named Kevin Ashton created the concept of the Internet of Things in 1999. The idea was formulated to describe a system in which the material world communicates with computers (exchanges data) with ubiquitous sensors [14]. The logistics industry uses IoT during a type of ways from temperature and humidity sensors that monitor supply chain internal control to testing with IoT technologies that may observe once a package is preventing. With the presence of the correct IoT solutions, corporations will connect their devices to a central cloud platform, share crucial information and gain period forward vision

in their operations [4]. IoT has the potential to connect virtually anything to the internet and accelerate data-driven logistics. Everyday objects can now send, receive process, store information, and thus actively participate in self-steering, event-driven logistics processes. IoT promises far-reaching payoffs for logistics providers that can use the data from connected objects to generate actionable insights that drive change and new solutions [10]. The system currently consists of three complementary modules, aimed at tracking containers and planning intermodal operations, automating train accessibility and scheduling vessel navigation, but is open to the integration of new applications developed by the port authority or by the shippers or the stakeholders in the intermodal chain. This flexibility and modularity, together with the low costs involved, are the main strengths of the system. The design follows a low-cost assumption, using ICTs to optimize the use of the existing resources and designing them for minimum investment requirements and operational costs. The innovative aspects provided by the system can be summarized as follows:

- From the logistics point of view, the system allows shippers to monitor individual containers and to respond to unexpected events like an increase in the temperature of the container or the opening of the door. Thus, the system provides the basis for the development of new value-added services, like geofencing or cold chain management.

- From the technological point of view, it is supported by the integration in the FIWARE environment of a common platform based on web technologies and open standards, which allows for the development and integration of new services and open standard applications.

- From the implementation point of view, the system is very easy to implement on new corridors, linking all the stages in the transport chain [15].

IoT technologies are most actively used in Germany and America: for example, 15% of German companies already use Industry 4.0 solutions. A great potential for development related to IoT was pointed out in "Digital Strategy

2025": according to government estimates, IoT can be a source of economic growth of USD11 billion, with most of this amount going to industrial production. In addition, the document emphasizes that technology programs will be constantly improved and expanded to include new topics in the field of the Internet of things. For instance, DHL Supply Chain is implementing Internet of Things technology in warehouses to optimize operational efficiency and lay the foundation for safer working methods. Together with Cisco and Conduit, DHL is testing the technology at three pilot sites in Germany, the Netherlands and Poland.

3. Big Data. Logistics 4.0 permits integration and optimum alignment of processes at intervals company boundaries; once it is thriving, logistical problems regarding input and output streams of materials, will be considerably simplified. Once it involves transport, smart trucks, containers and pallets are opening up for new approaches to monitoring. IoT and big data are the basis of Industry 4.0 development. To make full use of Logistics 4.0 and Industry 4.0, it is necessary to apply big data approach. The term "big data" encompasses the massive volume of structured and unstructured data, which is growing exponentially and is analyzed using data analytics and warehousing [16].

Big data is a term used to describe data sets beyond the storage, management, and processing capacity of commonly used programs. The combination of the enormous dimensions of big data and the complexity of the analysis needed to benefit from it has led to the development of new class technologies and tools to manage them [4]. Logistics is being transformed through the power of data driven insights. Thanks to the vast degree of digitalization, unprecedented amounts of data can be captured from various sources along the supply chain. Investing in big data offers large potential to stream line capacity utilization, improving the quality of customer service, minimize risk, and develop new business models in logistics [10]. The Netherlands is strong in the big data analysis field [17].

A good example for studying the project of optimizing cargo nodes can be the port

of Hamburg in Germany, where the Big Data solution “pilots” trucks. In order to avoid traffic jams and chaos in the port, the team of top managers decided to implement the Smart Port Logistics cloud system. This software solution allows you to control the entire flow of goods transported on 40,000 machines per day. Using to Smart Port Logistics, employees of the control center can monitor the movement of trucks around the clock, which the system suggests the best routes, depending on the congestion of the tracks and the availability of parking spaces.

4. Blockchain. Blockchain technology has the potential to initiate a new era characterized by global payment systems, digital assets, decentralized management and even decentralized legal systems. Blockchain technology relies on a decentralized book structure and on the idea of mutual agreement of the parties. This technology allows the creation and sharing of a distributed digital account book among computers on a network [4]. Although blockchain is in its early days and achievements are yet to be proven, it may theoretically add value by promoting greater confidence and accountability amongst stakeholders in the supply chain and by enabling the automation of administrative and commercial processes in the logistics field [14]. Generally, blockchain is described as an instrument that provides the foundation of a new form of the Internet; - an incorruptible digital economic transaction log; - a centralized database; - a peer-to-peer network; and - a system that takes us to the highest level of transparency. For the aims of logistics (the logistics is a science and technology of managing all forms of flows (materials, information, finance and services), the subsequent semi definition is more applicable – blockchain is an instrument for special kind of management of digital business (transaction) flows. Such definition along with IoT opportunities and Smart directions could create a brand new generation of logistics and supply chain information technologies and systems within the future [16]. Blockchain technology can ensure data security, reliability, traceability, and authenticity, which is able to increase trust between supply chain actors and end consumer,

by providing reliable information about the shared products through a public blockchain. The blockchain integration in smart logistics allows the development of logistics processes, which positively affects the management, and will make the chains even more agile. Additionally, data collecting and its transmitting in near real-time gives managers clear visibility of the operating status of the whole processes and allows them to make timely decisions based on reliable data [9].

The study showed that today Germany is beginning to use blockchain technologies in various types of transport and logistics. For instance, Deutsche Bahn, one of the leaders in the global railway industry, is currently following in developing blockchain applications on Germany’s digital railway to alleviate overcrowding at train stations using fast solutions.

German startups Quantoz, Ahrma, along with BASF (Chemical Corporation), are putting into production an intelligent pallet that not only informs about its position and movement, but also about the loading status, as well as about a possible impact or fall. This way, missing or damaged parts can be automatically reordered. Using the blockchain technology, companies can further increase security and trust in data integrity. This combination provides prospects for a secure and transparent materials and data flow in the future.

German logistics partner companies are jointly creating a platform for tracking blockchain. According to the report, the project involves logistics firms LKW Walter, GS1 Austria and its subsidiary EDITEL Austria, Bundesvereinigung Logistik & Ouml; Deutsche Bahn, DB Schenker and WU Vienna. The system will see the digitization of cargo documents on the blockchain in order to reduce costs and resource consumption, ensure higher standards of transparency and protect against forgery. The project will be developed in accordance with the international standard of electronic consignment note e-CMR [18].

Conclusion. Under the current conditions, for Kazakhstan, the strategic benchmark for innovative development is the implementation of a technological breakthrough and the

creation of a national innovation system that will anticipate the identification of priorities of innovation activity and the formation and implementation of innovative development programs and stimulation of innovation activity. The technological level of existing transport systems and their management in Kazakhstan is insufficient. Innovations are slowly being introduced into the industry, and progressive foreign experience is being spread. The transport infrastructure at this stage is characterized by a lag in the application of modern organization and management of cargo and passenger transportation, advanced technologies for the construction and repair of transport networks, as well as in the Informatisation of management and control processes [19]. Consequently, for Kazakhstan, the experience of developed countries in the field of all types of transport management and the study of global trends in the implementation of innovative strategies for the development of national transport systems is relevant.

From the point of view of geographical division, we identified the countries of Europe (Germany, Sweden, and Belgium), Japan and Singapore as the main leaders in the development and application of new technologies in transport. Thus, research the international experience of forming the innovation transport and logistics system gives the opportunity to identify and formulate "new" approaches to modernizing of the current area, and consider them when developing strategic documents according to regional features.

For logistics, technological development and the appearance of the fourth industrial revolution contributed to the generation of several challenges. This can speed up the integration of technologies into all logistics processes. This led to a new concept called "smart logistics" or "logistics 4.0" [20]. Digital transport, or intelligent transport systems, are becoming increasingly widespread in various countries of the world. The centers of its development are the USA, Japan, and the European Union. In Europe, the role of the locomotive in the development of information systems in transport belongs to Germany, where

the concept of digital transport is considered as an element of the fourth industrial revolution, which imposes high requirements on systems for transmitting, identifying, processing and storing data. The aim of implementing intelligent transport systems in Kazakhstan was set only in 2018. It is planned that an intelligent transport system will allow country to effectively manage traffic flows and determine the needs for further infrastructure development.

In the world and in Kazakhstan, innovative technologies in logistics are developing rapidly. Experts expect that investment in this area will grow due to the need to increase the competitiveness of companies in the market by optimizing logistics costs. The main directions of investment activity in the field of logistics innovations are: activation of public-private partnership, development of investment assessment methodology for infrastructure and transport projects, development of the regulatory framework for logistics innovations. It is known that Kazakhstan is a country with a complex logistics system. Long distances sometimes do not allow entrepreneurs to develop their business in different regions of the country due to high logistics costs. Logistics companies should solve this problem by reducing costs and increasing the speed of cargo delivery.

The aim of the present study was to show the introduction and using the innovations in transport logistic in the countries with high logistic effectiveness index. The literature review has proven that this issue still has a research gap in terms of management theory, including in the area of logistics. Research and analysis of the research results have shown that countries that have set certain goals and adopted national strategies and invest in new innovative technologies show significant development in this area. The partnership of science and industry plays an important role here. For Kazakhstan, this issue has been on the agenda for many years. There is a great need for funding such projects. The following mechanisms can be used to solve this problem:

- Develop a generally agreed strategy with clear goals that would allow the implementation of elements of Industry 4.0 and then Logistics 4.0;

- Improving research, development and innovation in the field of digital technologies in logistics and transport;

- Formation of stable platforms and mechanisms for co-operation between public and private sectors, research and scientific units.

- Promoting new business models for small and medium sized businesses in the field of transport and logistics services;

- Close cooperation and strategic partnership with Germany at both the governmental and technical levels; these platforms may be in the form of clusters, which affect in synergy in establishing competitive edge. Clusters may constitute the strength of a region or a country;

- Co-operation between private and public sectors within public-private partnership;

- Comprehensive information activities, which will support innovative behavior. Set-up of the innovation cult as the drive for the development of businesses and the country.

Future research should concentrate on developing new tools that will be incorporated into the application layer, as well as further exploring the dynamic planning capabilities offered by this new system. Due to the growing prospects of the logistics services market in Kazakhstan, specialists are already thinking about how to raise the service of transport and logistic companies to the highest professional level that meets all international standards.

References

1. Grawe S. Logistics innovation: a literature-based conceptual framework // *International Journal of Logistics Management*. –2009. –№20 (3). – P. 360-377.
2. Голоскоков В. Особенности инновационной логистики и ее применение в сфере железнодорожного транспорта // *Креативная экономика*. – 2007. №6. – С. 75-82.
3. Бальчик Э., Калинина О., Барыкин С. Инвестиции в инновационные логистические технологии // *Стратегические решения и риск-менеджмент*. – 2018. – №4(107). – С. 48-53.
4. Akkaya M., Kaya H. Innovative and smart technologies in logistics // *Proceedings of the Conference: 17th International Logistics and Supply Chain Congress*. –2019. – P. 97-105.
5. Overview of transport and logistics development trends in 2019. PwC Central and Eastern Europe Report, 2019. [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.pwc.ru/ru/>. (Дата обращения: 27.03.2020).
6. Титова З. Пути развития транспортной сферы в мировой экономике // *Креативная экономика*. – 2014. – №10 (94). – С. 116-127.
7. Arvis J., Ojala L., Wiederer Ch., Shepherd B., Raj A., Dairabayeva K., Kiiski T. Connecting to Compete 2018: Trade Logistics in the Global Economy. World Bank, 2018. [Электрон. ресурс] - URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29971>. (Дата обращения: 13.03.2020).
8. Жаков В., Филимонова З. Мировой опыт реализации логистических технологий и его применение для повышения конкурентоспособности транспортных услуг // *Транспортное дело России*. – 2017. – №6. – С. 49-53.
9. Merenkov A. Industry 4.0: German experience of digital transport and logistics development // *Management*. –2017. –№4 (18). – P. 17-21.
10. Logistics trend radar 2018/19: Delivering Insights Today, Creating Value Tomorrow. (2019). DHL Trend Research. [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.dhl.com/content/dam/dhl/global/core/documents/pdf/global-core-trend-radar-widescreen.pdf> (Дата обращения: 15.02.2020).
11. Navickas V., Gružasuskas V. Big Data Concept in the Food Supply Chain: Small Markets Case // *Scientific Annals of Economics and Business*. –2016. –№63(1). –P. 15-28.
12. Belov V. New Paradigm of Industrial Development of Germany - Strategy "Industry 4.0" // *Contemporary Europe*. – 2016. –№5. – P. 11-22.
13. Madakam S., Ramaswamy R., Siddharth T. Internet of Things (IoT): A Literature Review // *Journal of Computers and Communications*. – 2015. – №3. – P. 164-173.
14. Witkowski K. Internet of Things, Big Data, Industry 4.0 – Innovative Solutions in Logistics and Supply Chains Management // *Procedia Engineering*. – 2017. -№182. – P. 763-769.

15. Muñuzuri J., Onieva L., Cortés P., Guadix J. Using IoT data and applications to improve port-based intermodal supply chains // *Computers & Industrial Engineering*. – 2020. – №139. – P. 1056.
16. Tijan E., Aksentijević S., Ivanić K., Jardas M. Blockchain Technology Implementation in Logistics // *Sustainability*. – 2019. – №11. – P. 1185.
17. Gromovs G., Lammi M. Blockchain and internet of things require innovative approach to logistics education// *Transport Problems*. – 2018. – №12. – P. 23-34.
18. Tiroler Tageszeitung [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.tt.com> (Дата обращения: 25.03.2020).
19. Можарова В. Транспорт в Казахстане: современная ситуация, проблемы и перспективы развития. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2011. – 216 с.
20. Issaoui Y., Khiat A., Bahnasse A., Ouajji H. Smart logistics: Study of the application of blockchain technology // *Procedia Computer Science*. – 2019. – №160. – P. 266-271.

References

1. Grawe S. Logistics innovation: a literature-based conceptual framework, *International Journal of Logistics Management*, 20 (3), 360-377(2009).
2. Goloskokov V. Osobennosti innovacionnoj logistiki i ee primenenie v sfere zheleznodorozhnogo transporta [Features of innovative logistics and its application in the field of railway transport], *Kreativnaya ekonomika [Creative economy]*. №6, 75-82(2007). [in Russian]
3. Balchik Je., Kalinina O. & Barykin S. Investicii v innovacionnye logisticheskie tehnologii [Investment in innovative logistics technologies], *Strategicheskie reshenijai risk-menedzhment [Strategic decisions and risk management]*, 107(4), 48-53(2018).
4. Akkaya M., Kaya H. Innovative and smart technologies in logistics, *Proceedings of the Conference: 17th International Logistics and Supply Chain Congress*. 2019. P. 97-105.
5. Overview of transport and logistics development trends in 2019. PwC Central and Eastern Europe Report, 2019. [Electronic resource] Available at: <https://www.pwc.ru/ru/>. (Accessed: 27.03.2020).
6. Titova Z. Puti razvitiya transportnoi sfery v mirovoi ekonomike [Ways to develop the transport sector in the world economy], *Kreativnaya ekonomika [Creative economy]*, 94(10), 116-127(2014). [in Russian]
7. Arvis J., Ojala L., Wiederer Ch., Shepherd B., Raj A., Dairabayeva K., Kiiski T. Connecting to Compete 2018: Trade Logistics in the Global Economy. World Bank, 2018. [Electronic resource] Available at: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29971>. (Accessed: 13.13.2020).
8. Zhakov V., Filimonova Z. Mirovoi opyt realizacii logisticheskikh tehnologii i ego primenenie dlya povyshenia konkurentosposobnosti transportnyh uslug [Global experience in implementing logistics technologies and its application to improve the competitiveness of transport services], *Transportnoe delo Rossii [Transport business in Russia]*, №6, 49-53(2017). [in Russian]
9. Merenkov A. Industry 4.0: German experience of digital transport and logistics development, *Management*, 18(4), 17-21(2017).
10. Logistics trend radar 2018/19: Delivering Insights Today, Creating Value Tomorrow. (2019). DHL Trend Research. [Electronic resource] Available at: <https://www.dhl.com/content/dam/dhl/global/core/documents/pdf/glo-core-trend-radar-widescreen.pdf> (Accessed: 15.02.2020).
11. Navickas V., Gružasuskas V. Big Data Concept in the Food Supply Chain: Small Markets Case // *Scientific Annals of Economics and Business*. – 2016. – № 63(1). – P. 15-28.
12. Belov V. New Paradigm of Industrial Development of Germany - Strategy "Industry 4.0", *Contemporary Europe*, №5, 11-22(2016).
13. Madakam S., Ramaswamy R., Siddharth T. Internet of Things (IoT): A Literature Review, *Journal of Computera nd Communications*, №3, 164-173(2015).
14. Witkowski K. Internet of Things, Big Data, Industry 4.0 – Innovative Solutions in Logistics and Supply Chains Management, *Procedia Engineering*, №182, 763-769(2017).
15. Muñuzuri J., Onieva L., Cortés P., Guadix J. Using IoT data and applications to improve port-based intermodal supply chains, *Computers & Industrial Engineering*, №139, P. 1056 (2020).

16. Tian E., Aksentiev S., Ivanić K., Jardas M. Blockchain Technology Implementation in Logistics, Sustainability, №11, P. 1185(2019).
17. Gromovs G., Lammi M. Blockchain and internet of things require innovative approach to logistics education, Transport Problems, №12, 23-34(2018).
18. Tiroler Tageszeitung [Electronic resource] Available at: <https://www.tt.com> (Accessed: 25.03.2020).
19. Mozharova V. Transport v Kazahstane: sovremennaya situaciya, problem i perspektivy razvitiya [Transport in Kazakhstan: current situation, problems and development prospects] (Almaty, KISI pri Prezidente RK, 2011, 216 p.).
20. Issaoui Y., Khiat A., Bahnasse A., Ouajji H. Smart logistics: Study of the application of blockchain technology, Procedia Computer Science, №160, 266-271(2019).

Л.Б. Габдуллина, Б.С. Толысбаев

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Көлік логистикасында инновацияларды енгізу мен қолданудың шетелдік тәжірибесі

Аңдатпа. Мақала қазіргі замандағы көлік логистикасы саласындағы жаңа технологиялар мен әзірлемелерді енгізу мен қолданудың шетелдік тәжірибесін зерделеуге бағытталған. Осы мақсатқа жету үшін зерттеуде мынадай міндеттер қойылды: логистика тиімділігінің индексіне салыстырмалы талдау жүргізу және жетекші елдерді анықтау; жетекші елде (Германия) логистикалық инновацияларды пайдалану тәжірибесін зерттеу; Қазақстанда шетелдік тәжірибені бейімдеу бағыттары мен жолдарын ұсыну. Зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде автор жүйелік функционалдық, статистикалық талдауды, салыстыру мен рейтингтік бағалауды пайдаланады. Жұмыста LPI - логистика тиімділігі индексінің рейтингтік көрсеткіштерін талдау қолданылды. Авторлар Еуропа елдерін осы аталған салада инновациялық технологияларды әзірлеу және қолдану саласындағы негізгі көшбасшы ретінде бөліп көрсетеді. Осылайша, инновациялық көлік-логистикалық жүйені қалыптастырудың халықаралық тәжірибесін зерттеу қолданыстағы бағытты жаңғыртудың «жаңа» тәсілдерін анықтауға және қалыптастыруға, сондай-ақ, өңірлік ерекшеліктерді ескере отырып, стратегиялық құжаттарды әзірлеу кезінде оларды есепке алуға мүмкіндік береді. Автор шетелдік логистикада көлік-логистикалық шығындарды азайтуға, өндіріс тиімділігін арттыруға, ақпараттық және энергия үнемдеуші технологияларды енгізуге, қоршаған ортаны қорғауға бағытталған түрлі инновациялар белсенді енгізілуде екендігін көрсетеді. Әсіресе, бүгінде жаһандық дағдарыс жағдайында немесе болған кезде Covid-19 пандемиясы сияқты көптеген өндірістік мәселелерді қашықтықтан шешуді қажет ететін жағдайларда инновациялық логистиканы дамыту мәселесі туындайды. Шетелдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, бүгінде логистикалық үдерістерді жетілдіру және дамыту үшін көптеген заманауи технологиялық шешімдер бар. Инновациялық жол негізінде көлік-логистикалық жүйені дамытудағы жетекші елдердің тәжірибесін талдау Қазақстанның даму жолдары мен перспективаларын анықтау үшін өте маңызды.

Түйін сөздер: инновациялар, көлік логистикасы, логистика тиімділігінің индексі, логистикадағы ақпараттық технологиялар, Big Data, блокчейн, жасанды интеллект.

Л.Б. Габдуллина, Б.С. Толысбаев

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Зарубежный опыт внедрения и применения инноваций в транспортной логистике

Аннотация. Работа направлена на изучение зарубежного опыта применения новейших технологий и разработок в области логистики в современных реалиях. Для достижения этой цели в данном исследовании были поставлены следующие задачи: провести сравнительный анализ индекса эффективности

ности логистики и выявить ведущие страны; изучить опыт использования логистических инноваций в лидирующей стране (Германия); сформулировать направления и пути адаптации зарубежного опыта в Казахстане. В качестве методологической основы исследования автор использует системный функциональный, статистический анализ, сравнение и рейтинговую оценку. В работе был использован анализ рейтинговых показателей индекса эффективности логистики LPI. С точки зрения географического деления мы выделили страны Европы в качестве основных лидеров в области разработки и применения новых технологий на транспорте. Таким образом, исследование международного опыта формирования инновационной транспортно-логистической системы дает возможность выявить и сформулировать «новые» подходы к модернизации действующего направления, а также учесть их при разработке стратегических документов с учетом региональных особенностей. Автор показывает, что в зарубежной логистике активно внедряются различные инновации, направленные на снижение транспортно-логистических издержек, повышение эффективности производства, внедрение информационных и энергосберегающих технологий, защиту окружающей среды. Особенно остро сегодня встает вопрос инновационной логистики в условиях глобального кризиса или в таких ситуациях, как пандемия Covid-19, когда необходимо быстро и дистанционно решать многие производственные вопросы. Зарубежный опыт показывает, что сегодня существует множество современных технологических решений для совершенствования логистических процессов.

Ключевые слова: инновации, транспортная логистика, Индекс эффективности логистики, информационные технологии в логистике, Big Data, блокчейн, искусственный интеллект.

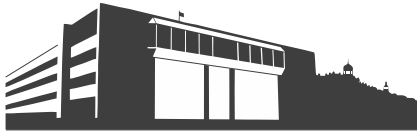
Information about authors:

Gabdullina Lazzat – main author, PhD student in Innovation Management, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Tolysbaev Bauyrzhan – Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Management L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan,

Габдуллина Лаззат – негізгі автор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Инновациялық менеджмент» мамандығының 2 курс докторанты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Толысбаев Бауыржан – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Менеджмент» кафедрасының меңгерушісі, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

¹А.А. Саякбаева, ²Т. Таалайбек¹Кыргызский национальный университет им. Ж.Баласагына, Бишкек, Кыргызстан²Международный университет инновационных технологий, Бишкек, Кыргызстан
(E-mail: kaas51@mail.ru ¹, tim.mister0@gmail.com ²)

Некоторые организационно-правовые и теоретические аспекты внебюджетных фондов и их бюджетирования

Аннотация. В статье рассматриваются отдельные вопросы организационно-правового и теоретического характера внебюджетных фондов и их бюджетирования, где отмечается различность как в постановке вопроса инвестиций средств внебюджетных фондов, так и в определении понятий «внебюджетные фонды» и «бюджетирование», свидетельствующая об их многогранности. Так, например, определение внебюджетных фондов как совокупности финансовых ресурсов органов государственной власти, не входящих в состав госбюджета, имеющих иные источники формирования и целевые назначения, является наиболее значимой. Можно согласиться с формулировкой бюджетирования как процесса синхронизации и координации действий финансовых средств для достижения стратегических целей страны, организации и др. денежными ресурсами своевременно и в нужном количестве. Или сущность бюджетирования того или иного внебюджетного фонда заключается в создании его финансовой устойчивости путем процесса составления бюджетов и контроля за их исполнением.

Порядок формирования и использования внебюджетных фондов в Кыргызской Республике (КР) регулируется нормативными правовыми актами, в частности и Бюджетным кодексом КР.

Ключевые слова: внебюджетные фонды, бюджетирование, пенсионное обеспечение, финансовые ресурсы, социальная защита, инвестирование, социальное страхование, фонды социального страхования.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-139-146>

Создание и формирование внебюджетных фондов в Кыргызской Республике (КР) началось после развала СССР в начале 1990-х годов. Естественно, хаотичный переход к рыночным отношениям в экономике в условиях гиперинфляции и копирование гайдаровского шокового варианта экономических реформ, банкротства практически всех предприятий промышленности и других отраслей эконо-

мики, включая и стратегические, колхозов и совхозов независимо от эффективности их работы, гиперинфляция, рост безработицы, массовая миграция населения, рост уровня бедности населения и расслоение общества на богатых и бедных в пользу последних, обеспечение денег и др. во всех странах СНГ, в том числе и КР [1, 2, 26, 27, 28] вызвали жизненную необходимость перераспределения финансо-

вых ресурсов для социальной защиты населения, когда практически каждый гражданин КР нуждался в социальном обеспечении. Это и определило, что для выплаты пенсий, пособий, финансирование охраны здоровья населения и др. Правительству КР необходимо принять решение о создании государственных внебюджетных социальных фондов в стране как важнейшего инструмента реализации социальной политики государства в области социальной защиты [28].

Структурным элементом системы пенсионного обеспечения в КР стал Социальный фонд КР - исполнительный орган системы государственного социального страхования и пенсионного обеспечения в КР, действующий на принципах самоуправления [3, 4].

При этом в условиях трансформации, последующего реформирования и далее модернизации пенсионной системы в Соц. фонде наряду с Пенсионным фондом создается в 2010 году Государственный накопительный пенсионный фонд для инвестирования сбережений населения [5]. Хотя «вопрос о природе средств, инвестируемых государством на решение социальных задач, а равно о природе соответствующих фондов, является дискуссионным», как отмечают ряд авторов [11,12,13,14].

Внебюджетные фонды представляют собой «совокупность финансовых ресурсов, находящихся в распоряжении органов государственной власти, которые не входят в состав бюджетов, имеют самостоятельные источники формирования и используются в соответствии с целевым назначением» [6].

Несмотря на особую актуальность внебюджетных фондов (ВФ), реализовывающих социально-значимые функции государства, однозначной трактовки ВФ практически нет. Так, например, профессор В.Д. Мельников отмечает, что внебюджетные фонды «являются отношениями по перераспределению национального дохода для централизации финансовых ресурсов, направляемых на финансирование целевых потребностей государства» [7].

Мы поддерживаем точку зрения профессора В.Д. Роик [8,9], рассматривающего

наиболее широко полномочия и функции государственных внебюджетных фондов и дающего следующее его определение: «Фонды социального страхования являют (пенсионный, медицинского и социального страхования) собой финансово-кредитные некоммерческие учреждения, действующие в области социальной защиты работающих и членов их семей. Важнейшими характеристиками фондов являются: с финансовой позиции фонды социального страхования являются внебюджетными, т.е. отделены от государственных бюджетов всех уровней, но в тоже время они имеют свои бюджеты, которые утверждаются законами; по форме аккумуляции и расходования ресурсов они являются страховыми учреждениями; с позиции управления они рассматриваются как административно-централизованные организации» и т.д.» [9].

Мы также можем согласиться с профессором Абрамовой М.С., более компактно изложившей сущность и функции внебюджетных фондов. Так, автор констатирует, что формирование и использование финансовых средств внебюджетных социальных фондов из всех источников реализует конституционные права граждан на социальное обеспечение: по возрасту, по болезни, инвалидности, в случае потери кормильца, а также охрану здоровья населения и в других случаях в соответствии нормативными правовыми актами той или иной страны о социальном обеспечении [10].

Аккумуляция больших финансовых средств при страховании населения во внебюджетных фондах, естественно, определенным образом сказывается и на модернизации всей системы социального страхования.

Формирование и развитие государственных внебюджетных социальных фондов разрешает такие значимые вопросы социальной политики государства как инвестирование собственных страховых средств внебюджетных фондов приоритетных отраслей экономики, а также и повышения качества предоставляемых населению той или иной страны социальных услуг и социальной помощи, особенно пенсионных, играющих важную роль в повышении уровня жизни взрослого население

ния, а также медицинской помощи, играющей особую роль в охране здоровья населения, имеющей существенную значимость в снижении демографических рисков, особенно для такой страны, как Кыргызстан с ограниченным государственным бюджетом и внешним долгом. Надо еще добавить, что аккумуляция средств во внебюджетных фондах в КР дает возможность накапливать средства для финансирования выплат пенсий, предоставления медицинских услуг как бесплатного, так и на льготных основаниях и т.п.

Внебюджетные социальные фонды аккумулируют значительные финансовые средства, что существенным образом влияет и на модернизацию всей системы социального страхования, включая и механизм расчета и выплаты пенсий, ибо правовая природа страховых взносов - это индивидуальные возмездные платежи застрахованных.

Порядок формирования и использования внебюджетных фондов в КР регулируется нормативными правовыми актами, в частности Бюджетным кодексом КР (далее - БК КР). Так, в БК КР регламентируются общие вопросы функционирования государственных социальных внебюджетных фондов, где записано, что бюджет Социального фонда - форма образования и расходования денежных средств, предназначенных для финансового обеспечения задач и реализации государственной политики в сфере государственного социального и пенсионного обеспечения [15].

Отношения, связанные с исчислением и уплатой (перечислением) страховых взносов в государственные социальные внебюджетные фонды, регулируются следующими законодательными актами: Законами КР: «О государственном социальном страховании» от 17 июня 1996 года № 20 [16], «О государственном пенсионном социальном страховании» от 21 июля 1997 года № 57 [17], «О медицинском страховании граждан в Кыргызской Республике» от 18 октября 1999 года № 112 [18], «О тарифах страховых взносов по государственному социальному страхованию» от 24 января 2004 года № 8 [19].

Организационно внебюджетные фонды отделены от бюджетов и имеют определенную

самостоятельность и строго целевое назначение, а обособленное их функционирование позволяет финансировать важнейшие экономические и социальные мероприятия государства.

Характерным признаком внебюджетных социальных фондов является то, что они имеют целевое назначение в КР и основная деятельность их направлена на финансирование пенсионного обеспечения, предоставление медицинских услуг и медицинской помощи, а также оздоровление трудящихся.

Введение государственных внебюджетных социальных фондов в финансовую систему КР призвано обеспечить защиту интересов всех когорт населения, ибо они связаны с удовлетворением потребности в пенсионном обеспечении, охране здоровья, проблемами лечения и отдыха населения. Функционирование внебюджетных социальных фондов направлено на социальную защиту населения и повышение качества жизни населения [2, 25, 28]. Основная специфика внебюджетных социальных фондов заключалась в четком закреплении за ними доходных источников и строго целевом использовании их финансовых средств. Последнее требовало повышения эффективности бюджетирования внебюджетных социальных фондов.

Среди ученых и экономистов отсутствует единогласие в интерпретации как понятия бюджетирования, так и его функций. Так, например И.А. Бланк рассматривает понятие «бюджетирование» как процесс разработки конкретных бюджетов в соответствии с целями оперативного планирования [20].

Диагностика используемого в экономической литературе термина «бюджетирование» показала различные его интерпретации. Так, например, Н.Н. Тренев понятие «бюджетирование» заменил «бюджетингом», хотя это и равнозначно финансовому планированию [21]. Джай К. Шим и Джойл Г. Сигел характеризуют бюджетирование как «инструмент, с помощью которого можно согласовать деятельность подразделений внутри компании и подчинить ее развитие общим стратегическим целям» [22] и др.

Рис. 1. Разночтения понятия «бюджетирование»

Источник: составлен по информации [23].

Диагностика позиций отдельных авторов также показала отсутствие единогласия в интерпретации понятия бюджетирования и его функций, свидетельствующее об их многогранности.

Разночтения терминологии понятия «бюджетирование» визуальна видна на рисунке 1, где бюджетирование определяется как способ финансового управления организацией; как инструмент управления эффективных путей развития страхования; как управленческая технология и как процесс составления бюджетов и контроля за их исполнением [23].

Таким образом, проанализировав мнение различных авторов о понятии бюджетирования можно согласиться с ее формулировкой как процесса синхронизации и координации действий различных финансовых средств для достижения стратегических целей организаций денежными ресурсами своевременно и

в нужном количестве. Отдельные исследователи рассматривают бюджетирование и как процесс (см. рис. 2).

Вся процедура бюджетирования в конечном итоге представляет систему трёх основных бюджетных форм (см. рис. 2), и сущность бюджетирования того или иного внебюджетного фонда заключается в создании его финансовой устойчивости путем процесса составления бюджетов и контроля за их исполнением.

Таким образом, диагностика теоретических и законодательных актов социальных внебюджетных фондов позволяет утверждать, что внебюджетные фонды и процесс их бюджетирования направлены на эффективное функционирование организации в целях исключения финансовых рисков для социальной защиты населения и сохранения социально-экономической безопасности страны [2, 25, 26, 28].

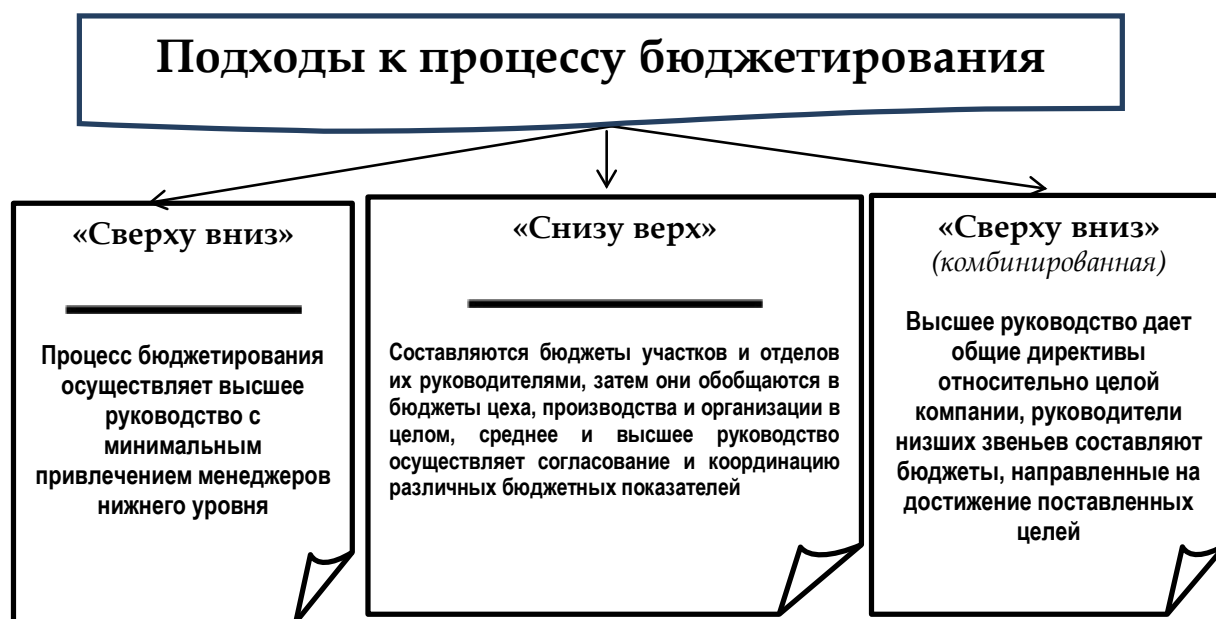

Рис.2. Подходы к бюджетному процессу[24].

Источник: составлен по информации [24].

Список литературы

1. Саякбаева А.А. и др. Финансирование здравоохранения в Кыргызской Республике: статистический анализ и прогнозирование// Евразийское научное объединение. – Москва: ЕНО, 2018. – № 10-2 (44). – С. 131-135.
2. Саякбаева А.А. Социальная защита населения: опыт, проблемы и решения. Монография.– Бишкек: КНУ им. Ж. Баласагына, 2006. –226 с.
3. О Социальном фонде Кыргызской Республики: Закон КР от 2 августа 2004 г. №103.
4. Положение о Социальном фонде Кыргызской Республики от 20 февраля 2012 года №137: Постановление Правительства КР.
5. Об инвестировании средств для финансирования накопительной части пенсии по государственному социальному страхованию в Кыргызской Республике: Закон КР от 4 июля 2011 года, № 78.
6. Перечень банков, с которым Социальный фонд заключил договора на обслуживание пенсионеров [Электрон. ресурс] – URL: <http://socfond.kg/ru/news/489-Pieriechien-bankov-s-kotorym-Sotsialnyi-fond-zakli/> (Дата обращения: 20.06.2020)
7. Мельников В.Д. Теория финансов. [Электрон. ресурс] – 2015 URL: <http://www.stylebuh.kz/products/teoriya-finansov-uchebnik> (Дата обращения: 20.06.2020)
8. Роик В.Д. Социальный бюджет. Монография. –Москва: Проспект, 2016. – 288 с.
9. Роик В.Д. Социальное страхование. – Москва: Издательство Юрайт, 2019. – 418 с.
10. Абрамова М.С. Экономическая сущность внебюджетных фондов и факторы, влияющие на их формирование// Вопросы экономики и права. - 2011. - № 36. - С. 147.
11. Бит-Шабо И.В. О роли и месте государственных внебюджетных фондов в финансовой системе Российской Федерации // Ленинградский юридический журнал. - 2013. - № 3 (33). - С. 38-39.
12. Годин А.М., Горегляд В.П., Подпорина И.В. Бюджетная система Российской Федерации: Учебник. - Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К.», 2013. – 256 с.
13. Асриян И.М. Внебюджетные фонды России// Наука Парк. - 2013. - № 4 (14). - С. 5.
14. Дадашев А.З., Черник, Д.Г. Финансовая система России. - Москва: ИНФРА-М, 2013. – 156 с.
15. Бюджетный кодекс Кыргызской Республики от 16 мая 2016 года, № 59.
16. О государственном социальном страховании: Закон КР от 17 июня 1996 года, № 20.
17. О государственном пенсионном социальном страховании: Закон КР от 21 июля 1997 года, № 57.
18. О медицинском страховании граждан в Кыргызской Республике: Закон КР от 18 октября 1999 г., № 112.
19. О тарифах страховых взносов по государственному социальному страхованию: Закон КР от 24 января 2004 г., № 8.
20. Бланк И.А. Управление прибылью. - Киев: «Ника-Центр», 1998. - 544 с.
21. Тренев Н.Н. Управление финансами: Учеб.пособие. - Москва: Финансы и статистика, 1999. 496 с.
22. Джай К. Шим, Джойл Г. Сигел. Основы бюджетирования и больше. Справочник по составлению бюджетов. - Москва: Вершина, 2007. – 368 с.
23. Гуляев П.В. Особенности внебюджетных фондов// Региональная экономика: теория и практика. -2015. – №14. – С. 5-6.
24. Диденко-Чинтимур Д.С. Государственные (социальные) внебюджетные фонды как важнейший институт финансового права// Вестник Московского университета МВД России. - 2008. - № 10. - С. 23.
25. Саякбаева А.А. и др. Страховые рынки государств-членов ЕАЭС// Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2019. - № 3 (26). - С. 75-81.
26. Саякбаева А.А., Токторбаева К.А. Потребности населения в социальной защите в период трансформации экономики// Научные стремления. 2016. - № 17. - С. 96-103.
27. Саякбаева А.А. и др. Развитие страхового рынка Кыргызстана// Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2019. - № 4 (27). - С. 102-108.
28. Саякбаева А.А. Социальная защита населения: теория, практика, проблемы и решения. – Бишкек: КНУ им. Ж. Баласагына, 2006. – 225 с.

References

1. Sayakbaeva A.A. et al. Finansirovaniye zdorovohraneniya v Kyrgyzskoi Respublike: statisticheskii analiz i prognozirovaniye [Financing of healthcare in the Kyrgyz Republic: statistical analysis and forecasting], Evraziiskoe Nauchnoe Obединenie [Eurasian Scientific Association], Moscow, 2018, № 10-2(44), pp. 131-135. [in Russian]
2. Sayakbaeva A.A. Sociyalnaya zashita naseleniya: opyt, problem i resheniya [Social protection of the population: experience, problems and solutions] Monografiya [Monograph] (Bishkek, KNU named after J. Balasagyn, 2006, 226 p.). [in Russian]
3. O sociyalnom fonde Kyrgyzskoi Respubliki: Zakon KR [On the Social Fund of the Kyrgyz Republic: The Law of KR], №103 of August 2, 2004. [in Russian]
4. Polozhenie o Social'nom fonde Kyrgyzskoj Respubliki ot 20 fevralya 2012 goda №137: Postanovlenie Pravitel'stva KR. [Regulations on the Social Fund of the Kyrgyz Republic] no. 137 of February 20, 2012: Resolution Of the government of the Kyrgyz Republic]. [in Russian]
5. Ob investirovanii sredstv dlya finansirovaniya nakopitelnoi chasti pensii po gosudarstvennomu socialnomu strahovaniyu v Kyrgyzskoi Respublike [On investing funds to finance the funded part of the state social insurance pension in the Kyrgyz Republic: Law of the Kyrgyz Republic], №78. of July 4, 2011. [in Russian]
6. Perechen bankov, s kotorym Sociyalnii fond zakluchil dogovora na obslujivaniye pensionerov [List of banks with which the Social Fund has concluded contracts for servicing pensioners] [Electronic resource] Available at: <http://socfond.kg/ru/news/489-Pieriechien-bankov-s-kotorym-Sotsialnyi-fond-zakli/> (Accessed: 20.06.2020), [in Russian]
7. Teoriya finansov [Theory of finance] [Electronic resource] Available at: <http://www.stylebuh.kz/products/teoriya-finansov-uchebnik-> (Accessed: 20.06.2020) Melnikov V.D. Theory of Finance: textbook (Almaty, LEM Publishing house, 2015, 400 p.). [in Russian]
8. Roik V.D. Socialni buidzhet [The Social budget] Monografiya [Monograph] (Moscow, Prospect, 2016, 288 p.). [in Russian]
9. Roik V.D. Socialnoe strahovanie [Social insurance] (Moscow, Yurajt Publishing house, 2019, 418 p.). [in Russian]
10. Abramova M.C. Ekonomicheskaya sushnost vnebudzhetnyh fondov i factory vliyaiushie na ih formirovanie [Economic essence of extra-budgetary funds and factors influencing their formation], Voprosy ekonomiki i prava [The issues of economy and law]. 2011, №36, p. 147. [in Russian]
11. Bit-Shabo I.V. O roli i meste gosudarstvennyh i vnebudzhetnyh fondov v finansovoi sisteme Rossiiskoi Federacii [On the role and place of state extra-budgetary funds in the financial system of the Russian Federation], Leningradskii iuridicheskii jurnal [Leningrad law journal], 33(3), 38-39(2013).
12. Godin A.M., Goreglyad V.P., Podporina I.V. Biudzhetskaya Sistema Rossiskoi Federacii: Uchebnik [Budget system of the Russian Federation: the Textbook] (Moscow, Publishing and trading Corporation «Dashkov and K», 2013, 256 p.). [in Russian]
13. Asriyan I.M. Vnebudzhetnie fondy Rossii [Extra-budgetary funds of Russia], Nauka Park [Science Park], – 2013, №4 (14), p. 5. [in Russian]
14. Dadashev A.Z., Chernik, D.G. Finansovaya Sistema Rossii [Financial system of Russia]. (Moscow, INFRA-M.Publ., 2013, p. 156). [in Russian]
15. Biudzhetni kodeks Kyrgyzskoi Respubliki [The budget code of the Kyrgyz Republic] of May 16, 2016, № 59.
16. O gosudarstvennom socialnom strahovanii: Zakon KR [On state social insurance: Law of the Kyrgyz Republic], № 20, of 17 June 1996.
17. O gosudarstvennom pensionnom social'nom strahovanii: Zakon KR [On state pension social insurance: Law of the Kyrgyz Republic] № 57, of July 21, 1997.
18. O medicinskom strahovanii grajdan v Kyrgyzskoi Respublike: Zakon KR [On medical insurance of citizens in the Kyrgyz Republic: Law of the Kyrgyz Republic], №112 of October 18, 1999. [in Russian]

19. O tarifah strahovyh vnosov po gosudarstvennomu social'nomu stahovaniu: Zakon KR [On the rates of insurance premiums for state social insurance: law of the Kyrgyz Republic] of January 24, 2004, №8. [in Russian]
20. Blank I.A. Upravleniye pribyliu [Profit Management]. (Kiev, Nika-Center Publ, 1998, 544 p.). [in Russian]
21. Trenev N.N. Upravleniye finansami: Uchebnoe posobie [Financial Management: Textbook. manual] (Moscow, Finance and statistics Publ., 1999, 496 p.). [in Russian]
22. Jai K. Shim, Joyl G. Siegel. Osnovy byudzhetrovaniya i bol'she.. Spravochnik po sostavleniu biudzhetrov [The basics of budgeting and more. Handbook of budgeting] (Moscow, VershinaPubl., 2007, 368 p.). [in Russian]
23. Gulyaev P.V. Osobennosti vnebiudzhethnyh fondov [Features of extra-budgetary funds], Regionalnaya ekonomika: teoriya i praktika [Regional economy: theory and practice], - 2015. №14, pp. 5-6. [in Russian]
24. Didenko-Chintimur D.S. Gosudarstvenniye (socialniye) vnebiudzhethniye fondy kak vajneishii institute finansovogo prava [State (social) extra-budgetary funds as the most important institute of financial law], Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii [Bulletin of the Moscow University of the Ministry of internal Affairs of Russia], 2008, №10, p. 23. [in Russian]
25. Saiakbaeva A.A. et al. Strahoviye rynki gosudarstv-chlenov EAEC [Insurance markets of the EAEC member States], Izvestiya Issyk-Kul'skogo foruma buhgalterov i auditorov stran Centralnoi Azii [Proceedings of the Issyk-Kul forum of accountants and auditors of Central Asia], №3 (26), pp. 75-81. [in Russian]
26. Saiakbaeva A.A., Toktorbayeva K.A. Potrebnosti naseleniya v socialnoi zashite v period transformatsii ekonomiki [Needs of the population in social protection during the transformation of the economy], Nauchniye stremeniya [Scientific aspirations], 2016, №17, pp. 96-103.
27. Saiakbaeva A.A. et al. Razvitiye strahovogo rynka Kyrgyzstana [Development of the insurance market of Kyrgyzstan], Izvestiya Issyk-Kul'skogo foruma buhgalterov i auditorov stran Centralnoi Azii [News of the Issyk-Kul forum of accountants and auditors of Central Asian countries], 2019, №4 (27), pp. 102-108. [in Russian]
28. Saiakbaeva A.A. Socialnaya zashita naseleniya: teoriya, praktika, problem i resheniya [Social protection of the population: theory, practice, problems and solutions] (Bishkek, KNU named after J. Balasagyn, 2006, 225 p.). [in Russian]

А.А. Саякбаева¹, Т. Таалайбек²

¹Ж. Баласагун атындагы Кыргыз ұлттық университеті, Бішкек, Кыргызстан

²Халықаралық инновациялық технологиялар университеті, Бішкек, Кыргызстан

Бюджеттен тыс қорлардың кейбір ұйымдастырушылық, құқықтық және теориялық аспектілері және оларды бюджеттеу

Аңдатпа. Мақалада бюджеттен тыс қорлардың ұйымдастырушылық, құқықтық және теориялық сипатының және оларды бюджеттеудің кейбір мәселелері талқыланады, мұнда бюджеттен тыс қорлардың инвестициялары туралы мәселені тұжырымдау кезінде де, «бюджеттен тыс қорлар» және «бюджеттеу» ұғымдарын анықтауда да сәйкессіздіктер бар, олардың жан-жақтылығы туралы куәландырады. Мәселен, бюджеттен тыс қорларды мемлекеттік бюджеттің құрамына кірмейтін, басқа қалыптастыру көздері мен мақсатты мақсаттары бар мемлекеттік органдардың қаржылық ресурстарының жиынтығы ретінде анықтау ең маңызды болып табылады.

Бюджеттеуді елдің, ұйымның және басқа қаржы ресурстарының стратегиялық мақсаттарына уақытылы және қажетті мөлшерде жету үшін қаржы ресурстарын синхрондау және үйлестіру процесі ретінде тұжырымдауға келісуге болады немесе бюджеттен тыс қорды бюджеттеудің мәні оның қаржылық тұрақтылығын бюджет және бақылау процесі арқылы құру болып табылады.

Қырғыз Республикасында (ҚР) бюджеттен тыс қорларды қалыптастыру және пайдалану тәртібі нормативтік құқықтық актілермен, атап айтқанда, Қырғыз Республикасының Бюджет кодексімен реттеледі.

Түйін сөздер: бюджеттен тыс қорлар, бюджеттеу, зейнетақы, қаржылық ресурстар, әлеуметтік қорғау, инвестициялар, әлеуметтік сақтандыру, әлеуметтік сақтандыру қорлары.

A.A. Sayakbayeva¹, T. Taalaibek²

¹*Kyrgyz National University named after J. Balasagyn, Bishkek, Kyrgyz Republic*

²*International University of Innovative Technologies, Bishkek, Kyrgyz Republic*

Some organizational, legal and theoretical aspects of off-budget funds and their budgeting

Abstract. The article discusses certain issues of the organizational, legal and theoretical nature of off-budget funds and their budgeting, where there is inconsistency both in the formulation of the issue of investments of extra-budgetary funds and in the definition of the concepts of “off-budget funds” and “budgeting”, indicating their versatility.

For example, the definition of extra-budgetary funds as a set of financial resources of public authorities that are not part of the state budget and have other sources of formation and purpose is the most significant. We can agree with the formulation of budgeting as a process of synchronizing and coordinating the actions of financial resources to achieve the strategic goals of a country, organization, and other monetary resources in a timely manner and in the right amount. Or the essence of budgeting an extra-budgetary Fund is to create its financial stability through the process of budgeting and monitoring their implementation.

The procedure for the formation and use of extra-budgetary funds in the Kyrgyz Republic (KR) is regulated by regulatory legal acts, in particular the Budget code of the KR.

Keywords: off-budget funds, budgeting, pensions, financial resources, social protection, investment, social insurance, social insurance funds.

Сведения об авторах:

Саякбаева Айганыш - д.э.н., профессор, заведующий кафедрой «Финансы» Кыргызского национального университета им. Ж. Баласагына, ул. Жибек Жолу, 394, Бишкек, Кыргызстан.

Таалайбек Темирлан - к.э.н., доцент Международного университета инновационных технологий, ул. Анкара, 1/17, Бишкек, Кыргызстан.

Саякбаева Ажганыш - Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Finance of the Kyrgyz National University named after J. Balasagyn, Bishkek, Kyrgyz Republic.

Taalaibek Temirlan - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the International University of Innovative Technologies, Bishkek, Kyrgyz Republic.

Әлемде криптовалютань пайдалануға қатысты елдердің көзқарасы және Қазақстандағы жағдайды талдау

Аңдатпа. Криптовалюта – бұл интернет арқылы құндылықтарды беру үшін цифрлау технологиясын ғана пайдаланатын цифрлық валюта. Бүгінгі күні криптовалюта саудасы қазіргі қоғамның қажеттіліктеріне сай келеді. Бірақ бұл валютаны және оның нарығын мінсіз деп атауға болмайды. Криптовалюталар өзгермелі сипатына, қызметті заңсыз қаржыландыруға және орталық эмитенттің болмауына байланысты үлкен тәуекелге ие. Банкроттық жағдайында кепілдік орталығы болып табылатын заңды ресми органның болмауы пайдаланушылар үшін әлі де қауіп болып табылады. Зерттеу барысында биткоин 2008 жылы нарыққа шыққанына қарамастан, көптеген елдерде осы күнге дейін криптовалюталарды реттейтін, шектейтін немесе тыйым салатын ашық жүйелер жоқ екендігі айқындалды. Көптеген елдер әлі де криптовалюталарды реттеу жолдарын талдайды. Жалпы, биткоин әлемнің көп бөлігі үшін белгісіз сипатта қалып отыр. Зерттеудің мақсаты – шет елдердің орталық банктері, Халықаралық және жеке қаржылық ұйымдардың криптовалюталарды пайдалану мен реттеу бойынша тәжірибелерін талдай отырып, Қазақстан экономикасында криптовалютань қолдану мүмкіндігін зерттеу болып табылады.

Түйін сөздер: криптовалюта, биткоин, биткоинге көзқарас, Ұлттық банк, Еуропалық Одақ, Халықаралық валюта қоры.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-147-156>

Кіріспе. Ақшаның дамуының қазіргі кезеңі ақпараттық технологиялар саласындағы инте- активті жұмыстарға негізделген әлемдік экономикалық жүйенің құрамдас бөлігі ретінде виртуалды экономиканың дамуымен тікелей байланысты. Ақшаның жаңа формаларының дамуы ақпараттық сфера мен ақпараттық қоғамның белсенділігі және тереңдеуі нәтижесінде туындап отыр. Осы жағдайлар мен технологиялық инновацияның әсерімен экономика жаңа мәнге ие болды. Экономикалық қызметтің барлық саласында, оның ішінде, қаржы саласында да айтарлықтай өзгерістер орын алуда [1].

Бұл өзгерістердің көрінісі транзакциялардың электронды форматқа ауысуы, жаңа

төлем құралдары мен жүйелерінің пайда болуы болып табылады. Бұл зерттеуде қаржылық технологиялар саласындағы ең жаңа жаңалықтардың бірі болып табылатын криптовалюталар қарастырылады. Күн сайын жаңа криптовалюталардың пайда болуымен, бүгінгі күн жалпы 5474¹ криптовалютань түрі бар. Криптовалюталардың, тіпті, он жылдық тарихы болмаса да, осы технологиялық жаңалықтың транзакция көлемін, таралуы мен алуан түрлілігін ескере отырып, бұл мәселені зерттеу және талқылау маңызды болып табылады.

Криптовалюталар көптеген елдерде күнделікті өмірде және коммерциялық қызметте, нақты және виртуалды тауарлар мен қызмет

¹<https://coinmarketcap.com/all/views/all/> Қаралған күні: 15.05.2020

көрсетулерде төлем құралы ретінде қолданылуда, оларды көптеген халықаралық компаниялар қабылдайды және де биржаларда саудаланады. Айналымдағы кпиртовалюта-лардың жалпы көлемі 259 млрд. АҚШ долларын құрайды (<https://coinmarketcap.com/>). Сондықтан криптовалюта-лардың халықара-лық қаржы саласында алатын орны мен маңы-здылығын ескерген жөн.

Бұл тұрғыда зерттеу, ең алдымен, крипто-валюта-лардың негізгі ерекшеліктерін қа-растырады. Әдебиеттерге сүйене отырып,

халықаралық ұйымдардың, шет мемлекет-тердің орталық банктерінің және Қазақстан Ұлттық Банкінің криптовалюта-ны тануға және реттеуге қатысты көзқарастары талда-нып, Қазақстанда криптовалюта-ны қолдануға қатысты перспективалар бағаланды.

Криптовалюта және биткоин. Алғашқы криптовалюта болып табылатын биткоин, 2008 жылдың 31 қазанында Сатоши Накамо-то криптографиялық электрондық пошта то-бында «Биткоин: P2P² электрондық қолма-қол ақша жүйесі» атты мақаласымен жарияланды

Кесте1.

Топ-20 криптовалюта-лардың ағымдағы құны және капитализациясы (АҚШ доллары)

	Атауы	Капитализациясы (Market Cap)	Бағасы (Price)	Көлемі (Volume (24h))	Айналымдағы саны (Circulating Supply)
1	 Биткоин	167 582 721 633	9 128,10	46 550 188 822	18 358 987 BTC
2	 Ethereum	23 990 222 393	216,57	19 903 605 255	110 772 209 ETH
3	 XRP	9 896 219 272	0,224339	2 317 017 771	44 112 853 111 XRP *
4	 Tether	6 395 489 149	1,01	57 853 799 363	6 361 032 509 USDT *
5	 Биткоин Cash	4 836 618 228	262,91	3 713 939 032	18 396 713 BCH
6	 Биткоин SV	3 976 796 718	216,18	2 171 945 886	18 395 571 BSV
7	 Litecoin	3 192 148 950	49,38	4 756 939 366	64 646 206 LTC
8	 Binance Coin	2 731 759 409	17,56	394 946 934	155 536 713 BNB *
9	 EOS	2 718 323 959	2,95	3 679 052 176	922 307 136 EOS *
10	 Tezos	2 002 630 351	2,82	238 016 164	709 161 521 XTZ *
11	 Stellar	1 516 958 000	0,074638	787 530 318	20 324 242 891 XLM *
12	 Chainlink	1 332 776 033	3,81	335 829 922	350 000 000 LINK *
13	 Cardano	1 324 112 384	0,051071	129 589 918	25 927 070 538 ADA
14	 Monero	1 131 496 586	64,49	87 244 565	17 546 155 XMR
15	 TRON	1 090 519 386	0,016354	1 553 680 350	66 682 072 191 TRX
16	 UNUS SED LEO	1 063 736 028	1,06	12 340 269	999 498 893 LEO *
17	 Crypto.com Coin	1 024 176 976	0,061767	7 410 934	16 581 278 539 CRO *
18	 Huobi Token	959 616 972	4,31	125 489 411	222 668 093 HT *
19	 Ethereum Classic	862 208 830	7,41	3 302 439 522	116 313 299 ETC
20	 Dash	782 977 273	82,64	706 499 398	9 474 747 DASH

Дереккөз: <https://coinmarketcap.com/> Қаралған күні: 03.05.2020

²Ағылшынша Peer-to-Peer жүйесі; қазақша «Тең-теңімен» деп аударылады.

[2]. Мақалада орталық билікке негізделмеген, P2P ортада жұмыс істейтін, ғаламтор арқылы қол жеткізуге болатын және мен қолма-қол ақшаның күнделікті өмірдегі функциясын электронды коммерция арқылы орындауға арналған бұрын-соңды болмаған электрондық ақша жүйесі енгізілді.

Биткоин арқылы нақты өнімді алғашқы сатып алуды 2010 жылы АҚШ тұрғыны жүзеге асырды. Екі пиццаны 50 долларға сатып алғанда, ол 10.000 биткоин төледі [3]. Қазіргі уақытта әлемде бес мыңнан астам криптовалюта бар, бірақ биткоин ең танымал криптовалюта болып табылады. Криптовалюталардың бүкіл нарығының 65%-дан астамы биткоинге тиесілі, 2020 жылғы 03 мамырда биткоиннің капитализациясы 167,5 млрд долларға тең. Капитализация тұрғысынан екінші орында Ethereum 23,9 млрд. долларды құрайды. Ripple үшінші орынға ие; оның капитализация көлемі 9,8 млрд. АҚШ долларын құрайды (1- кесте).

2020 жылғы 03 мамырдағы жағдай бойынша нарықтардағы ең ірі криптовалюталардың бағасы, көлемі және капитализациясы төмендегі кестеде келтірілген.

Халықаралық ұйымдар мен елдердің криптовалютаға көзқарасы. Дүние жүзіндегі бірқатар халықаралық ұйымдар өздері дайындаған және өз мамандықтары бойынша бөлісетін есептер, анықтамалықтар мен оқу құралдарымен криптовалюта жүйелеріне қатысты мәселелерді талқылауға өз үлестерін қосады. Халықаралық ұйымдардың жұмысы криптовалюталардың ықтимал пайдасы мен тәуекелі туралы бірауыздылықты қамтамасыз етуге бағытталған.

Халықаралық ұйымдардың көзқарасы. Еуропалық Одақ (ЕО) криптовалюта өзгерістерін қадағаласа да, заңдылық, қабылдау немесе реттеу туралы ресми шешім қабылдаған жоқ. Сондықтар ЕО-ның жекелеген елдері криптовалютаға қатысты өздерінің ұстанымдарын жасады: Финляндияда Орталық салық

басқармасы биткоинді қаржылық қызмет ретінде жіктеп, қосымша құн салығынан босатқан. Биткоин Финляндияда валюта емес, өнім болып саналады. Бельгияның мемлекеттік қызмет көрсету федералды қаржысы да биткоинді қосымша құн салығынан босатты. Кипрде биткоин бақыланбайды және реттелмейді. Ұлыбританияның Қаржылық басқару органы (Financial Conduct Authority- FCA) биткоинді қолдайды және реттеуші ортаның саңдық валютаны қолдауын сұрайды, сондай-ақ биткоин Ұлыбританиядағы белгілі бір салық ережелерімен қамтылған [4]. Болгария Ұлттық Кірістер Агенттігі (National Revenue Agency- NRA) қолданыстағы заңнамаға сәйкес биткоинді қолдайды. Германияда биткоин заңды түрде қабылданған, бірақ билік органдарының қор нарығына, кеншілерге, кәсіпорындарға немесе пайдаланушыларға қызығушылығына байланысты әртүрлі салық салынады.

Қаржылық әрекет жөніндегі тапсырмалар тобы (Financial Action Task Force - FATF³), криптовалюталармен жұмыс жасайтын халықаралық ұйымдардың бірі, ол виртуалды валюталарға қатысты тұжырымдамалық негіз жасай отырып, 2014 жылғы маусымда жариялаған баяндамасында криптовалюталарды интернет-төлем жүйелері деп сипаттайды және виртуалды валюталардың ақшаны жылыстату және террористік қаржыландырудың алдын алу тұрғысынан болатын қауіп-қатерлерді жіктейді [5, 6].

Біріккен Ұлттар Ұйымының Есірткі және қылмыс жөніндегі басқармасы (*United Nations Office on Drugs and Crime- UNODC*⁴) 2014 жылы «Виртуалды валюталарды пайдалану арқылы қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру және тергеу туралы негізгі анықтамалықты» шығарды. Бұл басылым GUAM елдерінің (Грузия, Украина, Әзірбайжан және Молдова) ақшаны жылыстатуға қарсы іс-қимыл және аймақтық және ұлттық деңгейлер-

³FATF - бұл ақшаны жылыстатумен, терроризмді қаржыландырумен және жаппай қырып-жою қаруын қаржыландырумен күрес саласындағы ұлттық және халықаралық аренада саясатты әзірлейтін және қолдайтын негізгі халықаралық ұйым.

⁴UNODC - заңсыз есірткі мен халықаралық қылмысқа қарсы күресетін Біріккен Ұлттар Ұйымының еншілес ұйымы болып табылады.

дегі қылмыстық жолмен алынған кірістерді алу жөніндегі әлеуетін нығайту жөніндегі жобада ұсынылған [7].

Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) 2014 жылы «Биткоин мәселесі: Валютаға қарсы қауіпті трансферт технологиясы» зерттеу жазбасында биткоин мысалында криптовалюта мәселесін қарады. ЭЫДҰ-ның ресми көрінісі ретінде ұсынылмайтын ЭЫДҰ-ның Қаржы, сақтандыру және жеке зейнетақы туралы жарияланған жарияланымда «қаржылық дағдарыс (2008 жылғы) барлық делдалдардың сенімдерінің жоғалуына себеп болды және бұл сенімге негізделген өңдеуді алып тастайтын балама технологиялардың жалпы қабылдануына әкелді, криптовалюталар да орталықтандырылмаған валюта ретінде осыған кіреді» деп айтылады.

Халықаралық валюта қоры (ХВҚ) 2016 жылы Дүниежүзілік экономикалық форумда жарияланған «Виртуалды валюталар және одан тыс: бастапқы шолулар» баяндамасында виртуалды валюталарға, оның ішінде криптовалюталарға қатысты кең бағалаулар жасады.

Еуропалық орталық банк виртуалды валюталар туралы алғашқы зерттеуін 2012 жылдың қазан айында «Виртуалды валюта схемалары» атауымен жариялады. Баяндамада виртуалды валюталардың жалпы анықтамасы, салыстыруы және жіктелуінен кейін биткоин және Second Life виртуалды валюта үлгілері егжей-тегжейлі қарастырылған. Соңғы бөлімде орталық банктер үшін виртуалды валюталардың тәуекелдері бағаланған. Тиісінше, виртуалды валюталар ақшаның эмиссиясы төмен деңгейде жалғасқан жағдайда баға тұрақтылығына қауіп төндірмейді [8]. Баяндамада биткоиннің құқықтық мәртебесі де көрсетілген. Одақтың электронды ақша директивасына сәйкес, биткоин электрондық ақша емес. Себебі биткоин директивадағы электронды валюта бірлігі ретінде көрсетілген үш шарттың екіншісі болып табылатын «қорды алған кезде оның орнына көрсетілген ақшалай құндылықтан кем емес» талаптарын орындамайды. Сонымен қатар, биткоинді төлем қызметтері директивасына сәйкес төлем құралы ретінде қабылдау да мүмкін емес. Өйткені бұл

нұсқаулық төлем мекемелеріне электронды ақша шығаруға мүмкіндік бермейді.

Жекелеген елдерде биткоиннің құқықтық мәртебесі. Биткоин және басқа да криптовалюталар қазіргі кезде әлемнің көптеген елдерінде құпталады. Алайда, кейбір елдер криптовалюталар мен оларды пайдалануға тыйым салған. Елдер криптовалюталардың орталықтандырылмаған сипатына, олардың қазіргі қаржы жүйесіне төнетін қауіпті қабылдауға, есірткі саудасымен және ақшаны жылыстатумен байланысты заңсыз әрекеттерге қатысты болуына байланысты сақтық танытады. Кейбір елдерде криптовалюталар заңды түрде қабылданды, ал кейбір елдерде тиісті ережелер қабылданбағандықтан криптовалюталарға тыйым салынды (2-кесте).

Кестеге сәйкес, кейбір елдердің ресми түрде криптовалюталарға тыйым салғаны байқалады, кейбіреулерінде пікірталастар жалғасуда, ал басқалары бұл монеталарды пайдалануға заңды түрде рұқсат береді. Әлемдегі көптеген мемлекеттер биткоинге қарсы оң көзқарас танытса да, олар өз азаматтарын бағалардың құбылмалылығы, ешқандай орталық биліктің болмауы және ешқандай физикалық активпен байланысты болмау туралы ескертеді [9].

Жапония, Канада, АҚШ, Франция, Англия, Германия сияқты елдерде биткоин қолдану өте кең. Әлемдегі алғашқы биткоин банкоматы Канадада. АҚШ әлемдегі биткоин сауда-саттық көлемі бойынша көшбасшы болып табылады. Көптеген елдер АҚШ-тың криптовалюталарды құқықтық реттеу мен реттеуге қатысты көзқарастары мен тәсілдерінің нәтижелерін күтеді. АҚШ-та криптовалюта туралы ережелерді жекелеген штаттар қабылдайды, өйткені Федералды үкімет міндетті шешім қабылдаған жоқ. Сол себепті Нью-Йорк, Аризона, Мэн, Невада және Вермонт штаттары блокчейн және ақылды келісімшарттарға қатысты өздерінің заңды нормаларын жасады. Ұлттық кірістер басқармасы (Internal Revenue Service -IRS) 2014 жылы жасаған мәлімдемесінде виртуалды ақша саудасынан түскен табыс капиталды ұлғайту тұрғысынан мүлік ретінде қарастырылатынын мәлімдеді.

АҚШ биткоинге жалпы оң көзқарасты ұстанғанымен, бірнеше мемлекеттік органдар

Криптовалютаның құқықтық мәртебесі

Тыйым салынған елдер	Шектеу қойған елдер (сату немесе төлем жасау үшін пайдалану мүмкін емес)	Заңды болып табылатын елдер	Мәртебесі белгісіз
Ауғанстан Пәкістан Алжир Боливия Бангладеш Македония Республикасы Сауд Арабиясы Катар Вануату Вьетнам	Қытай Үндістан Эквадор Индонезия Марокко Замбия Непал Египет Американдық Самоа	Жапония Гибралтар Мальта Украина Швейцария Нидерланды Литва Эстония Ұлыбритания Германия Бермуд Словения Сингапур Грузия Беларусь Гонконг	Албания Андорра Аргентина Барбадос Колумбия Француз Гвианасы Габон Ямайка Иордания Қазақстан Кения Косово Қырғызстан Малайзия Мальдив аралдары Маврикий Нигерия Панама Парагвай Перу Тунис БАӘ Танзания Уругвай

Дереккөз: <https://is.gd/dFENCU> Қаралған күні: 10.06.2020

заңсыз мәмілелер жасауда биткоинді пайдалануды болдырмауға немесе азайтуға тырысады. Сонымен қатар, АҚШ-та Dish Network (DISH), Microsoft Store, сэндвич сатушы Subway және Overstock.com (OSTK) сияқты жетекші компаниялар төлемдерді биткоинмен қабылдайды [10].

Канадада көптеген биткоин инновациялық компаниялары орналасқан. Ұзақ талқылаулардан кейін биткоин «Ақша жылыстату және терроризмді қаржыландыру» туралы заң бойынша реттелді. Биткоинді Канаданың кірістер агенттігі (Canada Revenue Agency -CRA) тауар деп санайды. Бұл биткоин транзакциялары бартерлік операциялар ретінде

қарастырылады, ал алынған табыс бизнестің кірісі деп саналады. Сондай-ақ, салық салу жеке адамның сауда-саттықпен айналысатындығына немесе тек инвестиция салуға кірісуіне байланысты. Канадада биткоин биржаларында Канаданың қаржылық операциялары мен есептерін талдау орталығында (The Financial Transactions and Reports Analysis Centre of Canada -FINTRAC) тіркелу, күдікті операциялар туралы есеп беру, сәйкестік жоспарларын орындау және тіпті кейбір жазбаларды жүргізу талап етіледі. Сондай-ақ, кейбір канадалық банктер биткоин операциялары үшін несиелік немесе дебеттік карталарын пайдалануға тыйым салды [11].

Жапония - виртуалды валюталардың сөзсіз үлкен «қорғаушысы» болып табылады. 2014 жылы көп елдер бұл жүйелерге тыйым салған кезде Жапония құқықтық реттеуді іздейтінін жариялады. 2016 жылы Қаржы қызметтері агенттігі (Financial Services Agency - FSA) виртуалды валюталардың дәстүрлі валюталармен бірдей мәртебеге ие болуын ұсынды. 2016 жылы ұлттық ассамблеяда қабылданған заңда виртуалды валютаның анықтамасымен қатар, клирингтік орталықтардың жұмыс тәртібі, олардың тіркелуі мен міндеттері анықталды. 2017 жылы FSA виртуалды валюталарды төлем әдісі ретінде қабылдауды қарастыратын заң қабылдады. Жапон банктерінің консорциумы 2020 жылғы Олимпиада алдында JCoin деп аталатын виртуалды валюта шығаруды жоспарлап отыр [12].

Қытай виртуалды валюталарды виртуалды тауар ретінде қабылдайды. Қытай банкі биткоиннің нақты ақша емес екенін мәлімдеді және оны 2014 жылы пайдалануға тыйым салды. Алайда, 2016 жылдың қаңтарында Қытайдың Орталық банкі өзінің сандық валютасын әзірлеуге қатысты біршама жұмыстар жасады. Қытай заңды реттеудің жоқтығынан, капиталдың елден «қашып кетпеуі» үшін 2017 жылы криптовалюта туралы қатаң ережелер жасады. Қаржы институттары мен үшінші тараптардың төлем провайдерлеріне виртуалды валюталарды сатып алуға, сатуға және ұстауға тыйым салынады. Қытай банкі виртуалды валюталардың биржаларын тиісті регистрлерде тіркеуді және транзакциялар қатаң тексерулерге ұшырайтындығын мәлімдеді. Виртуалды валюталармен жаппай капитал жинау бойынша іс-шараларға (бастапқы монеталар ұсынысы, ICO) Қытайдағы компаниялар немесе жеке тұлғаларға тыйым салынады.

Ресей Федералды салық қызметінің 2016 жылғы қарашадағы мәліметтері бойынша биткоиндер «заңсыз емес» болып табылады. Ал Ресей Федерациясы Қаржы министрінің орынбасары Алексей Моисеев 2017 жылдың қыркүйегінде криптовалюта төлемдерін қабылдау «мүмкін емес» деп мәлімдеген. Биткоин нарығындағы сайттар бұғатталған, ал сот шешімдерінде биткоин Ресей Федерациясы-

ның аумағында тыйым салынған валюталық суррогат екендігі айтылған. Сонымен қатар Ресейдің Орталық банкі және Росфинмониторинг өздерінің ақпараттық өтініштерінде Ресей азаматтарына бірнеше рет криптовалюталармен жүргізілетін барлық операциялар алып-сатарлық және құндылығын жоғалту қаупі бар екенін ескертті. Ресейдің Орталық банкі: «Криптовалюталармен жасалатын көптеген операциялар Ресей Федерациясының және басқа да мемлекеттердің заңнамалық реттеу шеңберінен тыс жерде жүзеге асырылады. Криптовалюталарға Ресей Банкі кепілдік бермейді немесе ұсынбайды» деп мәлімдеме жасаған. Қазіргі кезде рубльге және шетел валютасына криптовалюта айырбастауға рұқсат етіледі, бірақ операциялар тек лицензиясы бар операторлар арқылы жүзеге асырылады [13].

Орталық Азия елдерінен Қырғызстан мен Өзбекстан да «биткоин досы» елдер ретінде қарастырылады. Өзбекстанда 2018 жылғы 2 қыркүйекте криптовалюта заңдастыратын, сонымен бірге, оны салықтан босататын қаулы күшіне енді және елдегі «тау-кен өндірісіне» рұқсат етілді. Ал Қырғыз Республикасының заңнамасына сәйкес биткоин тауар болып саналады (бағалы қағаз немесе валюта санатына жатпайды) және заңды түрде өндіріліп, сатып алынуы, сатылуы және жергілікті тауар биржасында сатылуы мүмкін. Алайда, биткоинді ішкі есеп айырысуларда валюта ретінде пайдалануға тыйым салынады [13].

Қазақстандағы биткоиннің құқықтық мәртебесі. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі республика аумағында жалғыз заңды валюта - теңге болып табылады, сондықтан ел аумағында криптовалюта төлем құралы ретінде пайдаланыла алмайды. Қазақстан Ұлттық Банкінің төлем жүйелері департаментінің хабарлауынша: «Тікелей реттеу болмаса да, қаржы секторындағы криптовалюталарды жеке немесе клиенттік операциялар үшін және оны есептеу бірлігі ретінде пайдалану заңсыз болып табылады» [14].

Мұндай шектеулердің себебі ережелер жүйесінің болмауы және виртуалды валюта нарығын реттеудің мүмкін еместігі, крипто-

валюталардан туындайтын қауіптер мен тәуекелдер болып табылады, атап айтқанда:

- Виртуалды валюталарды заңсыз мәмілелер жасау, есірткі, қару және басқа тыйым салынған тауарлардың айналымы үшін пайдалану;

- Бәсекелестіктің өсуіне және ұлттық қаржы институттарының нарықтық позицияларының жоғалуына байланысты шетелдік қаржы институттарының ішкі нарыққа кеңеюі;

- Ақша шығару кезінде мемлекеттік монополиядан айрылу;

- Орталық банктің сенъораж табыстарының азаюы;

- Ұлттық валютаға деген сұраныстың төмендеуіне және құнсыздануына әкеліп соқтырады (тіпті, шетел валютасының пайдасына бас тарту) және айналым жылдамдығының өзгеруі, бұл өз кезегінде ақша айналымы жылдамдығын және ақша-несиелік реттеуді анықтау процесін қиындатады;

- Ақша массасының көп бөлігі ақша-кредит реттеушісінің бақылауынан тыс болатындықтан; ақша-кредит саясатының тиімді жүргізілуінің мүмкін еместігі;

- Қаржылық ықпал ету деңгейін төмендету немесе жою.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Төрағасы криптовалюталардың бағасын толығымен болжау мүмкін емес деп санайды; оларда инвесторларға, соның ішінде, халыққа ақшаны қайтаруға кепілдік бере алатын жауапты эмитент жоқ. Сонымен қатар, криптовалюталармен жасалатын операциялардың ашықтығы салдарынан оларды ақшаны жылыстату және заңсыз әрекеттерді қаржыландыру үшін пайдалану ықтималдығы жоғары. Осының бәрі орталық банктердің ғана крипто-валютаның монополиялық эмиссиясы туралы шешім қабылдау, виртуалды валюталардың даму мониторингі, олардың айналымы, реттеу, реттеушінің «қамқорлығымен» және бақылауымен ұлттық төлем жүйелерін дамыту үшін салмақты себеп болып табылады.

Қорытынды. Криптовалюталар жылдам аударым жүйелерімен, арзан шығындармен және жылдам ақша аудару қызметімен кең

қолданыс тауып келеді. Алайда, оның орталықтандырылмаған құрылымы мен ақша массасын бақылау механизмінің болмауына байланысты, көптеген елдерде криптовалюталарға заңды түрде рұқсат етілген жоқ, сондықтан бұл салада заңнамалық актілер жасалмады. Алайда, оның пайда болуы интернет революциясы ретінде қарастырылады және көптеген елдерде мен аймақтарда қазіргі кезде өзгерістің жаңа құралы ретінде қолданыла алады. Көптеген елдерде криптовалюта заңды төлем құралы болып табылады. Сонымен қатар, бірқатар елдерде криптовалюталарды заңды төлемдер ретінде қабылдауға болмайтындығы, олардың ұлттық валюталарға теріс әсері, алаяқтық әрекетте пайдаланылу қаупі және оларды салық органдарының қалай бағалайтындығы туралы мәселе әлі күнге дейін пікірталас тудырады.

Осыған қарамастан, қаржылық сарапшылар виртуалды валюталардың танымалдығы артатындығын болжайды. Қазіргі уақытта кейбір ірі банктер, қорлар, компаниялар қаржы операциялары нарығының осы жаңа бөлігінде көшбасшылық позицияларды иемденуді және виртуалды валютаны өздерінің бизнес-қызметтеріне интеграциялауды мақсат ете отырып, осы қаржылық жаңашылдықты жиі қолдана бастады. Алайда, кейбір сарапшылар бүкіл әлемдегі виртуалды валюталарға деген көзқарас белгісіз екендігін растайды. Қаржы нарығына қатысушылардың көпшілігі криптовалюталарды қаржы жүйесіне қауіп ретінде қарастырады. Атап айтқанда, Еуропалық орталық банк виртуалды валюталарды қолдануға қарсы ескертеді. Сарапшылар жаһандық ауқымда қаржылық инновацияларды реттеу шексіз емес екенін айтады. Орталық банктер виртуалды валюталарға қатысты жиі қолданылатын шектеу жүйесі арқылы күту күйін және жұмсақ келісімді таңдайды.

Сонымен қатар, әлемнің көптеген елдерінде ресми билік Биткойн желісін заңсыз операциялар мен салықтан жалтаруды ұйымдастыру үшін қолайлы орта ретінде қарастырады, сондықтан биткойн және басқа да сандық валюталарды пайдаланудан аулақ болады, бұл басқа дәстүрлі валюталармен сауданы қиын

датады. Біздің ойымызша, Қазақстанда халықтың сандық және қаржылық сауаттылық деңгейін арттыру және осы саладағы заңнама- ны қатаңдату арқылы криптовалюта пирамид инвестициялық бағдарламаларының пайда болуының алдын алуға болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Šimonová J., Čentěš J., & Beleš A. Financial analysis of innovative forms of money//Entrepreneurship and Sustainability Issues. -2019. -Vol. 7(1). - P. 69-80.
2. Nakamoto S. Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system. Bitcoin. 2008. [Electronic resource] – URL: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>. (Қаралған күні: 18.05.2020)
3. Popper N. (2016). A Bitcoin believer’s crisis of faith. New York Times. [Electronic resource] - URL: <https://is.gd/32tvDj> (Accessed: 19.05.2020)
4. Cryptocurrency Regulations in the UK. [Электрон. ресурс] - URL: <https://is.gd/xSa2rC> (Accessed: 19.05.2020)
5. Financial Action Task Force (FATF) Virtual Currencies - Key Definitions and Potential AML/CFT Risks. 2014. [Electronic resource] - URL: <https://is.gd/Parquq> (Accessed: 17.05.2020)
6. Financial Action Task Force (FATF). (2015). Guidance For A Risk-Based Approach Virtual Currencies, [Electronic resource] - URL: <https://is.gd/hZLJUT> (Accessed: 17.05.2020)
7. UNODC. Basic Manual on the Detection And Investigation of the Laundering of Crime Proceeds Using Virtual Currencies, 2014. [Electronic resource] - URL: <https://is.gd/2AqZOt> (Accessed: 17.05.2020)
8. European Central Bank (ECB). Virtual Currency Schemes – A Further Analysis, 2015. [Электрон. ресурс] - URL: <https://is.gd/qKAskp> (Accessed: 18.05.2020)
9. Çarkacıoğlu A. Kripto-para bitcoin. Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Dairesi Araştırma Raporu, 2016. [Electronic resource] - URL: <https://is.gd/FIO058> (Accessed: 17.05.2020)
10. Cryptocurrency Regulations in the United States, 2020. [Electronic resource] - URL: <https://is.gd/BOwf6K> (Accessed: 20.05.2020)
11. Henry C.S., Huynh K.P., & Nicholls G. Bitcoin awareness and usage in Canada//Journal of Digital Banking. -2018. -Vol. 2(4). -P. 311-337.
12. Iwamura M., Kitamura Y., Matsumoto T., & Saito K. Can we stabilize the price of a cryptocurrency?: Understanding the design of Bitcoin and its potential to compete with Central Bank money// Hitotsubashi Journal of Economics. -2019. - P. 41-60.
13. Legality of bitcoin by country or territory [Electronic resource] - URL: <https://is.gd/zg0lac> (Accessed: 20.05.2020)
14. Ashimbayev T. & Tashenova S. Prospects for Using Cryptocurrency in the Economy of Kazakhstan and the Attitude of the National Bank//European Research Studies Journal. -2018. -Vol. 21(4). - P. 524-532.

References

1. Šimonová J., Čentěš J., & Beleš A. Financial analysis of innovative forms of money, Entrepreneurship and Sustainability Issues, 7(1), 69-80(2019).
2. Nakamoto S. Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system. Bitcoin. 2008. [Electronic resource] Available at: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>. (Accessed: 18.05.2020)
3. Popper N. A Bitcoin believer’s crisis of faith. New York Times. [Electronic resource] Available at: <https://is.gd/32tvDj> (Web-site visit date: 19.05.2020) [in English]
4. Cryptocurrency Regulations in the UK. [Electronic resource] Available at: <https://is.gd/xSa2rC> (Accessed: 19.05.2020)
5. Financial Action Task Force (FATF) Virtual Currencies - Key Definitions and Potential AML/CFT Risks. 2014. [Electronic resource] Available at: <https://is.gd/Parquq> (Accessed: 17.05.2020)
6. Financial Action Task Force (FATF). Guidance For A Risk-Based Approach Virtual Currencies, [Electronic resource] Available at: <https://is.gd/hZLJUT> (Web-site visit date:17.05.2020)

7. UNODC. Basic Manual on the Detection And Investigation of the Laundering of Crime Proceeds Using Virtual Currencies, 2014. [Electronic resource] Available at: <https://is.gd/2AqZOt> (Accessed: 17.05.2020)
8. European Central Bank (ECB). Virtual Currency Schemes – A Further Analysis, 2015. [Electronic resource] Available at: <https://is.gd/qKAskp> (Web-site visit date: 18.05.2020)
9. Çarkacıoğlu A. Kripto-para bitcoin. Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Dairesi Araştırma Raporu, 2016. [Electronic resource] Available at: <https://is.gd/FIO058> (Web-site visit date:17.05.2020)
10. Cryptocurrency Regulations in the United States, 2020. [Electronic resource] Available at: <https://is.gd/BOwf6K> (Accessed: 20.05.2020)
11. Henry C.S., Huynh K.P. & Nicholls G. Bitcoin awareness and usage in Canada. Journal of Digital Banking, 2(4), 311-337(2018).
12. Iwamura M., Kitamura Y., Matsumoto T., & Saito K. Can we stabilize the price of a cryptocurrency?: Understanding the design of Bitcoin and its potential to compete with Central Bank money, Hitotsubashi Journal of Economics, 2019. P. 41-60.
13. Legality of bitcoin by country or territory [Electronic resource] Available at: <https://is.gd/zg0lac> (Accessed: 20.05.2020).
14. Ashimbayev T. & Tashenova S. Prospects for Using Cryptocurrency in the Economy of Kazakhstan and the Attitude of the National Bank, European Research Studies Journal, 21(4), 524-532(2018).

А.О. Сыздыкова, Ж.К. Жетибаев

Международный казахско-турецкий университет имени Ходжа Ахмеда Ясави, Туркестан, Казахстан

Отношение стран мира к использованию криптовалюты и анализ ситуации в Казахстане

Аннотация. Криптовалюта – это цифровая валюта, которая использует только технологию шифрования для передачи ценностей через Интернет. Сегодня криптовалютная торговля отвечает потребностям современного общества. Но эту валюту и ее рынок нельзя назвать идеальной. Криптовалюты подвержены высокому риску из-за их волатильности, нелегального финансирования деятельности и отсутствия центрального эмитента. В случае банкротства отсутствие официального юридического лица в качестве гарантийного центра все еще представляет угрозу для пользователей. Исследование показало, что хотя биткойн был представлен на рынке в 2008 году, во многих странах до сих пор нет открытых систем, которые регулируют, ограничивают или запрещают криптовалюты. Многие страны все еще анализируют способы регулирования криптовалют. В целом, биткойн остается неизвестным для большей части мира. Целью исследования является изучение возможности использования криптовалюты в экономике Казахстана, анализ опыта зарубежных центральных банков, международных и частных финансовых организаций по использованию и регулированию криптовалют.

Ключевые слова: криптовалюта, биткойн, подход к биткойну, Национальный банк, Европейский союз, Международный валютный фонд.

A.O. Syzdykova, Zh.K. Zhetibaev

Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan

An attitude of the world countries to the use of cryptocurrency and analysis of the situation in Kazakhstan

Abstract. Cryptocurrency is a digital currency that uses only encryption technology to transfer values over the Internet. Today, cryptocurrency trading meets the needs of modern society. But this currency and its market can not be called perfect. Cryptocurrencies are at high risk due to their volatile nature, illegal financing of activities and lack of a central issuer. In the event of bankruptcy, the lack of a formal legal body as a guarantee center is still a threat to users. The study found that although bitcoin was introduced to the market in 2008, many

countries still do not have open systems that regulate, restrict or prohibit cryptocurrencies. Many countries are still analyzing ways to regulate cryptocurrencies. In general, bitcoin remains unknown to most of the world. The purpose of the article is to study the possibility of using cryptocurrencies in the economy of Kazakhstan, analyzing the experience of foreign central banks, international and private financial organizations in the use and regulation of cryptocurrencies.

Keywords: cryptocurrency, bitcoin, approach to bitcoin, National Bank, European Union, International Monetary Fund.

Авторлар туралы мәлімет:

Сыздықова Азиза – негізгі автор, PhD, Қаржы және бухгалтерлік есеп кафедрасының аға оқытушысы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан.

Жетібайев Жантүре – PhD, Экономика кафедрасының аға оқытушысы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан.

Sydykova Aziza – The main author, Ph.D. of Finance and Accounting Department, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan.

Zhetibayev Zhanture – Ph.D. of Economics Department, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan.

А.А. Нурумов¹, Г.Ж. Есенова², М.А. Имангалиева³

^{1,3} Финансовая академия Министерства финансов РК, Нур-Султан, Казахстан
² Евразийский национальный университет Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: nurumov-aldash@mail.ru¹, pavlodarsemey@mail.ru², zhanzhan8707@mail.ru³)

Научно-методологические основы финансового менеджмента в современной экономической литературе

Аннотация. В данной статье рассмотрены теоретические аспекты финансового менеджмента с учетом реалий современных экономических условий. Были изучены категориальные понятия финансового менеджмента в научных трудах казахстанских и зарубежных экономистов на примере российских и западных ученых экономического профиля. Проведена систематизация сущности финансового менеджмента. Проанализированы определения финансового менеджмента организаций и выявлены специфичное сходство и кардинальное различие в понятийных аппаратах определения «финансовый менеджмент». Кроме того, с использованием аналитического метода исследования подробно рассмотрены принципы и функции категории «финансовый менеджмент» в современных научных изданиях отечественных и российских ученых-экономистов. Также были исследованы существующие концепции и модели управления финансами предприятий (финансового менеджмента) с точки зрения казахстанских ученых и зарубежных экономистов.

Ключевые слова: предприятие, финансовый менеджмент, управление, система.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-157-164>

Введение. Прошло более 25 лет независимости Казахстана как молодого государства со своей историей становления и развития рыночных отношений. Финансовый менеджмент коммерческой организации берет начало со дня перехода экономической системы нашей республики на рыночные отношения. При этом огромное количество научно-учебной литературы по вопросам финансового менеджмента было опубликовано в начале 90-х годов. Изданиями того периода были предложены или же были раскрыты проблемы управления финансами хозяйствующих субъектов в контексте концептуальных основ финансовой науки либо введения новомодных словообразований в виде метода «основанного на анализе реальных явлений финансовой жизни фирмы с позиций интересов участников этих явлений» и др. Однако реальная жизнь активно вносит свои коррективы. Меня-

ются экономические условия ведения хозяйственных процессов. Происходят изменения в экономическом мышлении. Новые тенденции экономического развития человеческого общества (глобализация, постиндустриализация, цифровизация) и динамичный рост роли информационно-коммуникационных технологий усиливают влияние на финансово-хозяйственную деятельность компаний как государственного, так и частного сектора. В условиях глобализации и цифровизации экономических процессов важная роль предназначена финансовому менеджменту частных и государственных компаний и изучение понятийного аппарата категории «финансовый менеджмент» является весьма интересным. В ходе поиска материалов по этой тематике было выявлено несколько направлений по трактованию финансового менеджмента и существующие концепции. Этим и объясняется актуальность данной статьи.

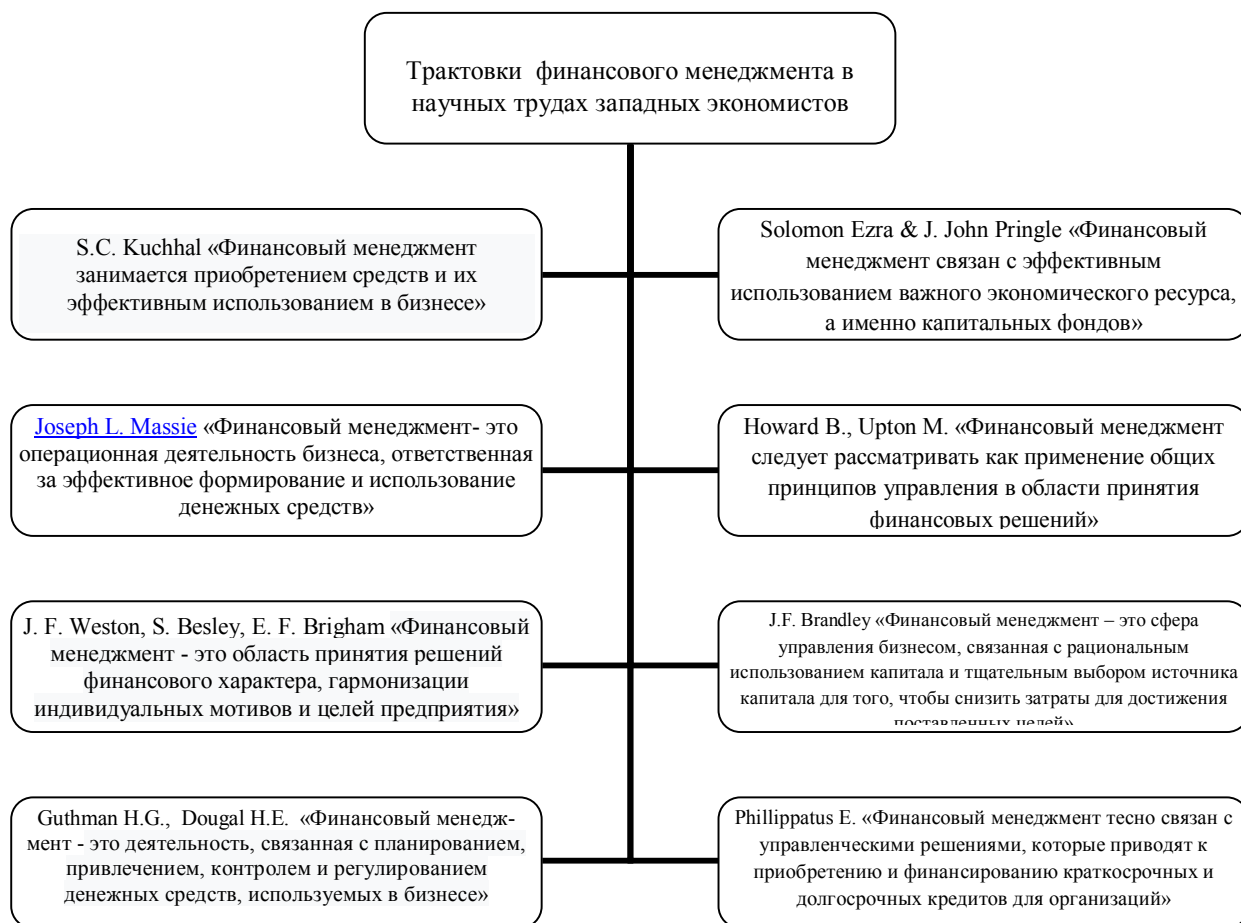
Целью статьи является исследование и систематизация понятийных категорий «финансового менеджмента» и его концептуальных основ в казахстанских и зарубежных научных трудах.

Исходя из цели исследования поставлены следующие задачи:

1. Рассмотреть трактование определения «финансовый менеджмент» в научных изданиях российских, западных и казахстанских ученых-экономистов.
2. Выявить общие закономерности и отличительные особенности в понятийных аппаратах определения «финансовый менеджмент».
3. Раскрыть существующие концепции финансового менеджмента с позиции отечественных ученых и зарубежных экономистов.

История. С распадом ССР и развалом советской плановой экономики в постсоветских странах активное развитие получили

рыночные отношения. С этого момента начинается внедрение западного финансового менеджмента в экономическую науку России и Казахстана. До 2000-х годов было издано множество российских учебно-научных трудов по финансовому менеджменту. Однако в процессе исследования было решено основной упор сделать на российские и казахстанские научные труды, начиная с 2004 года. Вопросы финансового менеджмента занимались такие российские ученые, как И. А. Бланк, Н.А. Толкачева, Т.И. Мельникова, Старкова Н.А., Шохин Е.И., Рахимов Т.Р., Морозко Н.И и др. Основные понятийные аппараты представлены в трудах зарубежных ученых-экономистов: S.C. Kuchhal, J. F. Weston, E. F. Brigham, Massie J., Guthman H.G. and Dougal H.E., J.F. Brandley, Phillipatus E., Howard B., Upton M. Теоретические основы финансового менеджмента в Казахстане рассмотрены в научных работах

Примечание - составлено авторами на основе источников [7-15]

Рисунок 1- Трактовки финансового менеджмента в научных трудах западных экономистов

казахстанских ученых: Сапарова Б.С., Молдашева А.К., Ювица Н.В., Раимбеков Ж.С., Сарсенова А.Е.

В процессе проведения исследования применены несколько методов: формализация, гипотетико-дедуктивный метод и методы эмпирического исследования, состоящие из сбора и описания данных, сравнения и группировки.

Результаты/обсуждение. В рыночной экономике ведение бизнеса не представляется возможным без эффективного финансового менеджмента. Ведь главной целью коммерческих предприятий является увеличение стоимости бизнеса и максимизация чистого дохода.

В работах отечественных и западных экономистов рассматриваются различные толкования финансового менеджмента в деятельности компаний.

На основе обзора теоретических аспектов финансового менеджмента можно отметить, что все российские авторы (И. А. Бланк, Н.А. Толкачева, Т.И. Мельникова, Старкова Н.А., Шохин Е.И., Рахимов Т.Р., Морозко Н.И.) исследуют эту категорию с позиции системного подхода: как систему, связанную с управленческими функциями и движением денежных средств предприятия. Хотелось бы обратить внимание, что данные авторы понимают финансовый менеджмент как управление финансами коммерческой организации и рассматривают его как продолжение экономики и финансов предприятий. Они придают определениям «финансовый менеджмент» более научно-теоретический характер, чем их зарубежные коллеги.

Далее исследуем категорию финансового менеджмента в экономических трудах западных ученых (рисунок 1).

Исходя из сущности финансового менеджмента в работах зарубежных ученых, следует отметить, что большинство западных экономистов раскрывают определения этой категории с позиции операционной деятельности организации, демонстрируют более практикоориентированный подход. Были рассмотрены 6 понятий финансового менеджмен-

та 10-и зарубежных авторов. Из 10 западных экономистов 4 автора считают, что категория финансового менеджмента тесно связана с областью управления и управленческими решениями.

Рассмотрев теоретические основы отечественных экономистов, можно утверждать, что в основном отечественные экономисты (Сапарова Б.С., Молдашева А.К., Ювица Н.В., Раимбеков Ж.С., Сарсенова А.Е.) рассматривают категориальный аппарат финансового менеджмента так же, как и российские ученые со стороны системно-управленческого подхода и как дальнейшую часть финансов организаций. При этом профессора Ювица Н.В. и Молдашева А.К. подчеркивают, что финансовый менеджмент также следует рассматривать и с позиции предпринимательства. Казахские ученые расширяют сферу действия финансового менеджмента, не ограничиваясь рамками системно-управленческого и научного подходов, они расширяют понятийный аппарат финансового менеджмента как части предпринимательской деятельности.

Основное содержание финансового менеджмента раскрыто в принципах и функциях, которые необходимо проанализировать.

Следует подчеркнуть, что исследование принципов и функций финансового менеджмента было проведено на основе обзора 6 учебных пособий российских экономистов и 5 научных работ казахстанских ученых. Однако не все анализируемые научные труды содержат информацию касательно вопроса принципов и функций финансового менеджмента. В связи с этим на основании имеющихся сведений был сделан анализ принципов и функций финансового менеджмента компаний.

В таблице 2 представлена систематизация принципов финансового менеджмента в экономических научных трудах.

Проведем анализ принципов финансового менеджмента, систематизировав их в следующей группе:

1 группа – основные 5 принципов финансового менеджмента, указанные в учебных пособиях российских авторов И. А. Бланк и Морозко Н.И, а также отечественного профес-

Группировка принципов финансового менеджмента

Группа	Принципы финансового менеджмента
1	1. интегрирование в систему управления финансами компании; 2. системный подход принятия управленческих решений; 3. высочайший уровень управления; 4. вариабельность методов к формированию управленческих решений; 5. нацеленность на стратегическое развитие хозяйствующего субъекта
2	1. принципы 1 группы; 2. учет фактора риска при принятии решений.
3	3 подгруппы: 1. общеуправленческие принципы (более 3 принципов); 2. финансовые принципы (свыше 4 принципов); 3. принципы финансового менеджмента, именно к управлению финансами предприятия (от 5-и и более принципов).
4	1. адаптивность; 2. функциональность; 3. комплексность.
Примечание - составлено авторами на основе источников [1, 6, 16-19]	

сора Молдашевой А.К. имеют схожий смысл, их можно объединить.

2 группа – более расширенные принципы указаны казахстанским автором Сапаровой Б.С.: помимо вышеизложенных 5-и основных принципов финансового менеджмента, данным ученым был внесен еще один важный принцип: учет фактора риска при принятии решений.

3 группа – отечественный профессор Ювица Н.В. разделил принципы финансового менеджмента на 3 подгруппы.

4 группа – это 3 принципа (адаптивность, функциональность, комплексность), рассмотренные казахстанскими экономистами Раимбековым Ж.С. и Сарсеновой А.Е.

Далее проанализируем функции финансового менеджмента с позиции научных взглядов российских и отечественных ученых-экономистов.

Если рассматривать функции финансового менеджмента, то часть ученых полагает, что функции финансового менеджмента необходимо раскрыть с 2-х сторон: как управляющей системы и как специальной области управления предприятием. Такую научную позицию имеют следующие ученые экономи-

ческой науки: И. А. Бланк, Раимбеков Ж.С. и Сарсенова А.Е. Другие ученые-экономисты, Морозко Н.И., Молдашева А.К. и Сапарова Б.С., считают, что функции финансового менеджмента скорее связаны с выполнением конкретных действий финансовых менеджеров. И по мнению профессора Ювица Н.В.: функции финансового менеджмента происходят и являются продолжением функций финансов.

Научно-теоретическую базу исследования обычно во многих научных трудах составляют понятийный аппарат, принципы и функции. Единство этих составляющих элементов находит отражение в концептуальных моделях или концепциях.

Теперь перейдем к рассмотрению научных трудов российских и казахстанских ученых (Старкова Н.А., Н.А. Толкачева, Т.И. Мельникова, Рахимов Т.Р., Морозко Н.И., Сапарова Б.С., Раимбеков Ж.С., Сарсенова А.Е.), в которых необходимо выделить 12 общих концептуальных моделей (рисунок 2).

При этом каждый из вышеуказанных авторов-экономистов включает и дополнительные концепции, представленные в таблице 3.

Проанализировав научные работы данных ученых, можно отметить несколько авторов,

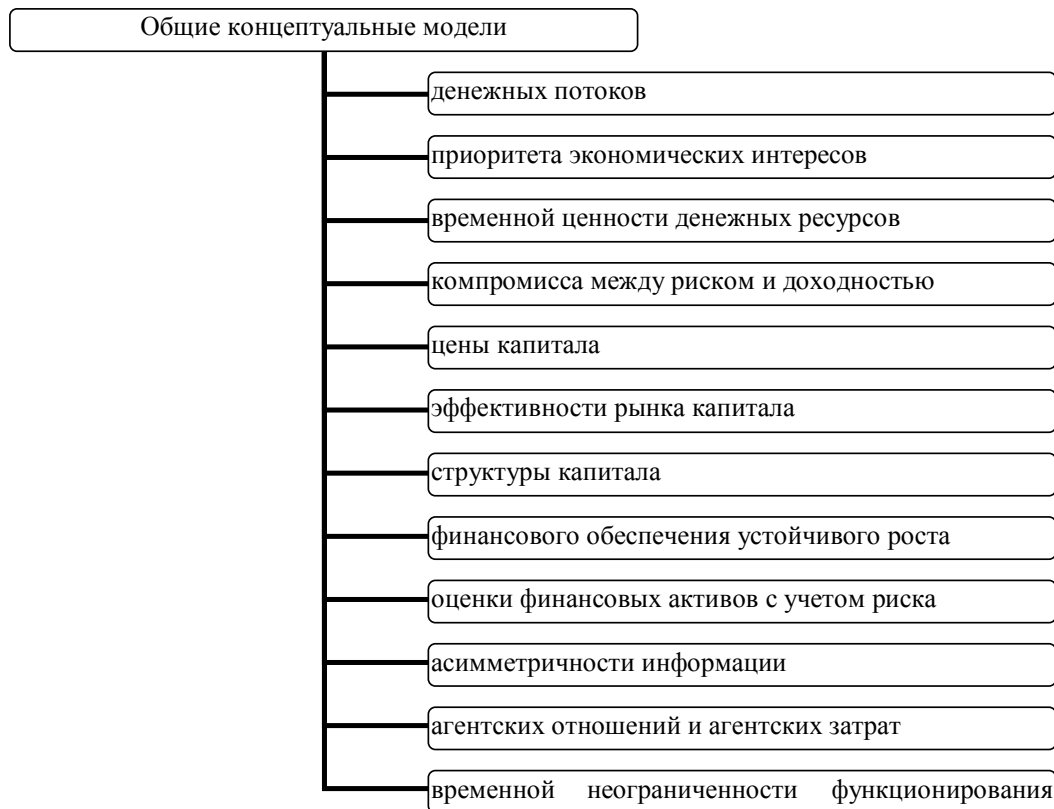

Рисунок 2 – Общие концептуальные модели

которые наиболее полно охватили максимальное число концепций:

1. Авторы учебного пособия «Финансовый менеджмент» (2007 г.) Н.А. Старкова и казахстанские авторы учебного пособия «Финансовый менеджмент» (2018 г.) Раимбеков Ж.С., Сарсенова А.Е систематизировали все концепции в 3 основные группы, состоящие из 13 концепций и моделей:

1) концепции и модели, определяющие цель и основные параметры финансовой деятельности предприятия (6 концепций);

2) концепции и модели, обеспечивающие реальную рыночную оценку отдельных финансовых инструментов инвестирования в процессе их выбора (4 концепции);

3) концепции, связанные с информационным обеспечением участников финансового рынка и формированием рыночных цен (3 концепции).

2. Авторы учебного пособия «Финансовый менеджмент» (2014 г.) Н.А. Толкачева и Т.И. Мельникова в своем труде выделяют 11 концепций.

3. По мнению автора учебного пособия «Финансовый менеджмент» (2012 г.) Рахимова Т.Р. существуют только 11 концепций.

4. Профессор Морозко Н.Н., автор учебного пособия «Финансовый менеджмент» (2009 г.), обозначила 17 концепций.

5. Казахстанский профессор Сапарова Б.С. в своем учебном пособии «Финансовый менеджмент» (2015 г.) выделила 12 концепций.

Таким образом, теоретическая основа финансового менеджмента показана в дифференциации научных подходов отечественных и зарубежных ученых экономического направления. Понятийная база финансового менеджмента в трудах российских и казахстанских ученых значительно отличается от западных исследователей разнообразием определений сущности и отдельных выражений. В результате проведения исследования были систематизированы и проанализированы различные трактования понятия «финансовый менеджмент», основные принципы и функции финансового менеджмента как экономической категории. Также были проана-

Дополнительные концепции ученых-экономистов

№	Авторы	Концепции
1	Н.А. Старкова, Ж.С. Раимбеков, А.Е. Сарсенова	1. теория портфеля; 2. теория дивидендов Модильяни-Миллера.
2	Н.А. Толкачева, Т.И. Мельникова	1. идеальных рынков капитала; 2. теория заинтересованных лиц.
3	Т.Р. Рахимов	1. операционного и финансового рисков; 2. имущественной и правовой обособленности субъекта хозяйствования.
4	Н.Н.Морозко	1. современная портфельная теория; 2. теория дивидендной политики; 3. модели оценки акций и облигаций на основе их доходности; 4. модель оценки опционов; 5. арбитражная теория ценообразования.
5	Сапарова Б.С.	1. влияния дивидендных выплат на курсы акций корпораций; 2. ценообразования опционов.

лизированы научные концепции финансового менеджмента.

Конечно, большинство научных и учебных материалов по теоретическим вопросам финансового менеджмента изложены в условиях постиндустриального развития экономики, но не в современных условиях глобализации и цифровизации экономики. В связи с этим необходимо сделать вывод, что теоретико-ме-

тодологическая база финансового менеджмента требует внесения корректировок и дополнений в связи с резко меняющимися экономическими реалиями: роботизацией многих производственных и учетно-аналитических процессов, внедрением системы искусственного интеллекта, наличием цифровых «денег» (криптовалюта), активностью цифровых услуг в финансовом секторе и т.д.

Список литературы

1. Бланк И.А. Финансовый менеджмент: Учебный курс. – 2-е изд., перераб. и доп. – Киев: Эльга, Ника-Центр, 2004.-656 с.
2. Толкачева Н.А., Мельникова Т.И. Финансовый менеджмент. Учебное пособие. - Москва: ДиректМедиа, 2014. -228 с.
3. Старкова Н. А. Финансовый менеджмент: Учебное пособие /РГАТА имени П. А. Соловьева. – Рыбинск, 2007. – 174 с.
4. Финансовый менеджмент: Учебное пособие/ Под ред. Проф. Е.И. Шохина. – Москва: ИД ФБК-ПРЕСС, 2004. - 408 с.
5. Рахимов Т.Р. Финансовый менеджмент: учебное пособие / Т.Р. Рахимов; Томский политехнический университет. – Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2012. – 264 с.
6. Морозко Н.И. Финансовый менеджмент. Учебное пособие. – Москва: ВГНА Минфина России, 2009. – 198 с.
7. Kuchhal S.C. Financial management. CHAITANYA Publishing House, 1988 – 631 p. [Электрон. ресурс] - URL: <https://books.google.kz/books> (Дата обращения: 20.06.2020)
8. Weston J.F., Besley S. and Brigham E.F. Essentials of Managerial Finance, 11th Edition. - New York: The Dryden Press, 1996. – P. 256.
9. Joseph L. Massie. Essentials of management. Prentice-Hall, 1971 [Электрон. ресурс] - URL: <https://books.google.kz/> (Дата обращения: 20.06.2020)
10. Guthmann H.G. and Dougall H.E. Corporate Financial Policy, 4th ed., Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ,1962. [Электрон. ресурс] – URL: <https://books.google.kz/> (Дата обращения: 20.06.2020)

11. Joseph Francis Bradley Administrative Financial Management. Hardcover – June 1, 1978. [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.amazon.com/> (Дата обращения: 20.06.2020)
12. Financial management. [Электрон. ресурс] – URL: <http://thebestteacher.yolasite.com/financial-management.php> (Дата обращения: 20.06.2020)
13. Financial management. University of Calicut school of distance education. 2011 [Электрон. ресурс] – URL: <http://www.universityofcalicut.info/SDE> (Дата обращения: 20.06.2020)
14. Financial Management, Paramasivan-Subramanian, 2009: Financial Management. [Электрон. ресурс] – URL: <https://books.google.kz/> (Дата обращения: 20.06.2020)
- Financial Management & International Finance. Directorate of Studies. The Institute of Cost and Works Accountants of India 12, 2010. [Электрон. ресурс] – URL: <https://icmai.in/> (Дата обращения: 20.06.2020)
15. Сапарова Б.С. Финансовый менеджмент. Учебное пособие. – Алматы: Экономика, 2015. – 848 с.
16. Молдашева А.К. Финансовый менеджмент. Учебное пособие. - Алматы: Издательство «Эверо», 2018. – 133 с.
17. Н.В. Ювица. Финансовый менеджмент. Учебное пособие для студентов вузов. - Алматы: Издательство «Эверо», 2018. – 249 с.
18. Раимбеков Ж.С., Сарсенова А.Е. Финансовый менеджмент. Учебное пособие. - Алматы: Издательство «Эверо», 2018. – 434 с.

References

1. Blank I.A. Finansovi menedzhment [Financial management] Uchebni kurs. – 2-e izd., pererab. E dop. [Training course. 2nd ed., reprint. and add.] (Kiev, Elga, Nika-Center, 2004, 656 p.). [in Russian]
2. Tolkacheva N.A., Melnikova T. I. Finansovi menedjment [Financial management] Uchebnoe posobie [Textbook] (Moscow, DirectMedia, 2014, 228 p.). [in Russian]
3. Starkova N. A. Finansovi menedzhment. Uchebnoe posobie /RGATA imeni [Financial management. Training manual / RGATA named after] P.A. Solovieva (Rybinsk, 2007, 174 p.). [in Russian]
4. Finansovi menedjment. Uchebnoe posobie [Financial management: Textbook] / Pod red. prof. [Ed. Prof.] E.I. Zhohina. (Moscow, ID FBK-Press, 2004, 408 p.). [in Russian]
5. Rahimov T.R. Finansovi menedjment. Uchebnoe posobie [Financial management: Textbook] (Tomsk, Izd-vo Tomskogo politehnicheskogo university, 2012, 264 p.). [in Russian]
6. Morozko H.I. Financial management. Uchebnoe posobie [Financial management. Textbook] (Moscow, 2009, 198 p.). [in Russian]
7. Kuchhal S.C. Finansovi menedjment [Financial management] (CHAITANYA Publishing House, 1988, 631 p.) [Electronic resource] Available at: <https://books.google.kz/books> (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]
8. Weston J.F., Besley S. and Brigham E.F. Essentials of Managerial Finance. 11th Edition, (New York, The Ddryden Press, 1996, 256 p.).
9. Joseph L. Massie. Essentials of management. Prentice-Hall, 1971 [Electronic resource] Available at: <https://books.google.kz/> (Accessed: 20.06.2020). [in English]
10. Guthmann H.G. and Dougall H.E. Corporate Financial Policy, 4th ed., Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1962. [Electronic resource] Available at: <https://books.google.kz/> (Accessed: 20.06.2020).
11. Joseph Francis Bradley Administrative Financial Management. Hardcover – June 1, 1978 [Electronic resource] Available at: <https://www.amazon.com/> (Accessed: 20.06.2020).
12. Financial management. [Electronic resource] Available at: <http://thebestteacher.yolasite.com/financial-management.php> (Accessed: 20.06.2020).
13. Financial management. University of Calicut school of distance education. 2011 [Electronic resource] Available at: <http://www.universityofcalicut.info/SDE> (Accessed: 20.06.2020).
14. Financial Management, Paramasivan-Subramanian, 2009 [Electronic resource] Available at: <https://books.google.kz/> (Accessed: 20.06.2020).
15. Financial Management & International Finance. Directorate of Studies. The Institute of Cost and Works Accountants of India 12, 2010 [Electronic resource] Available at: <https://icmai.in/> (Accessed: 20.06.2020).
16. Saparova B.S. Finansovi menedjment. Uchebnoe posobie [Financial management: Textbook] (Almaty, Ekonomika, 2015, 848 p.). [in Russian]
17. Moldasheva A.K. Finansovi menedjment. Uchebnoe posobie [Financial management: Textbook] (Almaty, Izdatelstvo «Evero», 2018, 133 p.). [in Russian]
18. Uvica N.V. Finansovi menedjment. Uchebnoe posobie dly studentov vuzov. [Financial management. Study guide for University students] (Almaty, Izdatelstvo «Evero», 2018, 249 p.). [in Russian]
19. Raimbecov Zh.S., Sarsenova A.E. Finansovi menedjment. Uchebnoe posobie [Financial management. Textbook] (Almaty, Izdatelstvo «Evero», 2018, 434 p.). [in Russian]

А.А. Нурумов¹, Г.Ж. Есенова², М.А. Имангалиева³

^{1,3}ҚР Қаржы министрлігінің Қаржы академиясы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Заманауи экономикалық әдебиеттегі қаржылық менеджменттің ғылыми-әдістемелік негіздері

Аңдатпа. Мақалада қазіргі экономикалық жағдай бойынша қаржылық менеджменттің теоретикалық аспектілері қарастырылған. Экономикалық профильдегі батыс және ресейлік ғалымдардың мысалында шетелдік және отандық экономистердің ғылыми еңбектеріндегі қаржылық менеджменттерінің категориялық ұғымдары зерттелген. Қаржылық менеджменттің мәнін жүйелеу қарастырылған. Ұйымдардың қаржылық менеджментінің анықтамасы талданған және «қаржылық менеджмент» ұғым аппараттың арнайы ұқсастығы пен кардиналдық айырмашылығы анықталған. Сонымен қоса, зерттеудің талдау әдісін қолданумен шетелдік және отандық экономистердің қазіргі ғылыми еңбектеріндегі «қаржылық менеджмент» категориясының қағидалары мен функцияларды терең қарастырылған. Қазақстандық ғалымдар мен шетелдік экономистер тұрғысынан кәсіпорынның қаржысын басқару (қаржылық менеджмент), қазіргі концепциялар мен модельдер зерттелген.

Түйін сөздер: кәсіпорын, қаржылық менеджмент, басқару, жүйесі.

A.A. Nurumov¹, G.Zh. Yessenova², M.A. Imangalieva³

^{1,3}Finance Academy of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Scientific-methodological foundations of financial management in the modern economic literature

Abstract. This article discusses the theoretical aspects of financial management, taking into account the realities of modern economic conditions. The categorical definitions of financial management were studied in the scientific works of Kazakhstan and foreign economists using the example of Russian and Western economists. The systematization of the essence of financial management was implemented. The definitions of financial management of organizations were analyzed and specific similarities and cardinal differences in the conceptual apparatus of the definition of “financial management” are revealed. In addition, using the analytical method of research, the principles, and functions of the category “financial management” in modern scientific publications of domestic and Russian scientists and economists were examined in detail. Also, the existing concepts and models of financial management of enterprises (financial management) were examined from the point of view of Kazakhstan scientists and foreign economists.

Keywords: enterprise, financial management, management, system.

Сведения об авторах:

Имангалиева Маржан Абдирасиловна – основной автор, докторант 2 курса специальности «Финансы», Финансовая академия Министерства финансов РК, Нур-Султан, Казахстан.

Нурумов Алданыш Арстангалиевич – д.э.н, профессор, зав. кафедрой «Финансы и таможенное дело», Финансовая академия Министерства финансов РК, Нур-Султан, Казахстан.

Есенова Гульмира Жексеновна – к.э.н., профессор, зав. кафедрой «Финансы», Евразийский национальный университет Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Imangalieva Marzhan Abdirasilovna – The main author, a 2-year doctoral student of the specialty «Finance», Finance Academy of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Nurumov Aldanysh Arstangalievich – d.e.s., professor, head of department «Finance and Customs», Finance Academy of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Yessenova Gulmira Zheksenovna – c.e.s., professor, head of department «Finance», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Ш.Ш. Рамазанова¹, Г.А. Шмарловская², Н.К. Кучукова³

²Белорусский государственный экономический университет, Минск, Беларусь

^{1,3}Евразийский Национальный Университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: Galina.shmarlovskaya@gmail.com¹, kitrus_77@mail.ru², nkuchukova@mail.ru³)

Финансовые стимулы повышения эффективности деятельности агропромышленного комплекса Республики Казахстан

Аннотация. Авторы статьи представляют концепции финансовой поддержки агропромышленного комплекса в контексте модернизации экономики Казахстана. Актуальность исследования обусловлена целесообразностью укрепления территориальной продовольственной безопасности посредством грамотной политики импортозамещения в отрасли. В статье анализируются статистические данные Республики Казахстан об обеспечении продовольственной безопасности в стране и влияние финансовых стимулов на развитие аграрного сектора Казахстана. В результате проведенного комплексного анализа состояния агропромышленного комплекса Республики Казахстан определен ряд ключевых проблем финансовых отношений в отрасли: неэффективная система субсидирования и кредитования сельского хозяйства, растущий уровень зависимости сельского хозяйства от государства; недостаточная доступность субъектов аграрного рынка к финансированию; неосвоение и неэффективное использование бюджетных средств; низкая эффективность сельскохозяйственного производства (большая часть предприятий сельскохозяйственной отрасли являются убыточными); недостаточное стимулирование внедрения инвестиций в аграрное производство; низкая производительность труда в отрасли, сокращение обеспеченности техникой сельскохозяйственные предприятия, высокая степень изношенности основных производственных фондов.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, финансовые и экономические стимулы, конкурентоспособность, источники финансирования, банковские кредиты, государственная финансовая поддержка.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-165-176>

Введение. Аграрный сектор представляет собой одну из важных отраслей для экономического развития Казахстана в связи с прогнозируемым трехкратным снижением прироста объема мирового производства продовольственных товаров.

Развитие агропромышленного комплекса в Посланиях Первого Президента Нурсултана Назарбева народу Казахстана на 2017-2018 годы выделено как одно из приоритетных направлений: «Аграрный сектор должен стать новым драйвером экономики. Агропромышленный комплекс (АПК) Казахстана имеет

перспективное будущее. По многим позициям мы можем быть одними из крупнейших производителей аграрной экспортной продукции. Особенно по производству экологически чистых продуктов питания» («Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции», 10.01.2018 г.)

В результате проведенного исследования определены основные проблемы исследуемой отрасли в условиях зависимости от интеграции и развития мировой экономики, а также предложен целый ряд практических рекомендаций по совершенствованию механизмов

предоставления финансовых стимулов для развития аграрного сектора экономики и повышения эффективности их деятельности.

Цель исследования. Целью данного исследования является разработка рекомендаций по финансовому стимулированию повышения эффективности деятельности агропромышленного комплекса и обеспечению доступности субъектов аграрного рынка к финансированию. Дело в том, что в последние годы агропромышленный комплекс Республики Казахстан находится в сложном финансово-экономическом состоянии, что связано с кризисными явлениями в экономике: большая часть предприятий сельскохозяйственной отрасли остаются убыточными, себестоимость продукции высокая, кредиторская задолженность не сокращается. А также, крайне изношены основные производственные фонды, огромный недостаток оборотных средств. Уровень кредитования и лизинга в сельскохозяйственной отрасли снижается в основном по причине дороговизны кредитов и лизинга, отсутствия залогов, длительных сроков окупаемости агропроектов, низкой доходности по сравнению с другими отраслями, высокими рисками, которые не просчитываются, к примеру, природные явления – засуха или град.

В связи с этим, в ответ на эти вызовы необходимо выработать финансовые стимулы и механизмы поддержки аграрного производства для полной модернизации и мотивации данного сектора экономики. Они необходимы для повышения эффективности деятельности предприятий АПК, так как производство и переработка сельхозпродукции должны стать основным источником диверсификации и направлением экономического роста Казахстана. Осуществление данных мер должно сбалансировать стабильный экономический рост страны, повысить эффективность работы трудящихся и, как следствие, позволит повысить уровень жизни основной части населения в сельской местности.

Методы исследования. Исследование основывается на системном подходе, диалектическом методе познания, логическом анализе

и синтезе, которые предполагают структурно-функциональный подход, состоящий в выделении в системных объектах структурных элементов и обозначении их функций в системе. Вместе с тем используется и процессный подход к анализу особенностей развития мировой и национальной экономики.

Результаты. Результаты исследования свидетельствуют о том, что несмотря на позитивные результаты проводимых в последние годы реформ в АПК, эффективность деятельности предприятий аграрного сектора низкая. Предпосылкой этого является мелкотоварный характер производства, научно-технологическая неразвитость, физическая изношенность основных фондов, отсталость производственной и рыночной инфраструктуры от мирового уровня, финансовая неустойчивость отрасли, ограниченное поступление частных инвестиций на развитие сельского хозяйства, дефицит квалифицированных кадров, следствием чего являются низкая производительность труда, эффективность и относительно невысокое качество продукции сельского хозяйства. Совершенствование отрасли происходит в основном экстенсивными способами, на мировом рынке доля отечественной сельскохозяйственной продукции с высокими параметрами конкурентоспособности мала.

В связи с этим предложено внедрять новые финансовые инструменты для стимулирования развития сельхозтоваропроизводителей, такие как электронные аграрные расписки, которые успешно применяются в Бразилии и Украине. Этот финансовый инструмент защищает не только фермера, но и инвестора.

Предлагается позволить кредитным товариществам привлекать внебюджетные средства для дальнейшего кредитования субъектов АПК. Это повысит доступность фермеров к источникам финансирования, уменьшит их зависимость от бюджетных источников, а также увеличит объемы финансирования отрасли.

Предложено оставшиеся на сегодня субсидии максимально упростить, автоматизировать их выдачу и повысить их эффективность, а неэффективные субсидии сократить.

В связи с вступлением Казахстана во Всемирную торговую организацию, увеличение объемов производства и повышение его эффективности являются главными задачами продовольственной и национальной безопасности страны. Техничко-технологическое отставание сельского хозяйства Казахстана от развитых стран мира является одной из главных проблем развития аграрного сектора, сдерживающей рост эффективности производства продукции отрасли. Это связано, в первую очередь, с невысоким уровнем доходов сельскохозяйственных товаропроизводителей, что необходимо для осуществления модернизации основных производственных фондов, а также стагнация машиностроения для сельского хозяйства и пищевой промышленности.

Эффективность сельхозпроизводства зависит от множества факторов. Важнейшим из них является фактор технической оснащенности производства. С агротехнической точки зрения наилучшим уровнем технической обеспеченности считается такой уровень, который обеспечивает надежное выполнение всех технологических операций в оптимальные агротехнические сроки [1].

Для Казахстана наибольшее значение имеет экономическая эффективность, поскольку проблема рентабельности и производительности сельскохозяйственных товаропроизводителей является весьма значимой в обстановке увеличивающейся конкуренции в мире. Негативное влияние на экономическую эффективность предприятия оказывает высокая инфляция, поскольку она сдерживает структурную диверсификацию, препятствует уходу от сырьевой зависимости, служит препятствием для привлечения долгосрочных инвестиций, без которых невозможно ускоренное технологическое перевооружение отечественного АПК [2].

На сегодняшний день примерно более пятидесяти процентов бюджетных поступлений формируется в нефтегазовом секторе, а денежные поступления от экспорта при этом зависят от мировых цен на нефть, что влияет на сокращение бюджетного финансирования

АПК. Инвестиционный потенциал частного сектора испытывает еще более серьезные проблемы. Это связано с тем, что в условиях высокой инфляции в капиталоемких, обрабатывающих секторах экономики процессы импортозамещения становятся особенно дорогими, так как требуют значительных инвестиций на приобретение современного технологического оборудования. Современное производственное оборудование – это оборудование, произведенное в основном в промышленно развитых странах, стоимость которого в настоящее время резко повысилась в связи с возрастанием обменного курса тенге, поэтому потребность в финансовых ресурсах принимает крупные масштабы.

Между тем главной целью повышения эффективности сельхозпроизводителей является ускоренное развитие отечественного производства и экспорта сельскохозяйственной продукции на основе повышения качества, уменьшения затрат на производство и расширения ассортимента сельскохозяйственной продукции.

Повышение производительности в агропромышленном секторе предусматривает использование современных инновационных технологий. Проблема повышения эффективности производства в АПК является первоочередной и предусматривает использование современных технологий. Нехватка инвестиций, использование старых технологий приводит к увеличению стоимости сельхозпродукции, идущее на конечное потребление, а также используемое в качестве сырья и материала для перерабатывающей промышленности. В перерабатывающей промышленности, как показывает мировой опыт, экономически целесообразно создание крупных, оснащенных современными технологиями перерабатывающих комплексов взамен небольших предприятий с устаревшими технологиями по переработке сырья.

Внешние факторы, вызванные обвалом цен на мировом рынке на нефть, также негативно влияют на экономику Казахстана. В результате повышается уязвимость отечественной экономики к внешним шокам. В частности, в 2009

г. и в 2015 г. произошло резкое снижение темпов роста ВВП до 1,2% в результате падения в 2009 и 2015 годах мировых цен на нефть до 35 долл. за баррель по сравнению со 111 долл. в 2012 г.

В соответствии с Отчетом о глобальной конкурентоспособности ВЭФ за 2016-2017 гг. Казахстан снизил свои позиции на 11 пунктов по сравнению с рейтингом 2015-2016 гг. (42 место) и занял 53 место среди 138 стран [3]. Причем наибольшее падение, на 44 позиции, произошло по фактору «Макроэкономическая среда» - с 25 места на 69 в связи с увеличением в 2017 году уровня.

В 2016 году продолжилось замедление темпов роста практически во всех отраслях экономики, сжатие кредитования, падение реальных заработных плат и реальных доходов населения, что вызвало, в свою очередь, снижение внутреннего спроса со стороны бизнеса и населения [4].

Результаты рейтинга Всемирного экономического форума (ВЭФ) GCI 2017-2018 свидетельствуют о том, что рейтинговая позиция Казахстана продолжает снижаться – 57-ое место из 137 стран, в том числе по фактору «Макроэкономическая среда» - 98 место, потеряв 29 позиции по сравнению с предыдущим периодом. [3].

Согласно Отчету о глобальной конкурентоспособности 2018–2019 гг. Республика Казахстан занимает 59-е место из 140 стран, потеряв 17 позиций в сравнении с уровнем 2015 г. Экономика Казахстана отнесена к группе стран развивающегося типа: переход от 1 уровня (экономика, базирующаяся на факторах производства) ко 2 уровню (экономика, базирующаяся на эффективности).

В структуре общего рейтинга за последние четыре года наибольшее падение произошло в 2017 г. по факторам: «Макроэкономическая среда» — с 25 на 98 позицию (минус 73); «Эффективность финансового рынка» — с 91 на 114 позицию (минус 23).

Результаты рейтинга свидетельствуют о наличии высокой степени зависимости темпов развития финансового рынка от макроэкономической среды. Все макроэкономические

факторы (фискальная и денежно-кредитная политика государства, уровень благосостояния и сбережений, стратегия управления государственным долгом, структурная и инвестиционная политика) оказывают влияние на устойчивость и тенденции развития финансовых рынков. Так как финансовые рынки считаются индикаторами состояния экономики, развитие устойчивой, стабильно развивающейся макроэкономической среды является объективной потребностью, как для увеличения конкурентоспособности Казахстана, так и развития финансового рынка страны для обеспечения эффективного доступа к финансовым ресурсам.

С. Фишер (Fischer S.) в исследовании «Роль макроэкономических факторов на рост» определяет стабильную макроэкономическую среду таким образом: «когда инфляция низка и предсказуема, реальные процентные ставки являются приемлемыми, фискальная политика стабильна и устойчива, реальный обменный курс является конкурентоспособным и предсказуемым, а ситуация с платёжным балансом воспринимается как жизнеспособная» (Fischer S. 1993) [7]. Наряду с этим, по мнению ученого, показатель уровня инфляции и профицит бюджета считаются наилучшими признаками обеспечения роста производительности и накопления капитала. Таким образом, макроэкономическая устойчивость влияет на общую конкурентоспособность страны, включая создание базовых условий для развития финансовых рынков.

Исследование макроэкономической ситуации в Республике Казахстан показало, что падение цен на сырьевые ресурсы повлекло обесценение государственной валюты в несколько раз, что привело к существенному оттоку капитала и увеличению рисков в финансовом секторе республики. В Казахстане по данным Национального Банка республики отток капитала за последние год составил 5 млрд. долларов [8].

Девальвация тенге вызвала увеличение уровня инфляции в результате корректировки курса тенге со 150 тенге до 180 тенге за доллар в феврале 2014 года. Импорт инфляции

повысил ее темпы до 7,4% к концу 2014 года, т.е. инфляция возросла на 2,6% по сравнению с 2013 годом.

После второй корректировки курса тенге 20 августа 2015 года со 180 до 350 тенге за доллар уровень инфляции к концу года возрос до 13,6% [8]. Основной вклад в инфляцию – 3,6 п.п. внесло удорожание продовольственных товаров на 9,7%. Цены на непродовольственные товары выросли на 9,5% (вклад – 3,0 п.п.), платные услуги – на 6,1% (вклад – 1,9 п.п.).

В феврале 2016 года Нацбанк вновь начал ранее прекращенную практику установления базовой ставки в качестве главного инструмента денежно-кредитной политики. Была установлена базовая ставка в 17% для приостановки инфляционных процессов. Кредитные ресурсы стали дорожать, что привело к дефициту тенговой ликвидности.

Все эти экономические явления оказали негативное влияние и на развитие и финансовое состояние АПК. Современный АПК Республики Казахстан находится в сложном финансово-экономическом состоянии: в отрасли действуют убыточные агропромышленные предприятия, их удельный вес существенным образом не снижается. Так, если в 2004-2012 годах он составлял 44,5%, то в 2018 году – 43,6%, то есть около пятидесяти процентов предприятий сельского хозяйства остаются убыточными. Поэтому себестоимость продукции по-прежнему остается высокой, кредиторская задолженность не уменьшается. Кроме того, очень изношены основные производственные средства, остро не хватает оборотных средств, недостаточно эффективны механизмы ведения хозяйственной деятельности предприятий АПК с применением современных технологий производства, управления и организации, отстают необходимые методы технологического обновления производственных мощностей.

В условиях новой глобальной реальности большое значение приобретают вопросы повышения эффективности деятельности предприятий АПК.

Между тем с 2016 года происходит существенное снижение потенциала агропромыш-

ленного комплекса, поскольку уровень старения основных производственных фондов достиг критических размеров и их обновление не может производиться за счет амортизационных отчислений.

Существенно увеличился импорт продовольствия, который превышает порог продовольственной безопасности страны. Вышеперечисленные факторы не позволяют отечественным производителям повышать технический уровень производства, необходимый для успешной конкуренции с иностранными поставщиками аналогичной продукции на национальном рынке продовольствия. Оценка состояния и анализ инновационной деятельности в аграрном секторе Республики Казахстан свидетельствует, что этот процесс характеризуется низким уровнем активности при огромном научном потенциале. Инновации наблюдаются в основном на перерабатывающих предприятиях АПК и в развитых промышленных сельхозпредприятиях (птицефабрики, теплицы).

В ходе исследования финансового состояния агропромышленного комплекса РК выявлен ряд ключевых проблем финансовых отношений в отрасли. Во-первых, низкая эффективность сельскохозяйственного производства; во-вторых, недостаточное стимулирование инвестирования в аграрное производство; третье, несовершенство механизмов кредитного обеспечения отрасли; в-четвертых, снижение обеспеченности сельскохозяйственной техникой и крайне изношенность основных производственных фондов; несовершенство инфраструктуры и механизмов регулирования конъюнктуры аграрных рынков.

Совокупное изучение процесса финансирования бюджетных программ показало, что на стадии планирования отдельные программы включаются в республиканский бюджет без достаточного обоснования. В итоге в последние годы в республиканском бюджете увеличивается количество программ с неосвоением и малоэффективным использованием бюджетных средств. Происходит распыление бюджетных средств по инвестиционным про-

граммам и инвестиционным проектам в регионах.

Итоги финансового контроля показали, что за период с 2008 года по 2016 год Счетным комитетом по контролю за исполнением республиканского бюджета было выявлено нарушений в процессе освоения бюджетных средств в АПК РК на общую сумму свыше 17,0 млрд. тенге. Наиболее характерными нарушениями, выявленными в сфере АПК, являются: использование бюджетных средств не по назначению, оплата невыполненных работ, необоснованные выплаты субсидий сельхозтоваропроизводителям и т.д.

Усилия, стимулирующие развитие аграрного сектора, предпринимаемые Правительством республики, не привели к значительному росту производительности и капитализации сельхозпроизводителей в РК, большинство из которых представлено небольшими хозяйствами. Неэффективная система субсидирования и кредитования сельского хозяйства, высокая финансовая централизация отрасли и недостаточная эффективность региональных государственных органов, низкий уровень развития и управления логистической инфраструктурой, а также все более растущий уровень зависимости сельского хозяйства от государства явились причинами сложившегося положения.

Для решения накопившихся в АПК проблем в феврале 2017 года была принята Государственная программа развития АПК РК на 2017-2021 годы, целью которой является обеспечение производства востребованной на рынках конкурентоспособной продукции АПК. Основными индикаторами данной программы выступают: рост производительности труда в сельском хозяйстве к 2021 году на 38% в реальном выражении к уровню 2015 года, т.е. с 1,2 миллиона тенге на 1 занятого в сельском хозяйстве в 2015 году до 3,9 миллиона тенге к 2021 году; рост валовой продукции (услуг) сельского хозяйства на 30% в реальном выражении к уровню 2015 года; рост объема экспорта продовольственных товаров на 600 млн долларов США; снижение объема им-

порта продовольственных товаров на 400 млн долларов США и др. [9].

В развитых странах производительность труда в аграрном производстве составляет около 50–70 тысяч долларов, в то время как за последние 5 лет на одного занятого работника в сельском хозяйстве Казахстана было произведено продукции всего лишь на сумму около 3,6 тысячи долларов. Таким образом, согласно индикаторам программы, используя современные достижения науки и техники Казахстана предстоит увеличить производительность труда в АПК страны в 2,5 раза.

Государственная программа развития АПК на 2017-2021 годы [12] ставит задачу повышения урожайности и качества продукции АПК, то есть обеспечения интенсивного роста отрасли. В настоящее время наибольшая урожайность пшеницы наблюдается в Европе. В Казахстане она в настоящее время составляет 11,3 ц/га. Для приближения к мировому уровню всех показателей отрасли, в том числе и урожайности необходимы комплексные меры развития, включая финансовые стимулы.

Общеизвестно, что на уровень производительности труда влияют такие факторы, как развитие производственно-технической базы, человеческие ресурсы и организационное управление. По всем этим направлениям аграриям предстоит значительная работа.

Проведенные нами исследования развития аграрного сектора Казахстана позволили выявить наличие целого ряда серьезных проблем, которые все еще остаются нерешенными:

- вопросы заготовки и сбыта сельскохозяйственной продукции. В настоящее время в Казахстане насчитывается более 1,6 млн личных подсобных хозяйств (ЛПХ) и 185 тыс. крестьянских и фермерских хозяйств;

- доля переработки сельскохозяйственного сырья мала - менее 30% мяса, молока, плодов и овощей, при этом загрузка мощностей всех 403 перерабатывающих предприятий составляет всего 20–60%;

- наблюдается неравномерное производство в растениеводстве – выращивание пшеницы преобладает над другими культурами.

Это приводит к ежегодному накоплению запасов пшеницы в объеме до 2–3 млн тонн и недостаточному производству комбикормов (1,3 млн тонн), ячменя, кукурузы, кормовых и масличных культур (2,7 млн тонн). Одновременно, размер субсидирования пшеницы достигает 25% государственной поддержки растениеводства, а это в свою очередь снижает эффективность расходования бюджетных средств. И как следствие, недостаток комбикормов тормозит развитие животноводства;

-производство мяса и зернобобовых культур полностью обеспечивает внутренние потребности и имеет большой экспортный потенциал, но при этом наблюдается значительная доля импорта продовольственных товаров (40–90%), которые могут производиться в стране – сахар, сливочные и растительные масла, плодоовощные консервы, колбасные изделия, мясо птицы;

-имеет место неравномерное распределение выделяемых средств: субсидии получают менее трети производителей, а половина прямого кредитования «КазАгро» приходится только на 1% от всех заемщиков холдинга. Это приводит к отрицательному сальдо внешней торговли продовольственными товарами – 1,3 млрд долларов [12].

Наличие этих проблем требует полномасштабной модернизации аграрного сектора страны, стержнем которой является цифровизация этой отрасли через внедрение новых технологий прогнозирования оптимального времени для посевной и уборки урожая,

«умного полива», интеллектуальной системы внесения минеральных удобрений и борьбы с вредителями и сорняками. Важно активизировать применение на полях беспилотной техники, так называемых дронов, которые позволят значительно сократить себестоимость земледелия, повысить производительность труда в сельском хозяйстве и минимизировать человеческий фактор. Модернизация аграрного сектора благодаря внедрению новых технологий и бизнес моделей, повышению наукоемкости АПК вызывает, в свою очередь, необходимость кооперации хозяйств. Ускоренная технологическая модернизация агропромышленного комплекса Казахстана требует вложения в эту сферу колоссальных финансовых ресурсов.

На 2017-2021 годы общие расходы, предусмотренные в республиканском и местных бюджетах на реализацию Государственной программы развития АПК и вливания из других источников, многократно возрастут и составят 2 трлн. 374,2 млрд тенге, в том числе из республиканского бюджета - 1 215,9 млрд тенге и местных бюджетов – 852,0 млрд.тенге, из других источников – 3062,5 млрд.тенге (таблица 1):

Отметим, что эти суммы могут уточняться в соответствии с государственным бюджетом на соответствующий финансовый год в зависимости от реальной экономической ситуации в стране.

Как видно из анализа данных таблицы 1, в 2021 году объемы выделяемых на модернизацию

Таблица 1
Необходимые финансовые ресурсы для модернизации АПК РК на 2017-2021 годы, млрд.тенге

Годы	Всего госуд. фин.ресурсов	Республиканский бюджет	Местный бюджет	Другие источники
2017 г.	359,7	198,2	144,5	170,0
2018 г.	397,9	201,9	151,0	449,1
2019 г.	429,4	207,9	158,4	630,9
2020 г.	558,8	281,6	193,6	836,4
2021 г.	628,4	326,3	204,5	976,1
Итого:	2374,2	1215,9	852,0	3062,5

Примечание: Составлено авторами по источнику [12]

цию АПК РК бюджетных средств по сравнению с 2017 г. возрастут в 1,7 раза или на 268,7 млрд.тенге и составят 628,4 млрд.тенге, а средства из других источников на АПК возрастут в 5,7 раза или на 806,1 млрд.тенге и составят 976,1 млрд.тенге. В целом, объемы финансовых ресурсов на модернизацию АПК из разных источников составят в 2021 году – 1604,5 млрд.тенге.

Для экономического стимулирования модернизации аграрного сектора будут активно внедряться новые инструменты инвестиционного субсидирования, направленные на частичную компенсацию (от 20% до 80%) инвестиционных затрат на строительномонтажные работы, технику и оборудование. Всего с начала реализации данной меры государственной поддержки за 2016 – 2018 годы были просубсидированы 2 729 субъектов АПК на общую сумму субсидий – 19,1 млрд тенге, сумма привлеченных инвестиций составила 67,8 млрд тенге [13].

При этом необходимо в первую очередь обеспечить вопросы доступности субъектов к финансированию. Дело в том, что в последние годы в связи с кризисными явлениями в экономике уровень кредитования и лизинга в отрасли снижается. В основном по причине дороговизны кредитов и лизинга, отсутствия залогов, длительных сроков окупаемости агропроектов, низкой доходности по сравнению с другими отраслями, высокими рисками, которые не просчитываются, к примеру, природные явления – засуха или град.

В ответ на эти вызовы необходимо использовать следующие финансовые стимулы поддержки предприятий АПК:

1) шире внедрять конкретные рыночные меры: субсидирование ставок вознаграждения по кредитам на основные средства, а также лизинг сельхозтехники и сельхозживотных. Данная мера позволит снизить стоимость денег для сельхозтоваропроизводителей, тем самым облегчить кредитную нагрузку и обеспечить рост объемов кредитования субъектов АПК, что в итоге повысит уровень обновления сельхозтехники, даст основу росту производительности труда;

2) расширить применение предварительной оплаты инвестиционных субсидий, что позволит субъектам АПК использовать эти средства в качестве обеспечения первоначальной платы по лизингу, сократив тем самым сроки окупаемости агропроектов и повысив норму их доходности;

3) предоставлять по линии «Даму» гарантии до 30% от суммы кредита малым и средним предприятиям АПК, которым не хватает залогового обеспечения, то есть тем, кому нужен лишь небольшой толчок для их развития;

4) осуществить переход от обязательного страхования сельхозтоваропроизводителей к добровольному. При этом необходимо обеспечить переход от субсидирования страховых выплат к субсидированию страховых премий. Индексное страхование в сельском хозяйстве успешно применяется в США, Канаде и странах Евросоюза и является наиболее оптимальным финансовым инструментом. При этом необходимо ускорить процессы внедрения цифровых технологий, что позволит сделать эти финансовые продукты более прозрачными и привлекательными как для казахстанских страховщиков, так и для международных перестраховочных компаний. В конечном итоге страхование в сельском хозяйстве станет более действенным и эффективным финансовым стимулом и привлечет на рынок лицензированных игроков, поскольку страховой полис может стать дополнительным обеспечением при получении займов в банках второго уровня;

5) внедрить новые финансовые инструменты для стимулирования развития сельхозтоваропроизводителей, такие как электронные аграрные расписки, которые успешно применяются в Бразилии и Украине. В сущности, это вексель, который эмитирован под будущий урожай с привязкой к площади земельного надела и среднемноголетней урожайности. Ограничения будут формироваться только в электронной системе, что не допустит бесконтрольную эмиссию аграрных расписок. Следовательно, этот финансовый

инструмент защищает не только фермера, но и инвестора.

б) обеспечить перезагрузку системы кредитных товариществ (СКТ). Сейчас имеется множество лимитирующих факторов развития кредитной кооперации, которые стали тормозом для их роста. Дело в том, что на сегодня все они фондируются из одного источника – госбюджета. Возможность привлекать внебюджетные источники отсутствует, как и система регулирования кредитной кооперации и интеграции между КТ и другими субъектами рынка, что привело к стагнации в развитии системы кредитных товариществ. В связи с этим следует позволить кредитным товариществам привлекать внебюджетные средства для дальнейшего кредитования субъектов АПК. Это повысит доступность фермеров к источникам финансирования, уменьшит их зависимость от бюджетных источников, а также увеличит объемы финансирования, которые будут направлены на реализацию следующих задач: стимулирование внедрения современных технологий в производство продукции растениеводства и животноводства, обновление и модернизация парка сельскохозяйственной техники, повышение доступности финансирования субъектов комплекса, в том числе за счет увеличения объемов инвестиционного субсидирования, удешевления и расширения доступности банковских кредитов, как на инвестиционные, так и на оборотные цели.

Наряду с обозначенными финансовыми стимулами развития аграрного сектора экономики, в целях повышения эффективности господдержки важно сократить неэффективные субсидии, и в перспективе они вообще могут исчезнуть. Оставшиеся на сегодня субсидии следует максимально упростить, автоматизировать их выдачу и повысить их эффективность. Для этого надо обеспечить переход от неэффективных погоктарных субсидий, которые не обладают стимулирующим эффектом, поскольку такие субсидии в большей степени получают те фермеры, которые имеют больше земли, а не те, кто хорошо работает на этой земле. На практике эти субсидии очень

трудно администрировать, имеются случаи, когда фермер может получить субсидии на 1 тысячу гектаров, а фактически он может засеять лишь 9 га земли. Такие неэффективные субсидии надо упразднить. Например, к неэффективным субсидиям можно отнести субсидии, выдаваемые за килограмм, литр, то есть за единицу продукции. Такие субсидии дестимулируют производителя. Высвободившиеся деньги следует направить на удешевление кредитов фермерам, а также возместить часть их инвестиционных затрат.

Ключевыми факторами для существенного роста экономической эффективности аграрного сектора экономики Казахстана и достижения поставленных целей являются:

- в первую очередь внедрение прогрессивных технологий производства продукции и ее переработки;
- цифровизация отрасли, активное техническое переоснащение и дальнейшее поддержание нормального уровня обновления техники;
- повышение качества производственных ресурсов (машин, оборудования, скота, семян, кормов, удобрений, средств защиты растений и др.);
- внедрение лучших высокопродуктивных сортов и гибридов сельскохозяйственных культур и животных;
- рациональное использование материальных, нематериальных, трудовых, финансовых, земельных и биологических ресурсов;
- формирование рыночной инфраструктуры на базе развития сельскохозяйственной потребительской кооперации и других необходимых структур;
- применение прогрессивных форм организации производства, труда и его оплаты и др.
- диверсификация производства, интенсивное внедрение в оборот орошаемых земель, обучение и распространение знаний среди фермеров.

Вывод. Предложенные финансовые и экономические стимулы позволят повысить эффективность деятельности субъектов АПК и направить на развитие аграрной отрасли

дополнительные финансовые ресурсы, нацеленные на реализацию следующих задач: стимулирование внедрения современных технологий в производство продукции растениеводства и животноводства, обновление и модернизация парка сельскохозяйственной техники, повышение доступности финансирования субъектов комплекса, в том числе за счет увеличения объемов инвестиционного субсидирования, удешевления и расширения доступности банковских кредитов, как на инвестиционные, так и на оборотные цели.

Список литературы

1. Машков С.В. Эффективность сельскохозяйственного производства и факторы его повышения // Общество и экономика. № 2, 2010. - С.15-22.
2. Бородин К. Концепция развития агропродовольственного сектора // Экономист, -№1. -2016. - С. 58-66.
3. Итоги рейтинга ГИК ВЭФ за 2015-2016 гг., 2016-2017 гг., 2017-2018 гг., 2018-2019 гг. [Электрон. ресурс] – URL: <https://atameken.kz/ru/services/10-global-nyj-indeks-konkurentosposobnosti>, <https://csi.kz/news/09102019> (Дата обращения: 20.06.2020)
4. Основные социально-экономические показатели Казахстана. Статистический ежегодник. Агентство РК по статистике. – Астана, 2011-2019 гг. [Электрон. ресурс] – URL: <http://www.stat.kz>. (Дата обращения: 20.06.2020)
5. Отчет о финансовой стабильности Казахстана за последние годы. [Электрон. ресурс] – URL: <http://www.nationalbank.kz>. (Дата обращения: 20.06.2020)
6. Schwab K., 2017. [Электрон. ресурс] – URL: <https://luminariaz.files.wordpress.com/2017/11/the-fourth-industrial-revolution-2016-21.pdf> Дата обращения: 20.06.2020)
7. Фишер С. Роль макроэкономических факторов на рост. - Кембридж: 1993. 36 с.
8. Основные направления денежно-кредитной политики Республики Казахстан на 2017 год. Одобрено постановлением Правления Национального Банка Республики Казахстан №271 от 28 ноября 2016 года.
9. Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 годы.
10. Совместное Заявление Правительства РК и Национального Банка РК «О переходе к новой экономической политике: реформам в реальной экономике и новому режиму денежно-кредитной политики» от 26 августа 2015 года.
11. Данные Счетного комитета РК [Электрон. ресурс] -URL: www.esep.kz (Дата обращения: 20.06.2020).
12. Об утверждении Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы. Указ Президента Республики Казахстан от 14.02.2017 года №420.
13. Данные сайта Холдинга «КазАгро» [Электрон. ресурс] - URL: <http://www.kazagro.kz> (Дата обращения: 20.06.2020).

References

1. Mashkov S.B. Effektivnost selskohosyaistvennogo proizvodstva i factory ego povysheniya [Efficiency of agricultural production and factors of its increase], Obshestvo i ekonomika [Society and economy]. №2, 15-22(2010). [in Russian]
2. Borodin K. Konceociya razvitiya agroprodovolstvennogo sektora [The concept of development of the agri-food sector], Ekonomist [Economist], №1, 58-66(2016). [in Russian]
3. Itogi reitinga GIK VEF [The results of the rating of the WEF GCI for] [Electronic rsource] for a 2015-2016 y., 2016-2017 y., 2017-2018 y., 2018-2019 y. Available at: <https://atameken.kz/ru/services/10-global-nyj-indeks-konkurentosposobnosti>, <https://csi.kz/news/09102019> (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]
4. Osnovniye socialno-ekonomicheskiye pokazateli Kazahstana. Stattisticheskii ejegodnik. Agenstvo RK po statistike [Main socio-economic indicators of Kazakhstan. Stattisticheskii ejegodnik. Agenstvo RK po statistike] [Main socio-economic indicators of Kazakhstan. Statistical yearbook. Statistics Agency of the

Republic of Kazakhstan] – Astana, 2011-2019. [Electronic resource] Available at: <http://www.stat.kz>. (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]

5. Otchet o finansovoi stabilnosti Kazahstana za posledniye gody [Report on the financial stability of Kazakhstan in recent years.] [Electronic resource] Available at: <http://www.nationalbank.kz>. (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]

6. Schwab K , 2017. <https://luminariaz.files.wordpress.com/2017/11/the-fourth-industrial-revolution-2016-21.pdf> (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]

7. Fisher S. Rol makroekonomicheskikh faktorov na rost [The role of macroeconomic factors in growth] (Cambridge, 1993, 36 p.). [in Russian]

8. Osnovniye napravleniya denezhno-kreditnoi politiki Respubliki Kazahstan na 2017 god. Odobreno postanovleniyem Pravleniya Nacionalnogo Banka Respubliki Kazahstan [Main directions of monetary policy of the Republic of Kazakhstan for 2017. Approved by the resolution of the Board of the National Bank of the Republic of Kazakhstan] №271 from 28 November 2016 y. [in Russian]

9. Gosudarstvennaya programma industrialno-innovatsionnogo razvitiya Respubliki Kazahstan na 2015-2019 gody [State program of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2015-2019]. [in Russian]

10. Sovmestnoe zayavleniye Pravitelstva RK I Nacionalnogo Banka RK «O perehode k novoi ekonomicheskoi politike: reformam v realnoi ekonomike I novomu rejimu denezhno-kreditnoi politiki» [Joint Statement of RK Government and National Bank of RK «About the transition to the new economic policy: reforms in the real economy and the new monetary policy regime»] from August 26, 2015.

11. Danniyе Schetnogo komiteta RK [Data of the accounting Committee of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource] Available at: www.esep.kz (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]

12. Ob utverjdenii Gosudarstvennoi programmy razvitya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan [On approval of the State program for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan] for the years 2017-2021. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan] from 14.02.2017 year №420. [in Russian]

13. Danniyе saita Holdinga «KazAgro» [Data from the website of KazAgro Holding»] [Electronic resource] Available at: <http://www.kazagro.kz> (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]

Ш.Ш. Рамазанова¹, Г.А. Шмарловская², Н.К. Кучукова³

²Беларусь мемлекеттік экономикалық университеті, Минск, Беларусь Республикасы

^{1,3}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешені қызметінің тиімділігін арттырудың қаржылық ынталандырулары

Аңдатпа. Мақала авторлары Қазақстан экономикасын жаңғырту контекстінде агроөнеркәсіптік кешенді қаржылай қолдау тұжырымдамаларын ұсынады. Зерттеудің өзектілігі саладағы импортты алмастырудың сауатты саясаты арқылы аумақтық азық-түлік қауіпсіздігін нығайтудың негізділігіне байланысты. Мақалада Қазақстан Республикасындағы азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету туралы статистикалық деректері және қаржылық ынталандырудың Қазақстанның аграрлық секторын кеңейтуге әсері талданады. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың жай-күйіне жүргізілген кешенді талдау нәтижесінде аграрлық саладағы қаржылық қатынастардың бірқатар негізгі проблемалары анықталды: Ауыл шаруашылығын субсидиялау мен кредиттеудің тиімсіз жүйесі, ауыл шаруашылығының мемлекетке тәуелділігінің өсіп келе жатқан деңгейі; Аграрлық нарық субъектілерінің қаржыландыруға қол жетімділігінің жеткіліксіздігі; бюджет қаражатын игермеу және тиімсіз пайдалану; ауыл шаруашылығы өндірісі тиімділігінің төмендігі (ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының жартысына жуығы шығынды болып қалады); аграрлық өндіріске инвестицияларды енгізуді ынталандырудың жеткіліксіздігі; саладағы еңбек өнімділігінің төмендігі, ауыл шаруашылығы техникасымен қамтамасыз етудің төмендеуі және негізгі өндірістік қорлардың күрт тозуы.

Түйін сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, қаржылық және экономикалық ынталандыру, бәсекеге қабілеттілік, қаржыландыру көздері, банктік несиелер, мемлекеттік қаржылық қолдау.

Sh.Sh. Ramazanova¹, G.A. Shmarlouskaya², N.K. Kuchukova³

²Belarus State Economic University, Minsk, Belarus

^{1,3}L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

**Financial incentives to improve the efficiency
of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan**

Abstract. The authors of the article present the concepts of financial support for the agro-industrial complex in the context of modernization of the economy of Kazakhstan. The relevance of the research is determined by the expediency of strengthening territorial food security through a competent policy of import substitution in the industry. The article analyzes the statistical data of the Republic of Kazakhstan on ensuring food security in the country and the impact of financial incentives on the expansion of the agricultural sector in Kazakhstan. As a result of a comprehensive analysis of the state of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan, a number of main problems of financial relations in the agricultural sector were identified: an inefficient system of subsidizing and lending to agriculture, a growing level of dependence of agriculture on the state; insufficient access to financing for agricultural market entities; lack of development and inefficient use of budget funds; low efficiency of agricultural production (almost half of agricultural enterprises remain unprofitable); insufficient promotion of investment in agricultural production; low labor productivity in the industry, reduced availability of agricultural machinery and critical deterioration of fixed assets.

Keywords: agro-industrial complex, financial and economic incentives, competitiveness, sources of financing, Bank loans, state financial support.

Сведения об авторах:

Рамазанова Шынар – основной автор, докторант по специальности 6D050900 «Финансы», Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Шмарловская Галина – д.э.н., профессор кафедры международного бизнеса, Белорусский государственный экономический университет, Минск, Беларусь.

Кучукова Нурия – д.э.н., профессор кафедры Финансы, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Ramazanova Shynar – The main author, Ph.D. Doctoral student of 6D050900 «Finance», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Shmarlouskaya Halina – Doctor hab. of Economics, Professor, Department of International Business, Belarus State Economic University, Minsk, Belarus.

Kuchukova Nurilya – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department «Finance», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік борышты басқару моделін жетілдіру

Аңдатпа. Мақалада бірнеше ғалымдардың мемлекеттік борышты басқарудың теориялық көзқарастары қарастырылған. Мемлекеттік борышты басқару жүйесі, тұтастай алғанда, ел экономикасының тұрақтануына және одан әрі орнықты дамуына елеулі ықпал ететін экономикалық саясаттың негізгі салаларының бірі ретінде әрекет етеді. Қазақстан Республикасы мемлекеттік борышының серіні мен құрылымына талдау жүргізді, мемлекеттік борышты тиімді басқарудағы негізгі мәселелер анықталды. Сыртқы борыштың максималды көлемінің есебінсіз борышты тиімді басқару мүмкін емес. Дүниежүзілік Банк нақты елдің сыртқы борышының максималды қажетті деңгейін анықтау үшін, борыштың шекті қажетті деңгейін анықтайтын моделін пайдалануды ұсынады. Бұл модель сыртқы ресурстарды тартудың барынша мүмкін болатын көлеміне сүйене отырып, елдің орта мерзімді стратегиясын әзірлеуге мүмкіндік береді және елдің макроэкономикалық жағдайын талдау үшін базис болып табылады. Мақалада, сонымен қатар, елдің мемлекеттік борышын оңтайландырудың негізгі бағыттары белгіленді.

Түйін сөздер: мемлекеттік борыш, бюджет тапшылығы, ішкі борыш, сыртқы борыш, борышты басқару, борыштық жүктеме, оңтайландыру, фирмааралық борыш.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-177-186>

Мемлекеттік борышты басқару экономикалық және қаржы-құқықтық ғылымда да үлкен мәнге ие. Бұл бірінші кезекте қарыз алудың қауіпсіз еместігін, бюджет тапшылығын қаржыландырудың оңтайлы нұсқаларын іздеу қажеттігін, қызмет көрсету құнын және мемлекеттік борыш құрылымын төмендетуді ұғынумен байланысты.

«Басқару» санатын, көбінесе, ұйымдастырушылық қызмет ретінде түсінеді. Осылайша, С.Н. Солдаткинаның айтуынша, «басқару (реттеу) өнері қойылған міндеттерді тез шешу және белгіленген мақсаттарды орындау мақсатында қолданылатын әдістерді ұтымды пайдалану үшін жағдай жасау немесе бар ең тиімді әдісті таңдаудан тұрады» [1].

Ә.Х. Махмутованың диссертациялық зерттеуінде бірқатар экономист-ғалымдар мемлекеттік борышты басқаруды кең және тар

мағынада қарастыруды ұсынады. Бұл ретте кең мағынада басқару деп қарыз алушы ретінде оның қызметіне байланысты мемлекеттің экономикалық саясатының бағыттарының бірін қалыптастыру түсіндіріледі. Тар мағынада мемлекеттік борышты басқару деп мемлекеттік борыштық міндеттемелерді шығаруға және орналастыруға, мемлекеттік борышқа қызмет көрсетуге, өтеуге және қайта қаржыландыруға, сондай-ақ, мемлекеттік бағалы қағаздар нарығын реттеуге байланысты іс-шаралар жиынтығы түсініледі» [2].

Е.В. Покачалова мемлекеттік борышты басқару - борышқа қызмет көрсету бойынша уәкілетті тұлғалардың шеңберін, оның мөлшері мен құрылымына қойылатын талаптарды, борыштық міндеттемелерді шығару (беру) және орналастыру тәртібін, шарттарын, қарыз қаражатын пайдалануды белгілеу

жөніндегі іс-шаралар деп санайды [3]. Бұл дефиниция қарызды орналастыру (тарту) кезеңінен бастап оны өтеуге дейінгі қатынастардың барлық шеңберін қамтиды.

Ю.А. Крохинаның пікірінше, мемлекеттік борышты басқару, бұл сыртқы және ішкі мемлекеттік қарыз алуды тарту, өтеу және қызмет көрсету бойынша, сондай-ақ, мемлекеттік кепілдіктер беру бойынша барлық операцияларды жоспарлау мен есепке алу бірлігін қамтамасыз ету бойынша мемлекеттің қаржылық операцияларының жиынтығы [4].

Осылайша, теориялық көзқарас тұрғысынан мемлекеттік борышты басқаруды тиісті мемлекеттік органдардың мемлекеттік қарыздарды тарту сатысында қарыз алушы мемлекет үшін қолайлы жағдайларды, тартылған мемлекеттік қарыздарға қызмет көрсету жөніндегі төлемдерді экономикалық тұрғыдан орынды бөлуді қамтамасыз ету үшін мемлекеттік қарыз алу нарығының оңтайлы жұмыс істеуін ұйымдастыру функцияларын іске асыру жөніндегі тұрақты процесс ретінде айқындауға болады. Қызмет көрсету сатысында және оларды өтеу сатысында бюджетке ең жоғары жүктеменің болмауы, сондай-ақ, тартылған қарыздар шарттарының өзгеруі бойынша анықталады. Бұл процесс Мемлекеттік қарыздарды тартудың жалпы негіздерін заңнамалық бекітуден басталады, нақты мемлекеттік қарызды тарту, алу және оған қызмет көрсету шарттарын айқындау жөніндегі мемлекеттік органдардың тікелей қызметінде жалғасады және оны өтеумен аяқталады.

Елдің төлем қабілеттілігін арттыруға әсер ететін факторларды барынша толық есепке алу шартымен мемлекеттік борышты басқарудың тиімді жүйесін құру мүмкін болады. Бірқатар мемлекеттерде өздерінің борыштық міндеттемелерін уақытылы орындауға қарамастан, мемлекеттік борыштың айтарлықтай деңгейі байқалуда. Зерттеулер көрсеткендей, мұндай жағдай экономикалық өсу қарқынының төмендеуімен, табыстардың қысқаруымен байланысты, бұл осы мемлекеттердің әлеуметтік-экономикалық жағдайының күрт нашарлауының және басқа да қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді теріс салдарлардың себеп-

терінің бірі болып табылады. Сондықтан өтпелі экономикасы бар елдер үшін мемлекеттік қарыз алуды тарту ұлттық шаруашылық дамудың негізгі факторларының бірі болып табылады. Алайда ұлттық экономиканың үлкен және қиын басқарылатын мемлекеттік борышқа тәуелділігінің жоғары дәрежесі тиімді борыштық саясат жүргізудің салдары болып табылады.

Мемлекеттік борышты басқару жүйесі, тұтастай алғанда, ел экономикасының тұрақтануына және одан әрі орнықты дамуына елеулі ықпал ететін экономикалық саясаттың негізгі салаларының бірі ретінде әрекет етеді. Мемлекеттік борышты басқарудың тиімді жүйесін қалыптастыру тұрақты дамуға бағытталған мемлекеттің жүргізіп отырған қаржылық саясаты арнасында жүргізілуі тиіс, бұл борышқа қызмет көрсету жөніндегі шығыстарды барынша азайтуды, тәуекелдерді болдырмауды, төлем кестесі мен т.б. түзеуді көздейтін барынша тиімді режимде борышпен операциялар жүргізуді көздейді. Мемлекеттік борышты басқару жүйесін зерттеу оның иерархиялық бағынышты деңгейлерден тұратын күрделі құрылымын анықтайды, олардың әрқайсысы өз кезегінде элементтердің едәуір санын қамтиды.

Нарықтық қатынастар жағдайында мемлекеттік кірістер мен шығыстардың теңдігіне қол жеткізу қиын. Соның салдарынан мемлекеттік бюджеттің тапшылығы мен мемлекеттік борыштың артуы қазіргі таңда көптеген өнеркәсіптік дамыған елдерге тән қалыпты жағдай. Бұл мәселе Қазақстан үшін де өзекті болып табылады, өйткені республикада мемлекеттік борыштың өсу үрдісі байқалады. Мемлекеттік борыштың және бірінші кезекте сыртқы борыштың ел экономикасына әсері оның мөлшеріне байланысты. Мәселен, егер мемлекеттік борыш көлемі елдің ЖІӨ-нің 50%-нан асса, ал оған қызмет көрсету жөніндегі шығыстар экспорттан келетін валюталық түсімдердің 25%-нан асса, онда мемлекеттік борыш шамадан тыс болып саналады. Ол елдің экономикалық қауіпсіздігіне қауіп төндіре бастайды.

Мемлекеттік борыш тек дамушы ғана емес, дамыған елдердің экономикаларына тән.

Мемлекеттік қарыз алудың тиімді саясатын жүргізген жағдайда ол орнықты экономикалық өсуге ықпал ете алады, өйткені Үкіметке қаржы ресурстарының көлемін ұлғайтуға, оларды экономикалық дамудың басым мақсаттарына бағыттауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, сыртқы борыш, егер оған қызмет көрсету жөніндегі шығыстар ұсынылатын мәндерден асатын болса, экономиканы тұрақсыздандыру факторы болуы мүмкін. Елеулі сыртқы борыштың салдарынан экономикалық тәуелсіздікке қауіп төнуі және мемлекеттік егемендіктің жоғалуы мүмкін. Осыған байланысты елдің төлем қабілеттілігін арттыруға әсер ететін факторларды барынша толық есепке алу арқылы мемлекеттік борышты басқарудың тиімді жүйесін құру мүмкін болады.

Мемлекеттік борыштың өсуінің әлеуметтік-экономикалық салдарларын бағалау оған қызмет көрсету шығындарының көлемі бойынша жүргізілуі мүмкін, өйткені оларға қызмет көрсетуге арналған шығыстардың өсуі мемлекеттің басқа да шығындарды қаржыландыру мүмкіндігін азайтады (экономиканы жаңғырту, халықтың өмір сүру сапасын арттыруға бағытталатын және басқа да бағыттағы әлеуметтік шығындар).

Сыртқы борыш құрылымын, оның салыстырмалы және абсолюттік параметрлерін мұқият талдау арқылы қатерлерді анықтауға және борыштық жүктемені оңтайландыру міндеттерін шешуге бағытталған тәжірибелік ұсынымдарды қалыптастыруға мүмкіндік береді (1-кесте).

2019 жылдың қаңтар айындағы Ұлттық банк мәліметі бойынша ҚР-ның сыртқы қарызы 158 млрд. 800 млн. АҚШ долларына, ЖӨ-ге қатынасы бойынша 93,1 %-ға жеткен. Елдің сыртқы борышы экономиканың банктік емес секторы міндеттемелерінің азаюы есебінен 2,5 миллиард АҚШ долларына қысқарған. Сыртқы борыш құрылымында 63,6%-ын бұрынғысынша фирмааралық берешек, 25,0% байланысты емес кредиторлар алдындағы «Басқа секторлардың» сыртқы борышы, 7,8% мемлекеттік сыртқы борыш (Үкімет пен Ұлттық Банк), 3,6% – «Банктер» секторының сыртқы міндеттеме-

лері (ЕДБ және «Қазақстанның Даму Банкі» АҚ) алып отыр. Фирмааралық берешек ірі кен өндіруші және көлік компанияларының шетелдік ұйымдарынан тартылған несиені өтеуі нәтижесінде 1 миллиард 800 млн. АҚШ долларына қысқарды.

Қазақстанның таза сыртқы борышы 2018 жылы 560 млн. 500 мың АҚШ долларына азайып, 47 млрд. 200 млн. долларды құрады.

Сонымен қатар, ҚР Ұлттық Банкінің деректері бойынша сыртқы борыштың келтірілген салыстырмалы параметрлерінен 1-кестеде көрініп тұрғандай, жалпы сыртқы борыштың (фирмааралық берешекті қоса алғанда) тауарлар мен қызметтер экспортына қатынасы Дүниежүзілік банк ұсынған 220%-дан асып түсіп, 237,3%-ды құраған. Бұдан басқа, сыртқы борыштың ЖІӨ-ге қатынасы Ұлттық Банктің деректері бойынша 93,1%-ға тең және «Euromoney Institutional Investor Company» деректері бойынша 117%-ға тең болған негізгі көрсеткіш Дүниежүзілік банк ұсынған ЖІӨ-ге 80%-ға тең қатынастағы көрсеткіштен және 2006 жылғы ҚР борышын басқару тұжырымдамасына сәйкес 65-70%-ғы мақсатты көрсеткіштен асып түскен. Әрине, Дүниежүзілік банктің ұсыныстары борыштың номиналды емес, керісінше келтірілген көлемінің есебіне негізделеді, сондықтан сыртқы борыштың көлемін төмендету міндеті өзекті болып табылады.

Осыған орай, мемлекеттің жауап беретін борышы жалпы көлеміне қарағанда шағын болып табылады. Қазіргі уақытта мемлекеттік борыш деңгейі, яғни Үкіметтің, Ұлттық банктің және жергілікті бюджеттердің жиынтық борышы ЖІӨ-нің 25,5%-ын құрайды (2-кесте). Бұл қауіпсіз деңгей. 2022 жылға дейінгі әлеуметтік-экономикалық даму болжамы бойынша ол тіпті 23,7%-ға дейін қысқарады деп болжануда [5].

01.01.2019 жылға арналған доллардың ағымдағы бағамы бойынша (384,2) үкімет борышы 30, 385 млрд.долл. құрайды (бұған МБҚ бойынша міндеттемелер мен халықаралық ұйымдардың сыртқы қарыздары кіреді: ХҚДБ, АДБ, ЕҚДБ). Тағы 9,166 млрд.долл. - ҚР Ұлттық Банкінің борышы (ол ноталар шыға-

Қазақстан Республикасының сыртқы борышының нақты және салыстырмалы көрсеткіштері, млн. АҚШ долл.

Көрсеткіштер	2014 ж	2015 ж	2016 ж	2017 ж	2018 ж,	2014 ж -2018 ж динами- касы	Өсу қарқы- ны %
1. Сыртқы борыш	157561,5	153422,2	163309,1	167223,8	158787,3	1225,8	100,8
<i>Оның ішінде фирмаралық борыш</i>	<i>79581,8</i>	<i>96679,1</i>	<i>104468</i>	<i>104110,4</i>	<i>101059,8</i>	<i>21478</i>	<i>127,0</i>
2. Сыртқы борыш, фирмаралық борышты есептемегенде	77979,7	56743,1	58841,1	63113,4	57727,5	-20252,2	74,0
3. ұзақ мерзімді сыртқы борышты өтеу және қызмет көрсету төлемдері (фирмаралық борышты қоса алғанда)	31775,9	38203,6	31403,5	37161,3	49980,9	18205	157,3
4. ұзақ мерзімді сыртқы борышты өтеу және қызмет көрсету төлемдері (фирмаралық борышты есептемегенде)	17885,7	24643,3	14337	14127,4	24173,1	6287,4	135,2
5 Адам басына шаққандағы сыртқы борыш (фирмаралық борышты есептемегенде)	4477,5	3211,3	3283,9	3476	3100,1	-1377,4	69,2
6 Сыртқы борыштың ЖІӨ-ге қатынасы (%),фирмаралық борышты қоса алғанда)	71,2	83,2	119	102,7	93,1	21,9	130,8
7 Сыртқы борыштың ЖІӨ-ге қатынасы (%),фирмаралық борышты есептемегенде)	35,2	30,8	42,9	38,7	33,9	-1,3	96,3
Ескерту: кесте ҚР Ұлттық банкінің мәліметтері негізінде құрастырылған							

рады, содан кейін өтімділікті тарта отырып, ішкі нарықта қайта сатады) және 1,7 млрд. долл. сәл аз көлемде - мемлекет кепілдік берген борыш пен кепілгерлік бойынша борыш құрайды.

2018-2022 жылдары үкіметтік қарыздар есебінен қаржыландырылатын жобалардың болуын, еркін құбылмалы айырбас бағамы мен жедел шешімдер қабылдау мүмкіндіктерін ескере отырып, Қазақстан Республика-

сының мемлекеттік және үкіметтік борышы бойынша болжамдық параметрлері консервативті деңгейде белгіленеді. Мемлекеттік борыштың мөлшері 2020 жылы бюджет тапшылығы ЖІӨге шаққанда 1,0%-ға дейін төмендеген жағдайда, 27,0%-дан аспауға тиіс, бұл ретте үкіметтік борыш – ЖІӨ-ге шаққанда 25,0%. Сонымен қатар, ЖІӨ-ге шаққандағы мемлекеттік борышты 2018 жылы 25,6%-дан 2022 жылы 23,7%-ға, оның ішінде, үкіметтік

Кесте 2

Қазақстан Республикасы мемлекеттік борыштың құрылымы, млрд.теңге

№	Көрсеткіштер	2014 ж	2015 ж	2016 ж	2017 ж	2018 ж	Ауытқуы (+,-) (2018-2014)
1	ҚР Үкіметінің борышы	5613,052	8665,700	8877,276	10193,33	11674,16	6061,110
1.1	<i>ішкі:</i>	4178,018	4349,494	4256,683	5624,301	6032,811	1854,792
1.2	<i>сыртқы:</i>	1435,033	4316,205	4620,593	4569,031	5641,351	4206,318
2	ҚР Ұлттық Банкінің борышы	26,864	354,000	2518,658	3183,438	3521,623	3494,759
3	ҚР жергілікті атқарушы органдарының борышы	233,024	310,850	436,601	572,117	717,004	483,980
	Мемлекеттік борыш	5655,411	9022,195	1143,664	13504,22	15387,21	9731,800
Дерек көзі: ҚР Қаржы министрлігінің ресми сайты							

борышты 2018 жылы 19,7%-дан 2022 жылы 19,1%-ға дейін кезең-кезеңмен төмендету жоспарланып отыр.

Мемлекеттік борыштың өсуіне әлеуметтік-экономикалық әсерін бағалау оған қызмет көрсету шығындарының көлемімен анықталуы мүмкін. Аталған шығынның өсуі мемлекеттің басқа да - экономиканы, әлеуметтік

салаларды қаржыландыруға қабілеттілігін төмендету ретінде бағаланады.

Халықаралық өлшемдер бойынша Мемлекеттік борыштың деңгейі ЖІӨ-нің 25,5%-ында өте төмен. Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі бойынша ДЭФ-ның соңғы есебіне сәйкес Қазақстан мемлекеттік борыш көлемі бойынша (яғни Үкімет пен Ұлттық Банктің

Кесте 3

Әлем елдерінің ЖІӨ-ге пайызбен алғандағы мемлекеттік борышы, 2018ж

Орын	Ел	Мемлекеттік борыш ЖІӨ-ге %-бен
1	Макао	0
2	Гонконг	0,06
3	Бруней-Даруссалам	3,52
5	Эстония	9,16
7	Ботсвана	11,83
11	Ресей Федерациясы	19,43
12	Біріккен Араб Эмираттары	19,71
13	Қазақстан	20,46
16	Кувейт	22,08
23	Алжир	24,45
27	Сауд Аравиясы	25,77
129	Германия	65,88
171	Франция	98,84
174	Бельгия	106,52
176	АҚШ	107,46
185	Жапония	250,91
Дерек көзі: [6] мәліметі негізінде автормен құрастырылған		

борышы) әлемнің 137 елінің арасындағы рейтингте 13-орында тұр. Сондықтан Үкімет ары қарай да бюджет тапшылығын ішкі нарық есебінен қаржыландыру саясатын жалғастыра береді (3-кесте).

Бұл рейтингте бірінші орынды нөлдік мемлекеттік қарызы бар Гонконг иеленеді (ЖІӨ-нің 0,1% ғана). Ал соңғы 137-ші орында мемлекеттік қарызы ЖІӨ-нің 240% асатын Жапония тұр. Жалпы, дамыған елдер Мемлекеттік борыш деңгейі бойынша Қазақстанды әлдеқайда басып озуда. Мысалы, Францияда мемлекеттік қарыз көлемі ЖІӨ-нің 100%-ға, Бельгияда-106%-ға жақын. Салыстыру үшін: Германияда мемлекеттік қарыз ЖІӨ-ге 68%-ға тең, ал елдің жалпы сыртқы борышы (фирмааралық берешекті қоса алғанда) 145%-ға асып отыр.

Бүгінгі күні үкіметтік борышты басқарудың тиімділігін арттыру үшін шешуді талап ететін бірқатар мәселелер бар.

1. Борыштық құралдардың ішкі нарығын дамыту.

Қазақстанда даму институттары, сондай-ақ, мемлекет құрған ұлттық компаниялар, оларды капиталдандыруға жыл сайын республикалық бюджеттен қаражат бөлінегін, бос ақша қаражатын мемлекеттік бағалы қағаздарға орналастыруды жүзеге асыратын практика бар. Нәтижесінде мемлекет екі есе шығыстарды жүзеге асырады-даму институттарын капиталдандыру кезінде және мемлекеттік бағалы қағаздар бойынша пайыздарды төлеу кезінде жүзеге асырады.

2. Валюталық тәуекелдер.

Үкіметтік борыштың валюталық құрылымының төмен диверсификациясы дағдарыс және валюта бағамдарының ауытқуы нәтижесінде қаржылық шығындардың туындау тәуекеліне ұшырайды және осы тұрғыдан осал болып табылады, бұл мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігінің жай-күйіне теріс әсер ететін болады.

3. Жергілікті атқарушы органдардың реттелмеген борыштары орын алуда.

4. Мемлекеттің шартты міндеттемелері.

Тәжірибе көрсеткендей, үшінші тұлғалардың алдындағы борыштық міндеттеме-

лері мемлекеттік кепілдіктермен қамтамасыз етілген заңды тұлғалардың қарыздарын тартуы және оларға тікелей борышкерлердің кейіннен қызмет көрсетуі тиімсіз жүзеге асырылады. Инфрақұрылымдық жобаларды іске асыру барысында берілген кепілгерліктер бойынша Мемлекеттік жауапкершілікті орындау тәртібі мен мөлшеріне байланысты проблемалар анықталды.

Мемлекеттік борыштың үлесінің төмен деңгейі аясында квазимемлекеттік сектордың борышы өсуде (атап айтқанда, ұлттық холдингтер мен ұлттық компаниялардың борышы). Мәселен, егер 2012 жылдың соңында ол ІЖӨ-нің 12% - ын құраса, қазіргі уақытта ол ІЖӨ-нің 15%-ын құрайды. Квазимемлекеттік сектор субъектілері міндеттемелердің, мерзімі өткен төлемдердің, дефолттың бақылаусыз өсуінің салдарынан, сондай-ақ, мемлекеттің субсидиарлық жауапкершілігіне және мемлекеттік бюджет тарапынан көмек көрсету қажеттігіне байланысты фискалдық тәуекел көзі бола алады.

Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Үкіметі 2017 жылғы қыркүйектен бастап мемлекеттік компаниялардың сыртқы қарыздары бойынша тәуекелдерді азайту үшін квазимемсектор компанияларының қарыздарына лимиттер енгізді.

Мысалы, «ҚазАгро» - да 600 млрд. теңгеге тапшылық анықталды: 2015 жылға дейін холдинг қаржы капиталдарының сыртқы нарықтарынан қарыз тартып, несие түрінде таратып жіберген. Квазимемлекеттік сектор субъектілерінің сыртқы қарыздарды тартуы бойынша келісім Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігімен келісе отырып, Ұлттық экономика министрлігі (ҰЭМ) бекіткен тәртіппен қарыз алушының сыртқы борышының шекті көлемін айқындау арқылы жүзеге асырылады. Ұлттық экономика министрлігі жоспарланған қаржы жылына қарыз алушының сыртқы борышының шекті көлемін бекітеді. 2020 жылға қарай квазимемлекеттік сектордың сыртқы борышын 20%-ға төмендету жоспарлануда.

Ұлттық қор активтерін үкіметтік борышпен алмастыруды болдырмау мақсатында мынадай шектеулер енгізілді:

- Үкімет борышын өтеуге және қызмет көрсетуге арналған шығыстар республикалық бюджет кірістерінің 15%-нан аспауы тиіс, Ұлттық қордан трансферттерді қоса алғандағы;

-Үкімет борышының және квазимемлекеттік сектор субъектілерінің сыртқы борышының көлемі Ұлттық қордың валюталық активтерінің жалпы мөлшерінен аспауы тиіс.

Әлемдік тәжірибені талдау нәтижелері көрсетіп отырғандай, борышты басқару бойынша қандай да бір белгіленген нақты стратегиялар мен басқару жүйелері жоқ. Көптеген елдер өздерінің ұлттық экономикалық ерекшеліктерін ескере отырып, борышты басқарудың жеке жүйесін қалыптастырады.

Мысалы, көптеген елдерде борышты басқару жөніндегі функциялар бірқатар мекемелерге бөлініп берілген, әсіресе, кейбір экономикалық дамыған елдерде (Ирландия, Жаңа Зеландия, Швеция, Ұлыбритания және т.б.), яғни мемлекеттік борышты басқару жөніндегі арнайы тәуелсіз қызметтер әрекет етеді. Көптеген елдерде мемлекеттік (Үкіметтік) қарыз алу саясаты, мемлекеттік бюджет тапшылығын қаржыландырудан басқа, ішкі қаржы нарығын дамытуға бағытталған, алайда кейбір елдерде (Бразилия) үкіметтік қарыз алу көп жағдайда елдің қаржы институттарына бәсекелестік тудырмас үшін, сыртқы капитал нарығында жүзеге асырылады.

Көптеген елдерде үкіметтік борышты тиімді басқару мақсатында қабылданатын шаралар, бағалы қағаздардың ішкі нарығының тиімді жұмысын дамытуға және қолдауға бағытталған. Мысалы, Жапонияда мемлекеттік бағалы қағаздар нарығын дамыту мемлекеттік борышты басқарудың маңызды мақсаты болып саналады, өйткені бұл нарық кредиттік тәуекелдің төмен деңгейінің арқасында ішкі Қаржы нарығы үшін басты бағыт болып табылады және неғұрлым белсенді сауда жүргізілетін бағалы қағаздардың ішкі нарығының сегменті болып табылады.

Сыртқы борышты басқарудың шетелдік тәжірибесін талдау көптеген дамыған елдер мен сыртқы борыш ауыртпалығын жеңілдетуде барынша прогреске қол жеткізген бірқатар дамушы елдерде борышты белсенді басқару

тактикасы пайдаланылатынын көрсетеді, ол борыш параметрлерін нарықта қалыптасқан конъюнктураға үздіксіз бейімдеуді болжайды. Бұған пайыздық мөлшерлемелер мен валюта бағамдарының ауытқуына тұрақты мониторинг жасап отыру арқылы, сондай-ақ, нарықтың әртүрлі сегменттері арасында белгілі бір бенчмарктермен салыстыра отырып, таңдау арқылы қол жеткізіледі.

Сыртқы борыштың максималды көлемінің есебінсіз борышты тиімді басқару мүмкін емес. Дүниежүзілік Банк нақты елдің сыртқы борышының максималды қажетті деңгейін анықтау үшін, борыштың шекті қажетті деңгейін анықтайтын моделін пайдалануды ұсынады. Бұл модель сыртқы ресурстарды тартудың барынша мүмкін болатын көлеміне сүйене отырып, елдің орта мерзімді стратегиясын әзірлеуге мүмкіндік береді және елдің макроэкономикалық жағдайын талдау үшін базис болып табылады. Бұл модельдің құрылымы сызбада келтірілген (1-сурет).

Бұл модельдің негізінде алдағы 3-5 жылға ЖІӨ өсу қарқынын қоса алғанда, орта мерзімді перспективадағы елдің макроэкономикалық көрсеткіштерінің болжамы жатыр. Осы ауыспалы жағдайды төлем балансының болжамды жай-күйімен біріктіру сыртқы қарыздарға қажеттіліктің мөлшері туралы түсінік береді. Борыш бойынша төлемдерге жұмсалуды мүмкін ұлттық табыс үлесі, елдің кредит қабілеттілігі, халықаралық қаржы ұйымдарымен және жеке кредиторлармен өзара қарым-қатынас сияқты факторларды енгізу мемлекет есептей алатын жаңа қарыздардың көлемін анықтауға мүмкіндік береді. Сыртқы борышты құрамайтын тікелей шетелдік инвестициялар және портфельдік инвестициялар сияқты қаржы ағындарымен бірге сыртқы қаржы ресурстары қаржылық тапшылықты жою үшін жеткілікті болуы тиіс.

Сонымен бірге, сыртқы борышты басқару жөніндегі тиімді стратегияны әзірлеу үшін елдің төлем қабілеттілігі деңгейін және оған әсер ететін факторларды ғана айқындау жеткіліксіз, сондай-ақ, бірнеше сценарийлер негізінде жағдайдың ықтимал дамуын қарау қажет. Бұл сценарийлер елдің макроэкономикалық көрсеткіштерінің әртүрлі мәндері-

Сурет 1. Дүниежүзілік Банктің нұсқасы бойынша сыртқы борышты басқару моделі.

не және әлемдегі экономикалық ахуалдың жағдайына негізделуі тиіс. Борышты басқарудың ағымдағы стратегиясы шеңберінде активтер мен пассивтер бойынша ақша ағындары кемінде 10 жыл бұрын жобаланады [6].

Дегенмен, экономиканың ашықтық деңгейін арттыруға, сондай-ақ, толыққанды ішкі қаржы нарығын қалыптастыру қажеттілігіне бағытталған қадамдар ҚР Үкіметі мен Ұлттық банкінің мемлекеттің қаржылық тұрақтылығын және экономикалық қауіпсіздігін қажетті деңгейге жеткізу бойынша, сон-

дай-ақ, қарыз құралдарының ішкі нарығын дамытуға жағдай жасау бойынша іс-шаралар қабылдауына септігін тигізетіні сөзсіз.

Біріншіден, бұл салалық экономиканы дамыту және қаржы секторының тұрақты деңгейін қамтамасыз ету үшін, қарыз капиталының ішкі және сыртқы нарықтарындағы қарыз алудың дұрыс жоспарлануы болып табылады. Екіншіден, нақты нәтижеге жету мақсатында мемлекеттік борышты басқарудың механизмін жетілдіру және жеке сектордың сыртқы қарыздарын реттеу болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Солдаткин С.Н. К вопросу о сущности управления государственным долгом на субфедеральном уровне / С.Н. Солдаткин // Проблемы современной экономики. - 2009. - № 4 (32). - С. 29.
2. Махмутова Э.Х. Государственный кредит в Российской Федерации. Проблемы правового регулирования и перспективы развития: кан. дис.: 12.00.14/ Э.Х. Махмутова. - Москва, 2005. - С. 213.
3. Химичева Н.И. [и др.] Финансовое право: учебник; ред. Н.И. Химичева. - Издание-4, - Москва: Норма, 2008. - 768 с.
4. Крохина, Ю.А. Государственный кредит и государственный долг: политические причины и финансовые последствия / Ю.А. Крохина // Финансовое право. - Москва: Юрист, 2003. - №2. - С. 33-37.
5. Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қаражатын қалыптастыру және пайдалану Тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің жарлығы 8 желтоқсандағы №2016 жылғы №385 Жарлығы.

6. Ситников Р.И. Зарубежный опыт управления внешним долгом и возможности его использования России // Внешнеэкономический устав России. №8 (август), 2007. – С. 47.

References

1. Soldatkin S.N. K voprosu o sushnosti upravleniya gosudarstvennym dolgom na subfederalnom urovne [On the issue of the essence of public debt management at the sub-Federal level], Problemy sovremennoi ekonomiki [Problems of modern economy], 32(4), 29(2009). [in Russian]
2. Makhmutova E.H. Gosudarstvenni kredit v Rossiiskoi Federacii. Problemy pravovogo regulirovaniya i perspektivy razvitiya [State credit in the Russian Federation. Problems of legal regulation and prospects of development] dis.: 12.00.14. Moscow, 2005. P. 213. [in Russian]
3. Himicheva N.I. etc. Finansovoe pravo: okulyk [Financial law: textbook] ed. 4th edition (Norm, Moscow, 2008, 768 p.). [in Russian]
4. Krokhnina Y.A. Gosudarstvenniy kredit i gosudarstvenniy dolg [State credit and debt: political and financial implications], Finansovoe pravo [Financial law] (Moscow, Yurist, 2003, №2, 33-37 p.). [in Russian]
5. Kazakstan respublikasy Ul'tyky korynyyn karajatyn kalyp'tastyru jane paidalanu Tujiyrymdamasy turaly Kazakstan respublikasy Prezidentinyyn jarlygy [decree of the president of the Republic of Kazakhstan on the concept of formation and use of funds of the National Fund of the Republic of Kazakhstan] dated December 8, 2016. №385. [in Kazakh]
6. Sitnikov R.I. Zarubejni opyt upravleniya vneshnim dolgom i vozmojnosti ego ispolzovaniya Rossii [Foreign experience in managing external debt and opportunities for its use in Russia], Vneshnoekonomicheski ustav Rossii [The Charter of the foreign trade of Russia], №8 (August), 2007. P. 47. [in Russian]

Г.А. Матайбаева, С.Б. Мақыш

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Совершенствование модели управления государственным долгом в Республике Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические подходы нескольких ученых к управлению государственным долгом. Система управления государственным долгом, в целом, выступает как одна из основных отраслей экономической политики, которая существенно влияет на стабилизацию и дальнейшее устойчивое развитие экономики страны. Проведен анализ динамики и структуры государственного долга Республики Казахстан, определены основные вопросы эффективного управления государственным долгом. Эффективное управление долгом невозможно без учета максимального объема внешнего долга. Всемирный Банк предлагает использовать модель, определяющую предельно необходимый уровень долга, для определения максимально необходимого уровня внешнего долга конкретной страны. Эта модель позволит разработать среднесрочную стратегию страны, исходя из максимально возможного объема привлечения внешних ресурсов, и является базисом для анализа макроэкономического положения страны. В статье также определены основные направления оптимизации государственного долга страны.

Ключевые слова: государственный долг, дефицит бюджета, внутренний долг, внешний долг, управление долгом, долговая нагрузка, оптимизация, межфирменный долг.

G.A. Matajbayeva, S.B. Makysh

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Improving the public debt management model in the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article deals with theoretical approaches to public debt management by several scientists. The system of public debt management in General acts as one of the main branches of economic policy, which significantly affects the stabilization and further sustainable development of the country's economy. The analysis of the dynamics and structure of the public debt of the Republic of Kazakhstan is carried out, the main issues of effective public debt management are identified. Effective debt management is impossible without taking into account the maximum amount of external debt. The world Bank suggests using a model that defines the

maximum required level of debt to determine the maximum required level of external debt of a particular country. This model will allow developing the country's medium-term strategy based on the maximum possible amount of external resources and is the basis for analyzing the country's macroeconomic situation. The article also defines the main directions of optimizing the country's public debt.

Keywords: public debt, budget deficit, internal debt, external debt, debt management, debt burden, optimization, inter-firm debt

Авторлар туралы мәлімет:

Матайбаева Гауһар – негізгі автор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің докторанты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Макыш Серік – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің деканы, э.ғ.д., профессор, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Mataibayeva Gauhar – The main author, Doctoral student of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Makysh Serik – Dean of the faculty of Economics of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

П.Н. Бузаубаева¹, С.Б. Мақыш², М.Т. Жоламанова³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: ¹pika_b@mail.ru, ²makysh.sb@yandex.ru, ³makpalzh@mail.ru)

Қазақстан Республикасындағы екінші деңгейлі банктер қызметін тәуекелге бағытталған реттеу және қадағалау

Аңдатпа. Банктер өздеріне тиесілі қызметтерді іске асыру арқылы экономикадағы уақытша бос қаражаттарды жинақтай отырып, жоғарғы табысты игеру үшін қаражаттарды орналастырады, сондай-ақ, кез келген мемлекет үшін банктердің қаржылық тұрақтылығы ол тұтас мемлекеттің қаржы жүйесінің тұрақтылығының кепілі ретінде саналады. Жалпы банктер өздерінің қызметтерін жүзеге асыру барысында тәуекелге бара отырып, төлем қабілетсіздігіне немесе дәрменсіз күйге ұшырауы мүмкін. Дәрменсіздіктің алдын алу, тұтынушылардың банк саласына деген сенімін жоғалтпау және салымшылардың мүдделерін қорғау мақсатында банктердің қызметін реттеу және қадағалау мәселесі маңызды болып табылады. Жоғарыда атап өткен мәселеге сүйене отырып, аталған мақалада Қазақстан Республикасындағы екінші деңгейлі банктер қызметін тәуекелге бағытталған реттеу және қадағалауды жүзеге асыру тетіктері зерттеліп, банктердегі тәуекелдерді бағалау және бақылаудың маңыздылығы да аталып өтілді. Сонымен қатар, қазіргі жаңа технологиялардың дамуы мен қаржы нарығының жаһандануы қарсаңында банктер қызметін реттеу мен қадағалау бұрынғы әдісіне қарағанда тәуекелге бағытталған әдістің екінші деңгейлі банктерді жүйелік тәуекелдердің алдын алуға болатындығы қарастырылған.

Түйін сөздер: тәуекел, тәуекелге бағытталған реттеу және қадағалау, уәжді пайымдау, пайымдау институты, капиталдың жеткіліктілігі, өтімділік, корпоративтік басқару, капитал тәуекелі, бизнес-модель, қайта құрлымдау, тәуекел деңгейі.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-187-199>

Кіріспе. Дүниежүзілік экономиканың жаһандануы тұсында банк секторындағы тұрақсыздықтар қадағалаушы ұйымдарға банктердің тәуекелдерін бағалау және басқару мәселесіне ерекше назар аудара отырып, оларды реттеу және қадағалау маңызды болып отыр.

Әдебиеттерге шолу. Тақырыпты зерттеу және мақаланы әзірлеу барысында авторлар аталған тақырып бойынша осы күнге дейін жарияланған отандық және шетелдік ғалымдардың мақалаларын, оқулықтарын қарастыра отырып, зерттеулер жүргізді. Сондай-ақ, авторлар Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің және Қазақстан Республи-

касы Қаржы нарығын реттеу мен дамыту агенттігінің статистикалық мәліметтері басылыққа алына отырып талдаулар жасалды.

Мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасында банк секторын реттеуші және қадағалаушы ұйым тарапынан екінші деңгейлі банктер қызметін тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау тетігінің жүзеге асырылу үрдісін қарастыру.

Мақаланың міндеттері: тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау жүйесінің мәні мен маңызын, тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалауды іске асырушы ұйымның ұстануы тиіс қағидастарын, тәуекелді бағалау жүйесінің санаттарын, банктердің тәуекел

профилін, SREP бойынша тәуекелді бағалау кезеңдерін қарастыру.

Зерттеу әдістері. Мақалада статистикалық, экономикалық, сандық және сапалық талдаулар жасалынды.

Зерттеу нәтижесі. Авторлар тарапынан жалпы банк қызметін тәуекелге бағытталған реттеу және қадағалаудың мазмұнына сипаттама беріліп, мысал ретінде «А» банкіне сандық және сапалық негізде талдау жасалып, тәуекелін бағалауға арналған қадағалау матрицасы арқылы банктің тәуекел деңгейі зерттеліп, қорытынды жасалынды.

Негізгі бөлім. Жалпы қазіргі таңда банк секторы еліміздің қаржы нарығы бойынша активтер көлеміне байланысты аздап бәсеңдеуіне қарамастан осы күнге дейін көшбасшы бола отырып, заман талабына сай және экономикалық дамудың моделіне қарсы келетін дағдарыстарға және т.б. кедергілерге қарсы тұрып, өзіне үлкен жауапкершілік пен елеулі жүктемені көтеруде. Соңғы 3 жылда банк саласында сандық және сапалықта өзгерістерді байқауға болады. Қазақстан Республикасының (келесіде - ҚР) банк секторындағы сандық тұрғыдағы құбылмалық өзгерістерді төмендегі суреттен (1-сурет) байқауға болады.

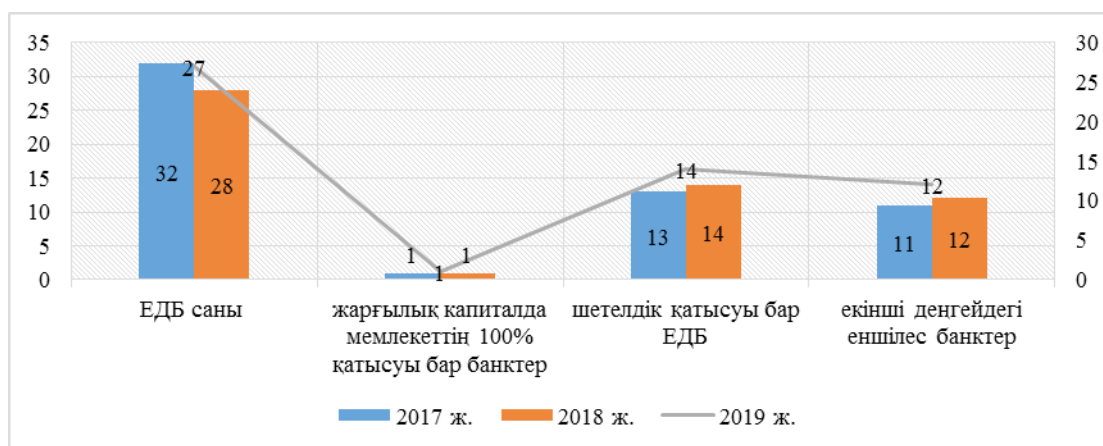
Жоғарыдағы суретте көрсетілгендей отандық банк секторындағы екінші деңгейлі банктер (келесіде –ЕДБ) сандық тұрғыдан өзгерістері 2017 жылы 32-і құраса, 2018 жылы 28-ге, 2019 жылы 27-ге дейін қысқарған. Банк секторындағы екінші деңгейлі банктердің

2017-2019 жылдары 5 банкке дейін қысқаруының себеп-салдары: төрт банктің уәкілетті ұйым тарапынан қойылған талаптарды іске асырмауы немес орындамауымен және бір банк («First Heartland Bank» АҚ – 14.10.2019 ж. №420 Бұйрық) ерікті түрде өз лицензиясын қайтаруымен байланысты. Сондай-ақ, шетелдік қатысуы бар ЕДБ-дің саны 2017 жылы 13 болса, 2018-2019 жылдары ешқандай өзгерусіз 14-ті құрады және еншілес банктер саны 2017 жылы 11-ді, 2018-2019 жылдары 12-ні құрады [1].

Уәкілетті ұйым 2017-2019 жылдары төмендегідей екінші деңгейлі банктерден лицензияларын қайтарып алды.

Жоғарыдағы кестеде көріп отырғанымыздай төрт аталған екінші деңгейлі банктердің лицензияларын қайтарып алудың себеп-салдарына банктердің ұсынып отырған қаржылық есептіліктерінің бұрмалаушылықтарын, тәуекелдерді басқару барысындағы әлсіз жүйесін, уәкілетті орган тарапынан бекітілген нормаларды орындамауын, банктің корпоративтік стандарттарының төмендігін және банкпен (ерекше қарым-қатынастағы тұлға) байланысы бар тұлғаларға қайтарымсыз несиелерді жаппай беруін атап өтуге болады. Жалпы, бұлар қазіргі таңдағы қаржы институттарының нарықтағы осал тұстары болып отыр [2].

Сондай-ақ, «Қазақстан Халық Банкі» Акционерлік қоғамы (келесіде -АҚ) мен «Казкоммерцбанк» Акционерлік қоғамдарының еліміздің банк секторында бірігуі өз тара-

1-сурет. Қазақстан Республикасы банк секторы, жыл соңы
Ескерту – [1] дерек көзі бойынша авторлармен құрастырылған

2017-2019жж. Қазақстан Республикасындағы уәкілетті ұйымның шешімі негізінде лицензиясы қайтарып алынған ЕДБ

Ұйым атауы	Шешім қабылданған уақыт мерзімі	Ықпал ету түрі	Бұзушылықтың мәні
«Астана Банк» АҚ	18.09.2018, №214	Лицензиядан айыру	Жүйелі түрде: -аударым және төлем операцияларға қатысты шарттық міндеттемелерді орындамау; -пруденциалдық нормативтерді бұзуы; - банктің ірі қатысушысының қосымша капиталдандыру жөніндегі әукілетті органның талаптарын орындамау.
«Эксімбанк Қазақстан» АҚ	27.08.2018	Лицензиядан айыру	Пруденциалдық нормативтер, НҚА-ді жүйелі түрде (қатарынан он екі ай ішінде үш немесе одан да көп рет) бұзғаны, сонымен қатар «Қазақстан Эксімбанк» АҚ ірі қатысушысының қосымша капиталдандыруға байланысты уәкілетті ұйымның талаптарын орындамауы
«Qazaq Banki» АҚ	27.08.2018, №171	Лицензиядан айыру	ҚР -ның НҚА жүйелі түрде бұзғаны үшін (12 айдың ішінде үш және одан да көп рет): -белгіленген талап бойынша аударым және төлем операцияларын а қатысты шартты міндеттемелерді орындамау; -пруденциалдық нормативтерді бұзғаны үшін.
«Delta Bank» АҚ	02.11.2017	Лицензиядан айыру	Қазақстан Республикасының НҚА бірнеше рет немес жүйелі түрде бұзғаны үшін (12 айдың ішінде үш және одан да көп рет): -аударым мен төлем операциялары бойынша шартты міндеттемелерді тиісті атқармаған; -пруденциалдық нормативтерді бұзғаны үшін.
Ескерту – [2] дереккөзі бойынша авторлармен құрастырылған			

пынан маңызды оқиғалардың бірі боды және қазіргі кезде «Қазақстан Халық Банкі» АҚ-ның отандық банк секторындағы активтерінің үлесі 34%-ды құрады. Мұндай тәжірибе Ұлыбритания, Италия, Швейцария, Франция, Ресей және т.б. көп мемлекеттерде екінші деңгейлі

банктердің нарықтағы үлесі 30%-ды құрауы қалыпты жағдай болып саналады.

Жалпы экономиканы мемлекеттік реттеу тетігі тежелетін болса, кез келген елдің банк жүйесінің бірқалыпты дамуы мен орнықтылығына, өміршеңдігіне ықпал етері

сөзсіз. ЕДБ қаржы делдалдары ретінде тұтынушылардың немесе жалпы халықтың уақытша бос ақша қаржы ресурстарын тартып, олардың тұтынушылар арасында орналастыруын ескерсек, банктердің қаржылық жағдайының тұрақтылық мәселесі мемлекеттің назарынан шығарылмауы тиіс. Ол үшін көптеген дамыған елдердің үлгілерін қолдану арқылы банктер қызметін мемлекет тарапынан реттеу және қадағалау қажет екендігі тағы да айқындалуда.

Банктік қадағалау – бұл банк қызметіндегі қандай да бір ауытқуларды анықтап білу мақсатында бақылауды сипаттайды.

Банктік қадағалау барысындағы басты міндет – ол ұйымның қызметін реттеу экономикалық тұрғыдан нәтижелі амалдармен іске асыру арқылы банк секторының орнықтылығын, тұрақтылығын және сенімділігін қалыптастыру болып табылады [3, 74-75 б.].

Сонымен, елімізде 2018 жылан бері ҚР-ның Ұлттық Банкіне уәжді пайымдауға негізделген тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалауды іске асырумен байланысты НҚА-ге біршама өзгертулер жасалып, аталған ұйымдарды қадағалау парадигмасы өзгертілген болатын. Бұрынғы кездері кейбір банктер қадағалаушы және реттеуші уәкілетті ұйымның бір тексерісінен келесі тексерісі аралығындағы уақыттарда қаржылық жай-күйі жайлы ақпараттарды немесе есептіліктерін бұрмалап, банктер жалған мәліметтерді ұсынып, жасырып отырған.

Бүгінгі күні банктің корпоративтік басқаруы, бизнес-модельді бағалау, капиталы мен өтімділігі, тәуекелдерді басқару жүйесі және банктердің қаржылық тұрақтылығын сипаттайтын мәліметтерді әрдайым қашықтықтан қадағалау жүргізіледі. Аталған үрдістердің барлығы дерлік тәуекелдің деңгейіне орай кешенді түрде тексеріліп және толықтырылып отырады. Осындай мониторингтің көмегімен банктердің қаржылық жай-күйі үнемі бағаланып, сараптаулар жүргізіледі және банктерді бағалаудың қорытындысы бойынша уәжді пайымдаулардың негізінде уәкілетті ұйым тәуекелді басқару жүйесін жетілдіруге байланысты іс-әрекеттен банк қызметтерін шектеу-

ге дейінгі түрлі сипаттағы қадағалаудың қатаң түрдегі алдын алу іс-әрекеттері жүргізіледі. Аталған тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау әдістемесін Rothschild инвестициялық банк компаниясымен аудиторлық ұйым PricewaterhouseCoopers және Ұлттық Банкпен бірлесе отырып дайындаған болатын [4].

ЕДБ-ді тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау бүгінгі күні маңызды, өйткені былтырғы жылы ҚР-ның банк секторында қаржылық активтерін басқара алмағаны үшін бірнеше банктер активтерін біріктіріп, бес коммерциялық банк қызметтерін заңға сай тоқтатқан еді. Біздің пайымдауымызға сай тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау әдісі арқылы ЕДБ-ді әрдайым назарға ала отырып, қаржылық жағдайының төмендеуі немесе тәуекелге ұшырау қауіптерін алдын алуға болады.

Банктер өз операцияларын жүргізу барысында табыс табудың жоғарғы саясатын ұстанатындықтан, ондай тәуекелдер әр уақытта тек табыс қана емес, сонымен қатар, жоғарғы шығындарды да алып келетіндіктен мұндай саясатты алдын алу үшін ҚР-да реттеу мен қадағалауды іске асырушы ұйымның құзыреттілігін нығайту үшін 2019 жылдың басынан бастап ҚР-да банктердің қызметін тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау тетігі іске асырылды.

Аталған іс-шараның міндеті банктердің қаржылық жағдайының тұрақтылығын және тәуекелдің белгіленген мөлшерден асып кетпеуі үшін ерте кезден ден қою арқылы банктік ұйымдардың әрекетіндегі тәуекелдер мен олқылықтарды айқындап, болмауы үшін іс-әрекеттер жасау [5].

Қазақстандық банктер де өзге мемлекеттер сияқты проблемалық банктер міндеттемелерін мәжбүрлеп қайта құрлымдау (Recovery and Resolution tools) тетіктерін қолдану режиміне көшіп, бірнеше банктер осы механизм бойынша қайта құрылымданған болатын. Мұндай жаңашылдықтар АҚШ, Еуропалық Одақтас мемлекеттерде және Еуразиялық экономикалық одақ елдерінде, атап айтсақ, Ресей мен Беларусь үлгілерінде қолданылып, қазақстандық нарықта халықаралық

тәжірибе ескеріле отырылып енгізілуде [6]. Қазіргі қолданылатын тетікпен мәжбүрлеп құрылымдау үрдісіне жеткізбей банктерді уәжді пайымдаудың көмегімен қилы тығырықтарды шешуге де болады. Уәжді пайымдау уәкілетті ұйым тарапынан банкті қадағалаудың жаңа құралы ретінде еңгізілген болатын, сондай-ақ, «Уәжді пайымдауды қалыптасруы және пайдалану қағидаты» 2018 жылы 29 қазанда ҚР ҰБ №271 қаулысымен бекітіліп, 2019 жылы 12 қарашада ҚР ҰБ №189 қаулысына сай күшін жойып, жаңа қаулы 2020 жылдан бастап қолданысқа енгізілді. Уәжді пайымдау – бұл уәкілеттілік берілген ұйымның алқа органы тарапынан банктің басшысы, акционерлері мен оның басқару құрылымына, ұйыммен ерекше қатынастағы кісілерді анықтап білу үшін, қалыптастырылған провизиялардың белгіленген мөлшерде дұрыс құрылғандығын және т.б. сұрақтар бойынша кәсіби пікірі. Пайымдау институтын енгізудің негізгі мақсаттарының бірі банктің салымшылары немесе тұтынушыларының, инвесторларының мүдделерін қорғау және банктің қаржылық тұрақтылығын қамсыздандыру, өз қызметтерін жүзеге асыру барысындағы тәуекелдердің шарықтап өсуін болдырмау үшін, қадағалау объектісіндегі ұйымдарға ерте араласу арқылы уақытылы қадағалау отыру.

Тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау жүйесі (Supervisory Review and Evaluation Process (келесіде - SREP)) жалпы өз кезегінде келесілерге бағытталған :

- Қадағалау іс-шаралары бойынша тексерулердің жоспарын (қадағалау жиілігін және тексеру түрлерін) құру;
- Банк ресурстарының құрамындағы капиталына қатысты қажетті мөлшері және ұйымның өтімділік деңгейін анықтау;
- Кез келген ЕДБ-дің белгілі бір нақты жағдайына байланысты жақсы әсер ететін қадағалаудың тетігін дайындау [7].

Тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау жүйесін іске асырушы ұйым өз кезегінде қызметін тиімді іске асыру үшін төмендегідей қағидаларға сүйенеді:

1) әлемде озық және жетілдірілген тәжірибелерді қолдану: еліміздегі банк сала-

сында қаржылық тұрғыдан олқылықар мен тұрақсыздықтар болмауы үшін әр мемлекеттің банктер қызметтерін қадағалау мен реттеуге байланысты жетік тәжірибелеріне негізделі отырып құрылуы тиіс;

2) кешенді тәсіл: банктің тәуекелдер профилін нақты немесе дәл көрсетуге бағытталған, яғни банктің қызметіне жағымсыз түрде әсер етуі мүмкін тәуекелдер және оларды төмендету бойынша шаралар;

3) біртектілік: қадағалаудың принциптері мен рәсімдерінде бұрмалауды алдын алу мақсатында қадағалау бойынша біртектес әдіске негіздеу;

4) тәуелсіздік әрі есептілік: қадағалаушы ұйымның функциясына деген сенімділікті қалыптасуы үшін жоғары талаптарға негізделген стандарт пайдаланылады. Қадағалаушы ұйым банктің қандай да бір көрсеткіштерін бағалау барысында аталмыш іс-шараның қатаң түрде және әділетті іске асырылуы үшін, сондай-ақ, ЕДБ-дің өміршеңдігін тұрақтандыру мақсатында өзінің іс-әрекетін консервативтік жүргізуі керек;

5) қадағалау мен реттеу тәсілінің тәуекелге бағытталуы: SREP банктің қаржылық қауқарсыздығының болуы мүмкін деген жорамалды ескеріп, оның қандай іс-шаралардан алдын алу қажет екендігін және аталған ұйымдарда тәуекелдің деңгейі жоғары болса, уәкілетті ұйымның бекітіп берген қолайлы деп санайтын деңгейге төмендегенше белсенді, әрі жиі бақылау амалдары жүргізілетін болады;

6) болжамду тәсілі: уәкілетті ұйым осы күнге дейін ЕДБ-дің ұсынып отырған деректерінің кең ауқымын пайдалану арқылы және сандық және сапалық көрсеткіштерді қолдана отырып, зерттеліп отырған ұйымдардың болашағын болжамдық тұрғыдан бағалауы тиіс.

7) уәжді пайымдау (мотивированное суждение): кез келген банктің қызметіндегі күрделіліктер мен ерекшеліктерді назарға ала отырып, пайымдау әр уақытта дәйекті болуы тиіс;

8) пропорционалдык: жалпы банктерді қадағалау қарқыны осы банктердің нарықтағы ауқымына, қызметіндегі күрделіліктерге, на-

рықтағы үлесіне және маңыздылығына байланысты.

Қадағалаушы орган тарапынан SREP барысында банктердің тәуекел профилін басшылыққа ала отырып, назарда болуы өте маңызды. SREP жалпы көптеген мемлекеттердің банктері қадағалау барысында қолданылатын модель болып отыр. Аталған қадағалау үлгісі барысында деректер әрдайым талданып, қадағалау мен реттеу амалдары жүргізіледі. Банктердің орналасқан мекендері бойынша құжатты және жоспардан тыс бақылау уәкілеттік берілген инспекторлар тарапынан жүргізіледі.

SREP бойынша қадағалау банктің тәуекел профилін төрт тұрғыдан қарастыруға мүмкіндік береді және оны нақты түрде төмендегі сызбадан (2- сурет) байқауға болады.

Суреттен байқап отырғанымыздай қадағалаушы ұйым банктердің тәуекел профилін келесідей төрт тұрғыда сипаттайды:

1. 25% ЕДБ-дің бизнес үлгісі яғни, банктің осы уақытқа дейін қолданып келген бизнес

үлгісінің тиімділігі мен өміршендігі талданады;

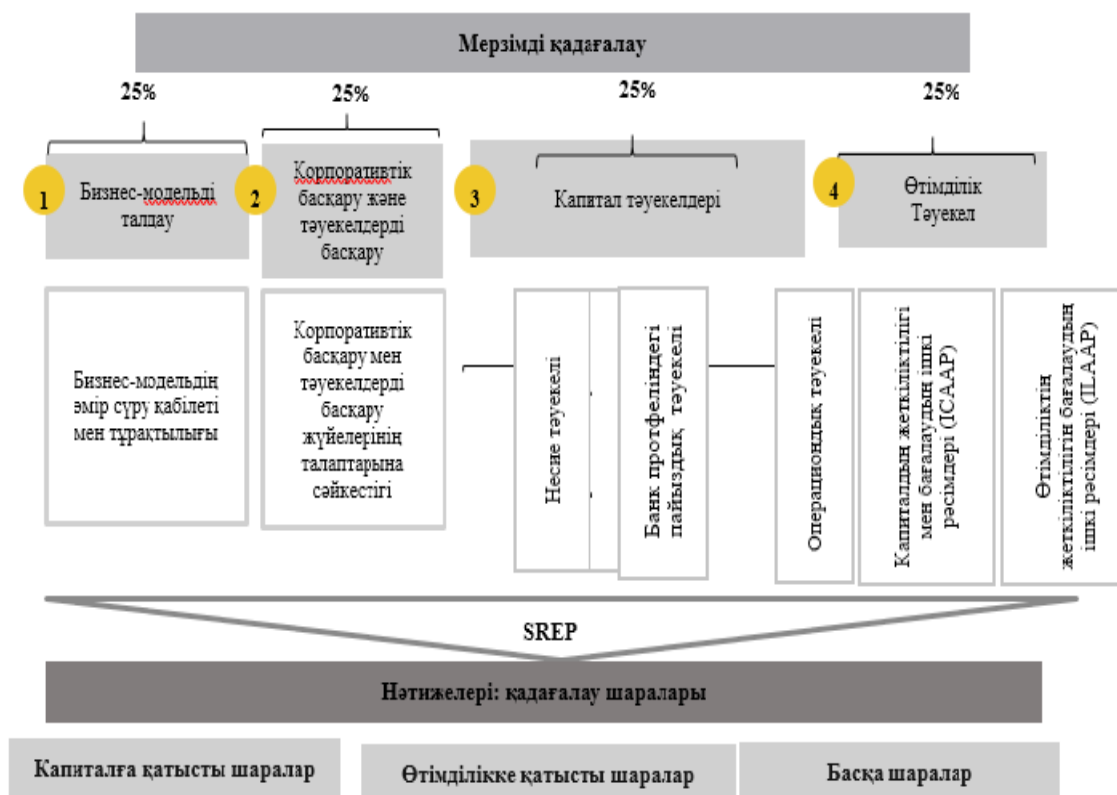
2. 25% банктердегі басшылық етудің корпоративтік құрылым және белгіленген нормаға сай тәуекелді басқару жүйесінің сай келуін;

3. 25% қаржылық тәуекелдерді басқаруы: несиелік, нарықтық, пайыздық, операцияндық тәуекелдерді;

4. 25% өтімділік бойынша тәуекелдер қарастырылады.

Жоғарыда атап өтілгендерге сай кез келген ЕДБ-ті қадағалау кезінде оның тәуекел профилін зерттеу барысында оның өтімділігі мен капиталына және т.б. байланысты қадағалау әрекеттері іске асырылады.

Тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау барысындағы қолданылатын бағалау көрсеткіштерін нақты зерттеу жүргізгелі отырған тиісті мемлекеттің банк секторына бейімдей маңызды және қажет болып есептеледі. Банк тәуекелін бағалау жүйесі (келесіде - ТБЖ) – ол ЕДБ-ді 4 түрлі санатқа сәйкес бағалап, талданып отырған объектінің жағдайы басты назарға алынып, көрсетілген элемент-

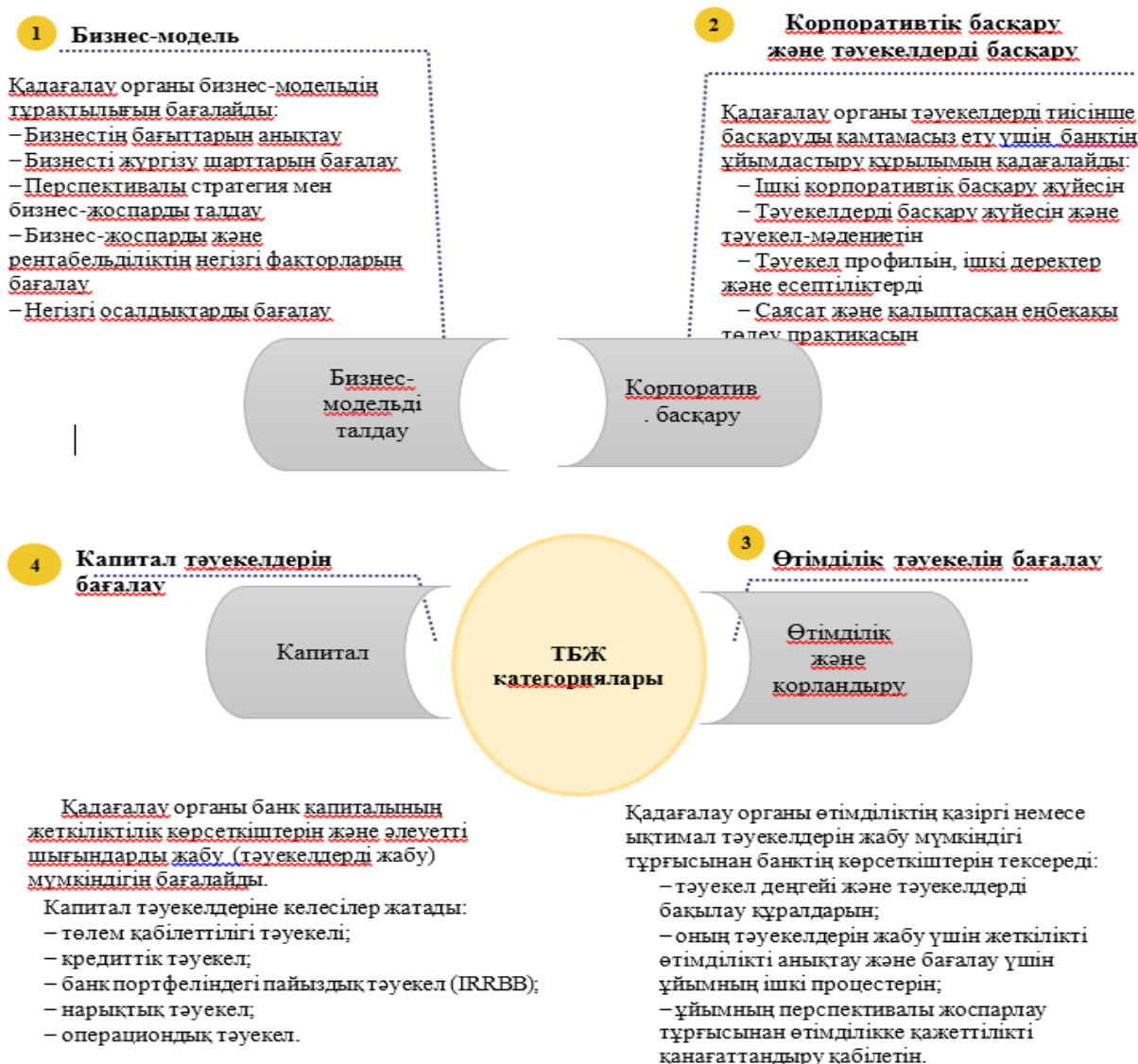
2-сурет. Екінші деңгейлі банктердің тәуекелдер профилі

тер талданып отырады. Айтып өткеніміздей, ЕДБ-гі тәуекелдерді бағалау бойынша жүйесінің санаттарын төмендегі суретте (3- сурет) бейнеленген.

Жоғарыдағы суретте сипатталғандай, банктердің тәуекелдерін бағалау жүйесінде бірінші санатта банктің бизнес-үлгісі, екінші санатта корпоративтік басқару, үшінші санатта өтімділік тәуекелін бағалау, төртінші санатта банктің капитал тәуекелдерін бағалау жүзеге асырылады. Яғни, байқап отырғанымыздай, банктік ұйымдарды қадағалау барысында тәуекел мөлшерін білу мақсатында оларды бағалау өтте маңызды. Кез келген салада ұйымның қызметіне залалын тигізетін

тәуекелдердің деңгейін бағалау (SREP) сандық және сапалық тұрғыдан жүзеге асырылады. SREP банктердегі тәуекелдерді олардың әсер ету көрсеткіштеріне байланысты бағаланды. Еуропаның орталық банкі тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау барысында сапалық бағалаумен банктегі тәуекел мөлшерін бақыласа, сандық бағалаумен тәуекелді үздіксіз бақылап отырады. Тәуекелдерді сандық және сапалық тұрғыдан бағалау үш өзара бірін-бірі толықтыратын кезеңді қамтиды және оны төмендегі суреттен (4-сурет) байқауға болады.

Суретте байқағанымыздай, банкте тәуекелді бағалаудың бірінші кезеңінде тәуекел

3-сурет. Тәуекелдерді бағалау жүйесінің санаттары

4-сурет. SREP бойынша тәуекелді бағалау кезеңдері

деңгейін анықтау үшін керекті ақпараттар жинақталса, екінші кезеңде автоматтандырылған рейтинг есебі жасалса, үшінші кезеңде банктің тәуекел деңгейі бағаланады. Жоғарыдағы аталған төрт элементті (бизнес-үлгі, корпоративтік және тәуекелдерді басқару, капитал тәуекелдерін бағалау, өтімділік тәуекелін бағалау) қадағалаушы уәкілетті ұйым өз тарапынан үздіксіз әрбірін бағалайды.

Банктердің тәуекел профилін бағалау маңызды, себебі келесілерді анықтауға мүмкіндік береді:

- қадағалаудың жиілігін: қадағалаушы орган тарапынан іскерлік жолығулардың жиілігі мен сипаты, сондай-ақ, қадағалаушы орган тарапынан сұрау салынған деректердің түрі мен сұрау салу жиілігі және қаржылық сауықтыру жоспарының орындалуы мен атқаруы тиіс іс-шаралардың жоспарын ұсыну;
- капиталға қосымша төлемдерді (надбавка);
- өтімділікке үстемелерді (надбавка на ликвидность) және өзге де шараларды.

Келесіде тәуекелді бағалау үшін мынадай мәліметтер ескеріледі (5- сурет).

5-сурет. SREP бағалауы бойынша көрсеткіштер

Тәуекел деңгейіне байланысты рейтингті тағайындау шкаласы

Балл	Көрсеткіштер мәні
1	- Тәуекелдің ағымдағы позициясы абсолюттік және салыстырмалы мәнде өте қанағаттанарлық деңгейде; - бағалаудың болжамды көрсеткіштері бойынша (мысалы стресс-тест) қауіптің жоқ екендігін сипаттайды; - операциялық ортаның перспективасы (нормативтік орта немесе макро көрсеткіштер) үлкен мүмкіндіктерді көрсетеді.
2	- Тәуекелдің ағымдағы позициясы абсолюттік мән бойынша қанағаттанарлық деңгейде, бір ақ ең үздік топтағы банктерден төмен; - болжамды бағалау бойынша (стресс – тест) шектеулі тәуекелді көрсетеді; - операциялық ортаның перспективасы (нормативтік орта немесе макро көрсеткіштер) шектеулі мүмкіндіктер көрсетеді.
3	- Тәуекелдің ағымдағы позициясы абсолюттік және салыстырмалы мәнде қанағаттанарлықсыз деңгейде; - перспективалы бағалау (стресс-тест) айтарлықтай елеулі тәуекелдерді нұсқайды; - операциялық ортаның перспективасы мәселе болып табылады.
4	Тәуекелдің ағымдағы позициясы абсолюттік және салыстырмалы мәнде шекті деңгейде; - болжамды бағалау (стресс-тест) тәуекелдердің жоғары болатынын сипаттайды; - операциялық ортаның басынқылығы жағымсыз (теріс)
Ескерту – [8] дерек көзі	

Жоғарыдағы көрсетілген ақпараттарды басшылыққа ала отырып, уәкілетті ұйым тарапынан бағалаудың сандық жүйесі арқылы банктердің тәуекел деңгейі қарастырылып, рейтинг тағайындалып отырады. Жалпы тәуекелдердің деңгейін есептейтін немесе саралайтын әдістемелер дүниежүзі бойынша көп, әйтсе де кеңінен таралғаны рейтингке негізделген амал екен оның мәні 1-ден 4-ке дейінгі балл аралығын құрайды.

Жоғарыдағы кестеде сипатталғанындай рейтингтік шкаланың 1-2 балл көрсеткіштері тәуекелдердің мөлшері банктер үшін тұрақты екендігі және келешектегі тәуекелден қауіп-қатердің мүлдем жоқ екендігі анық. Ал, 3 және 4 балл аралығындағы рейтингке сай банктегі тәуекелдің бар екендігін және ол қанағаттанарлық емес деңгейде екендігі аталып өткен [8].

Жоғарыдағы шкаланы қолдана отырып, келесі кезекте «А» банкінің тәуекелін анықтап, көрелік (3-ші кесте).

3-ші кестеде көріп отырғанымыздай «А» банкінің тәуекелдерін сандық жүйенің бағалауы бойынша бизнес-үлгісіне - 3, тәуекелдері оның ішінде: несиелік, пайыздық, операциялық тәуекелдеріне - 2, нарықтық тәуекеліне - 3 деген рейтинг тағайындалған. Ал, корпоративтік басқару және бақылау құралдарына байланысты корпоративтік тәуекелдері - 4, пайыздық тәуекелі - 4, несиелік, нарықтық тәуекелдері - 3-ті, операциялық тәуекелінің рейтингі – 2-ні құрады. Жалпы аталған банктің тәуекелінің нәтижелік қорытындысы 3,1-ді құраса, капиталының жеткіліктілігі бойынша тәуекел рейтингі 3-ті құрады. Жоғарыдағы мәліметтерге сүйене отырып, «А» банкінің тәуекелін бағалау критерилеріне

«А» банкінің тәуекелін бағалауға арналған қадағалау матрицасы

Тәуекел түрі	Сандық жүйе (автоматты түрде тәуекелдерді бағалау)	Корпоративтік басқару және бақылау құралдары		Нәтижелі деңгейі	SREP рейтинг
Бизнес – үлгіні талдау	3	-		3	3
Корпоративтік және тәуекелдерді басқару	-	4		4	
Тәуекелдер:			Тәуекелдің нәтижелі деңгейі		
Несие тәуекелі	2	3	3	3	
Нарықтық тәуекел	3	3	3		
Пайыз тәуекелі	2	4	4		
Операциялық тәуекел	2	2	2		
Орташасы			3,1		
Капиталдың жеткіліктілігі	2	3	3		
Өтімділік	2	3		3	
Ескерту – [8] дереккөзі					

сай өтімділігі мен капиталының жеткіліктілігіне қатысты тәуекел деңгейі немесе SREP-3-ті құрап отыр және бұл аталған банктің ағымдағы жағдайы қанағаттанарлықсыз деңгейде екенін білдіреді. Сондай-ақ, басыңқылы бағалау (стресс-тест) бойынша операциялық тәуекелге қатысты мәселелердің болу қаупін меңзейді.

Қорытынды. Жоғарыда келтірілген деректерге сай, банк саласын реттеу мен қадағалауды жүзеге асырушы уәкілетті ұйым 2019 жылдан бастап банк жүйесінің тұрақтылығы мен банктерді жүйелік тәуекелдерден алдын алу мақсатында қадағалау шегінде банктерді үздіксіз қадағалап отыру арқылы тәуекелдерін ескертіп отырады. Егер ЕДБ-дің тәуекел

деңгейі уәкілетті ұйымның бекіткен шегінен асқан жағдайда аталған ұйымдарға тәуекелдерін төмендетуге қатысы шаралар ұсыныла отырып, қадағалаушы орган ЕДБ-дің басқару мүшелерімен арнайы жұмыстар жүргізуіне толық құқылы.

Қазіргі күнге дейін алыс-жақын шет мемлекеттер мен еліміздегі банк саласындағы ЕДБ-дің дәрменсіздігі, қаржылық тұрақсыздығы сынды мәселелерді реттеу мен қадағалаудың осал тұстарының бар екендігінің айғағы болып табылады. Аталған мәселелерді еліміздің банк саласында қайталануына жол бермеу үшін тәуекелге бағытталған реттеу және қадағалаудың қажеттілігі де айқын көрініс табуда.

Әдебиеттер тізімі

1. Қаржы секторының көрсеткіштері. Банк секторының ағымдағы жағдайы [Электрон . ресурс]. - URL: <http://finreg.kz/?docid=931&switch=kazakh> (Қаралған күні:10.01.2020).

2. Банктер жүзеге асыратын банк және өзге де операцияларды жүргізуге берілген, қоланысы тоқтатыла тұрған не тоқтатылған лицензиялардың тізімі. [Электрон. ресурс]. - URL: <http://finreg.kz/?docid=3228&switch=kazakh> (Қаралған күні:18.01.2020).
3. Мақыш С.Б. Банк ісі. Оқулық. –Алматы: Издат-Маркет, 2007. -74-75 б.
4. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің төрағасы Д. Ақышевтың Қазақстан қаржыгерлерінің VIII конгресіндегі баяндамасы [Электрон. ресурс]. - URL: <https://cutt.ly/7hqMiWA> (Қаралған күні:17.12.2019)
5. Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын мемлекеттік реттеу, бақылау және қадағалау туралы Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 4 шілдедегі №474 Заңы (өзгерістер еңгізілді – ҚР 03.07.2019) 2 тар ау, 15-3 бап. [Электрон. ресурс]. – URL: http://adilet.zan/dok/Z030000474_/z030474_htm (Қаралған күні: 10.01.2020)
6. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің төрағасы Д. Ақишевтің Мемлекет басшысының қатысуымен өткен Үкіметтің кеңейтілген отырысындағы баяндамасы [Электрон. ресурс]. – URL: http://www.nationalbank.kz/cont/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%20%D0%90%D0%94%D0%A2%2030012019%20%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%88%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B5%20_%D0%BA%D0%B0%D0%B7.pdf (Қаралған күні: 18.12.2019).
7. Mukhtarov Sh., Mammadov Z., Mammadov E., Baysal B.. Bankacilik sektorunde risk odakli kamu denetimi: Azerbaycan uygulamasii// Uludağ Journal of Economy and Society / B.U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt / Vol. 36, Sayı / Issue 1, 2017, - P. 157-196.
8. Презентация по риск-ориентированному надзору [Электрон. ресурс]. - URL: <https://www.nationalbank.kz/?getpg=Search%20For%20Page> (Қаралған күні: 08.11.2019).

References

1. Karjy sektoriynyn korsetkishteri. Bank sektoriynyn agymdagy jagdaiy [Financial sector a indicators-current state of the banking sector] [Electronic resource] Available at: <http://finreg.kz/?docid=931&switch=kazakh> (Accessed: 10.01.2020). [in Kazakh]
2. Bankter juzege asyratyn bank jane ozge de operatciyalardy jurgizuge berilgen, koldanysy toktatyla turgan ne toktatylgan liscenziyalardyn tizimi. [Register of issued, suspended or terminated (revoked) licenses for conducting banking and other operations performed by banks] [Electronic resource] Available at: <http://finreg.kz/?docid=3228&switch=kazakh> (Accessed: 18.01.2020). [in Kazakh]
3. Makysh S.B. Bank isi. Okulyk. [Banking. Textbook] (Almaty, Izdat-Market, 2007, 74-75 p). [in Kazakh]
4. Kazakstan Respublikasy Ulttyk Bankinin toragasy D. Akyshevtyn Kazakstan karjygerlerinyñ VIII kongresindegi bayandamasy [Electronic resource]. [Report of the Chairman of the National Bank of the Republic of Kazakhstan D. Akishev at the VIII Congress of financiers Kazakhstan] Available at: https://www.nationalbank.kz/cont/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%20%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8F_%D0%9A%D0%BE%D0%B%D0%B3%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%81_%D0%BA%D0%B0%D0%B7.pdf (Accessed:17.12.2019)
5. Karjy narygy men karjy uimdarын memlekettik retteu, bakylau jane kadagalau turly Kazakstan Respublikasynyn 2003 jylgy 4 shildedegi №474 Zany, 2 tarau, 15-3 bap [Electronic resource] [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2003 No. 474 «on state regulation, control and supervision of the financial market and financial organizations» Chapter 2 article 15-3.] Available at: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/ Z030000474_/z030474_.htm (Accessed: 10.01.2020). [in Kazakh]
6. Kazakstan respublikasy Ulttyk Bankinyñ toragasy D. Akishevtyn Memleket basshysynyn katysuymen otken Ukimettin keneitilgen otyrysyndagy bayandamasy [Deputy Chairman of the National Bank of the Republic of Kazakhstan D. Akishev made a Speech at an expanded meeting of the government with the participation of the Head of state] [Electronic resource]. Available at: https://www.nationalbank.kz/cont/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%20%D0%90%D0%94%D0%A2%2030012019%20%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%88%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B5%20_%D0%BA%D0%B0%D0%B7.pdf (Accessed: 18.12.2019). [in Kazakh]
7. Mukhtarov Sh., Mammadov Z., Mammadov E., Baysal B. Bankacilik sektorunde risk odakli kamu denetimi: Azerbaycan uygulamasii/ Uludağ Journal of Economy and Society / B.U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt / Vol. 36, Sayı / Issue 1, 2017, -P. 157-196.

8. Prezentatsiya po risk-oriyentirovannomu nadzoru [Presentation on risk-based supervision] [Electronic resource]. Available at: [https:// www.nationalbank. kz/? getpg=Search%20For%20Page](https://www.nationalbank.kz/?getpg=Search%20For%20Page) (Accessed: 08.11.2019). [in Russian]

П.Н. Бузаубаева, С.Б. Мақыш, М.Т. Жоламанова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Н ұр -Сұлтан , Қазақстан

Необходимость риск-ориентированных регулирования и надзора за деятельностью банков второго уровня в Республике Казахстан

Аннотация. Банки в условиях рыночной экономики играют решающую роль в процессе эффективного распределения накопленных средств и инвестиций и обеспечении стабильности финансовой системы в целом. При выполнении этих функций банки принимают на себя риски и могут стать неплатежеспособными и потерпеть банкротство. Важным вопросом является регулирование и надзор за деятельностью банков со стороны уполномоченной организации в целях защиты интересов вкладчиков и во избежание потери доверия потребителей к банковскому сектору. Исходя из этого в данной статье изучены механизмы осуществления риск-ориентированных регулирования и надзора в банковском секторе Республики Казахстан, отмечена важность контроля и оценки (измерения) рисков. Также было отмечено, что накануне глобализации и технологического развития традиционные методы регулирования банковской деятельности неэффективны и риск- ориентированные регулирование и надзор могут защитить банки от системных рисков.

Ключевые слова: риск в деятельности банка, риск-ориентированные регулирование и надзор, мотивационное суждение, институт суждения, достаточность капитала, ликвидность, корпоративное управление, риск капитала, бизнес-модель, реструктуризация, уровень риска.

P.N. Buzaubaeva, S.B. Makysh, M.T. Zholamanova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

The need for risk-based regulation and supervision of the activities of banks second level in the Republic of Kazakhstan

Abstract. Banks in a market economy play a crucial role in the effective distribution of accumulated funds and investments and ensuring the stability of the financial system as a whole. In performing these functions, banks are taking the risks and they can be insolvent and to be bankrupt. An important issue is the regulation and supervision of banks by an authorized organization to protect the interests of depositors and avoid loss of consumer confidence in the banking sector. Based on this, this article examines the mechanisms of risk-oriented regulation and supervision in the banking sector of the Republic of Kazakhstan, and notes the importance of monitoring and evaluating (measuring) risks. It was also noted that on the eve of globalization and technological development, traditional methods of banking regulation are ineffective and risk-oriented regulation and supervision can prevent banks from systemic risks.

Keywords: risk in the Bank's activities, risk-oriented regulation, and supervision, motivational judgment, Institute of judgment, capital adequacy, liquidity, corporate governance, capital risk, business model, restructuring, risk level.

Авторлар туралы мәлімет:

Бузаубаева Перизат – негізгі автор, «Қаржы және бизнес» мамандығының 1 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Мақыш Серік – э.ғ.д., «Экономика» факультетінің деканы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры, Н ұр-Сұлтан, Қазақстан.

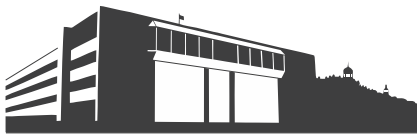
Жоламанова Мақпал – э.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Buzaubayeva Perizat – The main author, The 1st year Ph.D. student L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Makysh Serik – Doctor of Economics Sciences, Dean of the faculty of Economics, Professor of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Zholamanova Makpal – Candidate of Economic Sciences, Professor of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Ж.М. Хамитов

Академия государственного управления при
Президенте Республики Казахстан, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: Zhaslankadet@list.ru)

Анализ и мониторинг государственных расходов в сфере государственных закупок Республики Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос политики государственных расходов Республики Казахстан, непосредственно включающий в себя закупки товаров, услуг и работ.

Роль государственных закупок в нынешних условиях, когда государству приходится сталкиваться с возросшим давлением на государственный бюджет, в условиях экономического кризиса и нестабильной ситуации на финансовом рынке непосредственно сказывается на жизненном уровне населения страны, что делает данную тему актуальной. Эффективность закупок в государственных расходах занимает важное место в политической повестке на сегодняшний день.

Для Казахстана расходование бюджетных средств и пути достижения эффективности путем улучшения процедуры государственных закупок играют важную роль. Более того, в последние годы значимость общественного контроля существенно возросла в повышении эффективности расходования бюджетных средств.

В ходе анализа будет рассмотрена интерактивная карта открытых бюджетов в Казахстане, проводимая среди различных стран мира с исследовательской и пропагандистской программой, призванной повысить прозрачность и доступ общественности к бюджетной информации и принятию подотчетных бюджетных систем государства.

Ключевые слова: государственные расходы, государственные закупки, экономика, анализ, эффективность.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-200-207>

Введение. Актуальность. Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев 24 января 2020 года, в своем выступлении на расширенном заседании Правительства обозначил несколько ключевых направлений по вопросам государственных расходов, где указал об необходимости проанализировать эффективность бюджетной политики «...Президент страны указал на то, что необходимо сократить бюджетные расходы на имиджевые

мероприятия. Правительство оптимизировало расходы на 30 млрд тенге и это только первый шаг. Также было предложено в качестве первой меры объявить долгосрочный мораторий на расходы по приобретению дорогостоящего транспорта и мебели, на проведение различных форумов, семинаров и конференций» [1].

Одной из основных целей любого государства является улучшение макроэкономических показателей, которое непосредственно

достигается эффективным распределением бюджетных средств, где государственные закупки играют кардинально важную роль.

При рассмотрении и исполнении бюджета страны, регулирование государственных расходов является серьезным направлением бюджетной политики и в основном определяется порядком планирования, рассмотрением и утверждением бюджета в части расходов, а также мониторингом над его исполнением.

Следовательно, возникает необходимость рассматривать роль государственных закупок как один из главных механизмов повышения эффективности расходов страны и исполнения бюджета. Принятие эффективных мер, ведущих к повышению качества бюджетного процесса, имеют возможность оказать эффекты на местном уровне одного района или области, а также охватить более масштабные размеры, то есть всю страну.

Расходы являются одной из важнейших особенностей бюджета страны. Важно не только куда тратятся средства, но и насколько эффективны данные расходы. Внедрение лучшей практики государственных расходов может сыграть важную роль, помогая стране эффективно и целесообразно распределять, добиваться прогресса в достижении поставленных целей для развития экономики страны.

Основная цель государственных закупок заключается в эффективности использования бюджетных средств для достижения улучшения в макроэкономической ситуации в стране.

Исходя из целей, вытекают такие задачи, как обеспечение оптимального и эффективного расходования бюджетных средств, рассмотрение доли государственных расходов, приходящейся на закупки товаров и услуг, а также роли государственных закупок в расходовании бюджетных средств.

Основы изучения роли государственных закупок позволяют рассмотреть его с различных позиций научного поиска. В мировой исследовательской практике встречается множество научных трудов, которые выделяют роль закупок как в экономической, так и в социальной деятельности.

Государственные закупки являются ключевым видом экономической деятельности правительств, который выделили Х.Уокер и С.Браммер в своих трудах. Это относится к приобретению товаров и услуг правительствами или организациями государственного сектора по государственному контракту и позволяет организациям государственного сектора выполнять свои функции и предоставлять свои услуги.

Государственные закупки составляют от 8 до 25 процентов валового внутреннего продукта (ВВП) стран, входящих в Организацию экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), и 16 процентов стран Европейского союза (S.Brammer and H.Walker, Sustainable procurement in the public sector: an international comparative study, 2011) [2].

В своей исследовательской работе Аверкиева Е.С. рассматривает систему государственных закупок Российской Федерации, где утверждает, что роль государственных закупок в экономике страны ежегодно возрастает и выступает одним из наиболее эффективных инструментов государственного регулирования. Государственные закупки выполняют ряд важных функций, среди которых автор выделяет ряд функций, такие как воспроизводственная, стимулирующая, социальная и инновационная функции.

Автор оценивает роль государственных закупок в экономике страны, показывает их несколькими способами, одним из которых является метод сопоставления государственных расходов с объемом ВВП [3].

Так, по мнению автора Черемухина С.А., мощным рычагом влияния государства на экономику является система государственных заказов, закупок продукции, работ и услуг для государственных нужд.

Кроме того, рост выделяемых финансовых ресурсов актуализирует проблемы повышения эффективности их распределения и использования, усиления контроля за эффективностью расходования бюджетных средств.

Важнейшей задачей формирования рыночного механизма обеспечения государственного заказа является переход от поли-

тики максимизации результата к концепции максимизации эффективности закупок в целом [4].

Анализ роли государственных закупок позволил сделать вывод о том, что государственные расходы занимают чрезвычайно большое место и обычно составляют 15-25% ВВП страны. Правительства во всем мире начали тратить больше средств на образование, здравоохранение и социальную защиту. И как тратятся данные средства, – это существенно меняет дело, возникает необходимость прежде всего повышения эффективности государственных расходов на современном этапе развития мировой экономики.

Методологической основой статьи является комплекс экономических подходов. В работе использован факторный и сравнительный анализ, рассматривался анализ по странам, а также использовались статистические и экспертные методы.

Результаты и обсуждение исследования

Роль государственных закупок являются ключевым стратегическим рычагом, с помощью которого правительства могут продви-

гать свои политические программы, будь то в сфере здравоохранения, образования, культуры, спорта и социальных обеспечений. Правильный и обдуманный подход может позволить правительствам повысить эффективность, справедливость, прозрачность и устойчивость своей деятельности.

Объем и размеры доли государственных закупок с каждым годом увеличиваются, начиная с закупки мелких товаров, таких как канцелярские принадлежности, мебель и различные предметы, необходимые для школ, больниц и различных государственных учреждений до строительства дорог, мостов и зданий.

Правительству необходимо закупать ряд товаров, услуг у частного сектора просто для того, чтобы они оставались в рабочем состоянии. А поскольку они тратят деньги налогоплательщиков, правительство должно совершать высококачественные покупки, которые свободны от коррупции и представляют собой соотношение цены и качества.

Из анализа, приведенного центром прикладных исследований «Talar», государственным

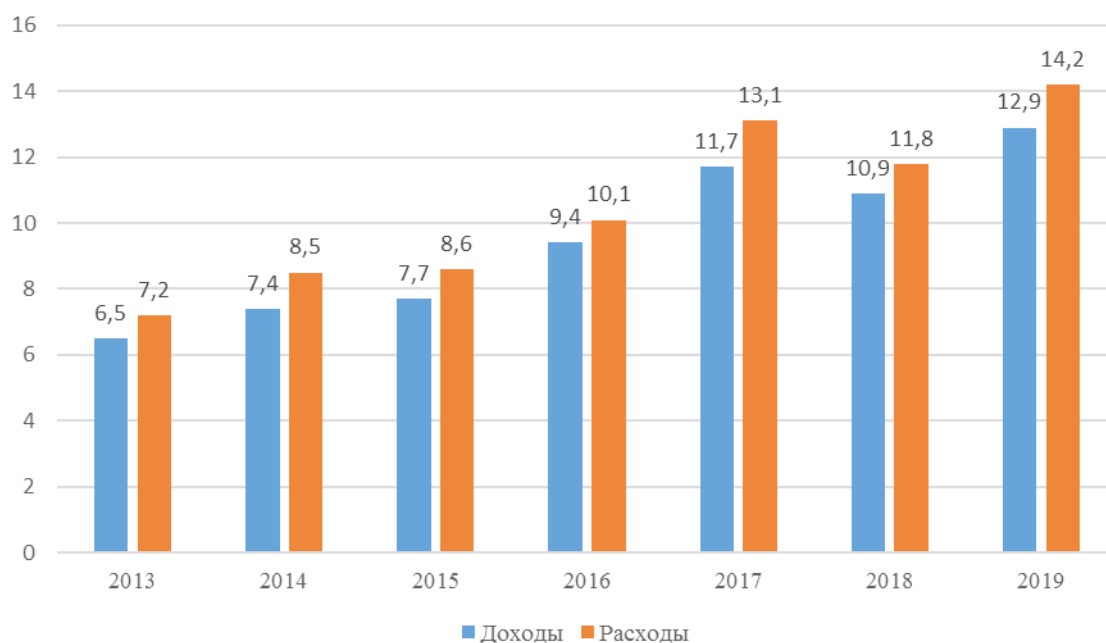

Рисунок 1. Государственный бюджет РК 2013-2019 гг.

Источник: составлено автором на основании открытой базы данных о госбюжете Казахстана [5].

Таблица 1

Расходы, приходящиеся на государственные закупки, колоссальны и ежегодно увеличиваются.

Основные группы расходов (млрд.тнг.)	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Оборона и безопасность	1004,9 млрд	1032,7 млрд	1011,1 млрд	1022,7 млрд	1162,1 млрд	1337,2 млрд	1572,0 млрд
Общегосударственные расходы	624,8 млрд	775,9 млрд	1007,3 млрд	1029,5 млрд	2986,5 млрд	836,9 млрд	1146,7 млрд
Расходы на экономику	1394,4	1689,2	1674,1	1830,5	2180,8	2251,4	2588,1
ЖКХ	472,4 млрд	554,7 млрд	443,0 млрд	507,2 млрд	688,4 млрд	749,0 млрд	913,7 млрд
Промышленность, архитектура, строительная деятельность	32,2 млрд	42,5 млрд	61,8 млрд	46,3 млрд	29,8 млрд	35,9 млрд	69,6 млрд
Сельское, водное, лесное, рыбное хозяйство, охрана окружающей среды	258,8 млрд	349,1 млрд	376,0 млрд	414,5 млрд	474,3 млрд	501,8 млрд	583,4 млрд
Топливо-энергетический комплекс и недропользование	119,6 млрд	128,7 млрд	111,5 млрд	100,4 млрд	137,9 млрд	130,5 млрд	127,9 млрд
Транспорт и коммуникации	511,4 млрд	614,2 млрд	681,7 млрд	762,0 млрд	850,4 млрд	834,2 млрд	893,6 млрд
Социальные расходы	3650,6	4061,3	4235,9	5012,9	5672,4	6322,4	7546,7
Здравоохранение	795,1 млрд	856,2 млрд	863,9 млрд	1039,6 млрд	1128,3 млрд	1173,3 млрд	1291,8 млрд
Культура, спорт и туризм	258,4 млрд	297,8 млрд	293,8 млрд	326,7 млрд	398,5 млрд	449,3 млрд	456,2 млрд
Образование	1237,4 млрд	1358,7 млрд	1364,7 млрд	1669,4 млрд	1843,2 млрд	1948,5 млрд	2332,0 млрд
Соц. помощь и соц. обеспечение	1359,7 млрд	1548,6 млрд	1713,5 млрд	1977,3 млрд	2302,3 млрд	2751,4 млрд	3466,7 млрд
Трансферты	0,0 млрд	0,0 млрд	1,4 млрд	11,8 млрд	24,6 млрд	10,5 млрд	2,4 млрд

Источник: составлено автором на основании открытой базы данных о госбюджете Казахстана (<http://openbudget.kz/data/government>).

ные расходы, приходящиеся на закупки товаров и услуг с каждым годом имеют тенденцию увеличения, так, если в 2013 году расходы страны составляли 7,2 трлн. тенге, то в 2019 году увеличились в 2 раза и составили расходы в 14,2 трлн. тенге (см.рис.1).

Значительные государственные расходы направлены на оказание основных социальных услуг, на экономику, оборону и безопасность. Между тем ввод в эксплуатацию инфраструктуры потребляет значительную часть государственных финансов [6].

Увеличение расходов страны на социальное обеспечение, здравоохранение и образование в первую очередь на себе должно ощутить население страны и оценить, насколько они эффективны, однако некоторые отрицательные факторы, такие как коррупционные риски или бюрократические элементы, только замедляют данный процесс и в конце концов выделенные средства из бюджета не доходят до конечной цели. Причиной в данном случае является жадность некоторых чиновников, незнание гражданами своих прав и законода-

Таблица 2

Прозрачность (макс.100 баллов)	Участие общественности (макс.100 баллов)	Надзор за бюджетом (макс.100 баллов)
58	17	67
Прозрачность в Казахстане по сравнению с другими странами		
Грузия		81
Россия		74
Кыргызская Республика		63
Казахстан		58
Таджикистан		17

Источник: составлено автором на основании данных Open Budget Survey Казахстан (<https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/country-results/2019/kazakhstan>).

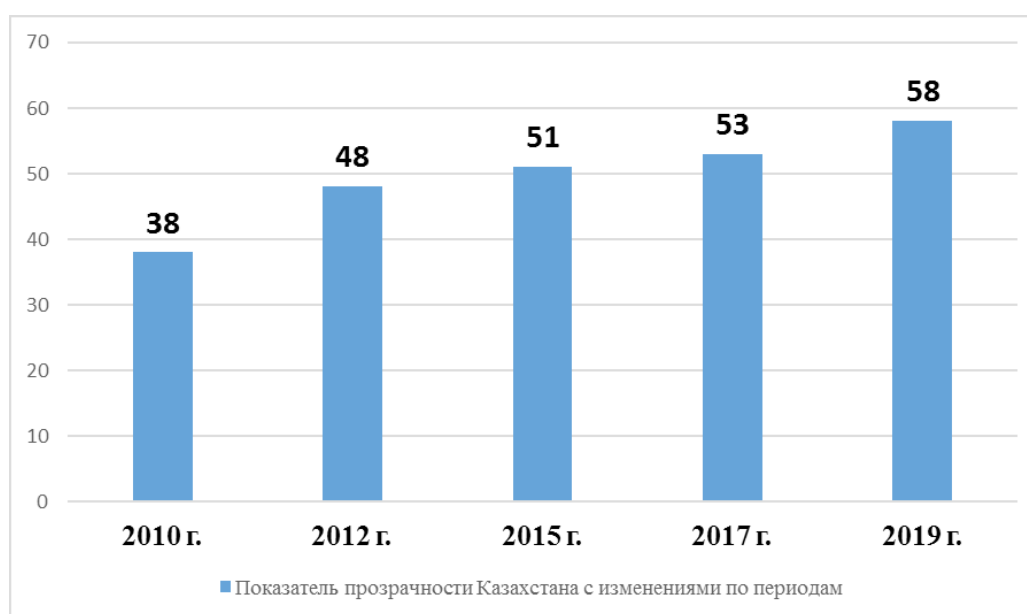

Рисунок 2. Показатель прозрачности Казахстана 2010-2019 гг.

Источник: составлено автором на основании данных Open Budget Survey Казахстан (<https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/country-results/2019/kazakhstan>).

тельства, отсутствие прозрачных процедур в государственных закупках.

На сегодняшний день многие правительства во всем мире начинают осознавать, что в государственных расходах основная доля приходится на расходы в сфере закупок товаров, работ и услуг. Данное направление в государственном секторе – это больше, чем просто оперативная функция, возникает необходимость уделять большое значение системе данного направления и постоянно совершенствовать ее для более высокой эффективности государственных расходов.

Вопрос повышения эффективности государственных закупок крайне актуален, так как занимает важное место в государственных расходах страны, и уровень доверия граждан правительству в государственных расходах бюджета страны имеет немаловажную роль. Когда граждане видят, что правительства скрывают свои финансы, игнорируя мнения граждан и не соблюдая разграничение полномочий, уровень их доверия к правительству снижается. И значительной частью в данном вопросе является уровень коррумпированности государственных органов и их служащих.

В системе государственных закупок основной проблемой являются коррупционные риски. Учитывая большие суммы, крупномасштабное и большое количество вовлеченных людей, публичные проекты предоставляют широкие возможности для проступков, стоимость которых может быть намного выше, чем потерянные средства.

Если контракты присуждаются поставщикам с более низкими стандартами и безответственной или небезопасной практикой, то поставляемые товары и услуги могут отрицательно сказаться на многих факторах.

Особую роль в мониторинге за распределением бюджета страны и эффективностью государственных закупок товаров и услуг играет вовлеченность общественности.

В последние годы в Казахстане роль заинтересованности общественности в процессе государственных закупок и расходовании бюджетных средств возрастает.

Согласно данным Open Budget Survey, проводимого среди 117 стран мира, Казахстан имеет следующие показатели [7] (см.рис.2).

Анализ такого характера позволяет определить уровень доступности к бюджетной информации страны, вовлеченность общественности в такой важный процесс как участие в надзоре за государственным расходованием средств.

Из вышеприведенных данных показатели Казахстана улучшились в показателе «прозрачность», это публичный доступ к информации о том, как правительство расходует средства. Данные увеличились с 53 до 58 баллов, но все же цифры говорят о том, что в стране недостаточно публикуют материалы по информированию расходования бюджетных средств.

Выводы

Тема изучения роли государственных закупок в государственных расходах страны достаточно объёмна, с каждым годом сум-

мы государственных расходов увеличиваются. Главным вопросом в расходовании бюджетных средств является планирование, эффективность, прозрачность, направленность, целесообразность и доступность общественности к бюджетной информации.

Продолжается переход к использованию цифровых технологий в государственных расходах страны, когда анализируются большие объемы данных, предпринимаются стратегические инструменты для устойчивости и других целей развития национальной экономики.

При наличии правильных структур функция государственных расходов может позволить государству стать лидерами в более широкой экономике.

Роль государственных закупок в эффективности расходов страны также имеет немаловажную роль, так как тщательное планирование, анализ и правильные организационные структуры могут существенно повлиять на эффективность расходов и устранить негативные воздействия на общество.

Переход к эффективным и экономически продуктивным государственным расходам не может быть осуществлен в одночасье, для этого потребуются время и терпение и, главное, политическая воля. Изменения должны быть сделаны во всем: от законодательства бюджетного кодекса до организационных моментов. В данном случае правительству следует проявлять осторожность и проводить обдуманные решения и шаги на пути развития экономической ситуации в стране.

Стремительное изменение, происходящее в финансовом рынке страны, требует пересмотреть подходы к государственным закупкам, связанным с сокращением расходов на различные имиджевые мероприятия, пересмотреть закуп дорогостоящего оборудования, транспорта и мебели, оптимизировать закупки в квазигосударственном секторе и т.д.

Список литературы

1. Выступление Президента Касым-Жомарта Токаева на расширенном заседании Правительства Республики Казахстан, 24.01.2020 г. [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.akorda.kz/ru/speeches/>

internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kasym-zhomarta-tokaeva-narashirennom-zasedanii-pravitelstva-respubliki-kazahstan (Дата обращения: 29.06.2020).

2. Brammer S. and Walker H. Sustainable procurement in the public sector: an international comparative study, 2011 [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921344916300994?via%3Dihub#bib0060> (Дата обращения: 26.06.2020).

3. Аверкиева Е.С. Оценка роли государственных закупок в модернизации общественного сектора в России, 2016. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-rol-i-gosudarstvennyh-zakupok-v-modernizatsii-obschestvennogo-sektora-v-rossii> (Дата обращения: 26.06.2020).

4. Черемухин С.А. Государственные закупки: содержание и роль в развитии экономики [Электрон. ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennye-zakupki-soderzhanie-i-rol-v-razviti-ekonomiki> (Дата обращения: 26.06.2020).

5. Открытая база данных о госбюджете Казахстана [Электрон. ресурс]. - URL: <http://openbudget.kz/data/consolidated> (Дата обращения: 26.06.2020)

6. Открытая база данных о госбюджете Казахстана [Электрон. ресурс] - URL: <http://openbudget.kz/data/government> (Дата обращения: 01.07.2020).

7. Интерактивная карта открытых бюджетов [Электрон. ресурс]. - URL: <https://publicbudget.kz/ru> (Дата обращения: 26.06.2020).

References

1. Vystuplenie Prezidenta Kasyim-Jomarta Tokaeva na rasshirennom zasedanii Pravitelstva Respubliki Kazahstan, 24.01.2020 [Speech by President Kassym-Zhomart Tokaev at an expanded meeting of the Government of the Republic of Kazakhstan, 01.24.2020] [Electronic resource] Available at: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kasym-zhomarta-tokaeva-na-rasshirennom-zasedanii-pravitelstva-respubliki-kazahstan (Accessed: 29.06.2020). [in Russian]

2. Brammer S. and Walker H. Sustainable procurement in the public sector: an international comparative study, 2011 [Electronic resource] Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921344916300994?via%3Dihub#bib0060> (Accessed: 26.06.2020 y). [in English]

3. Averkieva E.S. Otsenka roli gosudarstvennyih zakupok v modernizatsii obschestvennogo sektora v Rossii - 2016. [Evaluation of the role of public procurement in the modernization of the public sector in Russia] [Electronic resource] Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-rol-i-gosudarstvennyh-zakupok-v-modernizatsii-obschestvennogo-sektora-v-rossii> (Accessed: 26.06.2020). [in Russian]

4. Cheremuhin S.A. Gosudarstvennyie zakupki: sodержanie i rol v razviti ekonomiki [Public procurement: content and role in the development of the economy] [Electronic resource] Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennye-zakupki-soderzhanie-i-rol-v-razviti-ekonomiki> (Accessed: 26.06.2020). [in Russian]

5. Otkryitaya baza dannyih o gosbyudjete Kazahstana [Open database of the state budget of Kazakhstan] [Electronic resource]. Available at: <http://openbudget.kz/data/consolidated> (Accessed: 26.06.2020). [in Russian]

6. Otkryitaya baza dannyih o gosbyudjete Kazahstana [Open database of the state budget of Kazakhstan] [Electronic resource] Available at: <http://openbudget.kz/data/government> (Accessed: 01.07.2020).

7. Interaktivnaya karta otkryityih byudjetov [Interactive map of open budgets] [Electronic resource] Available at: <https://publicbudget.kz/ru> (Accessed: 26.06.2020). [in Russian]

Ж.М. Хамитов

*Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

Қазақстан Республикасының мемлекеттік сатып алулар саласындағы мемлекеттік шығындарды талдау және мониторингілеу

Аңдатпа. Бұл мақалада тауарларды, қызметтерді және жұмыстарды сатып алуды тікелей қамтитын Қазақстан Республикасының мемлекеттік шығындар саясаты туралы мәселе қарастырылады.

Мемлекет экономикалық дағдарыс жағдайында және қаржы нарығындағы елдегі халықтың өмір сүру деңгейіне тікелей әсер ететін тұрақсыздық жағдайында мемлекеттік бюджетке қысымның жоғарылауымен күресуге мәжбүр болған қазіргі кездегі мемлекеттік сатып алулардың рөлі өзекті тақырыптардың бірі болып табылады.

Мемлекеттік шығындардағы сатып алулардың тиімділігі бүгінгі саяси күн тәртібінде маңызды орын алады.

Қазақстан үшін бюджет қаражатын жұмсау және мемлекеттік сатып алу рәсімдерін жақсарту арқылы тиімділікке жету жолдары маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар, соңғы жылдары қоғамдық бақылаудың маңыздылығы бюджеттің шығындалу тиімділігін арттыруда елеулі рөл атқарды.

Талдау барысында әлемнің әртүрлі елдері арасында жүргізілген тәуелсіз және салыстырмалы талдау, бюджеттік ақпаратқа халықтың қол жетімділігін жеңілдетуге және мемлекеттің есеп берілетін бюджеттік жүйелерін қабылдауға бағытталған ғылыми-насихаттық бағдарламасы бар Қазақстандағы бюджеттің ашықтығына шолу жасалынады.

Түйін сөздер: мемлекеттік шығындар, мемлекеттік сатып алу, экономика, талдау, тиімділік.

Zh.M. Khamitov

*Academy of Public Administration under the President of Kazakhstan,
Nur-Sultan, Kazakhstan*

Analysis and monitoring of government spending in public procurement of the Republic of Kazakhstan

Abstract. This article discusses the issue of public expenditure policy of the Republic of Kazakhstan, which directly includes the procurement of goods, services and works.

The role of public procurement in the current environment where the State has to face increased pressure on the State budget in the context of the economic crisis and the unstable financial market has a direct impact on the living standards of the country's population which makes this topic relevant.

The effectiveness of procurement in public expenditure occupies an important place on the political agenda today.

For Kazakhstan, budget spending and ways to achieve efficiency by improving the procedure for public procurement play an important role. Moreover, in recent years the importance of public control has increased significantly in increasing the efficiency of spending budget funds.

During the analysis, an interactive map of open budgets in Kazakhstan will be considered, conducted among various countries of the world with a research and outreach program designed to increase transparency and public access to budget information and the adoption of accountable budget systems of the state.

Keywords: public expenditure, public procurement, economy, analysis, efficiency.

Сведения об авторе:

Хамитов Жаслан – докторант Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, проспект Абая, 33а, Нур-Султан, Казахстан.

Khamitov Zhaslan – Ph.D., Academy of Public Administration under the President of Kazakhstan, ave. Abaya 33a, Nur-Sultan, Kazakhstan.

L.M. Sembiyeva¹, A.O. Zhagyparova², A.A. Kozhubekova³

L.N. Gumilyov Eurasian National University Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: sembiyeva@mail.ru¹, Zhagyparova_Aida@mail.ru², aisuluayaganovna@gmail.com³)

Analysis of the state of the current state audit model in Kazakhstan at the present stage

---

Abstract. *At the present stage of the global development of inter-farm relations in the economy, Kazakhstan urgently needs to improve the mechanisms of influence of states on socio-economic issues. The implementation of a state audit that meets international standards and includes an audit of financial statements, compliance and effectiveness is also included in the Concept of the new budget policy of the Republic of Kazakhstan.*

The current model of a state audit in Kazakhstan began in 2015 with the adoption of the Law of the Republic of Kazakhstan "On State Audit and Financial Control".

The studies have examined rather deeply many of the problematic issues of state audit: the ways of introducing modern forms and types of audit and control, such as strategic audit, audit of the effectiveness of the use of budget funds, assessment of strategic plans of government agencies and the activities of the quasi-public sector and their impact on economic development.

In general, the state audit is seen as a holistic and independent assessment of the effectiveness of the audit facilities, covering not only financial issues, but also all areas of their activities with the provision of effective recommendations based on identified shortcomings and proposals for risk management.

This article discusses the theoretical foundations, models and types of state audits in the Republic of Kazakhstan, as well as the possibility of applying international experience in the development of the Kazakhstan model a state audit.

Keywords: *State audit, Republican budget, quasi-public sector.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-208-215>

Introduction. In Kazakhstan, the audit developed according to a non-evolutionary model, was introduced "from above" along with other elements of a market economy, and, despite being based on international experience, initially acquired its own specifics, due to the historical influence of state financial control in the Soviet period and socially-economic development in the early 90s of the twentieth century, in particular, the beginning of the formation of entrepreneurship, underdeveloped market mechanisms and the stock market and low investment activity [1].

The goal of the Kazakhstan state audit model is to develop recommendations to improve the management and use of state funds and state assets based on an assessment of the activities of state bodies and quasi-public sector entities in

the development of the economy or its individual sectors.

The introduction in our country of the current model of state audit provides for three stages.

During the first stage (2013-2014), the legislative and methodological base of the state audit was created. The result of the first stage is the achievement of compliance with our state audit with international audit standards [2].

In the second stage (2015-2017), the formation of the state audit system took place, namely:

- an authorized body for internal audit has been created;
- bodies of external state financial control are endowed with the functions of external state audit;
- Integrated a single information system of state audit and state financial control bodies

with the «electronic government» system and information databases of other state bodies;

- Internal audit services have been created in all central government bodies and akims of cities and regions;

- A system of certification of state auditors has been introduced.

The third stage is the development of state audit in accordance with international standards, the informatization of the entire audit system. Complete transition from audit of reports and compliance to the effectiveness of adopted state programs.

The current model of state audit in Kazakhstan is presented in Figure 1.

Performance audit should involve more analytical activities based on a risk management system with minimization of inspections directly at the facility.

The results of the performance audit conducted by the Accounts Committee and the authorized body for internal audit will be used in evaluating strategic and program documents, as well as the activities of government bodies, which will be conducted by the government body, determined by the President of the Republic of Kazakhstan.

The study is based on modeling as an experimental method for constructing a

digitalization system, aimed at studying the process of system formation and the results of such formation. The leading place in the work was also given to methods of system and comparative analysis, generalization, economic and mathematical methods and models, quantitative and qualitative methods of forecasting, methods of decision theory.

Also, during the study, general methods of scientific knowledge were used, such as observation, comparison. The deductive and inductive method, as well as argumentation, were actively used. To study the elements of the financial planning and control system, analysis and synthesis methods were used. The process of changing the financial planning system at Russian enterprises during the transition from a plan-regulated to a market economy was studied using the historical method.

Results. The Kazakhstan model of state audit began its formation in 2015 with the adoption of the Law of the Republic of Kazakhstan “About State Audit and Financial Control”.

Then in 2016 certification of state auditors was carried out.

Since 2017, state audit standards have been approved.

In 2018, amendments were made to the Law of the Republic of Kazakhstan “About State Audit and Financial Control”.

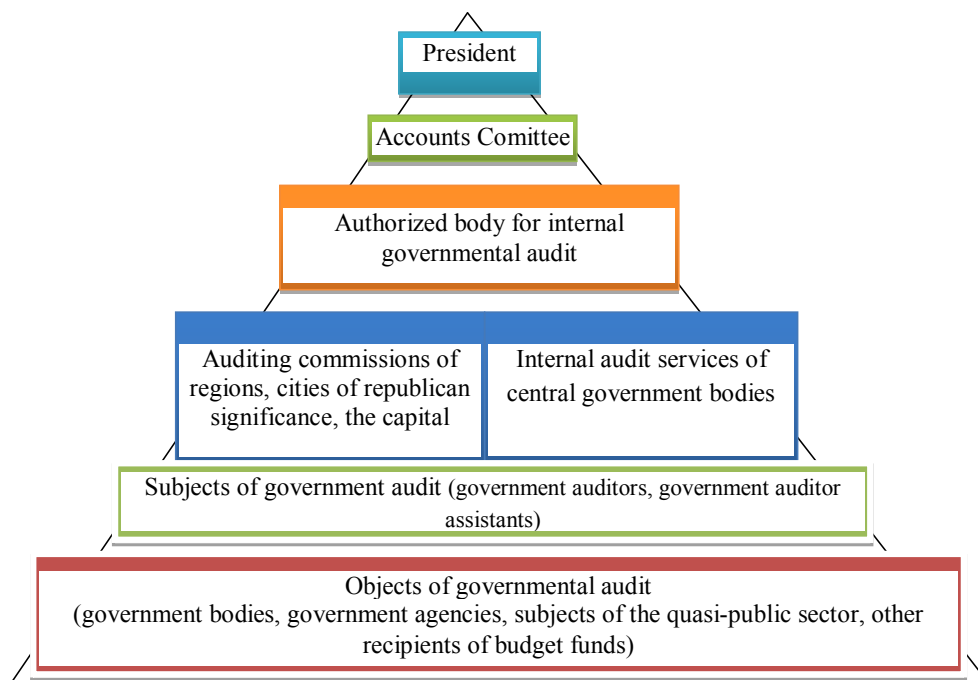

Figure 1 – Government audit model in Kazakhstan

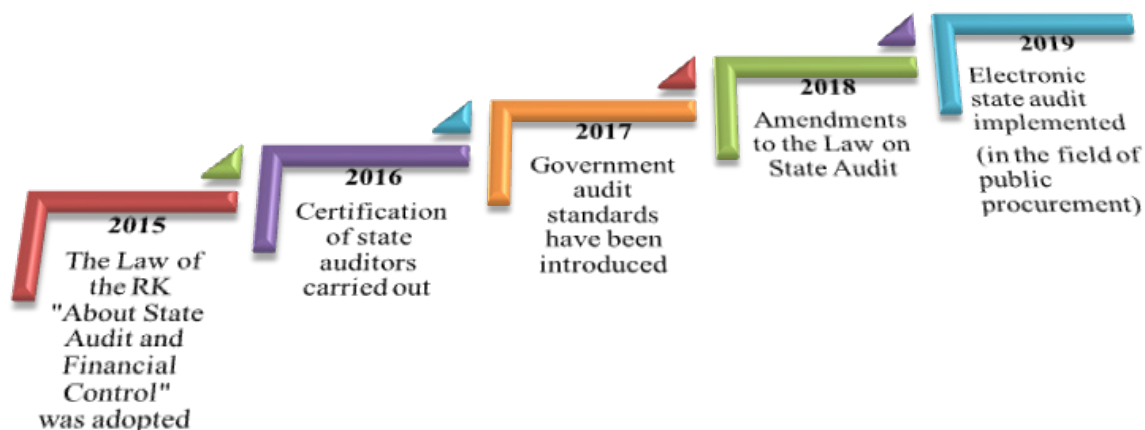

Figure 2. Formation of governmental audit

Since 2019, the introduction of electronic state audit in the field of public procurement has begun (Figure 2).

The current model of state audit is aimed at the efficient use of the state budget, both republican and local budgets.

As of January 1, 2019, the national budget deficit amounted to 729.2 billion tenge, which is 154.1 billion tenge lower than the planned figure.

The amount of ineffective used budget funds allocated to solve socio-economic problems in 2018 was recorded in the amount of 137.8 billion tenge (table 2).

Due to the effectiveness of the current Kazakhstan model of state audit, the national

budget deficit decreased by 2 times compared to 2017 and amounted to 729 billion tenge, or 1.2% of gross domestic product (GDP).

For the first time, a consolidated balance sheet has been prepared in pilot mode.

The budget received more revenues by 836 billion tenge than in 2017.

The volume of GDP increased by 4.1% compared to the previous year.

In the context of result-oriented budgeting, the achievement of target indicators and strategic plans of state bodies is important [3].

In 2018, a total of 375 target indicators were planned. Of these, in the reporting period managed to reach 80% (300). 28 indicators not

Table 2

Data on non-utilization and ineffective spending of the republican budget for 2018

Main characteristics	Amount, million tenge
TOTAL, incl:	137 768,5
Non-utilization of budget funds	1 489,8
Ineffective use, incl.	30 418,4
Violations incl.	105 860,3
violations of the principles of the budget system established:	
- By committee for Internal State Audit of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan and IAS	24 104,6
- By accounts Committee	11 263
- By audit commissions	44 104,7
financial violations established:	
- By accounts Committee	3 582,2
- By audit commissions	22 805,8

Note: Based on the data of the website of the Accounts Committee for Control over the Execution of the Republican Budget, www.esep.kz

Table 1

Results of audit activities by governmental audit bodies

№	The name of indicators	Units of measurement	2015	2016	2017	2018
1	Number of audit activities	unit	22	21	25	23
2	Number of captured objects	unit	303	316	354	179
3	Amount of funds covered by government audit	bln. tenge	2 871,4	3 736,4	8 737,1	5 195,8
4	Total violations found, including:	bln. tenge	1 501,2	1 057,9	911,2	429,2
	Financial irregularities	bln. tenge	1 301,8	160,0	307,3	138,0
	Procedural violations	bln. tenge	69,3	516,5	239,3	26,3
	violations in the subjects of the quasi-public sector	bln. tenge	-	0,11	281,5	100,9
	Inefficiently used budget funds	bln. tenge	130,1	381,8	83,1	164,1

Note: Based on the data of the website of the Accounts Committee for Control over the Execution of the Republican Budget, www.esep.kz

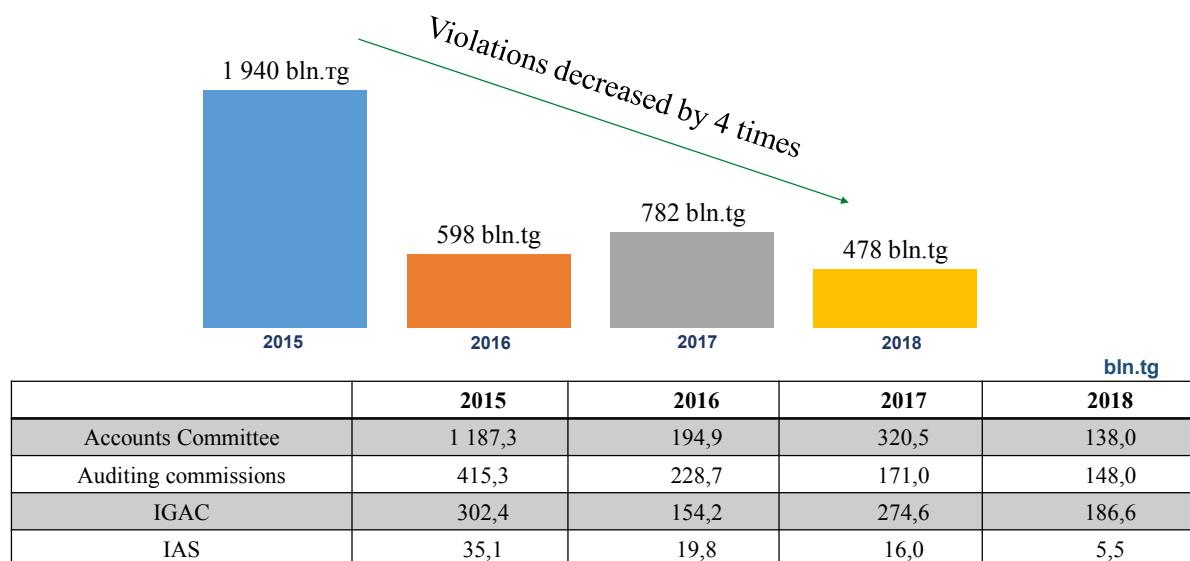
executed. 2.6 trillion tenge were allocated for the implementation of 12 state programs from various sources of financing.

The number of objects covered by the state audit decreases annually, in 2018 this indicator decreased by 40% compared to 2015, almost 2 times compared to 2017 (table 1).

The volume of identified financial irregularities decreased from 1.3 trillion tenge in 2015 to 138 billion tenge in 2018.

In 2018, 5.2 trillion tenge at 23 sites were audited. The amount of identified violations amounted to 429.2 billion tenge, of which 38% or 164.1 billion tenge - inefficient use of budget funds, 33% or 138 billion tenge - financial violations, 23% or 100.9 billion tenge - violations in the quasi-public sector and 6% or 26.3 billion tenge - procedural violations [4].

Violations of budget legislation are reduced annually. So, compared with 2015, the amount of

Until 2016, violations of financial discipline also included procedural violations that did not entail unjustified use of budget funds.

Figure3 – Results of audits by governmental audit bodies

Revealed financial violations for 2015-2018, million tenge

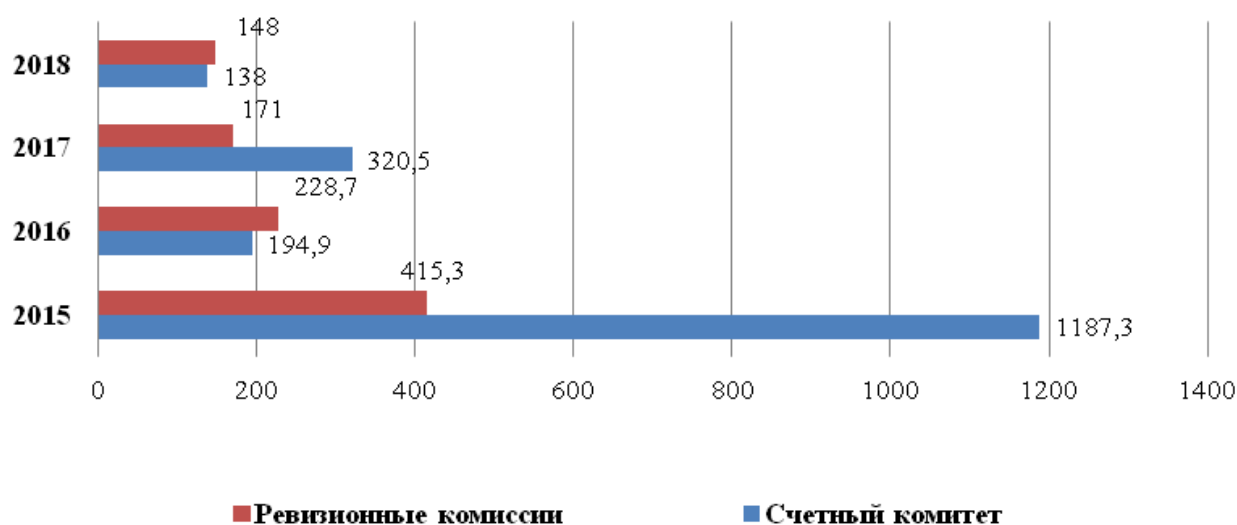

Figure 4. Financial violations revealed by external control bodies

identified financial irregularities decreased from 1940.0 billion tenge to 478.0 billion tenge, or 4 times (Figure 3).

For 2018, 362 recommendations and instructions were sent to the government and state bodies, the execution of which with the due date was 100% and 84%, respectively. Of the 20.6 billion tenge to be restored and reimbursed, 14.2 billion tenge, or 69%, have actually been restored (reimbursed) with the due date.

According to the results of audit and expert analysis by the external control bodies of all the established violations of the law, as well as acts of the quasi-public sector entities, committed using the republican budget in 2018, amounted to 286 billion tenge, of which the Counting Committee 138 billion tenge, the audit commissions 148 billion tenge, which is less than 2015, 1050 billion tenge and 377 billion tenge, respectively (Figure 4).

149 officials and 45 legal entities were brought to administrative responsibility, 233 officials to disciplinary. 39 materials of state audit were transferred to law enforcement bodies.

For all indicators of inefficient use of budget funds, a decrease is observed.

For example, balances on accounts of quasi-public sector entities decreased 2.2 times compared to the previous year and amounted to 20 billion tenge.

At the end of 2018, the external debt of the state amounted to 158.8 billion US dollars.

Compared to 2017, it decreased by 8.4 billion US dollars [5].

All measures have been taken to carry out point monitoring based on a risk management system using information systems. As a result, the administrative burden on audit objects has decreased.

As part of the Government's annual report, the consolidated financial statements were presented for the first time, which in 2018 was prepared in a pilot mode [6, 7].

In 2018, the process of absorbing budget expenditures was significantly accelerated. Since January 1, 2018, all levels of local budgets, including local government budgets, have been fully working in the Treasury - Client information system. Work continued to reduce administrative barriers in the budget process.

For example, in the process of budget execution, redistribution of savings between budget investment projects is allowed without consideration by the republican budget commission.

The administrators of budget programs have the right to redistribute the amount of savings from the current budget subprogram to the budget development subprogram within the budget program.

валовый внешний долг - \$158,8 млрд.

		2014	2015	2016	2017	2018
	внешний долг государства \$ млрд.	157,1	153	163,3	167,2	158,8
	внутренний долг Правительства млрд. тг	4 178	4 349,5	4 256,7	5 624,3	6 032,8
	внешний долг Правительства млрд. тг	1 435	4 316,2	4 620,6	4 569	5 641,3
	долг квазигоссектора млрд. тг	11 070,3	14 141,9	13 326,4	14 113,4	14 149,6
	долг МИО млрд. тг	233	310,9	439,6	572,1	717

Figure 5. Gross external debt of Kazakhstan

The main purpose of state audit is to facilitate the successful implementation of economic policy, the effective use of the production potential of the country, regions, industries, spheres, etc.

The modern development of the Republic of Kazakhstan in the search for new methods to increase the efficiency and effectiveness of the use of budgetary resources is impossible without the model and types of state audit, which is one of the main factors of economic growth.

Conclusion. The modernization of state audit models is due to the need to promote effective public administration, to facilitate the implementation of reforms in the public sector of the economy, including the budget process as a

whole. Taking into account these circumstances, the importance of models of state financial control is reduced not only to compliance with the lawful and targeted development of budgetary funds, but also to the identification of possible improvements in the efficiency and effectiveness of the use of budgetary funds, and the definition of a success-oriented management strategy vector.

In the Republic of Kazakhstan, the state audit model, which is widely used among the leading foreign countries, emphasizes, first of all, the effectiveness, cost-effectiveness and efficiency of budget utilization, and not the compliance of budget reporting with legislative and regulatory legal acts.

References

1. Зейнелгабдин А.Б. Государственный аудит как инструмент управления экономикой // Финансово-экономический журнал: «Мемлекеттік аудит - Государственный аудит». – 2013. -Т. 19. -№2. - С. 27
2. Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 4 декабря 2008 года № 95-IV. [Электрон. ресурс] – URL: <http://www.minfin.gov.kz>. (Дата обращения: 20.06.2020).
3. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» от 14 декабря 2012 года [Электрон. ресурс] - URL: www.adilet.zan.kz/ (Дата обращения: 20.06.2020)
4. Концепция внедрения государственного аудита в Республике Казахстан, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 3 сентября 2013 года № 634 сайт: www.adilet.zan.kz/
5. Оксикбаев О.Н. «Государственный финансовый контроль: проблемы и поиск решений. - Астана, Фолиант, 2008.
6. Кари А. Анализ процесса формирования системы государственного аудита в Казахстане на современном этапе. [Электрон. ресурс] - URL: <http://www.cifn.kz>. (Дата обращения: 20.06.2020)

7. Закон Республики Казахстан «О государственном аудите и финансовом контроле» от 12 ноября 2015 года №392-V [Электрон. ресурс] - URL: www.adilet.zan.kz/ (Дата обращения: 20.06.2020).

References

1. Zeinelgabdin A.B. Gosudarstvennyi audit kak unstrument upravleniya ekonomikoi [State audit as an economic management tool], *Finansovo-ekonomicheski jurnal: «Memlekettik audit-Gosudarstvenni audit»* [Financial and economic journal: «Memlekettik audit-State audit». – 2013. -Т. 19. -№2. - P. 27. [in Russian]
2. Biudjetni kodeks Respubliki Kazahstan [Budget code of the Republic of Kazakhstan] from December 4, 2008 №95-IV. [Electronic resource] Available at: <http://www.minfin.gov.kz/>. (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]
3. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan narodu Kazahstana «Srtrateiia Kazahstan-2050: novyi politicheski kurs sostoyavshegosya gosudarstva» [Message of the President of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan «Strategy» Kazakhstan-2050»: a new political course of the established state] from December 14, 2012 [Electronic resource] Available at: www.adilet.zan.kz/ (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]
4. Konceptiya vnedreniya gosudarstvennogo audita v Respublike Kazahstan, utverjdennoi Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan [Concept of implementation of state audit in the Republic of Kazakhstan, approved by the decree of the President of the Republic of Kazakhstan] from September 3, 2013, №634 [Electronic resource] Available at: www.adilet.zan.kz/ (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]
5. Oksikbayev O.N. Gosudarstvenniy finansoviy control: problem i poisk reshenii [State financial control: problems and solutions] (Astana, Foliant, 2008. – 580 p.). [in Russian]
6. Kari A. Analiz protcessa formirovaniya sistemy gosudarsvennogo audita v Kazahstane na sovremennom etape [Analysis of the process of formation of the state audit system in Kazakhstan at the present stage] [Electronic resource] Available at: <http://www.cifn.kz/>. (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]
7. Zakon Respubliki Kazahstan «O gosudarstvennom audite I finansovom kontrole» [Law of the Republic of Kazakhstan «on state audit and financial control»] from November 12, 2015, №392-V [Electronic resource] Available at: www.adilet.zan.kz/ (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]

Л.М. Сембиева, А.О. Жагышарова, А.А. Кожубекова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Қазіргі кезеңдегі Қазақстанда мемлекеттік аудиттің қолданыстағы моделінің жай-күйін талдау

Аннотация. Шаруашылықаралық қатынастардың жаһандық дамуының қазіргі кезеңінде Қазақстан экономикасында мемлекеттердің әлеуметтік-экономикалық мәселелерге ықпал ету тетіктерін жетілдірудің өткір қажеттілігі пісіп-жетілді. Халықаралық стандарттарға сәйкес келетін және қаржылық есептіліктің, сәйкестік пен тиімділік аудитін қамтитын мемлекеттік аудитті жүзеге асыру да Қазақстан Республикасының жаңа бюджет саясатының тұжырымдамасына енгізілген.

Қазақстанда мемлекеттік аудиттің қолданыстағы моделі 2015 жылы «мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы «Қазақстан Республикасының Заңын қабылдаудан басталды.

Зерттеулерде мемлекеттік аудиттің көптеген проблемалық мәселелері: стратегиялық аудит, Бюджет қаражатын пайдалану тиімділігінің аудиті, мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлары мен квазимемлекеттік сектор қызметін бағалау және олардың экономикалық дамуға әсері сияқты аудит пен бақылаудың қазіргі заманғы нысандары мен түрлерін енгізу жолдары жеткілікті түрде терең қаралды.

Тұтастай алғанда, мемлекеттік аудит қаржылық мәселелерді ғана емес, сондай-ақ анықталған кемшіліктер мен тәуекелдерді басқару бойынша ұсыныстар негізінде тиімді ұсынымдар бере отырып, олардың қызметінің барлық салаларын қамтитын аудиторлық ұйымдар қызметінің тиімділігін тұтас және тәуелсіз бағалау ретінде қарастырылады.

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік аудиттің теориялық негіздері, модельдері мен түрлері, сондай-ақ мемлекеттік аудиттің қазақстандық моделін әзірлеу кезінде халықаралық тәжірибені қолдану мүмкіндіктері қарастырылады.

Түйінді сөздер: мемлекеттік аудит, республикалық бюджет, квазимемлекеттік сектор.

Л.М. Сембиева, А.О. Жагыпарова, А.А. Кожубекова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Анализ состояния действующей модели государственного аудита в Казахстане на современном этапе

Аннотация. На современном этапе глобального развития межхозяйственных отношений в экономике Казахстана назрела острая необходимость совершенствования механизмов влияния государств на социально-экономические вопросы. Осуществление государственного аудита, соответствующего международным стандартам и включающего аудит финансовой отчетности, соответствия и эффективности, также включено в концепцию новой бюджетной политики Республики Казахстан.

Действующая модель государственного аудита в Казахстане началась в 2015 году с принятия Закона Республики Казахстан “О государственном аудите и финансовом контроле”.

В исследованиях достаточно глубоко рассмотрены многие проблемные вопросы государственного аудита: пути внедрения современных форм и видов аудита и контроля, таких как стратегический аудит, аудит эффективности использования бюджетных средств, оценка стратегических планов государственных органов и деятельности квазигосударственного сектора и их влияние на экономическое развитие.

В целом государственный аудит рассматривается как целостная и независимая оценка эффективности деятельности аудиторских организаций, охватывающая не только финансовые вопросы, но и все сферы их деятельности с предоставлением эффективных рекомендаций на основе выявленных недостатков и предложений по управлению рисками.

В данной статье рассматриваются теоретические основы, модели и виды государственного аудита в Республике Казахстан, а также возможности применения международного опыта при разработке казахстанской модели государственного аудита.

Ключевые слова: государственный аудит, республиканский бюджет, квазигосударственный сектор

Information about authors:

Sembiyeva Lyazzat – The main author, Doctor of Economic Sciences, Professor of the State Audit Department of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Zhagyparova Aida – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Finance Department of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Kozhubekova Aisulu – Master of Economic Sciences, State Audit Department of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Сембиева Ляззат – негізгі автор, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Мемлекеттік аудит» кафедрасы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Жагыпарова Аида – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, «Қаржы» кафедрасы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Кожубекова Айсулу – экономика ғылымдарының магистрі, «Мемлекеттік аудит» кафедрасы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Foreign experience in evaluating state programs

Abstract. *Abstract. One of the most important elements of the country's socio-economic development strategy, which can make a significant contribution to the justification of development plans and forecasts, can be the tool for evaluating strategic documents. The importance of the issue of effective use of public funds is emphasized in the Address of the President of the Republic of Kazakhstan dated October 5, 2018 «Increasing the well-being of Kazakhstanis: increasing income and quality of life». Countries such as the United States, the Russian Federation, and Germany were selected to analyze the evaluation of state programs.*

Keywords: *Evaluation, state programs, effectiveness, public funds, financial audit, risks.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-216-225>

Introduction. Changes in socio-economic trends taking place on the world stage lead to the need for regular review of approaches to the management process and, in particular, public administration. This, in turn, requires the creation of a development strategy that takes into account current changes and can have a positive impact on ensuring the quality of life of the population. Therefore, one of the most important elements of the country's socio-economic development strategy, which can make a significant contribution to the justification of development plans and forecasts, can be the tool for evaluating strategic documents.

Performance assessment is one of the stages of the management process, including budget resources, the use of which is enclosed in the framework of state programs. The assessment is an analytical tool for measuring the direct and final effects of the program implementation, the level of its effectiveness and impact on the regulated sphere [1, 2].

Evaluation is a continuous process that accompanies the implementation of the state program, from the moment of its creation to its completion. The fundamental point in evaluating

the effectiveness of the state program is a thorough analysis of its implementation, obtained results, the reasons for deviations from the planned values, as well as the timeliness of making management decisions based on its results to improve the effectiveness of the program and/or developing plans for the future.

The importance of the issue of effective use of public funds is emphasized in the Address of the President of the Republic of Kazakhstan dated October 5, 2018 «Increasing the well-being of Kazakhstanis: increasing income and quality of life» [3].

Countries such as the United States, the Russian Federation, and Germany were selected to analyze the evaluation of government programs.

The United States of America. Today, the United States has the most extensive experience in program budgeting, since its implementation began in the 60s of the last century. As part of its implementation, work is planned to monitor and evaluate state programs, the mechanism of which is rationally integrated into the US budget process. Consequently, both the executive branch represented by government bodies of

the Government and the Congress participating in this process through legislative hearings and through the General Accounts Office (Government Accountability Office - GAO) are involved in monitoring and evaluation. The GAO is a government Agency with significant resources and broad powers, unlimited by conducting financial audits of budget expenditures and performance audits, and providing for the implementation of strategic evaluation of state programs. The GAO reports to Congress and is one of the main bodies that play a key role in the system for evaluating the effectiveness of state programs in the United States.

A feature of the process of evaluating government programs in the United States is the participation of the public in the person of non-governmental organizations, research centers, independent consultants, universities, professional associations, associations of citizens, etc., an alternative assessment of which is taken into account by executive and legislative authorities the USA. This in turn has an impact on improving the quality of state programs at the development stage and during their implementation.

The purpose of the evaluation of government programs carried out by the GAO is to provide the US Congress with reasonable information on the implementation of state programs in accordance with the legislative framework, verify the accuracy of the information provided to Congress during the implementation of these programs, and make sure that the funds are spent in accordance with the established goals. Also, in the process of the assessment, the GAO must determine the possibilities of preventing losses, the degree to which the planned results are achieved, find ways to minimize costs to achieve the goals of the programs and identify the need for adjustments to the government's activities to implement the program.

Thus, the GAO performs an annual analysis and evaluation of government programs in order to increase the effectiveness and efficiency of budget spending, the results of which are reflected in reports sent to the US Congress. The Gao's assessment aims to reduce and eliminate

fragmentation, overlap, and duplication of government program goals and expenditures.

Fragmentation may occur when a state program is implemented by several departments in the same direction, overlap when several departments implement the same activity with similar goals, and duplication is associated with the performance of similar functions by departments in the implementation of a state program to meet the needs of the same group of recipients of program results.

Evaluation of programs used by GAO is carried out according to the types reflected in the manual "Performance Measurement and Evaluation: Definitions and Relationships, GAO-11-646SP, May 2011" [4]:

1. The evaluation of results (outcome evaluation) reflects the assessment of compliance of the actual data of the state program with the planned indicators.

2. The cost-benefit and cost-effectiveness analysis determine the achievement of planned results and the cost of resources for the implementation of the state program. Cost-effectiveness analysis is aimed at measuring resources to achieve a goal, while cost-benefit analysis provides for determining costs and benefits in monetary terms.

In addition, the GAO has developed a Standard that defines the form (design) for various types of assessment – Designing Evaluations: 2012 Revision [5].

As noted above, the evaluation of government programs in the United States can also be carried out by US executive authorities, in particular, one of the largest divisions of the US Presidential Administration - the Office of Management and Budget (OMB). OMB is actually one of the most powerful agencies, and its head is a member of the US cabinet of ministers, along with the US Presidential Administration.

The legal framework for monitoring and evaluating U.S. government programs were established in 1993 with the adoption of the Government Performance and Results Act (GPRA), which was aimed at increasing public confidence in government, improving program effectiveness, focusing on results, quality of service, and customer satisfaction [6].

In 2001-2009, the United States used a program rating system, the Program Assessment Rating Tool (PART), developed by OMB to improve the effectiveness and efficiency of government programs. The purpose of this rating system was to:

- increasing program transparency;
- determining the objectivity of the information provided in the course of their implementation;
- contributing to the efficient distribution of funds, as well as to the effective functioning of state bodies.

PART was based on a multi-criteria assessment of the characteristics of implemented state programs and was a logically and consistently constructed system consisting of a list of certain questions, the number of which depended on the type of programs that allowed evaluating their effectiveness. This system of thematic issues was combined into four problem sections, each of which was defined by rating assessment, which were converted into an integral assessment of the effectiveness of state programs: for each of the above sections, the goals and structure of the program; strategic planning; program management; and program performance results.

In relation to the adoption by the US Congress in 2010 of the improved Law on the Assessment of the Performance of State Institutions, the Government Performance Act Results (1993) Modernization Act (GPRAMA), the PART assessment system was canceled.

The adopted Law on performance evaluation of state institutions is aimed at establishing the relationship between agencies and departments in order to implement and achieve common goals, as well as to prevent duplication of functions and goals. In addition, this law provides for the responsibility and accountability of heads of ministries and agencies for achieving the set goals, «shifts the focus from a rating system for evaluating programs to a more realistic setting of goals and a more in-depth and comprehensive assessment of results» [7].

GPRAMA is a flexible system for evaluating the «priority goals» of Federal Executive authorities in the United States, which has had a significant impact on the planning and reporting

mechanism. The evaluation of this system is based on responses to questions that determine the feasibility of the plan and its compliance with all requirements. The foreseen questions, combined in three sections, relate to determining the degree to which the desired results are reflected in the plan that is being implemented, the validity of the strategy and resources to achieve the goals set, and the achievability of the results obtained. Three categories of ratings are used for evaluation: meets the requirements (generally meets), partially meets the requirements (partially meets), and does not meet the requirements (falls well short of meeting) [8].

GPRAMA provides for the responsibility of Agency management to achieve high-priority goals that have been cascaded from the Federal government level to the Agency level.

Based on this, as a result of the evaluation of state programs, the similarity of the functions performed, the identity of the goals and expenditures of each state body is revealed. In addition, goals can be adjusted, and measures to reduce or eliminate them can be recommended.

Thus, the study of the US experience reflects the need to apply a systematic approach in determining the effectiveness of state programs, that is, the use of a unified conceptual framework for evaluation. At the same time, the variety of functions and competencies of state bodies, as well as the scope of their activities, make it difficult to develop a unified system of indicators, based on which it is possible to adequately assess the effectiveness of the implementation of state programs.

In addition, the following methods of evaluating the effectiveness of the system are widely used in the world practice:

1. The method of cost-benefit analysis (developed by K. Weissom, M. Skri-ven) assumes the implementation of monetization of all costs and benefits from the implementation of the program, which makes it difficult, in particular, to evaluate human capital in monetary terms, to determine cost savings that do not take into account the quality of services provided.

2. The method of cost and performance analysis (M. Python) does not require monetization of

social effects, so the cost of one unit of the result can serve as an indicator of efficiency. However, the use of this method is complicated due to the lack of a standard cost per unit of output. However, this approach can be applied at the stage of program development in order to select the most effective option.

3. The method of integral estimation (M. Afanasiev, I. Krivogov) is based on assigning weight coefficients to the directions of program implementation, which determine the requirements for its management and development quality. Thus, the main directions of integrated assessment are: goals and objectives, planning, management and monitoring, integrated effectiveness and efficiency [9].

Thus, the presented methods define only General approaches to evaluating the effectiveness of government programs and measuring the effectiveness of budget expenditures related mainly to the provision of budget services. At the same time, these methods do not fully cover the issues of integrated assessment of programs, the relationship between its elements and their impact on the overall assessment of effectiveness.

Russian Federation. Evaluation of the effectiveness of state programs in the Russian Federation is made in accordance with the approved decree of the Government of the Russian Federation dated August 2, 2010 No. 188 «Procedure for developing, implementing and evaluating the effectiveness of state programs of the Russian Federation» [10]. The effectiveness of state programs is assessed by the accounts chamber of the Russian Federation, ministries and agencies.

State programs of the Russian Federation consist of subprograms containing the corresponding structural elements and Federal target programs (FTP).

State programs in Russia are submitted for public discussion, as well as preliminary discussion by councils of public performers. State programs are approved by the Government of the Russian Federation after discussion.

The developed state program contains a passport of the state program, a passport of subprograms, a passport of Federal target

programs through which the state program will be implemented, priorities and goals of state policy, a list and characteristics of structural elements of the state program subprogram, basic legal measures, a list and information about target indicators and indicators of the state program, information about the financial support of the state program, the amount of funding, rules for granting subsidies, the plan of implementation of the state program.

In Russia when government programmes are being prepared, and additional supporting materials, such as: characteristics of the current state of socio-economic development, progress expected results, description of risks of realization of the state programs, the rationale for the set of subprogrammes and programme, the description of measures of state regulation in the sphere of implementation of the state program, justification of the necessary financial resources, characteristics of the relevant areas of economic and social development, methods of evaluating the effectiveness of the state program, information about the procedure for collecting information and methods for calculating indicators of state programs, the main parameters of the need for labor resources [11].

The Russian experience of evaluating state and industry programs shows the need for an intermediate and final evaluation. An interim assessment is carried out during the implementation of a state or industry program. In some sources, this assessment is called diagnostic or forming an idea of a state or industry program. The final assessment is usually called a generalization assessment.

The assessment includes several stages:

- Setting the purpose of program evaluation;
- Defining the task for evaluating the program;
- Planning an assessment, defining methods and tools for collecting information;
- Collecting information about the implementation of the program;
- Analysis of information on the implementation of the program;
- Preparation of the report [12].

When forming a report on the results of evaluating state and industry programs, the

expert judgment of the state auditor is allowed. When evaluating government and industry programs, methods of observation, study, questioning, and interviewing are used.

Two main methods are used for evaluating state and industry programs in Russia: the complex method and the method of indicator-based assessment [13].

The complex method makes it possible to assess the implementation of the state program, allows a general assessment of the results obtained in all areas and indicators, and also allows a comprehensive assessment of the effectiveness of state and industry programs.

In turn, the method of indicator-based assessment allows you to evaluate indicators for their achievement by qualitative and quantitative characteristics. To apply this method, it is necessary first of all to determine the indicators of the state program that will be used in the assessment. As indicators, parameters can be used to assess the quality of implementation of the state program. The indicator method of evaluating state programs involves comparing the planned and actual values of indicators of state programs.

The complex method of state programs involves the use of an approach-evaluation of the final results of the program. When applying the first approach, the assessment is carried out by calculating a comprehensive indicator of the effectiveness of a state or industry program by comparing the forecast and actual results of state and industry programs. This method is used when a certain stage of a state or industry program is completed, or after the entire program is completed. This method of assessment allows to evaluate the effectiveness of the implementation of state or industry programs, as well as calculate the damage from not achieving the final results of programs [14].

Thus, the experience of the Russian Federation shows that the assessment of state and industry programs should be carried out individually. Conducting a preliminary and final assessment allows you to compare the effectiveness of activities, as well as assess the degree of achievement of the final goals. At the same time,

the disadvantage of conducting an assessment is a lot of expert assessments, which have a characteristic feature of distorting the final result.

Germany. Evaluation of public projects in Germany plays an important role at the regional level. The prerequisites for the introduction of an assessment system in Germany are related to the ongoing social policy, the need to develop a system of planning and preliminary assessment of the results of the implementation of state and industry programs. The main idea of the evaluation system is to control the expenditure of public funds [15].

The government has an analytical center that contributes to the development of a strategic vision in the development of state programs and their implementation.

The system for evaluating the effectiveness of state and industry programs in Germany is based on the «Leistungsmessung» system, which aims to analyze the internal and external effectiveness of the state program. The following parameters are used in the assessment: beneficiary needs, achievability of results, risks, and alternative strategies [16].

A financial audit is conducted to carry out a qualitative assessment of the effectiveness of the implementation of state and industry programs.

The evaluation of state and industry programs in Germany is based on the Charter for the evaluation of state policies and programs of the German evaluation society. According to this Charter, evaluation provides data on the state program and the results of its implementation.

State programs are evaluated using the principles of plurality, distance, competence, respect for the individual, transparency, timeliness, and responsibility.

These principles are used for external evaluation of government and industry programs. In turn, it is almost impossible to describe principles that can be applied in any environment. Thus, during the evaluation of state and industry programs, appraisers have to resort to the use of the method of expert evaluations. The system of evaluation of state and industry programs does not limit the use of the method of expert evaluations, with the development of design using a logical model.

Table 1
Comparative analysis of approaches used by foreign countries to assess the effect of using public funds

№	Country	Who regarding whom evaluates	Periodicity	Consequences	Weaknesses and Strengths
1.	USA	The government Accountability Office (GAO) conducts an annual analysis and evaluation of state programs to increase the effectiveness and cost-effectiveness of budget spending, the results of which are reflected in reports sent to the US Congress. In addition, the evaluation of state programs in the United States can also be carried out by the us Executive authorities, in particular, one of the largest divisions of the us presidential Administration - the office of Administration and budget (OMB).	Annual analysis and evaluation of state programs is carried out	The assessment aims to reduce and eliminate fragmentation, overlap, and duplication of state program goals and expenditures.	+ Public participation in evaluating the effectiveness of state programs; + Identify the identity of goals and expenses; - It is difficult to develop a unified system of indicators that can be used to adequately assess the effectiveness of state programs.
2.	Germany	Object of verification are government agencies, as well as the same organization, using government funds	State programs are evaluated every five years	assessment provides data on the state program and the results of its implementation	+ program evaluation allows to get preliminary data on the implementation of the state program.
3.	Russian Federation	The effectiveness of state programs is assessed by the Accounts Chamber of the Russian Federation, ministries and agencies. There are two main methods used for evaluating government and industry programs: the complex method and the index-based assessment method.	Programs are evaluated annually in the form of monitoring	Allows to get data about the implementation results at each stage.	+ allows you to compare the effectiveness of activities, as well as assess the degree of achievement of the final goals. - a lot of expert assessments that have the characteristic feature of distorting the final result

The logical model for evaluating state programs is a scheme that describes the logic of implementing a state program, using its resources to achieve the final goal. This model makes it possible to determine the cause-and-effect relationships between the results of the implementation of the state program [17].

Quantitative and qualitative characteristics of state and industry programs are evaluated by evaluating changes in the target and actual indicators of programs.

Thus, the experience of evaluating state and industry programs in Germany shows that there is no unified methodology for evaluating state and industry programs. In General, the methodology for evaluating state and industry programs is based on the principle of expert evaluations, as well as on the indicator evaluation of quantitative and qualitative parameters of state programs.

Conclusions and recommendations. Analysis of foreign experience concerning the methodology for assessing the impact (impact) of funds allocated for economic development indicates the use of various methods for evaluating strategic documents. The experience of countries such as USA, Germany, Russia shows that the increase of efficiency of budgetary expenses is provided through the application of tools for assessing the effectiveness of the strategic documents that require public expenditures to achieve specific

quantitative results provided by the respective state programs.

In addition, it should be noted that the increasing role of evaluating strategic documents, including evaluating the results of implementing state programs, occurs in the context of increasing the role of the state in strategic planning.

Important in applying the program evaluation tool in foreign practice is the importance of the responsibility of officials implementing programs, as well as increasing the level of accountability and efficiency of the use of public funds. Also, a special feature of the assessment used in foreign countries is the need to have specific indicators in the budget that provide an opportunity to evaluate the state programs being implemented. In addition, there is a focus on evaluating the effectiveness of government programs from the perspective of a citizen, consumer, and taxpayer, and attracting external experts to it.

Also, the experience of countries reflects the need to apply a systematic approach in determining the effectiveness of public programs, that is, the use of a unified conceptual framework for evaluation. However, the variety of functions and competencies of state bodies, as well as the scope of their activities, make it difficult to develop a unified system of indicators, based on which it is possible to adequately assess the effectiveness of the implementation of state programs.

References

1. Тихомиров Б., Френкель А. Frenkel A. О единой социально-экономической политике и стратегическом планировании //Экономическая политика. -2017. Т. 12. -№4. – С. 89.
2. Аверьянова Н.Н. Сущности и назначение документов государственного стратегического планирования в современной России. Законодательство. -2015. -№7. - Р. 25.
3. Послание Президента Республики Казахстан «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» от 5 октября 2018 года [Электрон. ресурс] – URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodukazahstana-5-oktyabrya-2018-g (Дата обращения: 20.06.2020)
4. Performance Measurement and Evaluation: Definitions and Relationships. [Электрон. ресурс] – URL: <http://www.gao.gov/products/GAO-11-646SP> (Дата обращения: 20.06.2020).
5. Designing Evaluations: 2012 Revision [Электрон. ресурс] – URL: <http://www.gao.gov/products/GAO-12-208G> (Дата обращения: 20.06.2020)
6. Designing Evaluations: 2012 Revision (Supersedes Pemd-10.1.4). Gao-12-208G. [Электрон. ресурс] – URL: <http://www.gao.gov/products/GAO-12-208G> (Дата обращения: 20.06.2020)
7. Кузенкулов А.Л. Доклад «Организация стратегического мониторинга и аудита в системе государственных программ и проектов», Москва, 2011.

8. Program Management 2010: A study of program management in the U.S. Federal Government. PMI Institute. [Электрон. ресурс] – URL: http://www.pmi.org/Business-Solutions/~media/PDF/Business-Solutions/Government%20Program%20Management%20Study%20Report_FINAL.ashx (Дата обращения: 20.06.2020)
9. Evaluation of the effectiveness of state programs А.Г. Бреусова // Вестник Омского университета. Серия «Экономика» -2015. -№2. – С. 128–136.
10. Постановление Правительства РФ от 2 августа 2010 года №188 «Порядок разработки, реализации и оценки эффективности государственных программ РФ» (с изменениями 17 июля 2019 года)
11. Никулина И.Е., Хоменко И.В. Оценка эффективности программы социально-экономического развития региона. // Стратегия развития региона. -№8(143), -2010. – С. 34.
12. Хакимов Р.Р., Хабиров Г.А. Оценка уровня государственного регулирования деятельности сельскохозяйственных организаций. // Материалы всероссийской научн.-практ. конф. с международным участием в рамках 18 Международной специализированной выставки «Агро-Комплекс»-2018». –Уфа: Башкирский ГАУ, 2008. – 283-287 с.
13. Янин О.Е. Основные принципы и методические эффективности городских целевых программ // Экономика мегаполисов и регионов. -2010. -№ 2–7 С.
14. Шаров Л.Ф. Основы методологии согласованной оценки эффективности и результативности государственных программ // Управление экономическими системами. -2012. -№7. – С. 65.
15. Anforderungen an Wirtschaftlichkeitsuntersuchungen finanzwirksamer Maßnahmen nach §7 Bundeshaushaltsordnung – P. 13-16. [in German]
16. Begleitmaterial zu den Standards für Evaluation, Gesellschaft für Evaluation e.V– P. 23-26. [in German]
17. McLaughlin J.A. & Jordan G.B. Logic models: A tool for telling your program’s performance story. Evaluation and Program Planning. -1999. -№22, -P. 65-72.

References

1. Tihomirov B., Frenkel A. O edinoy sosialno-ekonomicheskoy politike i strategicheskoy planirovani [On unified socio-economic policy and strategic planning], Ekonomicheskaya politika [Economic policy], 12(4), 89(2017). [in Russian]
2. Averanova N.N. Sushnosti i naznachenie dokumentov gosudarstvennogo strategicheskogo planirovaniya v sovremennoy Rossii [The essence and purpose of state strategic planning documents in modern Russia], Zakonodatelstvo [Legislation], № 7, 25(2015). [in Russian]
3. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan «Rost blagosostoyaniya kazahstansev: povyshenie dohodov i kachestva jizni» ot 5 oktyabrya 2018 goda [Message of the President of the Republic of Kazakhstan «increasing the welfare of Kazakhstanis: increasing income and quality of life» dated October 5, 2018] [Electronic resource] Available at: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-5-oktyabrya-2018-g (Accessed: 20.06.2020). [in Russian]
4. Performance Measurement and Evaluation: Definitions and Relationships. [Electronic resource] Available at: <http://www.gao.gov/products/GAO-11-646SP> (Accessed: 20.06.2020). [in English]
5. Designing Evaluations: 2012 Revision. [Electronic resource] Available at: <http://www.gao.gov/products/GAO-12-208G> (Accessed: 20.06.2020).
6. Designing Evaluations: 2012 Revision (Supersedes Pemd-10.1.4). Gao-12-208G. [Electronic resource] Available at: <http://www.gao.gov/products/GAO-12-208G> (Accessed: 20.06.2020).
7. Kuzenkov A.L. Doklad «Organizatsiya strategicheskogo monitoringa i audita v sisteme gosudarstvennykh program i proektov» [Report «Organization of strategic monitoring and audit in the system of state programs and projects»], -Moscow. -2011. [in Russian]
8. Program Management 2010: A study of program management in the U.S. Federal Government. PMI Institute. [Electronic resource] Available at: http://www.pmi.org/Business-Solutions/~media/PDF/Business-Solutions/Government%20Program%20Management%20Study%20Report_FINAL.ashx (Accessed: 20.06.2020).
9. Evaluation of the effectiveness of state programs А.Г. Бреусова, Vestnik Omskogo universiteta. Seriya «Ekonomika» [Bulletin of Omsk University. «Economy Series»]. 2015. -№2. – P. 128-136.
10. Postanovlenie Pravitelstva Rossiiskoy Federatsii ot 2 avgusta 2010 goda №188 «Poryadok razrabotki, realizatsii i otsenki effektivnosti gosudarstvennykh program Rossiiskoy Federatsii» (s izmeneniyami 17 yulya

2019 goda). [Decree of the Government of the Russian Federation No. 188 of August 2, 2010 «Procedure for developing, implementing and evaluating the effectiveness of state programs of the Russian Federation «(as amended on July 17, 2019)]. [in Russian]

11. Nikulina I.E., Homenko I.V. Otsenka effektivnosti programmy sotsialno-ekonomicheskogo razvitya regiona [Evaluation of the effectiveness of the program of socio-economic development of the region], Strategiya razvitya regiona [Development strategy of the region], 143(8), 34(2010). [in Russian]

12. Hakimov R.R. Otsenka urovnya gosudarstvennogo regulirovaniya deyatelnosti selskohozaistvennykh organizatsii [Assessment of the level of state regulation of agricultural organizations] / R.R. Hakimov, G.A. Habirov// Materialy vs Rossiiskoy nauch.-prakt. konf. s mezhdunarodnym uchastiem v ramkakh 18 Mezhdunarodnoy spetsializirovannoy vystavki «Agro-Kompleks [Materials of the all-Russian scientific and practical conference with international participation in the framework of the 18th international specialized exhibition «agro-Complex– 2008»] (Ufa, Bashkirskii GAU, 2008, 283-287 p.). [in Russian]

13. Yanin O. E. Basic principles and methods for evaluating the effectiveness of urban target programs, The economy of megacities and regions]. 2010. No. 3, P. 2-7 [in Russian]

14. Sharov L.F. Osnovy metodologii soglasovannoi osenki effektivnosti i rezultativnosti gosudarstvennykh programm [Fundamentals of the methodology for the coordinated assessment of the effectiveness and efficiency of state programs], Upravleniye ekonomicheskimi sistemami [Management of economic systems], №7, 65(2012). [in Russian]

15. Anforderungen an Wirtschaftlichkeitsuntersuchungen finanzwirksamer Maßnahmen nach §7 Bundeshaushaltsordnung P. 13-16. [in German]

16. Begleitmaterial zu den Standards für Evaluation, Gesellschaft für Evaluation e.V– P. 23-26. [in German]

17. McLaughlin, J.A., & Jordan, G.B. Logic models: A tool for telling your program's performance story, Evaluation and Program Planning, №22, 65-72(1990).

С.Б. Макыш, Б.А. Ауезова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Мемлекеттік бағдарламаларды бағалаудың шетелдік тәжірибесі

Аңдатпа. Даму жоспарлары мен болжамдарын негіздеуге елеулі үлес қоса алатын елдің әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясының маңызды элементтерінің бірі стратегиялық құжаттарды бағалау құралы болуы мүмкін. Мемлекеттік қаражатты тиімді пайдалану мәселесінің маңыздылығы Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 5 қазандағы «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» Жолдауында атап көрсетілген. Мемлекеттік бағдарламаларды бағалауды талдау үшін АҚШ, Ресей Федерациясы және Германия сынды елдер таңдалды.

Түйін сөздер: бағалау, мемлекеттік бағдарламалар, тиімділік, мемлекеттік қорлар, қаржылық аудит, тәуекелдер.

С.Б. Макыш, Б.А. Ауезова

Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Зарубежный опыт оценки государственных программ

Аннотация. Одним из важнейших элементов стратегии социально-экономического развития страны, который может внести существенный вклад в обоснование планов и прогнозов развития, может стать инструмент оценки стратегических документов. Важность вопроса эффективного использования государственных средств подчеркивается в Послании Президента Республики Казахстан от 5 октября 2018 года «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни». Для анализа оценки государственных программ были отобраны такие страны, как США, Российская Федерация и Германия.

Ключевые слова: оценка, государственные программы, эффективность, государственные фонды, финансовый аудит, риски.

Information about authors:

Makysh Serik – **main author**, d.e.s., Professor, Dean of the Faculty of Economics of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Auyezova Bakhyt – doctoral student of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Мақыш Серік – **негізгі автор**, э.ғ.д., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің деканы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Ауезова Бахыт – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің докторанты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

D.N. Tynybayeva, N.N. Nurmuhametov, L.Z. Beysenova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: danariya@mail.ru, beisenova_lz@enu.kz)

Problems of identifying risks and managing them during the state audit of the activities of quasi-public sector entities

---

Abstract. *Conducting an audit of a quasi-public sector entity to identify the risks of the audited company is a risk analysis process to determine the magnitude of the impact (damage) from the implementation of the risk, the likelihood of its occurrence and the degree of controllability for further adoption of the most effective decisions on risk management measures. A common problem of the Kazakhstan economy is the unpreparedness of the leadership of most large companies, including the quasi-public sector, to perceive risk management as one of the integral elements of the production process management. The purpose of this article is to determine for the subject of the quasi-public sector a methodology for identifying risks, assessing them and managing them during the state audit. The measures identified by the audit described in the article allow timely identification of potential risks, carry out their assessment and take measures to minimize them in building and running a business.*

Keywords: *quasi-public sector, audit organization, public audit, risks, risk management.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-226-233>

In the Republic of Kazakhstan, quasi-public sector entities include state enterprises, limited liability partnerships, joint-stock companies, national companies of which the state is a participant or shareholder, as well as subsidiaries, affiliates and other legal entities affiliated with them in accordance with legislative acts of the Republic of Kazakhstan.

Conducting an audit of a quasi-public sector entity in order to identify the risks of the audited company is a risk analysis process to determine the magnitude of the impact (damage) from the implementation of the risk, the likelihood of its occurrence and the degree of controllability for further adoption of the most effective decisions on risk management measures.

World practice has demonstrated in the last decade the active development of standardization processes in the field of risk management both at the national and international levels. This is confirmed by the national standards of Australia and New Zealand, Great Britain,

Canada and many other countries, as well as the standard of the Federation of European Risk Associations, the standard developed by the Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (USA), and the group of international ISO risk management standards. These documents are general guidelines for use by all organizations, regardless of the specifics of work and risk situations [1].

Examination of the concepts of “risk” presented in foreign standards allows us to conclude that most of them consider risk from the point of view of uncertainty and the associated deviations from the expected results, thus adhering to the neoclassical theory. And only the authors of two documents (National Standard Canada, Standard of the Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission) adhere to the theory of risk identification, according to which it is considered from the point of view of danger and losses associated with it.

In the Republic of Kazakhstan, risk management is currently going through a period of its formation. New and previously created professional associations and organizations are re-created or continue their development, focused on solving individual problems in the field of risk management. Large Kazakhstani companies representing various sectors of the domestic economy are initiating the creation of corporate risk management systems. In these conditions, it becomes especially important the problem of forming a common understanding of the goal of risk management, the terminology used, the organizational structure and the risk management process itself, adapted to modern Kazakhstani conditions [2].

Companies all over the world and in Kazakhstan in particular are faced with certain obstacles to building an effective risk management system. The three most significant barriers of effective risk management include the lack of interconnection between functional units, the lack of a corporate culture of risk management and the inability to obtain an accurate assessment of the company's risks.

A common problem of the Kazakhstan economy is the unpreparedness of the leadership of most large companies, including the quasi-public sector, to perceive risk management as one of the integral elements of the production process management.

The purpose of this article is to determine for the subject of the quasi-public sector a methodology for identifying risks, assessing them and managing them during the state audit.

The audited organization is the joint-stock company "KazMunaiGas Onimderi" (hereinafter - KMGO), which is determined by a single operator for the retail sale of fuels and lubricants in the Republic of Kazakhstan. Thus, a number of problematic issues were resolved regarding the provision of a unified policy in the field of implementation and pricing; flexible response to changes in market conditions; simplification of decision making and control; optimization of managerial staff and administrative expenses; the creation of common standards for the service and

activities of gas stations; introduction of a single coupon and card systems for the sale of fuels and lubricants throughout the republic.

The purpose of the methodology for identifying and assessing risks, the selection of risk management methods is to determine the methods and tools for identifying and assessing risks, as well as the criteria for selecting risk management methods carried out as part of the audit of KMGO's risk management processes.

The steps in the risk management process can be considered. The risk management process at KMGO consists of the following stages:

1. Risk identification;
2. Risk assessment;
3. Calculation of the risk appetite level and own retention capacity (hereinafter -ORC) of KMGO of the total amount of unplanned losses for one year that KMGO may incur when risks occur and which together will not have a significant impact on the activities of KMGO
4. Building a risk map and prioritizing risks;
5. The choice of risk management methods, the development of an action plan for managing key risks;
6. Risk monitoring.

Risk identification involves the identification, description and documentation of risks that could affect the activities of the KMGO.

Risk identification is carried out by employees of KMGO structural divisions. Collection, processing, analysis, systematization of the information received on identified risks is carried out by the responsible subdivision.

A combination of different techniques and tools is used to identify risks. Events are identified both in terms of past experience and in terms of future possible events.

When using this method, risk identification based on the goals and objectives set, first of all, the goals of the business processes they supervise are determined by each KMGO structural unit.

The set goals identify potential events that may affect their achievement.

Consider the matrix of risks identified in the process of preparing separate financial statements formulated by the Department of Accounting and Reporting of KMGO.

Table 1

Matrix identified KMGO risks

Purpose of the control procedure	Control criteria	Risk description
Ensuring the submission of separate financial statements in formats approved by the parent company and / or legislative acts of the Republic of Kazakhstan.	Availability and reliability; Completeness and correctness of reflection in the corresponding period; Rights and Obligations (Approval); Presentation and disclosure; Compliance with the law.	The risk of separate financial statements not in the approved format.
Ensuring the timely formation of separate financial statements.		The risk of untimely formation of separate financial statements due to untimely closure of ledgers by responsible accountants.

In the table, we see the main objectives of the control procedures, control criteria during the audit and the identified risks that are present in the preparation of the separate financial statements of KMGO.

The responsible unit conducts targeted interviews with key KMGO employees to openly discuss existing and potential risks and ways to manage them.

Making decisions on risk management, taking into account historical information about the risks that have arisen, reduces the likelihood of their reoccurrence.

The loss database is a good basis for quantifying risks.

Information about all unforeseen (non-budgeted) losses, as well as about any events that could lead to unforeseen losses, including about past accidents and accidents, is provided by the structural units to the responsible unit.

When identifying and analyzing risks, scenario analysis, SWOT analysis, analysis of hazardous

factors and critical control points, analysis of cause and effect relationships, butterfly analysis, probability and consequences matrices, etc. are also used.

The next stage of the risk management process at KMGO, as described above, is risk assessment. Risk assessment allows KMGO to analyze the impact of potential risk on achieving the goals of KMGO.

Initially, risk assessment is carried out on a qualitative basis (expert assessment), then for the most significant risks a quantitative assessment can be carried out.

If the risks do not have reliable statistical information for modeling and are not quantifiable, as well as if the construction of models is not expedient from the point of view of costs, the risks are assessed only on a qualitative basis.

The quantitative assessment allows obtaining more accurate analytical data and is especially useful in developing methods for financing risks.

The risk assessment scale for frequency (probability) and the size of the impact of the

Table 2

The scale of the assessment of KMGO risk

Score	Frequency (probability)
1	Very rarely (once every 7 years or more), or the probability of occurrence is up to 5%
2	Rarely (approximately once every 5 years), or the probability of occurrence is from 5 to 25%
3	Periodically (every 3 years), or the probability of occurrence from 25 to 50%
4	Often (once a year), or the probability of occurrence from 50 to 70%
5	Very often (once every six months or more) or a probability of occurrence of over 70%

Table 3

The scale of the assessment of KMGO risks in monetary terms

Score	Influence size	In monetary terms
1	Minor loss	up to 50 thousand US dollars
2	Noticeable loss	from 50 thousand US dollars to 100 thousand US dollars
3	Major loss	from 100 thousand US dollars to the size of the WM
4	Critical Loss	over WM, or up to 25% loss of equity
5	Catastrophic loss	total loss of profitability, or 25% loss of equity

risk are communicated to KMGO employees to conduct a qualitative risk assessment. For each of the identified risks, KMGO employees determine the frequency and size of the loss using the following parameters shown in tables 2 and 3.

For risks whose impact is difficult to assess in financial indicators (for example, personnel risks, reputation, non-compliance with product quality requirements, etc.), non-financial characteristics are introduced in comparable points.

The results are processed by the responsible structural unit, each risk is assigned a rating based on which a risk map is built.

The calculation of the risk rating is carried out as follows:

Risk rating = probability score × impact score.

Based on the calculated degree of risk, each risk is classified as follows:

- high risk- range of points from 15 to 25;
- average risk - a range of points from 4 to 14;
- low risk - a range of points from 1 to 3.

In the process of risk management audit at KMGO, the above risks were assessed as follows.

As can be seen from the table above during the audit of risk management in KMGO, the process of generating separate financial statements, not significant risks were identified.

The next stage of the risk management process at KMGO is the selection of risk management methods and the development of an action plan for the management of KMGO key risks.

Measures are being developed to manage each of the key risks, allowing to reduce the negative effect of unplanned losses and their likelihood or to receive financial compensation in case of unplanned losses.

Risk owners draw up a plan to reduce the degree of each risk in the area of high priority. When developing a risk reduction plan, various options for achieving the goal should be considered, taking into account the possible costs and effectiveness of the measures.

The risk mitigation plan defines specific measures, the timing of their implementation, the need for resources for their implementation, the responsible person who will act as the sole contact person in carrying out the agreed actions to reduce the risk.

A risk reduction plan can also be developed for medium and low priority risks, if the implementation of such a plan does not require resources to reduce the risk of higher priority.

According to the identified risks in the process of compiling separate financial statements of

Table 4

Risk Assessment of the preparation of KMGO separate financial statements

Risk description	Frequency (probability)	Influence size	In monetary terms
The risk of separate financial statements not in the approved format	Very rarely (once every 7 years or more), or the probability of occurrence is up to 5%	Insignificant loss	up to 50 thousand US dollars
Risk of untimely generation of separate financial statements	Very rarely (once every 7 years or more), or the probability of occurrence is up to 5%	Insignificant loss	up to 50 thousand US dollars

The plan of measures to reduce the degree of KMGO risk

Risk description	Actions to eliminate them	Target dates	Responsible persons
The risk of separate financial statements not in the approved format	Approve the standard financial reporting formats used to present separate financial statements.	On a quarterly basis	Accountant responsible for preparing the separate financial statements.
Risk of untimely generation of separate financial statements	To approve the terms for the formation of separate financial statements and the calendar for the monthly closing of the period and the preparation of separate financial statements.	On a quarterly basis	Accountant responsible for preparing the separate financial statements.

KMGO, the following plan of measures to reduce the degree of risk was drawn up. It should also consider the possibility of developing plans to minimize risks of low and medium priority, potentially having the opportunity to grow to high priority risks in the next 3 years.

In addition, risk owners develop a plan of actions to eliminate the consequences of the risks that have taken place, which also determines the actions, the timeframe for their implementation, resource requirements and the person who will act as the sole contact person in carrying out the agreed actions to eliminate the consequences.

The choice of risk management methods is determined based on the level of probability and extent of damage upon the occurrence of risk, the possibility of sharing the risk with the counterparty, the possibility of financing the risk reduction measure, as well as the criterion of the effectiveness of risk management.

The distribution of ORC by risk is based on an analysis of the impact of each of the risks and the cost of accepting risks, that is, the more expensive the cost of accepting risks from external sources, the higher the share of own retention of a part of such risk.

At the expense of current cash flows or equity or at the expense of the reserve fund (in the case of its creation) is carried out their own retention of risks having a high frequency and low damage.

The founder company is the joint-stock company National Company KazMunayGas,

which takes part in the reinsurance of KMGO risks, which allows it to retain part of the insurance premiums. The conditions for participation in risk reinsurance are reflected in the internal documents of KMGO describing the process of organizing KMGO insurance coverage.

KMGO solves the issue of retaining some of the risks having a high and medium priority, the adoption of which in full is either impossible or too expensive, and determines the ways to accept the remaining part of the risk.

The boundaries of risk are determined at which it leaves the green area, and the risk is monitored in order to take immediate action in case of its transfer to another group.

Risk management is carried out using such a method in which management costs are lower than the potential benefit of using this method.

The potential benefit is defined as the difference between the amount of loss before applying the risk management method and the amount of loss after applying it.

The final stage of the risk management process at KMGO is the monitoring of risk management.

Risk management monitoring is the control of the dynamics of changes in risk characteristics and the effectiveness of the implementation of risk management measures.

Monitoring allows you to determine the risk status, find out whether the desired result has been achieved from the implementation of risk

Table 6

Monitoring measures to eliminate the risks of KMGO

Risk description	Workflow (input data)	Risk owners	Execution	Execution
The risk of separate financial statements not in the approved format.	Financial reporting presentation forms approved for consolidation of a group of companies of JSC NC "KazMunayGas".	Department of accounting and reporting KMGO.	As of September 30, 2019, separate financial statements have been approved in accordance with the approved KMGO forms.	As of September 30, 2019, separate financial statements were approved in accordance with the approved forms of the KMGO.
Risk of untimely generation of separate financial statements.	Forms of presentation of financial statements of KMGO.	Department of accounting and reporting KMGO.	As of September 30, 2019, separate financial statements were approved on time.	As of September 30, 2019, separate financial statements were approved on time.

management measures, whether the information collected is sufficient to make risk management decisions, and whether this information was used to reduce the degree of risk.

Monitoring is carried out by the responsible department of KMGO by collecting reports of risk owners on the dynamics of risks and implementation of plans for the implementation of risk management measures. Based on the

monitoring results, the responsible unit quarterly submits a report to the KMGO Board, adjusts the measures being implemented, or develops additional measures to manage KMGO key risks.

Thus, the measures identified by the audit described above allow timely identification of potential risks, carry out their assessment and take measures to minimize them in building and running a business.

References

1. Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements (Vol. I, II, and III). - New York: NY 10017, -2015. - 1224 p.
2. Палий В.Ф. Международные стандарты учета и финансовой отчетности: учебник. – Москва: Инфра-М, 2013. - 506 с.
3. Закон Республики Казахстан от 12 ноября 2015 года №392-V «О государственном аудите и финансовом контроле» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.12.2018 г.).
4. Закон Республики Казахстан от 13 мая 2003 года №415-II «Об акционерных обществах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2019 г.).

References

1. Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements (Vol. I, II, and III), (New York, NY 10017, 2015, 1224 p.).
2. Paliy V.F. Mejdunarondnye standarty ucheta i finansovoi otchetnosti: uchebnik [International accounting and financial reporting standards: textbook] (Moscow, Infra-M, 2013, 506 p.). [in Russian]
3. Zakon Respubliki Kazahstan ot 12 noyabrya 2015 goda №392-V «O gosudarstvennom audite i finansovym kontrole» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 26.12.2018 [Law of the Republic of Kazakhstan

dated November 12, 2015 No. 392-V «on state audit and financial control» (with amendments and additions as of December 26, 2018)]. [in Russian]

4. Zakon Respubliki Kazahstan ot 13 maya 2003 goda №415-II «Ob aktsionernykh obshestvah» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 01.07.2019 g.) [Law of the Republic of Kazakhstan dated may 13, 2003 No. 415-II «on joint-stock companies» (with amendments and additions as of 01.07.2019)]. [in Russian]

Д.Н. Тыныбаева, Н.Н. Нұрмұхаметов, Л.З. Бейсенова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Квазимемлекеттік сектор субъектілерінің қызметіне мемлекеттік аудит жүргізу кезінде тәуекелдерді анықтау және оларды басқару мәселелері

Аңдатпа. Аудиттелетін компанияның тәуекелдерін айқындау мақсатында квазимемлекеттік сектор субъектісінің аудиті - бұл тәуекелден болатын әсердің (залалдың) мөлшерін, оның пайда болу ықтималдығын және тәуекелдерді басқару шаралары туралы неғұрлым тиімді шешімдер қабылдау үшін бақылау дәрежесін анықтауға мүмкіндік беретін тәуекелдерді талдау процесі. Қазақстан экономикасындағы жалпы проблема - көптеген ірі компаниялардың, оның ішінде, квазимемлекеттік сектордың басшылықтың өндірістік процесті басқарудың ажырамас бөлігі ретінде тәуекелдерді қабылдауға дайын еместігі. Осы мақаланың мақсаты квазимемлекеттік сектор субъектісі үшін мемлекеттік аудит кезінде тәуекелдерді анықтау, бағалау және оларды басқару әдістемесін анықтау болып табылады. Мақалада сипатталған аудит барысында анықталған шаралар ықтимал тәуекелдерді уақытылы анықтауға, оларды бағалауға және бизнесті құруда және жүргізуде барынша азайтуға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: квазимемлекеттік сектор, аудиторлық ұйым, мемлекеттік аудит, тәуекелдер, тәуекелдерді басқару.

Д.Н. Тыныбаева, Н.Н. Нурмухаметов, Л.З. Бейсенова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Проблемы выявления рисков и управления ими в ходе государственного аудита деятельности субъектов квазигосударственного сектора

Аннотация. Проведение аудита субъекта квазигосударственного сектора с целью выявления рисков аудируемой компании представляет собой процесс анализа рисков, позволяющий определить величину воздействия (ущерба) от реализации риска, вероятность его возникновения и степень управляемости для дальнейшего принятия наиболее эффективных решений по мерам управления рисками. Общей проблемой казахстанской экономики является неподготовленность руководства большинства крупных компаний, включая квазигосударственный сектор, к восприятию управления рисками как одного из неотъемлемых элементов управления производственным процессом. Целью данной статьи является определение для субъекта квазигосударственного сектора методологии выявления рисков, их оценки и управления ими в ходе государственного аудита. Меры, выявленные в ходе аудита и описанные в статье, позволяют своевременно выявить потенциальные риски, провести их оценку и принять меры по их минимизации при построении и ведении бизнеса.

Ключевые слова: квазигосударственный сектор, аудиторская организация, государственный аудит, риски, управление рисками.

Information about authors:

Тыныбаева Данариya – **The main author**, Doctoral student of the educational program «Public audit» of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

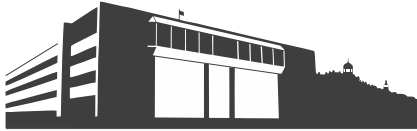
Beysenova Lyazzat – Doctor of Economic Sciences, Professor of L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Nurmuhametov Nurbakhyt – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Тыныбаева Данария – негізгі автор, «Мемлекеттік аудит» кафедрасының докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Бейсенова Ляззат – экономика ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Нурмухаметов Нурбахыт – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

М.Р. Смыкова¹, К.Р. Мамутова²

¹Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан
²Университет международного бизнеса, Алматы, Казахстан
(E-mail: ¹mraisovna@mail.ru, ²mamutovaklarita@gmail.com)

Особенности брендинга туристской дестинации РК: анализ когнитивных ассоциаций зарубежных туристов

Аннотация. Повышение привлекательности туризма в Казахстане возможно с помощью формирования бренда туристской дестинации и продвижения его на международном рынке. Цель данной статьи - на основании проведенного исследования раскрыть значимость брендинга и позиционирования в туризме. В качестве инструмента исследования использован опрос в форме анкетирования среди иностранных туристов. С практической точки зрения, исследование определяет компоненты идентичности бренда, которые являются важными атрибутами позиционирования Казахстана в качестве туристской дестинации. Проведен анализ когнитивных ассоциаций зарубежных туристов, при котором Казахстан выступал в качестве объекта брендинга дестинации. Результаты исследования позволили определить ассоциативный ряд у иностранных туристов к Казахстану как туристской дестинации. В ходе исследования определены позитивные и негативные ассоциации, связанные с туристским брендом страны. Анализ показал, что туристский бренд Казахстана с учетом его идентификации и атрибутов должен быть направлен на позиционирование, связанное с природой и культурными традициями Казахстана. Сформированная основа бренда позволит понять траекторию его развития в перспективе.

Ключевые слова: бренд, туризм, ценность, атрибуты, имидж.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-234-244>

Цель: определить основные особенности брендинга туристской дестинации Казахстана на основе проведенных исследований когнитивных ассоциаций зарубежных туристов.

Введение: На современном этапе значимость брендинга в туризме возрастает ввиду того, что он вносит существенный стратегический вклад в успех туристских направлений. Применение брендинга для повышения привлекательности дестинации остается актуальной проблемой на протяжении последних де-

сятилетий. Вопросы брендинга продуктов и услуг, как и проблемы бренд-менеджмента, до сих пор остаются ключевыми областями исследований в области маркетинга и представляют интерес среди практиков (Hankinson, 2001). Уникальная природа индустрии туризма (например, ее нематериальность, продукты, подкрепляемые потребителем/клиентским опытом, высокая доля человеческого фактора в обеспечении качества услуг, имидж, восприятие и недолговечность про-

дукта) подразумевает, что процесс брэндинга для туристических дестинаций кардинально отличается от брэндинга в других отраслях.

Дальнейшее развитие теории брэндинга подчеркивает значимость построения отношений с туристами и понимание их нужд. Поддержание лояльности клиентов обеспечивает устойчивость бренда. Бренд создает образ, который соответствует продукту (Aaker, 1996; Middleton & Clarke, 2001). Таким образом, брэндинг является инструментом, который может влиять на позиционирование дестинации в сознании туристов. Создание уникального и подлинного бренда приводит к тому, что посетители целевого направления воспринимают это как единственное в своем роде. Дестинация становится настоящим брендом только тогда, когда её посетители говорят, что она является отличительным (Paradoroulos & Helsing, 2002; Nwora, 2006). Тем не менее, бренды имеют различные степени функциональности и представления в восприятии потребителей. Несмотря на то что в настоящее время существует множество исследований в области брэндинга туристических дестинаций, мало изучены возможности адаптации теоретического материала к практической деятельности по данной теме в Казахстане.

Проведенные исследования. Для реализации поставленной цели были проведены маркетинговые исследования в форме опроса иностранных туристов. Объектом исследования является туристская дестинация Казахстана. Предметом исследования – анализ когнитивных ассоциаций зарубежных туристов относительно брэндинга туристской дестинации РК.

Основной целью исследования является разработка практических рекомендаций по формированию модели туристского бренда Казахстана на основе исследования отношения иностранных туристов к туристской дестинации.

Задачами этих исследований явились:

- выявление уровня осведомленности о Казахстане;
- определение позитивных и негативных ассоциаций о Казахстане со стороны иностранных туристов.

Методология. Для проведения анализа были использованы опубликованные литературные источники по проблеме, собранные самими авторами данные, а также материалы маркетингового исследования, которое проводилось в форме опроса иностранных туристов. Для проведения исследования была использована случайная выборка среди иностранных туристов.

Этапы исследования. Определена роль брэндинга дестинаций в развитии туризма и формировании привлекательного имиджа региона. Первоначально определены ключевые факторы, определяющие модель бренда туристской дестинации, на втором этапе на основании теоретических данных определено, что важной составляющей бренда являются ассоциации. С целью определения ассоциаций, связанных с туристским брендом, проведены маркетинговые исследования в форме опроса.

Маркетинговые исследования проводились в течение двух месяцев: январь и февраль 2020 года, опрос проводился в Казахстанской туристской ассоциации в форме анкетирования по готовым опросникам.

Гипотеза. Казахстан, являясь уникальной страной, имея богатые туристско-рекреационные ресурсы, может сформировать бренд туристской дестинации на природных достопримечательностях и культурном наследии.

Основная часть. В связи с тем, что туризм относится к сфере услуг, у него есть специфическая особенность – неосязаемость, которая усложняет процесс выбора дестинации. Получить представление о туристском продукте возможно только в процессе путешествия. В большинстве случаев, в связи с отсутствием у туриста собственного опыта, при выборе дестинации огромное влияние оказывает позиционирование, имидж и бренд дестинации (Кириянова Л.Г. Маркетинг и брэндинг туристских дестинаций (учебное пособие// Институт истории, международных и социальных исследований Ольборгского университета, 2018).

Целью развития брэндинга дестинаций является создание положительного имиджа, который идентифицирует и дифференцирует туристскую дестинацию путем выбора по-

следовательного сочетания элементов бренда (Cai, 2002). Образ бренда дестинации можно описать как «восприятие места, отраженное ассоциациями, которые хранятся в памяти туристов» (Cai, 2002, p. 723). Нет сомнений в том, что во многих исследованиях, посвященных имиджу дестинаций, детально изучены различные аспекты брендинга дестинаций, однако, влияние ассоциаций, связанных с брендом, на процесс выбора туристских дестинаций все еще остается малоизученным. Данное исследование в свою очередь изучает природу ассоциаций, возникающих у иностранных туристов при восприятии Казахстана в качестве туристской дестинации.

В теории имидж дестинации определен в качестве общего впечатления, полученного от когнитивных и аффективных оценок (Baloglu & Mangalolu, 2001; Hosany, Ekinici, & Uysal, 2007; Mackay & Fesenmaier, 2000; Uysal, Chen, & Williams, 2000). Ассоциации, связанные с брендом, включают в себя когнитивные и аффективные компоненты имиджа (Pike, 2009). Эти два компонента являются наиболее значимыми индикаторами имиджа дестинации. Данное исследование подводит к тому, что уникальный имидж дестинации следует рассматривать через призму взаимосвязи с ассоциациями бренда, который влияет на имидж дестинации в целом. Создание дифференцированного имиджа дестинации на данный момент является одной из главных стратегий успеха на конкурентном глобальном рынке туристских услуг. Сильный, уникальный имидж – это ключевой элемент позиционирования туристской дестинации, который становится его отличительной особенностью в восприятии потенциальных туристов, что в свою очередь способствует дифференциации в сравнении с существующими конкурентными направлениями (Buhalis, 2000; Fan, 2006; Mykletun, Crotts, & Mykletun, 2001). Следовательно, уникальный имидж следует рассматривать в качестве когнитивных ассоциаций, связанных с бренд-дестинацией.

В нынешних конкурентных условиях новые инструменты используются для выявления и разработки новых форм дифференциации

бренда. Компании искусственным образом разрабатывают уникальные ассоциации, связанные со своими брендами, используя при этом атрибуты продуктов. Это делается для того, чтобы изменить восприятие потребителей, которые начинают воспринимать продукт не в качестве товара, а как целостный бренд, идентифицирующий всю философию продукта и компании, следовательно, цены при этом становятся неглавным доминирующим фактором при принятии решений о покупке. При таком подходе бренд рассматривается как «узел памяти», связанный с различными ассоциациями, проявляемыми в разной степени. В связи с этим можно заключить, что дестинация становится брендом, когда потребитель имеет высокий уровень осведомленности и имеет сильные, положительные и уникальные ассоциации, связанные с брендом и закрепленные в памяти (Keller, 2008).

Идея брендинга туристских мест для отдыха учитывает ряд важных вопросов, связанных с получением и укреплением репутации, что является весьма полезным для дифференциации мест отдыха [Дэвид А.Акер].

По мнению ученых Овечко Е. А., Серикова А.В, при создании бренда важно использовать комплексный подход, инструменты маркетинга и особое внимание следует уделить материальным и нематериальным активам. Стратегические вопросы в брендинге важны в связи с тем, что они нацелены на формирование положительного имиджа туристской страны [Avraham, E., Ketter, E.] Многие исследователи считают, что уникальность брендинга туристской дестинации заключается в культурном наследии, которое является важной составляющей и должно учитываться при разработке туристских продуктов [Mitsche, N., Vogt, F., Knox, D., Cooper, I., Lombardi, P., Ciaffi, D.].

Научные обоснования и исследования показывают, что процесс формирования и разработки брендов носит разносторонний подход, но наиболее актуальным является, когда бренд рассматривают через призму трех компонентов: идентификаторы, атрибуты и ассоциации [Секстон Д.]. В рамках данного ис-

следования выявлены ассоциации, которые сформированы о туристском бренде Казахстана.

При опросе туристов использована структурированная анкета, опрошено 275 человек.

Основная цель опроса – определить когнитивные ассоциации у иностранных туристов, связанные с имиджем в сфере туризма РК.

Задачи исследования:

- выявить ассоциации, связанные с Казахстаном при первом упоминании о стране;
- определить приоритетные цели посещения Казахстана иностранными туристами;
- выявить предпочтения иностранных туристов в сфере туризма Казахстана;
- определить ассоциативный ряд, связанный с Казахстаном, у иностранных посетителей;

- дифференцировать позитивные и негативные ассоциации, связанные с Казахстаном.

В целях определения ассоциаций, возникающих в подсознании иностранных туристов при упоминании дефиниции «Казахстан» и для того, чтобы четко понимать, что должно войти в понятие «страновой туристский бренд Казахстана» в качестве ассоциативных атрибутов бренда был проведен социологический опрос с выборкой 300 человек, представляющих только иностранных граждан, которые рассматривались в качестве потенциальных туристов (табл. 1).

В ходе исследования всего было отобрано 275 анкет, пригодных для дальнейшего анализа, с долей респондентов 91,6 %, где максимальная допустимая погрешность составила 5%, из них 131 женщина и 144 мужчин в воз-

Таблица 1

Список стран, граждане которых участвовали в опросе

Гражданство	Количество, человек	Гражданство	Количество, человек
США	57	Индонезия	2
РФ	48	Иран	2
Украина	26	Узбекистан	2
Франция	21	Афганистан	1
Турция	15	Армения	1
Германия	9	Австралия	1
Испания	9	Азербайджан	1
Китай	7	Канарские острова	1
Бельгия	6	Чехия	1
Кыргызстан	6	Грузия	1
Сербия	6	Греция	1
Великобритания	6	Гватемала	1
Беларусь	4	Венгрия	1
Канада	3	Израиль	1
Индия	3	Италия	1
Мексика	3	Латвия	1
Нидерланды	3	Литва	1
Швейцария	3	Марокко	1
Таджикистан	3	Пакистан	1
Боливия	2	Шотландия	1
Бразилия	2	Сьерра Лионе	1
Болгария	2	Южная Корея	1
Египет	2	Таити	1
Финляндия	2	Тунис	1

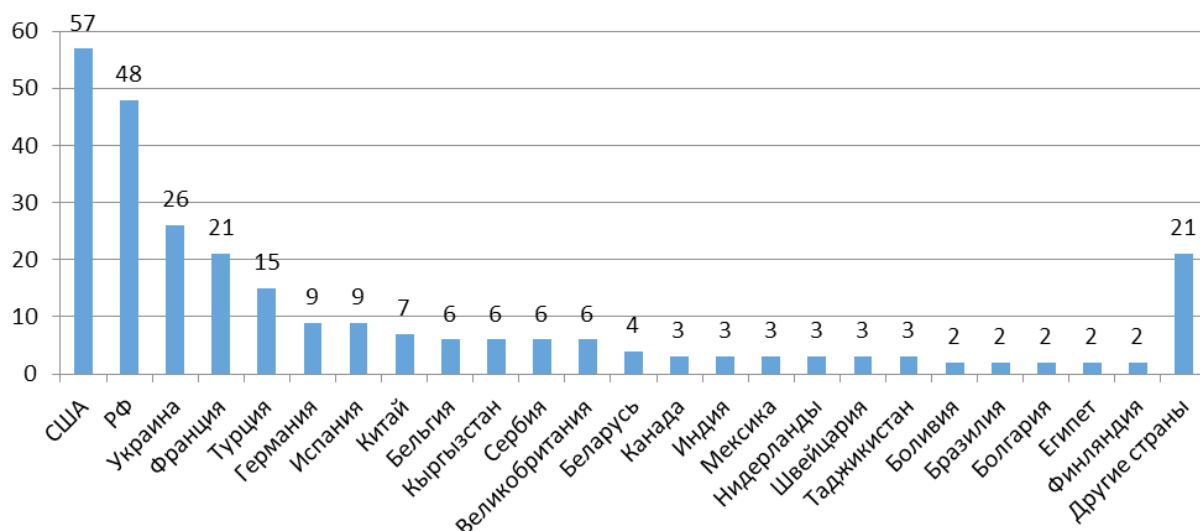

Рисунок 1. Перечень стран, граждане которых участвовали в опросе

расте от 20 до 70 лет. Около 49% респондентов ранее посещали Казахстан (рисунок 1). Исследование было проведено в течение ноября-декабря 2019 года методом онлайн анкетирования.

Выявление ассоциативного ряда, связанного с туризмом в Казахстане, позволит понять восприятие страны и отношение к ней со стороны иностранных туристов. При этом важно понять, насколько мнения туристов совпадают или расходятся и что нужно сделать, чтобы направить мысли и чувства туристов на уникальные преимущества и возможности Казахстана в сфере туризма.

Однако ассоциации - только один из элементов, формирующих узнаваемость бренда туристской дестинации, важны также наличие атрибутов и идентификаторов, которые обеспечат более точное видение туристов о стране. Комплексный подход даст возможность определить стратегические приоритеты в развитии брендинга туристской дестинации Казахстана.

Исследование проводилось по основным направлениям, с целью узнать посещали ли туристы Казахстан ранее, какие ассоциации о стране у них возникают при упоминании Казахстана, какие положительные и какие негативные ассоциации связаны с Казахстаном, выбирая страну для путешествия, какой вид туризма они предпочитают, из перечислен-

ных стран какую они бы выбрали для отдыха и туризма, а также каков уровень интереса к Казахстану как туристскому бренду.

Среди основных ассоциаций, возникающих при первом упоминании Казахстана, можно выделить «Казахстан – кочевники» - 12%, «Казахстан – юрта» - 7%, «Казахстан – езда на лошади» - 7%, «Казахстан – космодром Байконур» - 4%, «Казахстан – горы» - 2%, «Казахстан - Геннадий Головкин (GGG)» - 1%, «Казахстан – Димаш Кудайберген» - 1%, другое – 18%, сюда вошли – природа, родственники, ландшафты.

Самыми популярными ассоциациями, связанными с нашей страной являются «Казахстан – степь» - 18%, «Казахстан – конина, шубат, кумыс, бесбармак, баурсаки» - 17%, «Казахстан – Астана (Нур-Султан)» - 17% (Рис. 2).

Из 49% респондентов, ранее посетивших Казахстан, 15% пожелали повторно вернуться в нашу страну с целью отдыха и общения с друзьями, и 22% из 51% остальных респондентов также пожелали приехать в Казахстан с целью туризма. 92% респондентов проявили интерес к Казахстану как туристской дестинации, из них 80% выразили заинтересованность посетить Казахстан.

Основными целями при выборе страны для путешествия респонденты указали следующее: культурно-познавательный туризм –

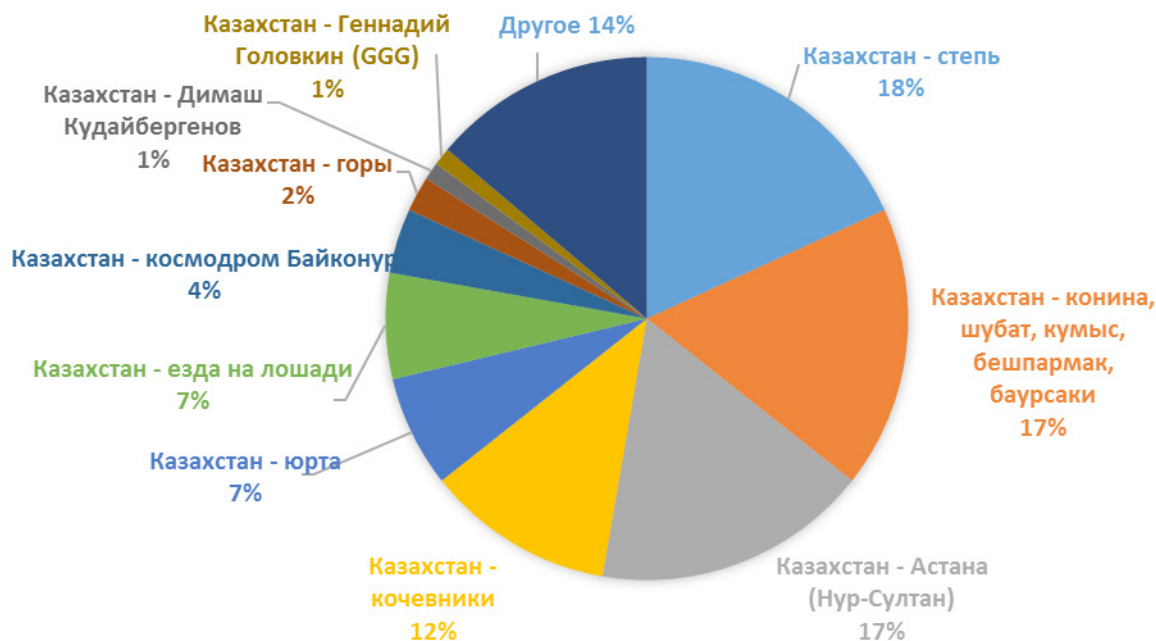

Рисунок 2. Первое восприятие слова «Казakhstan» у иностранных туристов

39%, пляжный туризм – 15%, экотуризм – 13%, гастрономический туризм – 9%, сельский туризм – 6% (Рис. 3).

Исследовав позитивные ассоциации в сфере туристского брэндинга, их можно использовать не только для позиционирования региона, но и для продвижения на международном рынке.

Среди позитивных ассоциаций, связанных с Казахстаном, респонденты отметили красивую природу – 31%, богатое культурно-историческое наследие – 25%, гостеприимство ка-

захского народа – 13%, национальную кухню – 13%, низкие цены на отдых – 5%, отсутствие визы – 5%, безопасную страну для отдыха – 5%, развитую страну – 4% (Рис. 4).

Сбалансированное развитие туристского брэнда формируется не только благодаря пониманию того, какие позитивные ассоциации связаны с Казахстаном. Немаловажным фактором развития брэнда туристской дестинации является определение негативных ассоциаций. Управленческая задача в данном случае направлена на то, чтобы по возможно-

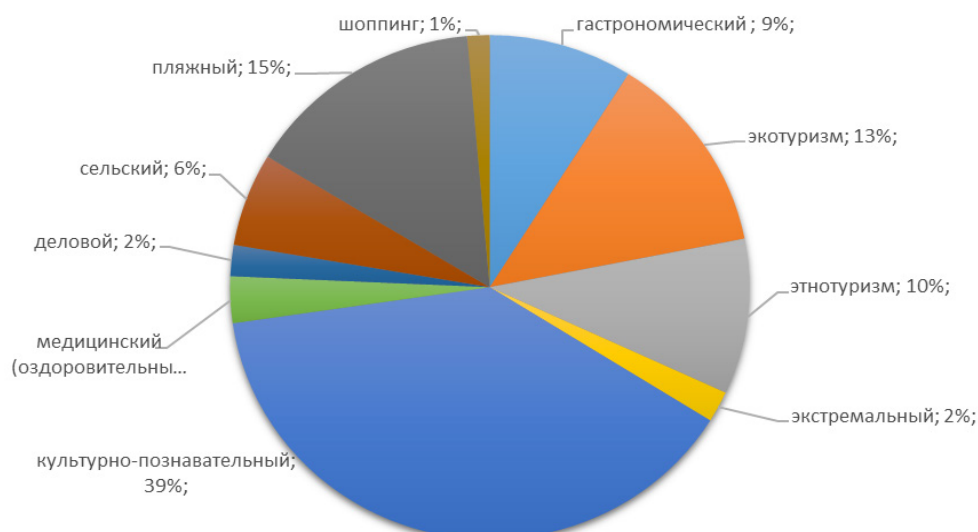

Рисунок 3. Цели путешествия

Рисунок 4. Позитивные ассоциации, связанные с Казахстаном

сти нивелировать или снизить влияние негативных факторов, которые были отражены в результате проведенного исследования.

Негативными ассоциациями, связанными с Казахстаном, стали: отсутствие прямого перелета – 21%, слаборазвитая страна (в со-

циально-экономическом плане) – 16%, неблагоприятная политическая ситуация (опасно отдыхать) – 14%, низкий уровень обслуживания/сервиса – 13%, сложные таможенные формальности – 9%, наличие визы – 9%, не имею представления, где эта страна находится – 8%, отсутствуют негативные ассоциации – 7%, высокая стоимость авиаперелета – 0,40%, недостаточно информации о Казахстане – 0,40%, Казахстан находится под влиянием России – 0,40%, длинное расстояние – 0,40%, дорогое мясо – 0,40%.

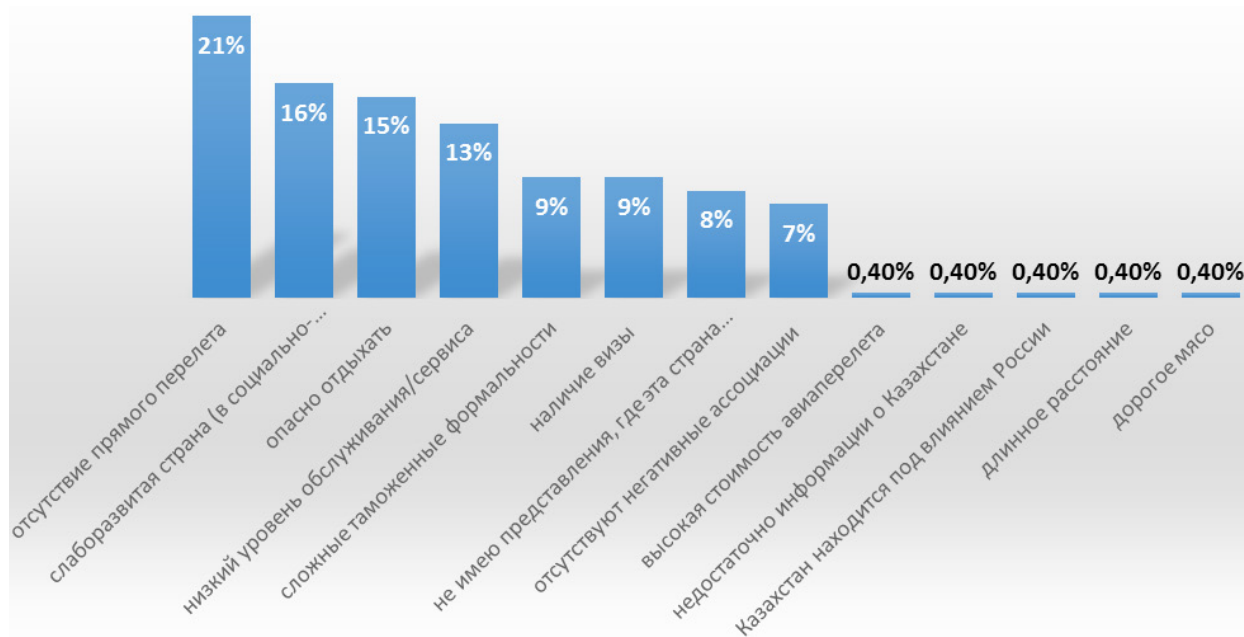

Рисунок 5. Негативные ассоциации, связанные с Казахстаном

Источник: Рисунок составлен авторами на основании проведенного исследования

ся – 8%, отсутствуют негативные ассоциации – 7% (Рис. 5).

Таким образом, результаты исследования позволили определить предпочтения иностранных потребителей по целям поездок и сформировать ассоциативный ряд, связанный с туристским брендом дестинации. На основании перечисленных ассоциаций можно разработать программу развития бренда туристской дестинации в Казахстане, сформировать его позиционирование на международном рынке и определить возможные варианты его продвижения.

У страны значительный потенциал с точки зрения имиджа и привлекательности туристских дестинаций. Имидж и позиционирование Казахстана представляется как оригинальная страна с удивительными природными богатствами и множеством достопримечательностей, которые необходимо развивать, чтобы сделать их более привлекательными для туристов, и это подтверждено результатами исследования. Разработка имиджа туристской дестинации представляет собой комплексный процесс, который включает в себя поэтапную работу, начиная с анализа отношения к стране и заканчивая формированием программы позиционирования на международном рынке.

Развитие брендинга туристской дестинации Казахстана требует формирования системы стратегического управления, которая позволит более эффективно определить траекторию развития туризма.

Стратегия развития туризма в стране может быть реализована и успешна, только в том случае если будет сформирована эффективная программа брендинга туристской дестинации. При формировании стратегии развития туристской отрасли должны быть определены миссия, видение, цели и задачи развития брендинга туристской дестинации. Все это позволит увязать стратегию туристской отрасли, выбрать стратегические приоритетные направления развития дестинаций внутри Казахстана. Выбор приоритетных отраслей учитывает как наличие туристско-рекреационных ресурсов, так и брендинг туристской дестинации.

Заключение. Развитие туризма предполагает в первую очередь повышение узнаваемости страны в мировом пространстве и создание привлекательного имиджа. На основании проведенного исследования можно сделать выводы о том, что Казахстан, вызывает интерес у иностранных туристов благодаря красивой природе и уникальным природным объектам, культурно-историческому наследию и самобытной кочевой культуре. Но есть сдерживающие факторы, такие как сложность получения визы, малодоступность дестинации, низкое качество предоставляемых услуг, слабая осведомленность потенциальных туристов о Казахстане. Все эти слабые стороны при правильном комплексном подходе можно перевести в раздел возможностей для развития туризма.

Иностранные посетители выражают готовность выбрать Казахстан как туристскую дестинацию, а также повторно возвращаться, и для этого нужны сильный бренд туризма страны и суб-бренды дестинаций. Основой сильного бренда, своего рода «маркетинговыми якорями», может выступить совокупность позитивных ассоциаций у туристов, связанных с Казахстаном.

Выявленный ассоциативный ряд обеспечит не только уникальный формат туристского бренда, но и позволит в дальнейшем сформировать привлекательный символ, слоган страны и все атрибуты бренда.

В ходе анализа выявлено неоднозначное отношение к стране со стороны иностранных туристов и жителей страны. Выявлены приоритетные показатели для разработки туристского бренда Казахстана, в частности определены наиболее значимые туристские направления.

Результаты исследования позволили понять, как туристская дестинация страны должна позиционировать себя на международном рынке и какие атрибуты и выгоды интересуют иностранных посетителей.

Первым направлением туристского брендинга является представление страны, которая имеет широкие и разнообразные природные ресурсы, обеспечивающие развитие экологического туризма.

Вторым аттрактивным направлением в брендинге страны является привлекательная альтернативная культура и национальные традиции казахского народа.

При этом при разработке брендинга необходим комплексный подход, учитывающий два перечисленных направления.

Позитивный образ страны, с одной стороны – это важный инструмент привлечения инвестиций для развития туристской инфраструктуры и решения проблем занятости, с другой стороны, инструмент для продвижения туристского продукта Казахстана на мировой рынок.

Список литературы

1. Hankinson G. Location branding: a study of the branding practices of 12 English cities// J Brand Management. -2001. –Vol. 9 (2). -P. 127–142.
2. Aaker D. Building strong brands. - New York: The Free Press, 1996. - P. 102-119.
3. Papadopoulos N., Heslop L. Country equity and country branding: problems and prospects// Journal of Brand Management. -2002. –Vol. 9 (4/5). -P. 294–314.
4. Кирьянова Л.Г. Маркетинг и брендинг туристских дестинаций (учебное пособие// Институт истории, международных и социальных исследований Ольборгского университета. -2018, 10.
5. Cai A. Cooperative branding for rural destinations//Annals of Tourism Research. -2002. –Vol. 29(3). -P. 720-742.
6. Baloglu S. & Mangalolu M., Tourism destination images of Turkey, Egypt, Greece, and Italy as perceived by US-based tour operators and travel agents// Tourism Management. -2001. –Vol. 22(1). -P. 1-9.
7. Hosany S., Ekinci Y. & Uysal M. Destination image and destination personality// International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research. -2007. –Vol. 1(1). -P. 62-81.
8. Uysal M., Chen J. & Williams D. Increasing state market share through a regional positioning// Tourism Management. -2000. –Vol. 21(1). -P. 89-96.
9. Mackay K. J. & Fesenmaier D.R. An exploration of cross-cultural destination image assessment// Journal of Travel Research. -2000. –Vol. 38(4). -P. 417-423.
10. Pike S. Destination brand positions of a competitive set of near-home destinations// Tourism Management. -2009. –Vol. 30(6). -P. 857-866.
11. Buhalis D. Marketing the competitive destination of the future// Tourism Management. -2000. –Vol. 21(1). -P. 97-116.
12. Fan Y. Branding the nation: what is being branded?// Journal of Vacation Marketing. -2006. –Vol. 12(1). -P. 5-14.
13. Mykletun R.J., Crofts J.C. & Mykletun A. Positioning an island destination in the peripheral area of the Baltics: a flexible approach to market segmentation// Tourism Management, . -2001. –Vol. 22(5). -P. 493-500.
14. Keller K.L. Strategic brand management: Building, measuring, and managing brand equity. -New Jersey: Prentice Hall, 2008(3). -695 p.
15. Middleton V. and Clarke J. Marketing in Travel and Tourism, 3rd Edition, Elsevier, Oxford, 2001. 528 p.
16. Nworah U. Rebranding Nigeria: Critical perspectives on the heart of Africa image project// MRL Journal. -2007. –Vol. 1(1). -P. 43–65.

References

1. Hankinson G. Location branding: a study of the branding practices of 12 English cities, J Brand Management, 9 (2), 127–142(2001).
2. Aaker D. Building strong brands. (The Free Press, New York, 1996, P. 102-119).
3. Papadopoulos N., Heslop L. Country equity and country branding: problems and prospects, Journal of Brand Management, 9(4/5), 294–314(2002).
4. Kiryanov L.G. Marketing i branding turistskih destinacii (uchebnoe posobie) [Marketing and branding of tourist destinations (textbook), Insitut istorii, mejdunarodnyh I socialnyh issledovanii Olborgskogo universiteta [Institute of history, international and social studies, University of Aalborg], 2018, 10. [in Russian]
5. Cai A. Cooperative branding for rural destinations, Annals of Tourism Research, 29(3), 720-742(2002).

6. Baloglu S. & Mangalolu M., Tourism destination images of Turkey, Egypt, Greece, and Italy as perceived by US-based tour operators and travel agents, *Tourism Management*, 22(1), 1-9(2001).
7. Hosany S., Ekinci Y. & Uysal M. Destination image and destination personality, *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 1(1), P. 62-81(2007).
8. Uysal M., Chen, J. & Williams D. Increasing state market share through a regional positioning, *Tourism Management*, 21(1), 89-96(2000).
9. Mackay K. J. & Fesenmaier D.R. An exploration of cross-cultural destination image assessment, *Journal of Travel Research*, 38(4), 417-423(2000).
10. Pike S. Destination brand positions of a competitive set of near-home destinations, *Tourism Management*, 30(6), 857-866(2009).
11. Buhalis D. Marketing the competitive destination of the future, *Tourism Management*, 21(1), 97-116(2000).
12. Fan Y. Branding the nation: what is being branded?, *Journal of Vacation Marketing*, 12(1), 5-14(2006).
13. Mykletun R.J., Crofts J.C. & Mykletun A. Positioning an island destination in the peripheral area of the Baltics: a flexible approach to market segmentation. *Tourism Management*, 22(5), 493-500(2001).
14. Keller K.L. *Strategic brand management: Building, measuring, and managing brand equity*. (Prentice Hall, New Jersey, 2008(3), 695p.).
15. Middleton V. and Clarke J. *Marketing in Travel and Tourism*, 3rd Edition, (Elsevier, Oxford, 2001, 528p.).
16. Nworah U. Rebranding Nigeria: Critical perspectives on the heart of Africa image project, *MRL Journal*, 1(1), 43-65(2007).

М.Р. Смыкова¹, К.Р. Мамутова²

¹Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан

²Халықаралық бизнес университеті, Алматы, Қазақстан

Қазақстан Республикасы туристік дестинациялар брендингінің ерекшеліктері: шетелдік туристердің когнитивтік қауымдастықтарын талдау

Аңдатпа. Қазақстан туризмнің тартымдылығын арттыру туристік дестинация брендин қалыптастыру және оны халықаралық нарықта ұсыну арқылы мүмкін болады. Бұл зерттеу туризмдегі брендинг пен позициялаудың маңыздылығын ашады. Практикалық тұрғыдан алғанда, зерттеу Қазақстанның туристік дестинация ретінде позициялаудың маңызды атрибуттары болып табылатын бренд бірегейлігінің компоненттерін анықтайды. Шетелдік туристердің когнитивтік қауымдастықтарына талдау жүргізілді, онда Қазақстан дестинация брендингінің объектісі ретінде көрсетілді. Когнитивтік қауымдастықтарды талдау жолымен анықталған атрибуттар жергілікті және халықаралық деңгейде туристік дестинация брендин өзірлеу кезінде пайдаланылуы мүмкін. Брендтің қалыптасқан негізі болашақта оның даму траекториясын түсінуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: дестинация брендингі, брендпен қауымдастықтары, дестинация имиджі, тұтынушылардың мінез-құлқы.

M.R. Smykova¹, K.R. Mamutova²

¹Almaty Management University², Almaty, Kazakhstan

²University of International Business, Almaty, Kazakhstan

Tourism destinations branding features of the republic of Kazakhstan: an analysis of cognitive associations of foreign tourists

Abstract. Increasing Kazakhstan tourism attractiveness is possible through the formation of a tourism destination brand and promotion on the global market. This research reveals the significance of branding and

positioning in tourism. In the case of the practical side, research defines components of brand identity, which are major attributes of the positioning of Kazakhstan as a tourist destination. Authors analyzed cognitive associations of foreign tourists, in which Kazakhstan acts as an object of branding destination. Identified attributes of cognitive associations with the help of analysis, can be used in the development of brand of tourist destination on the local level and on the international level simultaneously. The formed brand frame will help to find the path of its development in the future.

Keywords: destinations branding, brand associations, destinations image, consumer behavior.

Сведения об авторах:

Мамутова Клара – **основной автор**, докторант Университета международного бизнеса, Алматы, Казахстан.

Смыкова Мадина – к.э.н., доцент Школы Менеджмента, Алматы Менеджмент университет, Алматы, Казахстан.

Mamutova Klara – **The main author**, a doctoral student at the University of International Business, Almaty, Kazakhstan.

Smykova Madina – Ph.D., Associate Professor of the School of Management, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan.

«Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы» журналына жіберілетін жұмыстарға қойылатын талаптар

Журнал редакциясы авторларға осы нұсқаулықпен толық танысып, журналға мақала әзірлеуде, дайын мақаланы журналға жіберу барысында басшылыққа алуды ұсынады. Бұл нұсқаулық талаптарының орындалмауы сіздің мақалаңыздың жариялануына кедергі келтіреді.

1. Автордың қолжазбаны редакцияға жіберуі, баспагер Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің автордың мақаласын басуға және кез келген шетел тіліне аударып, қайта басу құқығына келісім береді.

2. Баспаға (электронды нұсқада vest_econom@enu.kz почтасы арқылы) Word форматындағы жұмыстар ұсынылады (мақалаларды рәсімдеуге қойылатын талаптар <http://bulhistphaa.enu.kz> сайтындағы «мақала үлгісі» бөлімінде берілген). Сонымен қатар, автор(лар)дың Ілеспе хат ұсынуы талап етіледі.

3. Мақаланың көлемі 6 беттен кем және 18 беттен артық болмауы тиіс. Талап деңгейі көлемінен асқан жұмыстар редакциялық алқа отырысында қаралып, баспаға ерекше жағдайда ғана рұқсат етіледі.

4. Жұмыстың мәтіні ХҒТАР (Халықаралық ғылыми-техникалық ақпарат рубрикаторы, <http://grnti.ru/cit-temesi> бойынша анықталады) кодының көрсеткішімен басталып, кейін автор(лар)дың аты және тегі, жұмыс орнының толық атауы, қаласы, мемлекеті, E-mail-ы, мақаланың толық атауы, аннотациясы көрсетіледі. Аннотация 150-250 сөзден құралуы тиіс, сонымен қатар мақаланың толық аты қайталанбауы, жұмыстың мәтіні мен әдебиеттер тізімінде көрсетілетін сілтемелердің болмау талаптары қатаң сақталады. Аннотация мақаланың ерекшеліктерін көрсететін және оның **құрылымын** сақтайтын мақаланың қысқаша мазмұны болуы шарт.

5. Жұмыстың мәтінінде кездесетін кестелер мәтіннің ішінде жеке нөмірленіп, мәтін көлемінде сілтемелер түрінде көрсетілуі керек. Суреттер мен графиктер PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX форматындағы стандарттарға сай болуы керек. Нүктелік суреттер кеңейтілімі 600 dpi кем болмауы қажет. Суреттердің барлығы да айқын, әрі нақты болуы қажет.

6. Жұмыста қолданылған әдебиеттер тек жұмыста сілтеме жасалған түпнұсқалық көрсеткішке сай (сілтеме беру тәртібінде немесе ағылшын әліпбиі тәртібі негізінде толтырылады) болуы керек. Баспадан жарық көрмеген жұмыстарға сілтеме жасауға тиым салынады.

Сілтемені беруде автор қолданған әдебиет бетінің нөмірін көрсетпей, келесі нұсқаға сүйенгеніңіз дұрыс: тараудың нөмірі, бөлімнің нөмірі, тармақтың нөмірі, теораманың нөмірі (лемма, ескерту, формуланың және т.б.) нөмірі көрсетіледі. Мысалы: «... қараңыз [3; § 7, лемма 6]», «...қараңыз [2; 5 ескерту]». Бұл талап орындалмаған жағдайда мақаланы ағылшын тіліне аударғанда сілтемелерде қателіктер туындауы мүмкін.

Қолданылған әдебиеттер тізімін рәсімдеу мысалдары (ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления»):

1 Воронин С. М., Карацуба А. А. Дзета-функция Римана. –М: Физматлит, –1994, –376 стр. – **кітап**

2 Баилов Е. А., Сихов М. Б., Темиргалиев Н. Об общем алгоритме численного интегрирования функций многих переменных // Журнал вычислительной математики и математической физики –2014. –Т.54. № 7. –С. 1059-1077. – **мақала**

3 Жубанышева А.Ж., Абикенова Ш. О нормах производных функций с нулевыми значениями заданного набора линейных функционалов и их применения к поперечниковым задачам // Функциональные пространства и теория приближения функций: Тезисы докладов Международной конференции, посвященной 110-летию со дня рождения академика С.М.Никольского, Москва, Россия, 2015. – Москва, 2015. –С.141-142. – **конференция еңбектері**

4 Нуртазина К. Рыцарь математики и информатики. –Астана: Каз.правда, 2017. 19 апреля. –С.7. – **газеттік мақала**

5 Кыров В.А., Михайличенко Г.Г. Аналитический метод вложения симплектической геометрии // Сибирские электронные математические известия –2017. –Т.14. –С.657-672. doi: 10.17377/semi.2017.14.057. – URL: <http://semr.math.nsc.ru/v14/p657-672.pdf>. (дата обращения: 08.01.2017). – **электронды журнал**

7. Әдебиеттер тізімінен соң автор өзінің библиографиялық мәліметтерін орыс және ағылшын тілінде (егер мақала қазақ тілінде орындалса), қазақ және ағылшын тілінде (егер мақала орыс тілінде орындалса), орыс және қазақ тілінде (егер мақала ағылшын тілінде орындалса) жазу қажет. Соңынан транслиттік аударма(<http://translit-online.ru/>) мен ағылшын тілінде берілген әдебиеттер тізімінен соң әр автордың жеке мәліметтері (қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде – ғылыми атағы, қызметтік мекенжайы, телефоны, e-mail-ы) көрсетіледі.

Транслиттік аударма (<http://translit-online.ru/>) мен ағылшын тілінде берілген әдебиеттер тізімін рәсімдеу мысалы:

---

1. Voronin S.M., Karacuba A.A. Dzeta-funkciya Rimana [Riemann Zeta Function] (Fizmatlit, Moscow, 1994, 376 p.). – **the book**

2. Bailov E. A., Sihov M. B., Temirgaliev N. (2014) Ob obshchem algoritme chislennogo integrirvaniya funkciy mnogih peremennyh [About the general algorithm for the numerical integration of functions of many variables], Zhurnal vychislitel'noj matematiki i matematicheskoy fiziki [Journal of Computational Mathematics and Mathematical Physics]. Vol. 54. № 7. P. 1059-1077. – **Journal article**

3. Zhubanysheva A.Zh., Abikenova Sh. (2015) O normah proizvodnyh funkciy s nulevymi znacheniyami zadannogo nabora linejnyh funkcionalov i ih primeneniya k poperechnikovym zadacham [On the norms of derivatives of functions with zero values of a given set of linear functionals and their application to transverse problems], Funkcional'nye prostranstva i teoriya priblizheniya funkciy: Tezisy dokladov Mezhdunarodnoj konferencii, posvyashchennoj 110-letiyu so dnya rozhdeniya akademika S.M.Nikol'skogo [Functional spaces and theory of approximation of functions: Abstracts of the International Conference dedicated to the 110th birthday of Academician S. M. Nikolsky], Moscow, Russia, 2015. Moscow. P. 141-142. – **Proceedings of the conferences**

4. Nurtazina K. Rycar' matematiki i informatiki [Knight of mathematics and computer science], Newspaper "Kaz. pravda", 19 April 2017. P. 7. – **newspaper article**

5. Kyrov V.A., Mihajlichenko G.G. (2017) Analiticheskij metod vloženiya simplekticheskoy geometrii [The analytical method for embedding symplectic geometry], Sibirskie elektronnye matematicheskie izvestiya [Siberian Electronic Mathematical News]. Vol. 14. P. 657-672. [Electronic resource]. Available at: <http://semr.math.nsc.ru/v14/p657-672.pdf>. (Accessed: 08.01.2017). – **Internet sources**

Егер әдебиеттің ресми аудармасы болып, ағылшын тілінде жарияланған болса, онда транслиттік аудармамен ағылшын тілінде берілген әдебиеттер тізімінде әдебиеттің ағылшын тіліндегі аудармасы беріледі:

Мысалы,

Байлов Е. А., Сихов М. Б., Темиргалиев Н. Об общем алгоритме численного интегрирования функций многих переменных // Журнал вычислительной математики и математической физики -2014. -Т.54. - № 7. - С. 1059-1077.

мақаласының ресми аудармасы

Bailov E.A., Sihov M.B., Temirgaliev N. (2014) General algorithm for the numerical integration of functions of several variables, Computational Mathematics and Mathematical Physics. Vol. 54. P. 1061–1078.

8. Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қаласы, Қ. Сәтпаев көшесі, 2, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Бас ғимарат, 402-кабинет. Телефоны: (7172) 709-500 (ішкі 31-457). E-mail: vest_econom@enu.kz Сайт: <http://bulecon.enu.kz>

9. Төлемақы. Басылымға рұқсат етілген мақала авторларына төлем жасау туралы ескертіледі. Төлем көлемі ЕҰУ қызметкерлері үшін - 4500 теңге электронды нұсқа және 5500 теңге электронды және қағаз нұсқалар; өзге ұйым қызметкерлеріне - сәйкесінше, 5500 теңге және 6500 теңге.

Реквизиттер:

РГП на ПХВ «Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева»

БИН 010140003594

1) АО «Банк ЦентрКредит»

БИК Банка: KSJBKZKX

KZ978562203105747338

Кбе 16

Кнп 859 – мақала үшін

2) АО «Bank RBK»

БИК Банка: KINCKZKA

ИИК: KZ498210439858161073

Кбе 16

Кнп 859 – мақала үшін

3) АО «Народный Банк Казахстана»

БИК Банка: HSBKKZKX

ИИК: KZ946010111000382181

Кбе 16

Кнп 859 – мақала үшін

Правила представления работ в журнал «Экономическая серия вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева»

Редакция журнала просит авторов ознакомиться с правилами и придерживаться их при подготовке работ, направляемых в журнал. Отклонение от установленных правил задерживает публикацию статьи.

1. Отправление статьи в редакцию означает согласие автора (авторов) на право Издателя, Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, издания статьи в журнале и переиздания ее на любом иностранном языке.

2. В редакцию (в электронном виде на почту vest_econom@enu.kz) представляется Word-файл работы (требования к оформлению представлены в разделе «шаблон статьи» сайта журнала <http://bulecon.enu.kz>). Также автору(ам) необходимо предоставить сопроводительное письмо.

3. Объем статьи не должен превышать 18 страниц (от 6 страниц). Работы, превышающие указанный объем, принимаются к публикации в исключительных случаях по особому решению Редколлегии журнала.

4. Текст работы начинается с рубрикатора МРНТИ (Международный рубрикатор научно-технической информации; определяется по ссылке <http://grnti.ru/>), затем следуют инициалы и фамилия автора(ов), полное наименование организации, город, страна, e-mail автора(ов), заглавие статьи, аннотация. Аннотация должна состоять из 150-250 слов, не должна повторять по содержанию название статьи, не должна содержать ссылки на текст работы и список литературы, должна быть кратким изложением содержания статьи, отражая её особенности и сохраняя **структуру статьи**.

При несоблюдении хотя бы одного из этих требований статья не принимается к рассмотрению.

5. Таблицы включаются непосредственно в текст работы, они должны быть пронумерованы и сопровождаться ссылкой на них в тексте работы. Рисунки, графики должны быть представлены в одном из стандартных форматов: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Точечные рисунки необходимо выполнять с разрешением 600 dpi. На рисунках должны быть ясно переданы все детали.

6. Список литературы должен содержать только те источники (пронумерованные в порядке цитирования или в порядке английского алфавита), на которые имеются ссылки в тексте работы. Ссылки на неопубликованные работы, результаты которых используются в доказательствах, не допускаются.

Авторам рекомендуется при оформлении ссылок исключить упоминание страниц и руководствоваться следующим шаблоном: номер главы, номер параграфа, номер пункта, номер замечания (утверждения и т.п.), номер формулы. Например, «..., см. [3; § 7]»; «..., см. [2; замечание 5]». В противном случае при подготовке англоязычной версии статьи могут возникнуть неверные ссылки.

Примеры оформления списка литературы (по ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления»):

1 Воронин С. М., Карацуба А. А. Дзета-функция Римана. - М: Физматлит. -1994. -376 стр. – **книга**

2 Баилов Е. А., Сихов М. Б., Темиргалиев Н. Об общем алгоритме численного интегрирования функций многих переменных // Журнал вычислительной математики и математической физики - 2014. -Т.54. - № 7. - С. 1059-1077. – **статья**

3 Жубанышева А.Ж., Абикенова Ш. О нормах производных функций с нулевыми значениями заданного набора линейных функционалов и их применения к поперечниковым задачам // Функциональные пространства и теория приближения функций: Тезисы докладов Международной конференции, посвященной 110-летию со дня рождения академика С.М.Никольского. - Москва, Россия, 2015. - С.141-142. – **труды конференции**

4 Нуртазина К. Рыцарь математики и информатики. - Астана: Каз.правда, 2017. 19 апреля. - С.7. – **газетная статья**

5 Кыров В.А., Михайличенко Г.Г. Аналитический метод вложения симплектической геометрии // Сибирские электронные математические известия - 2017. -Т.14. - С.657-672. doi: 10.17377/semi.2017.14.057. - URL: <http://semr.math.nsc.ru/v14/p657-672.pdf>. (дата обращения: 08.01.2017). – **электронный журнал**

7. После списка литературы необходимо указать библиографические данные на русском и английском языках (если статья оформлена на казахском языке), на казахском и английском языках (если статья оформлена на русском языке) и на русском и казахском языках (если статья оформлена на английском языке). Затем приводятся комбинация англоязычной и транслитерированной частей (<http://translit-online.ru/>) списка литературы и сведения по каждому из авторов (научное звание, служебный адрес, телефон, e-mail - на казахском, русском и английском языках).

Пример комбинации англоязычной и транслитерированной частей списка литературы:

1.Voronin S.M., Karacuba A.A. Dzeta-funkciya Rimana [Riemann Zeta Function] (Fizmatlit, Moscow, 1994, 376 p.). – **the book**

---

2 Bailov E. A., Sihov M. B., Temirgaliev N. (2014) Ob obshchem algoritme chislennogo integrirvaniya funktsij mnogih peremennykh [About the general algorithm for the numerical integration of functions of many variables], Zhurnal vychislitel'noy matematiki i matematicheskoy fiziki [Journal of Computational Mathematics and Mathematical Physics]. Vol. 54. № 7. P. 1059-1077. – **Journal article**

3 Zhubanysheva A.Zh., Abikenova Sh. (2015) O normah proizvodnykh funktsij s nulevymi znacheniyami zadannogo nabora linejnykh funktsionalov i ih primeneniya k poperechnykh zadacham [On the norms of derivatives of functions with zero values of a given set of linear functionals and their application to transverse problems], Funktsional'nye prostranstva i teoriya priblizheniya funktsij: Tezisy dokladov Mezhdunarodnoj konferencii, posvyashchennoj 110-letiyu so dnya rozhdeniya akademika S.M.Nikol'skogo [Functional spaces and theory of approximation of functions: Abstracts of the International Conference dedicated to the 110th birthday of Academician S. M. Nikolsky], Moscow, Russia, 2015. Moscow. P. 141-142. – **Proceedings of the conferences**

4. Nurtazina K. Rycar' matematiki i informatiki [Knight of mathematics and computer science], Newspaper "Kaz. pravda", 19 April 2017. P. 7. – **newspaper article**

5. Kyrov V.A., Mihajlichenko G.G. (2017) Analiticheskij metod vloženiya simplekticheskoy geometrii [The analytical method for embedding symplectic geometry], Cibirskie elektronnye matematicheskie izvestiya [Siberian Electronic Mathematical News]. Vol. 14. P. 657-672. [Electronic resource]. Available at: <http://semr.math.nsc.ru/v14/p657-672.pdf>. (Accessed: 08.01.2017). – **Internet sources**

Если источник имеет официальный перевод и издан также на английском языке, то в комбинации англоязычной и транслитерированной части списка литературы необходимо указать официальный перевод на английском языке.

Например, статья

Баилов Е. А., Сихов М. Б., Темиргалиев Н. Об общем алгоритме численного интегрирования функций многих переменных // Журнал вычислительной математики и

математической физики -2014. -Т.54. - № 7. - С. 1059-1077. имеет официальный перевод

Bailov E.A., Sihov M.B., Temirgaliev N. (2014) General algorithm for the numerical integration of functions of several variables, Computational Mathematics and Mathematical Physics. Vol. 54. P. 1061–1078.

8. Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Сатпаева, 2, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, учебно-административный корпус, каб. 402. Тел: (7172) 709-500 (вн. 31-410). E-mail: vest_econom@enu.kz, Сайт: <http://bulecon.enu.kz>

9. Статьи, поступившие в редакцию, отправляются на анонимное рецензирование. Все рецензии по статье отправляются автору. Статьи, получившие отрицательные рецензии, к повторному рассмотрению не принимаются. Исправленные варианты статей и ответ автора рецензенту присылаются в редакцию. Статьи, имеющие положительные рецензии, представляются редколлегии журнала для обсуждения.

10. Оплата. Авторам, получившим положительное заключение, к опубликованию необходимо произвести оплату по следующим реквизитам (оплата для сотрудников ЕНУ – 4500 тенге электронная версия и 5500 тенге электронная и бумажные версии; для сторонних организаций – 5500 тенге и 6500 тенге соответственно).

Реквизиты:

РГП на ПХВ «Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева»

БИН 010140003594

1) АО «Банк ЦентрКредит»

БИК Банка: KСJBKZKX

KZ978562203105747338

Кбе 16

Кнп 859 – за статью

2) АО «Bank RBK»

БИК Банка: KINCKZKA

ИИК: KZ498210439858161073

Кбе 16

Кнп 859– за статью

3) АО «Народный Банк Казахстан»

БИК Банка: HSBKKZKX

ИИК: KZ946010111000382181

Кбе 16

Кнп 859– за статью

Provision on articles submitted to the journal «ECONOMIC Series of the Bulletin of the L.N. Gumilyov ENU»

The journal editorial board asks the authors to read the rules and adhere to them when preparing the articles, sent to the journal. Deviation from the established rules delays the publication of the article.

1. Submission of articles to the scientific publication office means the authors' consent to the right of the Publisher, L.N. Gumilyov Eurasian National University, to publish articles in the journal and the re-publication of it in any foreign language.

2. The scientific publication office accepts the article (in electronic by e-mail vest_econom@enu.kz) in Word-file (design requirements are presented in the «article template» section of journal website <http://bulecon.enu.kz>). And you also need to provide the cover letter of the author(s).

3. The volume of the article should not exceed 18 pages (from 6 pages). The article, exceeding this volume is accepted for publication in exceptional cases by a special decision of the journal Editorial Board.

4. The text of the article begins with the IRSTI (International Rubricator of Scientific and Technical Information, defined by the link <http://grnti.ru/>), then followed by the Initials and Surname of the author (s); full name of organization, city, country; E-mail of the author (s); the article title; abstract. Abstract should consist of 150-250 words, the content should not repeat the article title, abstract should not contain references to the text of the article and the list of literature), abstract should be a brief summary of the article content, reflecting its features and preserving the article structure.

5. Tables are included directly in the text of the article; it must be numbered and accompanied by a reference to them in the text of the article. Figures, graphics should be presented in one of the standard formats: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Bitmaps should be presented with a resolution of 600 dpi. All details must be clearly shown in the figures.

6. The list of literature should contain only those sources (numbered in the order of quoting or in the order of the English alphabet), which are referenced in the text of the article. References to unpublished issues, the results of which are used in evidence, are not allowed.

Authors are recommended to exclude the reference to pages when referring to the links and guided by the following template: chapter number, section number, paragraph number, remarks number (statements, remarks, etc.), number of the formula. For example, «..., see [3, § 7, statements 6]»; «..., see [2, remark 7]». Otherwise, incorrect references may appear when preparing an English version of the article.

Template (according to GOST 7.1-2003 «Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules for compilation»):

1 Воронин С. М., Карацуба А. А. Дзета-функция Римана. -М: Физматлит, -1994, -376 стр. – **book**

2 Байлов Е. А., Сихов М. Б., Темиргалиев Н. Об общем алгоритме численного интегрирования функций многих переменных // Журнал вычислительной математики и математической физики -2014. -Т.54. № 7. -С. 1059-1077. – **journal article**

3 Жубанышева А.Ж., Абикенова Ш. О нормах производных функций с нулевыми значениями заданного набора линейных функционалов и их применения к поперечниковым задачам // Функциональные пространства и теория приближения функций: Тезисы докладов Международной конференции, посвященная 110-летию со дня рождения академика С.М.Никольского, Москва, Россия, 2015. - Москва, 2015. -С.141-142. – **Conferences proceedings**

4 Нуртазина К. Рыцарь математики и информатики. –Астана: Каз.правда, 2017. 19 апреля. -С.7. – **newspaper articles**

5 Кыров В.А., Михайличенко Г.Г. Аналитический метод вложения симплектической геометрии // Сибирские электронные математические известия -2017. -Т.14. -С.657-672. doi: 10.17377/semi.2017.14.057. - URL: <http://semr.math.nsc.ru/v14/p657-672.pdf>. (дата обращения: 08.01.2017). – **Internet resources**

7. At the end of the article, after the list of references, it is necessary to indicate bibliographic data in Russian and in English (if the article is in Kazakh), in Kazakh and in English (if the article is in Russian) and in Russian and in Kazakh languages (if the article is in English language). Then a combination of the English-language and transliterated parts (<http://translit-online.ru/>) of the references should be given list and information about authors (scientific degree, office address, telephone, e-mail - in Kazakh, Russian and English).

Examples of a combination of English-language and transliterated parts of the list of references:

1.Voronin S.M., Karacuba A.A. Dzeta-funkciya Rimana [Riemann Zeta Function] (Fizmatlit, Moscow, 1994, 376 p.). – **the book**

---

2 Bailov E. A., Sihov M. B., Temirgaliev N. (2014) Ob obshchem algoritme chislennogo integrirvaniya funktsij mnogih peremennyh [About the general algorithm for the numerical integration of functions of many variables], Zhurnal vychislitel'noj matematiki i matematicheskoy fiziki [Journal of Computational Mathematics and Mathematical Physics]. Vol. 54. № 7. P. 1059-1077. – **Journal article**

3 Zhubanysheva A.Zh., Abikenova Sh. (2015) O normah proizvodnyh funktsij s nulevymi znacheniyami zadannogo nabora linejnyh funkcionalov i ih primeneniya k poperechnykh zadacham [On the norms of derivatives of functions with zero values of a given set of linear functionals and their application to transverse problems], Funktsional'nye prostranstva i teoriya priblizheniya funktsij: Tezisy dokladov Mezhdunarodnoj konferencii, posvyashchennoj 110-letiyu so dnya rozhdeniya akademika S.M.Nikol'skogo [Functional spaces and theory of approximation of functions: Abstracts of the International Conference dedicated to the 110th birthday of Academician S. M. Nikolsky], Moscow, Russia, 2015. Moscow. P. 141-142. – **Proceedings of the conferences**

4. Nurtazina K. Rycar' matematiki i informatiki [Knight of mathematics and computer science], Newspaper "Kaz. pravda", 19 April 2017. P. 7. – **newspaper article**

5. Kyrov V.A., Mihajlichenko G.G. (2017) Analiticheskij metod vlozheniya simplekticheskoy geometrii [The analytical method for embedding symplectic geometry], Cibirskie elektronnye matematicheskie izvestiya [Siberian Electronic Mathematical News]. Vol. 14. P. 657-672. [Electronic resource]. Available at: <http://semr.math.nsc.ru/v14/p657-672.pdf>. (Accessed: 08.01.2017). – **Internet sources**

If the source has an official translation and is also published in English, then in the combination of the English-language and transliterated part of the list of references, you must specify the official translation in English.

For example, if an article:

Баилов Е. А., Сихов М. Б., Темиргалиев Н. Об общем алгоритме численного интегрирования функций многих переменных // Журнал вычислительной математики и математической физики -2014. -Т.54. - № 7. - С. 1059-1077.

It has an official translation:

Bailov E.A., Sihov M.B., Temirgaliev N. (2014) General algorithm for the numerical integration of functions of several variables, Computational Mathematics and Mathematical Physics. Vol. 54. P. 1061–1078.

8. Address: 010008, Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Satpayev St., 2., L.N. Gumilyov Eurasian National University, Main Building, room 402). E-mail: vest_hist@enu.kz. Сайт: <http://bulhistphaa.enu.kz>

9. Articles submitted to the editorial Board are sent for anonymous review. All reviews of the article are sent to the author. Articles that have received negative reviews are not accepted for re-consideration. Corrected versions of articles and the author's response to the reviewer are sent to the editor. Articles with positive reviews are submitted to the editorial Board for discussion.

10. Payment. Authors who have received a positive conclusion for publication should make payment on the following requisites (for ENU employees - 4,500 tenge for electronic version and 5500 tenge for electronic and print versions; for outside organizations - 5,500 tenge and 6500 respectively):

Requisites:

РГП на ПХВ «Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева»

БИН 010140003594

1) АО «Банк ЦентрКредит»

БИК Банка: КСJBKZKX

KZ978562203105747338

Кбе 16

Кнп 859 – for articles

2) АО «Bank RBK»

БИК Банка: KINCKZKA

ИИК: KZ498210439858161073

Кбе 16

Кнп 859– for articles

3) АО «Народный Банк Казахстан»

БИК Банка: HSBKKZKX

ИИК: KZ946010111000382181

Кбе 16

Кнп 859– for articles

Редактор: **С.Б. Макыш**
Компьютерде беттеген: **Д.А. Елешева**

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы
-2020. - №3. - Нұр-Сұлтан: ЕҰУ. -251 б.
Шартты б.т. - 15,6 Таралымы - 10 дана

Ашық қолданыстағы электрондық нұсқа: <http://bulecon.enu.kz/>

Мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Нұр-Сұлтан қ., Сатпаев көшесі, 2.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-457)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды